

100 ÉV /1850-1950/

MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TANKÖNYVEI

Írta: S i p k a S á n d o r

József Attila Tudományegyetem

S z e g e d

"Valódi jó irodalomtörténeti tankönyvet soha sem fog írni
a ki előzőinek eredményeit föl nem használja".

/Horváth Cyrill/

B E V E Z E T É S

A tantárgytörténeti tanulmánygyűjtemény csaknem másfél évtizeddel ezelőtt azzal az indoklással látott napvilágot, hogy multbeli tapasztalatok feltárásával kerünk pedagógiai problémáinak megoldásához nyújtson segítséget.¹ A sorozat egyik értékes tanulmánya a hazai irodalomtanítás útját tekintti át a mult század hatvanas éveitől 1945-ig. Szerzője alapvető dokumentumok és szakirodalom alapján három fő területre próbál fényt deríteni: vizsgálja az egyes iskolatípusokban az irodalomtanítás elé állított feladatokat, a művelődési anyagot és az anyag átszármaztatásában érvényesülő módszertani alapelvek jellegét.² Az irodalomtanítás szerteágazó kérdéskomplexuma azonban a multbeli örökség további tanulmányozását sürgeti. A sok felkutatásra váró témakörből ezuttal annak bemutatására teszünk kísérletet, hogy a stilisztikára, retorikára és poétikára épülő régi gimnáziumi irodalomtanítást lezáró magyar irodalomtörténet oktatása az elmúlt évszázadban milyen tankönyvek alapján történt.

Az ilyen irányu vizsgálódás jogosultságát az is indokolja, hogy manapság, "amikor irodalomtanításunk nehézségeiről, az oktatási igény lanyhaságáról, a fiatalok magatartási normáinak, esztétikai és érzelmi kulturájának hiányosságairól esik szó, tanárok és civilek gyakran keresik a bajok okát az irodalomkönyvekben."³ Megoldásra váró feladat tehát a korszerű irodalmi tankönyv modelljének kialakítása. Ehhez pedig éppugy szükség van a régi tapasztalatokra, mint az új követelmények figyelembe vételére.

Jól ismertek a változatok ugyanannak a tananyagnak különböző tankönyvi feldolgozásairól. Ez a változatosság természetes is, hiszen a tanterv az egyes tantárgyaknak csak a tanítási célját és anyagát határozza meg, de azt már a szerző dönti el, hogy annak

keretében mennyi új fogalmat, lexikális adatot milyen csoportosításban és értékelésben, milyen didaktikai feldolgozásban vesz föl tankönyvébe. Különösen vonatkozik ez a magára hagyottság vagy szabadság az irodalomtörténet iskolai tanítását irányító tankönyvekre, mivel annak tananyagát valamennyi tantárgynál általánosabban és szűkszavubban határozták meg a régi tantervek. Az 1879-ben kiadott gimnáziumi tantervben például, amelyhez először csatlakozott az egyes tantárgyak tanítását szabályozó "részletes utasítás", amelyik tehát viszonylag legkonkrétabban határozza meg a tananyagot, ebben a gimnázium VIII. osztálya számára előírt heti 3 órás irodalomtörténeti anyagról mindössze ennyi olvasható: "A magyar irodalom fejlődésének áttekintése. A régibb irodalomnak Bessenyei-ig való rövid tárgyalása után, főleg az újabb irodalom tüzetes ismertetése, a nevezetesebb irodalmi jelenségek méltatása és a főbb irányok megjelölése mellett. Irodalmi és irodalomtörténeti tanulmányok olvasása." Az ilyen általános utmutatás mellett nyilván a tankönyviróknak kellett eldöntenie, hogyan értelmesendő a Bessenyeiig terjedő régibb irodalom "rövid tárgyalása", valamint azt is, milyen alapos és elmélyült legyen az újabb irodalom "tüzetes ismertetése." A részletes utasítás mindössze annyiban konkretizálja a fenti általános megjelölést, hogy megnevez a régebbi irodalomból 7, az újabból pedig 19 olyan szerzőt, akiknek irodalmi munkásságát a VIII. osztályban feltétlenül tárgyalni kell. A tárgyalás módjára vonatkozóan is csupán ennyi az előírás: "Tárgyalásukban /ti. a felsorolt írók tárgyalásában/ a tanárnak folyton kell ugyan reflectálnia a kor viszonyaira, de a forma kiválóan biographiai legyen; ennek keretében jellemzendők az egyes írók aesthetikai álláspontja, főbb műveik, hatásuk az irodalomra és társadalomra. Olvasztatásukban csak magánszorgalomra számíthatni; iskolai olvasmányul róluk szóló irodalmi és történeti nagyobb olvasmányok ajánlatosak."⁴

Mindebből következik, hogy a tankönyviró irodalomtörténeti koncepciója, szemlélete, világnézete, esztétikai értékrendje, a korszak uralkodó irodalomtudományi és irodalomkritikai módszere, a társadalmi és politikai rendszer igénye s az ifjúság nevelése elé állított feladatok jellege közvetve vagy közvetlenül kifejezésre jut az irodalomtörténeti tankönyvekben.

Ezuttal a magyar irodalomtörténeti tankönyvirásnak azt az évszázadát tekintjük át, amelynek kezdetét az Entwurf magyarországi bevezetése /1850/, fordulópontját pedig az 1950-es gimnáziumi tanterv jelzi. Az előbbi jelentős érdeme volt az anyanyelv és irodalom fölvétele a gimnázium és a reáliskola tantárgyai közé, az utóbbi pedig a szocialista tartalmú iskolai nevelés irányában tett határozott lépésével és annak a régi tanári kivánságnak a teljesítésével vált nevezetessé, hogy az irodalomtörténet tanítására a gimnáziumban három évet biztosított.

A jelenlegi állapotok részletes elemzésére terjedelmi okok miatt nincs lehetőségünk, ezért a hatvanas évek közepén készült tankönyvekről csak a jegyzetek közt adunk bibliográfiai áttekintést elemzés nélkül. A vizsgált időszak így is egységesnek tekinthető, az 1965-ben megjelent reformtantervvel ugyanis több szempontból /a régi magyar irodalom háttérbe szorítása, áttekintő és monografikus témák megkülönböztetése, a világirodalmi szempontok fokozott érvényesítése/ új fejezetbe illő korszaka kezdődött az irodalomtörténet gimnáziumi tanításának. A változás nyomait anyagválogatásban és feldolgozásban magukon viselik a reformtankönyvek is.

A téma kutatásával a következő irodalompedagógiai kérdések megvilágítását kívánjuk előmozdítani: 1. Hogyan alakult a magyar irodalomtörténet gimnáziumi tanításának helyzete 1850 és 1950 között? 2. Kik írták a tanítás alapjául szolgáló tankönyveket?

3. A tantervekben csak általánosságban jelölt irodalomtörténeti korszakokból a tankönyvírók mely szerzőket és műveket vettek föl könyveikbe, s a különböző szempontú válogatás nyomán korszakonként mi volt az, ami a nemzet irodalmi életében nem szűnt meg a közgondolkodásra és a közizlésre hatni, szóval, ami a történeti fejlődés folyamán a közművelődés állandó, szerves része maradt?

4. Hogyan mutatkozik meg a tankönyvekben szerzőjük irodalomszemlélete, esztétikai értékrendje, a korszak utalkodó irodalomtudományi és kritikai módszere, továbbá a társadalmi és politikai rendszer nevelési igénye? 5. Milyen a tananyag didaktikai feldolgozása? 6. A tankönyvek használatára és általában az irodalmi anyag feldolgozására vonatkozó szerzői utalásokban és utmutatásokban a korabeli irodalomtanítás módszerének milyen sajátosságai jutnak kifejezésre? 7. Mit hasznosíthat a jelen és a jövő tankönyvmetodikája a régi tapasztalatokból?

Nem valamennyi középiskola, hanem csak a gimnáziumok számára készült irodalomtörténeti tankönyvekkel foglalkozunk. Ezek egy részét ugyan más középiskolákban is használták, de készültek a szakiskolák /tanítóképzők, kereskedelmi, ipari, mezőgazdasági iskolák/ számára külön tankönyvek is. Kutatási területünk ilyen körülhatárolását egyrészt az anyag nagy mennyisége indokolja, másrészt az a tény, hogy a középiskolák közt legmagasabb színvonalú irodalmi nevelést tantervileg a gimnázium biztosított. Ennek ismeretéből következtetni lehet a többire is. /Enek nem mond elment, hogy kiváló tanárok munkája nyomán néhány reál-, kereskedelmi és más típusú középiskolában nagyszerű irodalmi nevelés folyt./

A részletesen tárgyalt irodalomtörténeti alapművek száma: 36, ez az átdolgozások, javítások és újabb kiadások folytán 88-féle változatot jelent. A tankönyvek kiegészítésére külön kötetben

megjelent és bemutatott olvasókönyvek, szemelvénygyűjtemények/ száma: 7; mindez együttvéve, nem számítva a csak jegyzetben említett, részletesen nem elemzett 6 irodalomtörténetet és szöveggyűjteményt /Arany János, Alszeghy-Brisits-Sik-Szetey, Juhász Géza, a reform-tankönyv három kötete a hozzájuk tartozó szöveggyűjteményekkel/ összesen: 126 kötet.

Történt már tudományos kísérlet annak megmutatására, hogy milyen kérdéseket vet föl az egyszer meghatározott és pontosan körülírt anyag tankönyvi feldolgozása, mai kifejezéssel élve, strukturálása.⁵ Egy nemrég lezajlott vita egzakt mérések alapján mutatott rá, milyen buktatókkal jár egy-egy irodalomtörténeti tankönyv szerkesztése.⁶ Bármilyen sok eredményt is ígérne ilyen elemzés alá venni régi irodalomtörténeti tankönyveinket, ezuttal történeti jellegű áttekintésünkben le kell mondanunk e módszer alkalmazásáról, mivel következetes végigvitele több vonatkozásban meghaladta volna lehetőségeinket. Ezért csupán azt tűzzük magunk elé feladatul, hogy számba vesszük és jellemezzük a címben jelölt 100 év gimnáziumi oktatásra készült magyar irodalomtörténeti tankönyveit. Olyanféle áttekintést adunk róluk, amelyet Bán Imre készített a XVI-XVIII. század irodalomelméleti kézikönyveiről.⁷ Az a többféle értelmezési és értékelési lehetőség ugyanis, amely az irodalmi alkotásokat a sokkal egyértelműbb természeti jelenségektől és törvényektől megkülönbözteti, rendkívül megnehezíti, szinte lehetetlenné teszi ily sokféle irodalomtörténeti tankönyv valamennyi tartalmi és formai elemének konkrét egybevetését.

Mindezek megfontolásával munkánkban a leíró, ismertető, általánosan értékelő, esetenként egybevető módszert alkalmazzuk a következő szempontok szerint: 1. a szerző életutjának, munkásságának rövid ismertetése, 2. a tankönyv terjedelme, 3. olvasmány-

közlésének formája, 4. az irodalomtörténeti rész tartalma /korszakolás, szerkesztés, szakmai színvonal, művelődéstörténeti és világirodalmi kitekintés, *kortán* irodalom/, 5. a tananyag didaktikai feldolgozása /gyakorlatok, feladatok, szemléltetés, stílus, nyomdatechnika/, 6. az olvasmányanyag mennyisége, minősége.

Az ismertetésre választott tankönyveket látszólag legcél-
szerűbb volna tantervi változások szerint csoportosítani. Ezt
az elvet azonban nem lehet következetesen végig vinni, mivel a múlt
század második felében az irodalomtörténeti tankönyvek megjele-
nése nem kötődött szorosan tantervi változásokhoz; ugyanaz a
tankönyv /pl. a Beöthy-féle/ különböző tantervek idején is lé-
nyeges átdolgozás nélkül használatban volt; viszont arra is van
példa, hogy tantervi változás nélkül jelent meg új irodalomtör-
téneti tankönyv részben kiadói érdekből, részben a pedagógiai
feltételek megjavítását célzó nevelői szándéktól indítva.
Mindezek figyelembe vételével anyagunk rendszerezésénél nem
csupán a tantervi változásokat tartottuk szem előtt, hanem
a legtekintélyesebb tankönyvirók korszakmeghatározó szerepére
is tekintettel voltunk. Ennélfogva érzékeltetni próbáljuk az
irodalmi irányzatok és a tudománytörténeti törekvések szerepét
is az irodalomtörténeti tankönyvirás alakulásában. Témánk inter-
diszciplináris jellege miatt azonban sem irodalom-, sem nevelés-
történeti kérdésekben nem bocsátkozunk részletekbe, csupán a
főbb problémák jelzésére korlátozódunk. Középpontban tanköny-
veink vizsgálata áll.

Először Toldy Ferenc tankönyvként is használt műveit mutat-
juk be /I. fejelet/, mivel az Entwurf⁸ nyomán bevezetett új tantárgy
oktatása elsősorban ezekre támaszkodott. E témakör részletesebb
tárgyalását az indokolja, hogy Toldy munkássága széles körű anyag-
feltárása, rendszerezése, szövegkiadása és értékelése folytán

nemcsak a tudományos magyar irodalomtörténet-írás szempontjából volt döntő jelentőségű, hanem évtizedeken át meghatározójává vált a magyar irodalomtörténeti tankönyvirásnak is. Kortársai, követői több-kevesebb önállósággal egyszerűsítve és kivonatossan az ő eredményeit próbálták a középiskolák ifjúság és a nagyközönség számára közvetíteni. E változatok áttekintése a pedagógia- és a művelődéstörténet, illetve a tankönyvirás módszertana számára ígér tanulságokat./II.fej./

Szemlélete, anyagválogatása, rendszerezése és értékelése alapján korszakmeghatározó jelentőségénél fogva szintén részletes tárgyalást igényel Beöthy Zsolt irodalomtörténeti tankönyve fél évszázados utjának nyomkövetése./III.fej./ Hatása alól a kortárs szerzők már csak azért sem vonhatták ki magukat, mivel az egyetemen legtöbben Beöthy tanítványai voltak, s az általa képviselt irodalomtörténeti és esztétikai szellemben nevelkedtek. Műveik számba-vétele s rövidebb ismertetése főleg tankönyvmetodikai szempontból tűnik indokoltnak./IV.fej./

A Horthy-korszakban kiadott első gimnáziumi tanterv /1926/ előírásainak megfelelően az állami és a római katolikus gimnáziumok számára egyaránt a szükséges átdolgozás után jelentek meg az irodalomtörténeti tankönyvek /Pintér, Prónai-Alszeghy-Sik/, a protestáns gimnáziumok számára pedig a Beöthy kivonása után egészen új könyv készült. Mindhárom sajátos módon tükrözi a korabeli viszonyokat./V.fej./

Az 1938. évi gimnáziumi tantervhez ugyanabban az időpontban /1941-42/ a három iskolafenntartó főhatóság /az állam, a római katolikus és a protestáns egyházak/ ismét külön-külön új gimnáziumi irodalomtörténeti tankönyvet készíttetett /Pintér-Bence, Alszeghy-Brisits-Sik, Zsigmond/. Ezek egybevetése mutatja, hogy

ugyanazon tanterv kötöttségei ellenére hogyan érvényesülhet a tankönyviró egyéni felfogása, irodalomszemlélete az anyag feldolgozásában. /VI.fej./

Az 1945 és 1950 közti átmeneti megoldások után az új tanterveknek megfelelően három sorozatban jelentek meg irodalomtörténeti tankönyvek /1950, 1956 és 1965 után/. Jól látható bennük az az irodalomszemléleti és pedagógiai fejlődés, amely irodalomtudományunk és nevelésügyünk alakulásában az elmúlt három évtized alatt végbement. /VII.fej./

A történeti áttekintés után fölvert tankönyvmetodikai sajátosságok önkénytelenül fölvetik a jelen és a jövő igényeit, szükségleteit. /VIII.fej./

I. Toldy Ferenc irodalomtörténeti művei a gimnáziumi oktatásban

1./ Gimnáziumi irodalomtanításunk a szabadságharc utáni évtizedekben

Magyarországon a hosszen tartó feudális elnyomás következménye, hogy amíg anyanyelvünk az oktatásban jogát ki nem vívta, iskolai magyar irodalomtanításról sem beszélhetünk. Az államkormánytól kiadott legrégibb tantervek közül sem az első /1777/, sem a második /1806/ Ratio Educationis nem biztosított arra lehetőséget. Nem találhatók ide vezető nyomok az autonóm felekezeti középiskolák régebbi tanterveiben sem.¹

Az Entwurf néven ismert 1849-ben kelt és 1850-ben Magyarországon is minden nyilvános jogu középiskola számára kötelezővé tett birodalmi tanterv viszont a nemzeti /pontosabban a nemzetiségi/ nyelvet és irodalmat itt sem hagyhatta ki a tantárgyak közül. Az I-II. osztályban heti 4-4, a III.-ban heti 3 órában a nyelvtan mellett olvasás, helyesírás, beszéd- és értelemgyakorlat, a IV. és V.-ben irály- és szónoklattan, a VI-VII.-ben heti 3 órában magyar irodalomtörténet, a VIII.-ban az esztétika alapvonalai volt a tantervi anyag, minden pontosabban körülhatárolás nélkül.

Az 1861-ben visszaállított helytartótanács lényegében továbbra is fenntartotta az addigi középiskolai tanulmányi rendszert, csak a VI-VII-VIII.osztályokban eszközölt rajta kisebb módosítást azzal, hogy az irodalomtörténet és esztétika helyett heti 4-4 órában olvasmányokat írt elő a magyar literatúrából.² Az olvasmányok előtérbe állítása nyilván nem az irodalomtörténet eltörlését, illetve mellőzését jelenti, hanem azt az igényt, hogy lexikális adatok helyett olvasmányok időrendi tárgyalásával kell a tanulók irodalomtörténeti áttekintését biztosítani.

Pauler Tivadar, az Eötvös Józsefet követő közoktatásügyi miniszter 1871-ben kiadott tanterve nem más, mint az Entwurf módosítása. Eszerint a nyolc osztályos gimnázium két külön tagozatból,

/algymnasium és főgymnasium/ áll. A bennünket közelebbről érdekítő főgimnázium magyar tantervében az előzőkhöz képest a következő változás történt: V.osztály: heti 3 óra. Az elbeszélő és leíró prózai és költői műfajok elméleti és gyakorlati ismertetése. Megfelelő írásbeli gyakorlatok minden héten egyszer. VI. osztály: heti 3 óra. A lantos és tanköltészet műfajainak elméleti és gyakorlati ismertetése. Írásbeli gyakorlatok, mint az V. osztályban. VII.osztály: heti 3 óra. A szónoklat és dráma elméleti és gyakorlati ismertetése. Havonként legalább egy írásbeli gyakorlat. VIII.osztály: heti 3 óra. A magyar nyelv és irodalom történetének vázlata, kapcsolatban a művelődés történetével a tekintettel Magyarország okmányozó történetének előadására. Írásbeli dolgozatok, mint a VII. osztályban.

A gimnáziumi magyartanítás útja tehát elméleti fokozatokon, stilisztikai, retorikai és poetikai tanulmányokon át vezetett az irodalomtörténeti rendszerezésig. Az első magyar irodalomtörténeti jellegű művek⁴ részint latinnyelvűségük, részint az anyag sajátos feldolgozási módja miatt iskolai használatra alkalmatlanok voltak, ezért az induláskor e tárgy iskolai tanításához Toldy Ferenc irodalomtörténeti munkái szolgáltak alapul.⁵

2./ Toldy irodalomtörténeti munkásságának általános jellemzése

Csak a reformkor legjobbjaira jellemző hazafias lelkesedéssel magyarázható az a lankadatlan szorgalom és felelősségtudat, amellyel ez a német származású /családi nevén Schedel, 1805-1875/, de izzó magyarrá vált tudós az ismeretlen hatalmas magyar irodalmi anyagot felkutatta, tudományosan rendszerezte, értékét tudatosította, és egész életét a nemzet irodalmi nevelésére szentelte.

A "magyar irodalomtörténetírás atyjá"-nak tudományos rangját és jelentőségét már fölmérte a szaktudomány. Rámutattak irodalomtörténeti koncepciójának ideológiai gyökereire,⁶ és föltárták irodalomszemléletének fejlődését, változásait.⁷

Halász Előd Toldy Ferenc Vörösmarty értékelésének elemzésével világítja meg ezt a folyamatot. Lényegesebb megállapításai a következők: Toldy már első írásaiban /Aesthetikai levelek Vörösmarty Mihály epikus munkáiról/ az irodalom és a kor között valamiféle kapcsolatot lát meg és sejteti, hogy az új irodalom a maga korának művészete, nem véletlen eredménye, hanem valamilyen fejlődésnek a következménye. Az irodalom nem mindenkinek, hanem csak a "magasabb lelkeknek" szól. Ez azonban szűkebbé nem csupán a nemességet jelenti, hanem azt a polgári honoratior réteget is, amelyik magáévá teszi a haladó nemesség reformköveteléseit, de az osztályharcról nem tud, és nem is akar tudni. Toldy úgy véli, hogy a történelmet csak a kiváló emberek viszik előre, a tömegek ebből a szempontból nem számítanak, a kritikust is az egyes emberek ábrázolása érdekli csupán. Szerzőnk a jellemek vizsgálatát Vörösmarty szemléletéhez igazodva a maguk zártságában végzi. A realitáshoz csak azzal a kérdéssel jut el: hogyan alakítják a jellemek a valóságot; az eseményeket aszerint bírálja, milyen mértékben folynak a jellemekből. Ennélfogva kritikai megjegyzései, melyekkel a valószínűtlenségeket akarja kikepcsolni, légüres térben mozognak. Már pedig a kritikának a művet az objektív társadalmi folyamat megnyilvánulásaként kellene felfognia, nem pedig a romantikus esztétika idealista kategóriáiban.

A Handbuch der ungarischen Poesie /1828/ című mű teljes mértékben a vezető-réteg kialakításának jegyében áll. A köztünk élő németek számára akarja a magyar irodalmat megközelíthetővé tenni. Helytelen szemlélet, hogy a történelmi tudat kialakításától reméli a társadalmi lét megváltozását. Érdeme viszont, hogy a multat nem önmagáért hozza elő, mint a reakciós nemesi szemlélet, hogy oda meneküljön, hanem azért, hogy a jelent jobban megértse és megérttesse. Tévedése, hogy a fejlődést az irodalmi formák fejlődésében keresi, tehát formatörténetet, eszmetörténetet ad, ezért részletmegállapí-

tásainak jelentékony része is téves. A továbbiakban alaposan elemzi Halász azt is, miként igyekezett Toldy ebben a művében nyomon követni a "nemzetiség" megnyilvánulását, hogyan értelmezte a Kisfaludy Sándor és a Vörösmarty költészetében megnyilvánuló "nemzetiség" költői különbséget. Végző következtetése szerint Toldy, fejlődése ellenére is, változatlanul idealista maradt: a tudatot skarta átalakítani az irodalom és a műveltség segítségével, a gazdasági tényezőket viszont változtathatatlan adottságoknak tartotta.

3./ A gimnáziumi oktatásban használt Toldy-művek

A./ Az 1851-ben megjelent Magyar nemzeti irodalom története c. két kötetes mű Horváth Cyrillnek, a MRA rendes tagjának, a "pesti nagygynasium igazgatójának" felszólítására készült, de ezenkívül munkára biztította szerzőjét saját vallomása szerint az is, hogy "e tudomány /ti. a magyar irodalomtörténet/, mely eddig az egyetemenél is inkább név, mint valóság szerint üzetett, egyszerre rangjához méltó állást nyert az által, hogy az új tanrendszerben a középtanodák tárgyai közé soroztatott: miért a közoktatást kormányzó főhatóságnak őszinte hálával tartozunk; s nem hiányoztak a hazai tanító karnak buzgó tagjai, kik képesek is, készek is azt, mi részletes elődolgozások e mezőn lendítettek, a tanszékről birtokká tenni: de hiányzott a nem várt percben egy alkalmas kézikönyv, mely a rendszeres előadásnak vezérfonálul szolgáljon.⁸ A tudományos rendszerezés mellett tehát gyakorlati célt is szolgált a mű azzal, hogy az 1850-es, 60-as években a gimnáziumi irodalomtörténet tanításához engedélyezett tankönyvként szerepelt.⁹

A magyar irodalom történetéből ez a kiadvány csak a feformációt megelőző ó- és középkort tartalmazza. A széles alapvetést és a nagy terjedelmet /I.köt.196 l. és 63 l.példatár, II.köt.118 l. és 75 l. példatár/azzal indokolja szerzőnk, hogy az irodalom különféle jelenségeit csak az azokat meghatározó országos, egyházi és tudományos

állapotokkal összefüggésben lehet megérteni. Nem mellőzhette a nyelv történetének figyelemmel kísérését sem, mert az "oly bensőleg van az irodalom fejlődésével összenőve, hogy annak tagadhatatlanul egyik lényeges részét teszi", tehát ezért nem mellőzhető. A tanár egyébként önállóan döntheti el, hogy tanítványai készségének és tehetségének figyelembe vételével milyen mértékben fogja ezeket a részeket tárgyalni. Haszonnal forgatott forrásai közt Horváth István, Cheh, Lányi, Wenzel és Döbrentei Gábor nevét emlegeti. Ez utóbbit főként nyelvtörténeti vonatkozásban.¹⁰ A lehetőség szerint közvetlen forrásokból dolgozott. A Példatárat a jó Chrestomathiák hiánya miatt kapcsolja a könyvhöz. A s öveghűsége nagy gondot fordít. Pedagógiai okokból azonban a régi helyesírást a korabelihez igazítja, ezért véleménye szerint a régies írásmód átvétele nem vonzólag, hanem taszítólag hat a régi irodalommal még csak most ismerkedő olvasó számára. Ezért nem akarta a célt az eszköznek fölláldozni.

Az I. kötet 73 §-ra tagolódik. Ebből az első négy a következő témákat foglalja magában: az irodalom és az irodalomtörténet fogalmának meghatározása, a tudomány haszna és szüksége, a magyar irodalomtörténet felosztása az alábbi korszakok szerint: I. az ókor, vagy a kereszténység felvétele előtti idő, az önálló nemzetiség kora, II. a középkor, a kereszténység felvételétől a mohácsi vészig, a hit kora, III. az új kor, a mohácsi véstől a XVIII. század közepéig, az első virágzás kora, IV. a legújabb kor, a XVIII. század közepétől /1772/ a XIX. század közepéig, a második virágzás kora. A magyar irodalomtörténet fejlődésének ez a periodizációja kisebb módosításoktól eltekintve a későbbi szerzőknél hosszú időn át érvényben maradt .

Az ókort tárgyaló első könyv három fejezetre /5-19 §/ tagolódik. Az első a magyarok eredetét, honfoglalását, állami életét és vallását,

a második a nyelv és írás kérdését, a harmadik pedig a költészet keretében a hun és magyar mondakört ismerteti a ma már túlhaladott korabeli tudományos kutatás alapján. A magyar kulturális örökség gazdagságának érzékeltetésére nyelvünket a sémivel, göröggel és szankszkrittal is rekonstruálja, továbbá állítólagos ősi magyar mondakörök létezését is feltételezi.

A középkorral /1000-1526/ foglalkozó könyv /III-VII. fejezet, 20-73 §/ a tanulmányi viszonyokat, a magyar nyelv használatát és állapotát ismerteti igen részletesen. A Margit legendával, bibliafordításokkal, vallási iratokkal és históriás énekekkel foglalkozó, nemzeti irodalom címet viselő VI. fejezet /64-70 §/ háttérbe szorít a művelődéstörténeti témakörök mellett. Esztétikai jellemzés helyett a nagy gondval felkutatott lexikális adatok felsorakoztatása különösen jól megfigyelhető a Pannónia megvételeéről szóló ének ismertetésében /69. §/.

Ez a mű a nemzeti irodalom fogalmába a "deák irodalmat" is besorolja, és az 59. §-ban két oldalnyi terjedelemben foglalkozik az iskolás hittan, a politikai szónoklat, az első törvénytani kísérlet és a bölcsészeti mozgalom középkori latin nyelvű műveivel.

A II. kötet Mátyás és a Jagellók korának irodalmát tárgyalja hét fejezetben /74-113. §/. Közülük azonban csak az V. és VI. foglalkozik szorosabb értelemben vett irodalommal. A történeti és hadi énekekről szólva /97. §/ művek hiányában itt is Bonfini, Galeotti és Zsámboki visszaemlékezéseit idézi. A "nemzeti irodalom" c. fejezet első részében /98. §/ 40 magyar kódex pontos leírása és tartalmának megnevezése olvasható 22 oldal terjedelemben. Utána kisebb írott maradványok, bibliafordítások, példák, postillák, buzgalmi és liturgiai iratok ismertetése következik. A világi költészet témái közül a következőket említi: Emlékdal Mátyás királytól, Egy gyászének Both János veszedelmén, Apáti Ferenc Feddő

éneke, Szabadkai Mihály éneke Beriszló Péter tetteiről. A Katalin legenda rövid /14 sor/ bemutatásával végződő történeti áttekintésben lexikális adatokon túlmutató, értékelő, méltató szavak alig találhatók. Az irodalomismeret és műértés szempontjából legtanulságosabb a "versalkat mibenlété"-vel foglalkozó szakasz /93.§/

Legrészletesebben /I-IV. és VII. fejezet/ ez a kötet is a történelmi, vallási, tudományos és nyelvi állapotokat vizsgálja, számbavéve a XV. századi latin nyelvű irodalmat is /91-92-93.§/. A deák költészet képviselői közül 21 nevet említ, Cesinre János /Janus Pannonius/ és Taurinus István kivételével majdnem mind olyanokat, akiket néhány latin nyelvű versük alapján nem sokáig őrzött emlékezetében az utókor. A Janus Pannonius ismeretására fordított 18 sor az életrajzi vázlaton kívül csak a költemények műfaját említi, de az elégiákról megállapítja, hogy közülük némelyik "a kor legszebb művei közé tartoznak". Az ún. vegyes prózairók közt 20 név szerepel. Külön szakaszban /94.§/ rövid áttekintés található a magyar birodalom különböző nyelvű nemzetiségeinek /dalmát, bosznia, horvát, szerb, német/ irodalmi emlékeiről.

A vázlatos tartalmi áttekintésből és az anyag feldolgozásmódjának jellemzéséből látható; ~~hogy~~ ez a mű annak ellenére, hogy szerzője az akkor kezdődő középiskolai irodalomtörténet tanításának segítésére is szánta, nem a mai értelemben vett tankönyv, hanem tudományos magyar irodalomtörténet. A széles alapvetés folytán a két kötet sem öleli fel az egész tantervi anyagot, mindössze a reformáció koráig halad, az utána következő korok tanításában magára hagyta a tanárt. Böttös József az első füzetek megjelenése után új gondolatok és magasabb felfogás hiánya miatt lesújtó véleményvel volt a műről.¹¹ Kifogásaihoz pedagógiai és didaktikai szempontból még hozzá kell

tennünk, hogy az anyagot a tanulók életkori sajátosságainak megfelelően nem szelektálja, a jártasságok és készségek kialakítására gyakorlatokat, feladatokat nem tartalmaz, képek, facsimilék nem találhatók benne, nyelve, stílusa is nehézkes, tanulásra nem alkalmas. Külső kiállítás szempontjából a korabeli színvonalnak megfelelő. A jó szerkezeti tagolás és változatos betűtípusok alkalmazása biztosítja az áttekinthetőséget.

A didaktikai megfontoltság egyetlen megnyilvánulása a könyvben, hogy mindkét kötethez Példatár, mai kifejezés szerint Szöveggyűjtemény kapcsolódik, az elsőhöz 14, a másodikhoz 17 szemelvénnel. Ezek közül a későbbi tankönyvekben legtovább szerepelt a Halotti beszéd, a Margit legenda néhány részlete és a Pannónia megvételéről szóló ének, a II. kötet világi darabjai közül pedig Ének Szent László királyról, Émlékdal Mátyás király halálára és Apáti Ferenc Feddő éneke.

A Példatár többi szemelvénye az iskolai oktatásban mélyebben nem tudott gyökeret verni. A szemelvényekhez kapcsolódó alapos nyelvi magyarázatok hozzájárultak a szövegértés megkönynyítéséhez éppugy, mint a régi helyesírásnak a korabelivel való helyettesítése, illetve az irányu megváltoztatása.

Ez a mű 1852-ben és 1862-ben kisebb bővítésekkel, néhány újabb adat betoldásával, de lényeges változtatás nélkül 2-ik és 3-ik kiadásban is megjelent. Az utóbbi előszava szerint azonban "a gymnasiumok kezeiből kivétetett". A helyébe lépők viszont - mondja a jeles szerző kissé irónikus rezignációval - annyira megbecsülték, hogy /a középkorra nézve/ mindenöket az utolsó részletig ebből irták ki. Azt az örömet azonban nem szerezték meg neki, hogy "legalább pontosak is hibátlanok volnának; folytatásaik pedig az újabb korsszakok irodalma organikus életébe be kívántak volna hatni. Torzképei a históriának, nem

látott vagy nem tanulmányozott dolgok alakítatlan chaosza".¹² Jól eső érzéssel nyugtázza viszont a közönség részéről tapasztalható méltánylást, s ezt azzal igyekszik meghálálni, hogy megígéri a hátra lévő kötetek elkészítését.

1862-ig, Toldy könyve 3-ik kiadásának időpontjáig valóban jelentek meg gimnáziumi használatra készült irodalomtörténeti tankönyvek /a Lonkay Antalé és a Környei Jánosé/, s ezek nyilván háttérbe szorították az elsősorban tudományos igényű és nem is teljes irodalomtörténetet az iskolai oktatásban. De hogy azt tankönyvként vagy tanári-kézikönyvként még a múlt század hatvanas éveinek elején is számon tartották, bizonyították rá a Sárospataki Füzetekben név nélkül megjelent, elvi álláspontja és stílusa alapján joggal Iara Sándornak tulajdonítható alapos tankönyvelemző tanulmány.¹³ Szerzője Toldy művének tudományos értékéről és stílusáról elismeréssel szól, de egészében véve nem tartja olyan munkának, mely "akár az iskolákat kellőleg tekintetbe venné, s így azokban vezérfonallul vagy magántanulási/segédkönyvként határozottan és minden tekintetben ajánltathatnék, akár végre az irodalomtörténész minden kívánságának megfelelné, ott hol az irodalmi dolgokat valódi történettanulmányozói lélekkel, teljes összefüggésben a bölcsészileg kívánja tárgyalatni".¹⁴ Főként az irodalmi élet mozgató rugóinak, a külföldi eszacáramlatok /pl. a reneszánsz/ hatásának feltárását és az írói életrajzok gazdagabb, életszerűbb megrajzolását hiányolja.

B./ Tanári segédkönyvként használt Toldy-művek

a./ A Magyar Chrestomathia című, 1853-ban megjelent két részes olvasókönyv az ékeesszólás, a költészet- és szep-
tan tanításához tartalmaz példákat "a nagy gymnasiumok V. és VI., második évfolyamában pedig VII. és VIII. osztályai szük-
s. II. Toldy János: Magyar irodalomtörténeti tankönyv (Sárospatak, 1862.)

ségeihez alkalmazva." A 222 lap terjedelmű "első folyam" 103, a 242 lapos "második folyam" pedig 43 szemelvényt foglal magában műfaji csoportosítás szerint. Ezt a könyvét Toldy 1865-ben kiadott irodalomtörténete előszavában szemléltetés céljából ajánlotta az irodalomtörténet tanárai számára.¹⁵ Figyelemre méltó ezzel kapcsolatban a tanulói önállóságot szorgalmazó következő módszertani megjegyzés: "Általában a tanár meg nem állapodva a magyarázandó művek exegesisénél, némely jeles darabtól meg fogja az elmélet elvonását is kísérleni, másnál a tanítványok által fogja a mű eszméjét, az elrendelést, a lélektani mozivumokat, a kivített és külső formát fejtegettetni, és segíteni őket a rejtettebb és felsőbb szépségnek úgy, mint a hibák vagy gyengébb helyeknek öntudatos felismerésében, hogy ezáltal bennök a széptani ítéletet jókorán felkeltse és gyakorolja."¹⁶ Az abszolutizmus korabeli magyaráztás nehézségeire utal az a pedagógiai szempont, "mely különösen a költői művek nagyobb részét kitiltotta ily chrestomathiákból"./uo./

Mivel a válogatás elsősorban műfajelméleti és nem irodalomtörténeti szempontból történt, néhány esetben kevésbé ismert szerzőktől is kölcsönzött a szerkesztő, általában azonban a XVIII-XIX. század kiemelkedő alkotóinak műveit gyűjtötte össze. E mű történetéhez tartozik, hogy az 1853-54-es tanévben a miniszeri rendelettel eltiltott tankönyvek jegyzékében szerepelt.¹⁷

b./ A magyar költészet története c. két kötetes kiadvány Toldynak az 1853-54. tanévben a pesti egyetemen tartott előadásait tartalmazza szinte szó szerinti pontossággal.¹⁸ Közreadásával szerzőjének az volt a célja, hogy az eddigi név- és könyvcím felsorolás színvonaláról történeti rangra emelje az irodalomtörténetet. Az I. kötet Zrínyi pályakezdéséig 20, a II. Kisfaludy Sándorig bezárólag 17 témakört foglal magában.

Jobb összefoglalások hiányában a tanárok saját felkészülésükhöz ezt a könyvet nyilván a gimnáziumi oktatásban is felhasználták.

c./ A magyar költészet kézikönyve c. két kötetes monumentális szemelvénygyűjteményt irodalomtörténeti tankönyve előszavában Toldy szintén a tanárok figyelmébe ajánlja az új és legújabb kor költészetének szemléltetésére.¹⁹ Az egyes korszakok kiemelkedő vagy jellegzetes irányzatát képviselő szerzők időrendben, pályaképük rajzával és legjellemzőbbnek vélt szemelvényeikkel szerepelnek benne. A Szemelvények előtti életrajzok Toldy kutatásaira épülnek, sok új adatot tartalmaznak. Közlésüket a művek jobb megértése szempontjából tartja fontosnak éppúgy, mint a könyvészeti adatokat és a nyelvi magyarázatokat. Lehetőleg egész darabokat közöl. Ahol a nagy terjedelem miatt ezt nem teheti, vázlatos áttekintést ad a kihagyott részekről. Az esztétikai méltatás iránt érdeklődő olvasókat irodalomtörténeti műveihez utasítja. A szövegközlést hűségre törekvés jellemzi, viszont "az írásmód a maihoz időmített, de úgy, hogy az írók olvasása /kiejtése/ módja híven megtartatnék". /IX.1./ Ez a könyv az 1827-28-ban német bevezetéssel és életrajzokkal kiadott Handbuch alapján készült, de teljes átdolgozása és sokkal gazdagabb anyaga miatt egészen új munkának tekintendő. Megjelenését szerzője az elnyomatás nehéz éveiben a következő helyzetfelismeréssel indokolja: "...nem mondom dicsőségre, de - csak önfenntartásunkra is, nincsen más út, mint a nemzeti műveltség öntudata a múltban, s minden arónkkeli emelése a jövőben. Ehhez is, ahhoz is némileg járulni célja e kézikönyvnek is". /X.1./

A XVI. századból néhány jeremiád ismeretlen költőjén kívül 9 szerző 33 szemelvénye szerepel a gyűjteményben. Balassa

Bálint 10 verse a vallásos és vitézi énekek közül való, szerelmi tárgyú nincs közöttük, mivel azokat e könyv megjelenése után jóval később, 1874-ben találta meg Deák Farkas a Radvánszky család radványi kastélyában, és először 1879-ben jelentek meg a Székely Áron-féle teljes Balassa-kiadásban.²⁰ A közölt versek olyan jól választottak, hogy közülük néhány hosszú időn át tantervi anyaga volt a gimnáziumi irodalomtanításnak./Inek a végekről, Tavasz dicsérete, Bucsuének, Könyörgés bűnbocsánatért, Az Óceán mellett/

A XVII. századot hat szerző 32 szemelvénye képviseli a kötetben: Rimay, Beniczky, Zrínyi, Liszti, Gyöngyösi, Kohári. A Zrínyi-művek közül kettő lírai vers /Aranna sirása, Feszületre/, hat pedig a Zrínyiaszból választott részlet.

A XVIII. századból választott husz költő mindegyike számon tartott képviselője a magyar irodalomnak, közölt verseik száma: 226. A szerzők jórésze azóta már kiszorult az iskolai oktatásból, de a legutóbbi időkig ott szerepelt Bessenyei, Bacsányi és Csokonai. Az írói értékrend akkori sajátosságát jelzi, hogy Bacsányinak 10, Csokonainak 21, Virág Benedeknek pedig 25 versét tartalmazza a gyűjtemény. Bacsányiról az olvasható, hogy "a kor ellen elkeseredésből inkább, mint meggyőződésből felkölt férfiú"./I.k.578.l./ A forradalmi versek helyett néhány szép elégiát /Tűnődés, Gyötrődés/ találunk a neve alatt. A közölt Csokonai-versek egy része /Zsugori urad, A Reményhez, Szerelmedal a csikóbőrös kulacshoz, Szegény Zsuzsi a táborozáskor/ mindmáig tantervi anyaga a gimnáziumi irodalomtanításnak. Legfeltűnőbb az antiklerikális Konstanciánápoly és az antifeudális Tempefői felvétele a gyűjteménybe.

A II.kötet tartalmazza a XIX. század 29 alkotójának 288 darabját. A szerkesztő szimpátiáját különösen élvező Kazinczy

24, Vörösmarty 27 szemelvénnel szerepel. Berzsenyi rangját is jelzi a jó érzékkel kiválasztott 17 költemény. Köztük politikai mondanivalója miatt különösen figyelembe méltó a Napóleonhoz c. epigramma közlése. Az életművet lényegében jól reprezentálja a Vörösmarty-válogatás is. Itt csupán az V. Ferdinándhoz c. aulikus magasztaló óda nem illik a Szózat mellé. A tartalmi disszonancia azzal a szerkesztői elvvel magyarázható, amely "a kort, a szakokat s az egyéneket minél több s mindig jellemző oldalról" igyekszik bemutatni. A terjedelmi korlátozottság okozta, hogy egyes szerzők munkásságának illusztrálása minden jó törekvés ellenére nem a kívánt módon történt /Czuczor, Szigligeti, Tompa, Petőfi, Arany/.

Mindent összevetve mégis azt kell mondanunk, hogy a több mint 60 szerzőt reprezentáló csaknem 600 szemelvény a szerzők életrajzával és legfontosabb könyvészeti adatokkal nagy segítség lehetett a könyvtárakkal nem eléggé felszerelt iskolákban a magyar irodalomtörténet tanításának közvetett vagy közvetlen támogatására.

C./ A magyar nemzeti irodalom története a legrégibb idők-től a jelenkorig /rövid előadásban/ című, 1864-65-ben Pesten /Emich Gusztáv/ megjelent mű hivatalosan engedélyezett tankönyvként több kiadásban /1868, 1872, 1878/ hosszú időn át szerepelt a gimnáziumi tanításban. Bevezetésében a nagy terjedelem indoklására két érvet emlit a szerző: 1./ A rövid, vázlatos áttekintés csak olyan emberek számára hasznos, akik már ismert tárgy emlékezetbe idézését szeretnék ezáltal biztosítani, a részletadatokból az általánosításhoz próbálnak eljutni. Az irodalomtörténettel először találkozó tanulónak részletes tárgyalásra van szüksége. 2./ a gimnáziumi könyvtárak nincsenek úgy ellátva, hogy a tanárok azok segítségével kellő módon megismerkedhessenek korunk irodalmának nevezetesebb műveivel, továbbá, nem áll rendelkezésre olyan bővebb,

tudományos igényű irodalomtörténet sem, melynek alapján a szak-
tanár a vázlatosabb tankönyvet kiegészíthetné, ezért duzzadt a
tervezetnek csaknem kétszeresére az anyag.

Stilusa "nem tankönyvi" jellegének védelmére legfőbb érve
a stilus és egyéniség elválaszthatatlan egységének ténye. Ennek
ellenére fölhatalmazza a tanárt arra, hogy figyelmeztesse tanít-
ványait a könyv stiláris erőire és hibáira egyaránt, majd e meg-
figyelések alapján tanítványaival mindkét irányban vonjon le tanul-
ságokat. A könyv iskolai használatára és az anyag feldolgozására
vonatkozó javaslatok az egy évszázaddal ezelőtti irodalomtanítási
koncepció mindmáig figyelemre méltó jelzései.

Az irodalomtörténeti folyamat minél alaposabb megértése ér-
dekében Toldy ajánlatosnak tartja a kortörténeti bevezetőket több-
ször is elolvasztatni a tanulókkal, majd a tartalomjegyzéket is több-
ször nézegettetni velük, mert az is segít az irodalomtörténeti ko-
rok folytonos szem előtt tartásában. A teljes irodalomtörténeti a-
nyag két részre /két osztályra/ tagolásához Kisfaludy Károlynál
javasolja a cenzurát. A legújabb irodalommal kezdést sem tudomá-
nyos, sem didaktikai szempontból nem tartja kívánatosnak.

A tankönyvi anyag iskolai feldolgozására a következő mód-
szertani lépéseket javasolja: egy paragrafust részekre osztva e-
lőször a tanulókkal olvastassa föl a tanár. Ezután következzenek a
benne előforduló irodalomelméleti, esztétikai és egyéb, a tanulók
előtt ismeretlen vagy félig értett kifejezések magyarázata. A fo-
galomtisztázást, a műnyelv elsajátíttatását Toldy az önképzés, to-
vábbá a gondolkodás és ízlésnevelés szempontjából nélkülözhetetlen
követelménynek tartja. Az egyes §-ok tartalmának tisztázása után
kell következnie szerzőnk útmutatása szerint annak a tanítási mo-
zanatnak, amikor a tanár saját szavaival elismétli a lényegét, majd
megállapításai igazolására szemelvényt mutat be az osztályban, "me-

lyet nemcsak értelmez, hanem széptanilag is méltat, még pedig mindenkor a korról vagy íróról hozott ítéletre vonatkoztatva." /IX.1./

A szemléltetési nehézségek áthidalása céljából Toldy néhány nevezetes szemelvény diktálására bátorítja a tanárt azzal, hogy közben utaljon helyesírási, nyelvtani és kifejező olvasási kérdésekre, tegyen észrejeleket az emphatikus, modoros olvasásra, nevelje tanítványait a művek tartalmához, jellegéhez illő, természetes hanghordozásra. Szövegválogatás céljából a középkorra ajánlja nagyobb irodalomtörténete /2.köt.3.kiadás Pest 1862/ Példatárát, az új és legújabb korra a költészetben Kézikönyve /2.köt.Pest 1855-57/, a prózában Chrestomathiája /2.köt. Pest 1853/ anyagát. A tanítás határfoka érdekében tanácsolja a tanárnak, hogy a tankönyvet esetenként érdekes életrajzi vagy kortörténeti kiegészítésekkel tegye színessé; saját belátása szerint elhagyhat, megrövidíthet, vagy a tanulók egyéni olvasására is bízhat bizonyos §-okat. Az ismeretek ellenőrzésére vonatkozóan javasolja, hogy irodalmi témákról szóló feleletekben tanulói szabad előadás legyen a követelmény, vagyis az, hogy a tanuló saját szavaival mondja el a lényegét, ugyanakkor úgy véli: "a nyelvtörténeti szakaszok azonban /12,18,46.§/ olyanok, melyek valóságos körültanulást kívánnak"./uo./

A 440 lap terjedelmű, szemelvényeket nem tartalmazó, két osztályra szánt könyv 150 §-ból áll és a bevezetésen kívül négy részre tagolódik.

A bevezetés /1-4§/ az irodalomtörténet fogalmát és kiterjedését, illetve a magyar nemzeti irodalom és a magyar nyelv korszakait ismerteti kisebb stiláris módosításoktól és rövidítésekkel eltekintve lényegében az 1851-ben kiadott irodalomtörténet megfelelő részével azonos módon. Ugyanez mondható az

6- és a középkor irodalmát tárgyaló részekről /5-8, 9-18 §/ is. Az összevonás és tömörítés arányát mutatja, hogy ez utóbb említett műben az 6- és középkori magyar irodalom tárgyalására 73 §-ban 215 oldalt, itt 18 §-ban 31 oldalt fordít a szerző.

Az új kort tárgyaló harmadik rész /19-53 §/ három kisebb koraszakra bontva mutatja be anyagát: az egyetemes emelkedés kora /1526-1608/, az első virágzás kora /1608-1711/, a hanyatlás kora /1711-1772/. A szépirodalmi alkotások mindegyik korokban műfaji csoportosításban szerepelnek, emellett az alapkoncepciónak megfelelően áttekintést ad a könyv a különféle szaktudományok korabeli helyzetéről is, továbbá fejezetenként közli a művek kiadására vonatkozó könyvészeti adatokat. A jelentősebb költők munkásságának ismertetése a következő mozzanatok szerint történik: pályakép, a nevezetesebb művek felsorolása, jellemzése, méltatása, a kiadások felsorolása, majd egy részletesebb életrajz.

A művelődéstörténeti és szépirodalmi témák tárgyalásánál egyaránt nagy számban szerepelnek nevek és címek, emiatt az irodalomtörténeti és esztétikai vonatkozású jellemzések, értékelések még a legkiemelkedőbb szerzőkre vonatkozóan is /Balassi, Zrínyi/ szükségszerűek. Szinte kivételnek tekintendők ilyen szempontból az Apáczai Csere János érdemeit méltató lelkes sorok a 42.§-ban.

A tankönyv harmadik részéből említésre méltó a felismerés, ahogyan Tolóczy a kuruc költészet értékeire reagál./38.§./ Előszörban "kor- és erkölcsfestő" tartalmuk "történelmi becs"-ét dicséri, de azt is megállapítja, hogy a népies politikai költészet vallásos és hazafias tárgyú darabjaiban "nem ritkán költői lélek sugallataival találkozunk." Cim szerint említett versek:

Tököli haditanácsa /1861/, Tököli Imréről és Zrínyi Ilonáról /1863/.

A legújabb kor /1772-1849/ magyar irodalmát tárgyaló negyedik rész /54-75.8/ három kisebb időszakot foglal magában: I. az újjászületés kora /1772-1807/ Bessenyei fellépésétől Kisfaludy Sándor virágzásáig. II. A nyelvújítás és nyelvcsépítés egyszersmind a költői klasszicizmus kora /1808-1820/. III. A Széchenyi kora /1831-1849/. Az 1849/ utáni időszak irodalmának tárgyalására szerzőnk azért nem vállalkozik, mert - mint mondja - "új politikai helyzet és eszmék folytán új igyekvések és irányzatok nyilatkoznak a jelen kor irodalmában. S valamint a nemzet állapota változó félben van, úgy a szellemi mozgalom is ferrongó folyamatot mutat, melynek fejleménye a jövőben rejlik. Átmeneti idő, erősödő tudományos irány mellett izlési hanyatlással, melyből, ha isten is úgy akarja, egy újra rendezett és biztosított nemzeti lét fog egy újabb, egyetemesb, egy harmadik virágzási korba átvezetni. Történetének megírása is tehát a jövő kor feladásául marad"./119.1./

Az újjászülető magyar irodalom ismertetését Toldy nem a fölvilágosodás ideológiai hatásából kiindulva végzi, hanem a különféle irodalmi iskolák szerint. Bessenyei munkásságának tárgyalása során említi ugyan Voltaire és Montesquieu nevét, de eszmei hatásuk lényegét nem érinti. A francia irodalom hatását és a franciás iskola jelentőségét csak általános megállapításokra korlátozza; költészeti látóköriünk tágítása, gondolatbeli tartalmasság, a dictió nemesítése, a verstechnika javítása, s végre a széppróza megteremtése által a haladás néhány feltételének biztosítása. A korszak irodalmából legjelentősebbnek tartja Toldy "a nemzeti költészet önálló, lehető legmagasabb kifejtésére" /62.8/ törekvő

ui iskola követőinek munkásságát. Közéjük sorolja Ráday Gedeont, Verseghyt, Bacsányit, Szentjóbít, Kazinczyt, Dayka Gábort, Csokonait és Kisfaludy Sándort, részletesebben azonban csak Kazinczy, Csokonai és Kisfaludy munkásságával foglalkozik. A 63.§-ben Kazinczy pályakezdő műfordításait és irodalomszervező munkásságát, a 64.-ben Csokonai költészetét méltatja. Pályája kezdetére vonatkozóan emlegeti ugyan a "népies iskola salak"-jának visszaható hatását, de végeredményben a lángelmét megillető méltatást mond róla, hangsúlyozva a költő lelkesedését a felvilágosodás és a szabadság iránt. A Dorottyával és a vigjátékokkal kapcsolatban elismeréssel szól Csokonai "népiességgel szövethető komikumáról", de kifogásként említi a nevelkedési környezetben gyökerező leküzdhetetlen izlésbeli hiányosságokat, melyek a költő munkáinak "mivelő erejét, különösen az ifjúság irányában, zavarják." Kisfaludy Sándor költészetének érdemén felüli dicsőrete a tankönyvíró hazafias lelkesedésével és nemzeti elfogultságával magyarázható. A különböző szaktudományok helyzetének áttekintése az előző fejezetekhez hasonlóan gondos és alapos.

Az 1808-1830-ig terjedő korszak tárgyalása /76-106 §/ a nyelvújítás és Kazinczy munkásságának részletes ismertetésével kezdődik. Ezután művek említése nélkül rangjának megfelelő méltatásban részesül nyelve, ill. hazafiassága miatt Berzsenyi és Kölcsey. Katona Bánk bánja hazafias indíttatását és politikai tendenciáját viszont Toldy nem ismerte föl, inkább csak jellemzésbeli gyengéit kifogásolja. Kisfaludy Károly legnagyobb érdemének tartja, hogy "nemzeti életet, alakokat, kifejezést vitt be az irodalomba, s így maga és követői a költészet és élet közt már tátongó hézagot szerencsésen áthidaltak". /219.1./

Vörösmarty pályaképe a műfajok szerinti taglalás miatt kissé töredezett. Ez még fokozódik azszal, hogy Vörösmartyt, a lírai

költőt is két részletben mutatja be a könyv: először mint pályakezdőt, az Auróra kör tagját, Kisfaludy Károly és Bajza költőtársát, másodszor pedig Széchenyi korában, pályája csúcán. Ennek ellenére határozottan felismerhető itt az, amire Halász Előd is utalt, hogy ti. Toldy Vörösmartyt "a politikus korszak képviselőjeként méltatja".²¹ Eposzirói munkásságát a "classical nemzeti eposz" betetőzésének tartja. /95. §/ A Zalán futását nemcsak költői műnek, hanem "a nemzet ébredésével összefüggő politikai tett"-nek minősíti. Azt a sajátosságát, hogy miért hátrált a tiszta tárgyilagosság az öntudatos alanyi felfogás előtt" /24o l./ a politikai eseményekből magyarázza. A mű legsajátosabb lényegének regényességét, a képzelet egetföldet bejáró és a lélek minden hurján játszani tudó képességét említi. A Tündérvölgyben jelentkező népiességet viszont olyan "elzárkózott" jelenségnek tekinti, amely nem okoz határozott változást a magyar irodalom fejlődésében.²²

A sokirányú szakirodalom áttekintése után /97-106. §/ a tankönyv befejező részében Széchenyi korának tárgyalása /107-150. §/ a kor fő vonásainak főlvázolásával, széleskörű művelődéstörténeti táblóval kezdődik /107-132. §/. Ezután /133. §/ kerül sor Vörösmarty lírai költészetének bemutatására. Legrészletesebben a politikai jellegű versekkel foglalkozik a könyv. A leghíresebbeket /Szózat, Liszt Ferenc-hez, Főti dal, Honszeretet stb./ cím szerint is említi. Összefoglalóan megállapítja róluk, hogy bennük "minden érlüktetése a közéletnek megfigyelve, emel, irányoz, eszméltet, lelkesít". /371-72. l./ Az általános emberi problémákkal foglalkozó verseknek /Gutenberg albuma, Gondolatok a könyvtárban/ rámutat haladó, demokratikus tartalmára, A vén cipányban hangsúlyozza az optimizmust, amellyel Vörösmarty átmeneti kétségbeesés után az emberiség sorsát nézi.

Petőfit Tompa és Arany mellett mint "az új népies iskola bajnokát" említi a tankönyv. Dicséri eredetiségét, természetes egyszerű-

ségét, teremtő képzeletét, erkölcsi érzését, szenvedélyességgel párosult gyöngédségét, tematikai változatosságát, de szóvá teszi helyenkénti póriasságát, esetenként a lázításig ragadtatását. E tulajdonság megértésére a következő magyarázatot adja: "a demokrátiát nemcsak az intézményekben, hanem az erkölcsökben is érvényesíteni kívánta; az embert annyira díszesítő önmérséglelt helyett dacban és szertelenségben tetszett magának - tévedései is, költészetében elnézésünket, nem ritkán becsülésünket bírják. Csak a világgal meg hasonlítását sokaljuk meg, midőn gyűlöletben fajul el, mely lényegében mindig költőietlen, sőt tulzásaiban undort gerjeszt /A világ és én/. De ez álláspontot szerencséjére hamar meghaladta". /382.1./ Toldy tehát a népiesség igazi jelentőségét nem ismerte föl, Petőfi az elismerő szavak ellenére is lényegében érthetetlen maradt számára.

Arany Jánosnak csak 1849-ig terjedő pályaszakaszát mutatja be a könyv. Toldijáról nagy ragadtatással beszél: dicséri szerkezetét, jellemzését és előadásmódját. Végső következtetése: Arany elbeszélő műveivel "a kor csucsára hágott, melyen, ha a jelek nem csalnak, első rangját meg is fogja tartani". /451.1./

Toldynak a forradalomtól való idegenkedését és az uralkodó osztály iránti szimpátiáját mutatja az is, ahogyan Mötvsnek A falu jegyzője című regényét elmarasztalja a Magyarország 1514-ben-hez képest.

A könyv tartalmi gazdagságát, sokrétűségét jelzi, hogy a szépirodalmi műfajok és a szaktudományok különböző ágazatai mellett utal az idegen jeles művek korabeli műfordítására és a magyar jeles írók kiadásának megkezdésére. A korszak végének jellemzése az 1848-as események átmeneti bönítő hatásának ismertetésével fejeződik be. /150.8/

A könyv filológiai hitelességének bizonyítása, hogy a címeken kívül kb. 780 név szerepel benne.

A "nemzeti irodalomtörténet" koncepciójából következik, hogy világirodalmi kitekintést nem tartalmaz. A különösebb tartalmi meg-

szorításokat nem jelölő tantervi előírásnak megfelel, mert a magyar irodalom fejlődéséről 1849-ig teljes képet ad, csupán az utolsó 15 év irodalmi termésének ismertetését mellőzi. A tananyagnak mai értelemben vett didaktikai feldolgozására /gyakorlatok, feladatok, képi szemléltetés/ nem tesz kísérletet, a könyv használatára vonatkozó előszava viszont pedagógiai tudatosság bizonyítéka. Bonyolult, olykor mesterkéltséggel fogalmazása a tanulhatóság rovására van. A címek kiemelését, a fő- és magyarázó szövegek, valamint a jegyzetek és könyvészeti adatok elkülönítését a betűtipusok és a betűnagyság célszerű változtatásával biztosítja a nyomdatechnika. Ennek fogva szerkezetileg jól áttekinthető a könyv. Nagy anyagmennyisége azonban két év alatt heti 3 órában aligha volt alaposan feldolgozható. Indokolt a szerző bátorítása, hogy a tanár saját megítélése szerint hagyjon el, rövidítsen vagy a tanulók önálló otthoni olvasására bizzon egyes részeket.

X X x

Ennek a könyvnek a 2. kiadása két kötetre bontva Irodalmi Olvasókönyvvé bővítve 1868-ban jelent meg némi kis módosítással, de a rendszer, a felosztás és módszer változatlanul hagyásával. A két kötetet azzal indokolja az előszó, hogy a "felső gymnasiumokban" a magyar irodalomtörténet "két, sőt három osztályban adatik elő", ezért a tanuló ne legyen hiánytalan a könyvnek azt a részét is éveken át kezelni, amelyet az idő szerint nem használ. Ugyanitt stilusának nehézkességét a bírálókkal szemben így védelmezi Toldy: "De irodalomtörténet gyermeknek, akár vén gyermeknek, nem való, s ha e könyv a nevelők felfogását meghaladja, az a hiányos széptani kiképzésnek betudandó, melyet pótolni nem az irodalomtörténet dolga. És e tudomány nem a pusztá emlékező, hanem a vele egyesült ítélő és érző tehetségnek tárgya lévén: ha e tehetségeket valamely tanintézet fejletlenül hagyta, ne az írókat vádoljuk, kinek azon fejlettségre, valamint a tanár segédkezésére már a tárgy természeténél fogva is, számíthatnia joga van".

/8.1./ Ha nem meggyőzősek is ezek, a nehézkes tankönyvi stílus ment-
ségére szolgáló érvek, oktatási alapkövetelményként azt^{el} kell fogad-
nunk, hogy az olvasási és szövegértési képességet "a széptani kép-
zés" - mai terminológiával - a magyarázó és az irodalomolvasás fókán
egy kell megalapozni, hogy az megnyissa az utat a tanulók számára a
legnehezebb műveltségi anyag birtokbavételéhez is.

Az új kiadás kisebb stiláris módosításokon és néhány bibliográ-
fiai adat pótlásán kívül abban is különbözik az előbbitől, hogy ap-
róbb betűkkel és kisebb sorközökkel készült. Ezért lett kisebb terje-
delmű. Az első kiadás 1-75 §-a 181 lapjának itt 146, a 76-150 § lap-
jának pedig 180 oldal felel meg. Mindez nem a tartalmi rövidítés,
hanem a nyomdatechnika változásának következménye. A tényanyag gaz-
dagodását mutatja, hogy az első kiadás név- és tárgymutatójában kb.
780, itt pedig kb. 840 adat szerepel. Amaz tehát leggyözebb, átte-
kinthetőbb, nyomdatechnikailag szebb kiadvány. A címlap jelzi, hogy
szerzőnk ekkor már a társadalomnak minden szempontból megbecsült,
tekintélyes alakja, nyilvánvalóan a kiegyezéssel politika megbízható
támogatója: kir. tanácsos, magy. tud. akad. igazg. és rendes tag, a m. kir.
egyetemi könyvtár igazgatója, s a m. nyelvészet és irodalomtörténet
rendes tanára, a m. kir. gymn. tanárvizsgáló bizottság elnöke, stb.

x X x

Az előbbiek gondos átjavítása után és az újabb tudományos fel-
fedezések felhasználásával 1872-ben az Athenaeum nyomda kiadásában
jelent meg e tankönyv 3. kiadása szintén két kötetben. Az előszó itt
is figyelemre méltó irodalompedagógiai kérdést apostrofál. Most azor-
ban nem a nehézkes tankönyvi stílust, hanem a nagy anyagmennyiséget
az irodalomtörténeti teljességre törekvés jogosultságát védelmezi
a következő logikával, nyilván a könyvet használó tanárok kifogá-
saival szemben: "Van e könyvben sok, mit némely tanár feleslegesnek
tart: de ez rá nem bírhatott, hogy a történelmet megcsönkítsam. Szer-

ves egész az, melyet csak úgy érthetünk voltaképp, ha annak egész szervezetét ismerjük. Maga az egyes ágak tüzetes, önálló s helyes tárgyalása is az egész élőfának ismeretét teszi fel. S tudhatja-e a tanár, vajon, az egyes, különösen tudományos, ágak bár rövid, de érdeklődést célba vevő, meleg és lelkes /a világért se cifra, s ne szónokias/ előadása nem kelt-e fiatal tanítványaiban egy vagy más szak- iránt különösebb figyelmet, nem támaszt-e ott egy nyelvészt, itt egy történészt, emitt egy természetkedvelőt, s így tovább?

Tankönyvek kalauznak kell lehetni iskolában és iskolán túl, ezzé nem az által lesz, ha a nehézségeket ónnal /onnan:S.S./mellőzzük hanem, ha jó magyarázat által eloszlatjuk. Erten azon nehézségeket, mi a tárgyban fekszenek.

Az irodalomtörténet nemcsak a felvett irodalmat megismertetni van hivatva, hanem általában tudományos szellemet terjesztetni az által, hogy a tanítványokban szunnyadó hajlamokat felkelti s bizonyos pontig kifejti. De hogy az ily nevelő hatást gyakorolhasson, kell, hogy a tanár is átment legyen e nevelésen. Neki birni kell mind azon ismeretekkel, melyeket az irodalomtörténet nem nyújt, hanem feltesz".
/9-10.1./

A modern műveltségesszmény alapján könnyen vitába szállhatnánk a minél nagyobb ismerethalmazt reprezentáló irodalomtörténeti tankönyvtípus e lelkes hangu apológiájával. Ez azonban ma már teljesen felesleges volna. Emlékezetbe idézését csupán az indokolja, hogy ez a nézőpont és szemlélet, melyet a korszak egyik legtekintélyesebb tudósa képviselt és propagált, hosszú időn át rányomta bélyegét az irodalomtörténeti tankönyvírásra és az iskolai irodalomtanításra is.

Ez a kiadás tartalmát és szerkezetét tekintve lényegében azonos az előbbivel, csak külső kiállításában és terjedelmében mutat hozzá képest némi változást: ennek I. kötete 160 /az előző: 146/, a II. 190, /amaz 180/ lap terjedelmű. A terjedelmi változás oka nem tartalmi

kiegészítés, hanem a jobb áttekintésre törekvő nyomdatechnika, Esztétikai szempontból nem ér fel az első kiadással.

1878-ban a Franklin Társulat felkérésére Gyulai Pál rendezte sajtó alá a könyv 4. kiadását, a régi kettő helyett egyetlen 404 oldalas kötetben. Néhány kisebb tévedés javításán, a jegyzetek házainak pótlásán, a régiebb írók 1872 után történt újabb kiadásainak említésén kívül egyéb változtatást nem végzett rajta. Az új könyv tehát lényegében a 3. kiadás alig változott utánnomlásának tekintendő.

D./ Irodalomtörténeti Olvasókönyv

Irodalomtörténeti tankönyve kiegészítésére 1868-ban szerkesztett Toldy a mai Szemelvénygyűjtemények ősnévé tekinthető Irodalomtörténeti Olvasókönyvet is.²³ Az előszó szerint kiadásával az volt a célja, hogy "irodalmunk történetének minden fontos és jellemző mozzanatát követve, a választott példadarabok a történeti előadás felvilágosítására s némi részben legalább igazolására szolgálhassanak"./I.köt.III.1./ A szerkesztő terjedelmi korlátok miatt teljességre nem törekedhetett: a bölcsészeti, történeti és szónoki műveket pedagógiai megfontolásból mellőzi. A különféle koroknak és irányoknak csak fő képviselőit mutatja be, de olyan válogatásban, hogy minden darab nemcsak önmaga, hanem az irodalomtörténet szempontjából is tanulságos legyen. A fontosabb nyelvenlékek közlését a magyar "Entwurf" előírásával indokolja. A használat megkönnyítésére az ómagyar mutatóványok kivételével valamennyi szemelvényt saját korabeli helyesírással közöl. Az írók "nyelvtani hibáit" nem javította, mert szerinte ez nem lehetséges, de figyelmezteti a könyvet használó tanárt, hogy az ilyet javítani, "kiegészíteni, segnézni, megigazítani" soha ne mulassza el. A "széptani", a mitológiai, történeti és földrajzi vonatkozások értelmezését a tanár feladatkörébe utalja, közülük jegyzetben csak keveset magyaráz.

Az I. kötet a tankönyv korszakbeosztása, illetve fejezetei szerint

csoportosítva 404 kéthasábos oldalon a középkortól Kisfaludy Sándorig írói életrajzokkal kiegészített 158 szemelvényt közöl. A középkori irodalmat a nyelvenlélkek mellett néhány vallásos tárgyú irodalmi töredék képviseli, Janus Pannonius művei közül egy sem szerepel. A későbbi korok kiemelkedő szerzőitől közölt szemelvények száma a következő: Illosvai: 1, Pesti Gábor: 6, Heltai: 2, Balassa: 3, Szenczi Molnár: 4, Zrínyi: 6, Apáczai: 2, Mikes: 3, Bessenyei: 6, Bacsányi: 3, Csokonai: 6, Kisfaludy Sándor: 2.

Toldy nevelői felelősségtudata és irodalomtanítási koncepciója szempontjából különös figyelmet érdemelnek a II. kötet előszavában fölvetett gondolatok. Az olvasókönyv szerkesztője mindenekelőtt kíváncsúnak tartja, hogy a tanár legalább a fő irodalmi műfajok történetének és formai sajátosságainak megvilágításával a tanulók hiányos esztétikai műveltségét pótolja, "ezáltal az ifjakat ez ismeretek megszerzésére felgerjessze". /II.k.III.1./ Az ilyen magyarázatoktól várható, hogy azok is képesek lesznek "a szépművek alaki megítélésére". /IV.1./

Ugyanitt az olvasásra nevelés fontosságára így figyelmeztet: "ne mulassza el a tanár gyakrabban figyelmeztetni tanítványait, hogy iskolában nem olvasott darabokat is olvassanak otthon, bátorítsa fel kétségeik, tán észrevételeik nyilván előhozására, hogy azokat a többiek tanulságul is, eligazíthassa vagy helyeselhesse"./uo./

Mindmáig időszerű az érvelés, amellyel Toldy a gimnáziumi tanulókat "haszontalan verselgetések", valamint "cifra és dagályos prózai eredeti semmiségek" helyett egy-egy értékes irodalmi alkotás önálló elenyzésére, vagy tudományos művek áttanulmányozására, kivonatolására buzdítja. Magánszorgalmi feladatként ajánlja az író élete és művei közti kölcsönös összefüggés kiderítését. A felolvasás - mai kifejezéssel - a kifejező olvasás iskolai gyakorlásának szükségességét azzal indokolja, hogy még a felsőbb osztályokban is van ok néha olva-

sási gyakorlatokat tartani. Igen kevés ember tud, még a javából is "helyesen olvasni". A továbbiakban felsorolja az e téren tapasztalható feltűnő hibákat, és módszereket ajánl azok fokozatos leküzdésére. A tárgyilagos tudós szájából kissé meglepő a szenvedélyes hang, amellyel a társadalmi és politikai nevelés fontosságát hangsúlyozza. Miután kijelenti, hogy "az iskola csak annyit ér, amennyit az életre készít", így folytatja: "Közönségesen azt hiszik nálunk: a politikát nem szükség tanulni: holott az a népek mai, kül s belső bonyolult viszonyai folytán, már magában egy sokágu, nagy tudományos rendszert képez, melynek más ismeretek szükséges segédeit teszik, meg azonfelül soknemű élettapasztalásoknak kell kiegészíteniük"./VIII.1./ Ezért kell megismertetni az ifjakat azoknak munkáival, akik a haza sorsára befolytak. Ez a magyarázata, hogy a haladó gondolkodású szónokok és politikusok műveiből is választott szemelvényeket Irodalmi Olvasókönyvébe.

A kiegyezést követő évek /1869-ben vagyunk/ politikai hangulatát és a tények ultimátumának tudomásul vételre kényszerítő erejét világítja meg az okfejtés, amellyel az öregedő tudós egykori forradalmi indulatait föladvá politikai nevelési koncepcióját magyarázza: "ismer-tessük meg /ti. az irodalmi műveket: S.S./ elfogultság és részrehajlás nélkül, tárgyilagos hűséggel és nyugalommal, az igazságot és érdemet, minden párttekintet félretételével méltatva: mi által, a szenvedélyeke csillapítva, a helyes álláspontokat kitüntetve, a helyes és nyugodt politikai ítélet kifejlését ez uton is előmozdíthatjuk, s így közvetve a polgári társaságnak is nem csekély hasznót teszünk./VIII.1./ A művészet lényegének ismerete és szaktudománya tisztelete azonban kimondatja vele a mindmáig érvényes irodalompedagógiai alapelvet, mely szerint a politikai nevelést az irodalomtanárnak az irodalom sajátos eszközeivel kell végeznie. A helyes utról letérés veszélyét a következő szavakkal jelzi: "Csak azután a tanár, kinek nem lehet

feladása bármely politikai felekezett részére már az ifjúság soraiban párthiveket toborozni - ez a szabadság elleni bűn volna - ne feledje el, miszerint neki mindenek felett a történeti, s különösen irodalom-történeti álláspontokról letérnie nem szabad, hogy ehhez képest sem több, sem kevesebb a teendője, mint a nemzet irodalmilag működő és nyilatkozó politikai értelmiségének minden oldalu és hű ismeretét terjeszteni, s hogy ezt tevéen lesz szakjának és a haza és a szabadság érdekeinek is hasznos képviselője"./VIII-IX.1./

Az olvasókönyv "műfajáról" az előszóban ez olvasható, hogy "az nem pusztán iskolakönyv, hanem az életé is, mely kalauzul szolgálhat az irodalom nagy mezején még éveken át is". E jellegetél fogva szeretné, ha a tanulók tanáraik hatására a tanulás befejezése után is megőriznék azt, sőt lassanként a korbeli jobb írók újabb kiadásainak megszerzésére is törekednének. "Igy habár évek során át, de idővel egy válogatott magyar könyvtár birtokában találhatják megokat, melyből honszeretetőket táplálékot, elméjük tanulságot, izlésök nemesedést veend"./IX.1.

Az irodalomtanítás módszertanának lényeges kérdéseit érintik a fenti tanácsok és útmutatások, de ezeknél is többet mond Toldy irodalom-szemléletéről és nevelői szenvedélyéről az a lelkes biztatás, amellyel a magyartanárokat munkájuk fontosságára figyelmezteti: "Ily meggyőződéssel lévén a magyar irodalom hatásáról, könyörgök, esdeklek minden magyar irodalmi tanárnak: fogja fel nagy hivatását, mely nem egyéb, mint a haza ifju nemzedéke körében apostola, őre, ápolója lenni a magyar irodalomnak, s általa a nemzeti szellemnek. Életkérdés ez ma, midőn belső viszály s a kívülről elkövetkezendő támadásoknál is veszedelmesebb ellenséggel állunk szemben: Európa messze elébbre haladt műveltségével, mely megöl, ha magunkat általa meghódíttatjuk. De van egy harmadik, s ez az, hogy a magunk irodalmát ismerve, szeretve, de a külföldiek segédelmével élve tartsuk fenn magunkat ! Oltsuk be

tehát a magunkéba, amit lehet és kell, de ne engedjük, hogy az idegen műveltség a mienket elfojtsa, hogy a mienk helyébe lépjen. Amaz élote lesz nemzetünknek, ez annak halálává lenne". /X.1./

Ennek a nemzeti jellegét őrző, de az európai kultúra értékeinek átvételétől nem idegenkedő irodalomszemléletnek az illusztrálására válogatta szemelvényeit Toldy olvasókönyve II. kötetében is, amely 659 kéthasábos oldalon 219 alkotást tartalmaz Kazinczytól Arany Jánosig, pontosabban 1849-ig. A legkiemelkedőbb szerzők szemelvényeinek száma a következő: Kazinczy: 34, Berzsenyi: 10, Eölcsey: 6, Katona: 1, Kisfaludy Károly: 14, Vörösmarty: 7, Tompa: 7, Petőfi: 7, Arany: 2.

x x x

4./ Toldy Ferenc tankönyvírói munkásságának jelentősége

Igaz, hogy az eszményi tankönyv modelljének kialakítása ma még a pedagógia előtt álló megoldandó feladat, de aligha vitathatók a legfőbb alapelvek, amelyekhez igazodnia kell. Közülük kézikönyveink a következőket emelik ki: marxista eszméiség, tudományosan hiteles ismeretanyag, összhang a tantervvel és a tanulók életkorával, érdeklődést keltő stílus, kedvébresztés a további tanulásra, jó szerkesztés, megfelelő betűtípus, a fejezetek végén összefoglalás, kérdések, gyakorlatok.²⁴

Első pillanatra világos, hogy ilyen követelmények tükrében Toldy Ferenc tankönyvként használt művei közül a legjobbakkal szemben is több kifogás említhető. A korviszonyokban gyökerező ideológiai és irodalomszemléleti kötöttségeitől eltekintve – a szerzői indoklás ellenére – kifogásolható a tanulói befogadóképességet messze meghaladó hatalmas adathalmaz, a nehézkes stílus, a műelemzések, a szemléltetés és általában a tananyag didaktikai feldolgozásának hiánya. A nem közvetlenül tankönyvnek szánt művek pedagógiai szempontból még inkább elmarasztalhatók.

Mind ezek ellenére Toldy Ferenc irodalomtörténeti műveivel nagy

szolgálatot tett a tankönyvirás ügyének és általában a középiskolai magyartanításnak. Hatalmas irodalmi anyagot föltáró kutatómunkájával, a felszínre hozott alkotások rendszerezésével, elsődleges értékelésével és kiadásával megteremtette a feltételeket didaktikailag jobban kidolgozott, az oktatás követelményeit és lehetőségeit realisabban számításba vevő irodalomtörténeti tankönyvek szerkesztéséhez. Munkássága a későbbi tankönyvirók nagyobb részének hosszú időn át színműértékül szolgált.

Az irodalomtanítás módszertanának megalapozása szempontjából
figyelemre méltóak azok az utmutatások, amelyek nemcsak a különféle
tankönyvek iskolai használatához adnak eligazítást, hanem az olvasá-
son alapuló, izlésfejlesztésre és fogalomtisztázásra törekvő, tanuló-
i aktivitást szorgalmazó irodalomtanítás útját is egyengették.

II. Toldy Ferenc tankönyvíró kortársai

1. LONKAY ANTAL

Toldy Ferenc műveinek részletes ismertetésével és jellemzésével azt próbáltuk érzékeltetni, mi volt az az irodalmi anyag és esztétikai értékrend, amely a szabadságharc utáni évtizedekben gimnáziumainkban a magyar ifjúság erkölcsi, politikai és világnézeti nevelését szolgálta, izlését formálta. E témakör alaposabb tárgyalását az indokolja, hogy a múlt század ötvenes-hatvanas éveinek irodalomtörténeti tankönyvírói elsősorban Toldy kutatásaira támaszkodtak, általában az ő rendszeréhez és értékeléséhez igazodtak. Mivel azonban az irodalmi anyag válogatásában, súlypontozásában és az iskolai feldolgozásra vonatkozó módszertani javaslatokban árnyalati különbségek észlelhetők, a korszak művelődés- és neveléstörténeti képének teljesebbé, hitelesebbé tétele szempontjából ezeknek a kevésbé eredeti, inkább csak kompilációnak tekintendő tankönyveknek a bemutatása is figyelmet érdemel.

Lonkay Antal /1827-1888/, az egykori fiatal kegyesrendi tanár a szabadságharcban mint Perczel Mór tábornok segédtisztje teljesített katonai szolgálatot. A bukást követő hosszú bujdosás után a fővárosban irodalmi, pedagógiai és történelmi tanulmányokkal foglalkozott. 1855-ben a budai egyetemi, majd később a pesti királyi gimnáziumhoz nevezték ki a magyar nyelv és irodalom tanárának. Pedagógiai nézeteinek alakulását az határozta meg, hogy véleménye szerint a Bach korszakban a porosz-osztrák gimnáziumi rendszer magyarországi átültetésével az ókor klasszikus pogány szelleme háttérbe szorította a keresztény katolikus erkölcsöt. Ennek ellensúlyozására a görög és a latin nyelvű egyháziatyák fordításához kezdett, a Religióban mutatóványokat közölt aranyszájú Szent János munkáiból. De az ókori klasszikusok po-

gány szellemén kívül a katolicizmus szempontjából veszélyt lá-
tott Lonkay az ötvenes években tért hódító liberalizmus külön-
féle megnyilvánulásaiban is. Ez ellen vette föl a harcot 1856-
ban megindított Tanodai Lapok című pedagógiai folyóiratával a
keresztény hazafias alapon való haladás ügyét tűzvén programjára.
A másfél ezer előfizető támogatását élvező folyóirat ebből az a-
lapállásból 1871-ig harcolt a liberalizmusnak Böttös József ál-
tal is képviselt népnevelő törekvései ellen. A katolicizmus még
szélesebb körű védelmére indította Lonkay 1860. január 1-én az
Idők Tanúja című politikai napilapot, amely azt a nem éppen híz-
gó nevezetességet is kivívta magának, hogy retográd szelleme ni-
att Thaly Kálmán mint joghallgató Pozsonyban nyilvánosan égette
el egyik példányát. Az azonban a katolikus autonómia ügyében
tovább folytatta a harcot. 1878-ban összeolvadt Török János
Pesti Hírnökével s attól kezdve Magyar Állam címen küzdött min-
den olyan törekvés ellen, amelytől az általa képviselt egyház
érdekeit féltette. A katolikus egyházi autonómia harcos védel-
mezője érdemei elismeréséül magas kitüntetésekben részesült: a
pápa a szent Gergely-rend lovagjává, a szent Szilveszter-rend
kommandátorává és arany-sarkantyus vitézzé nevezte ki. Választ-
mányi tagja volt a Szent István és a Szent László Társulatnak.
Halála alkalmával a pápa apostoli áldását küldte.

A magyar irodalom ismertetését tartalmazó tankönyv szer-
kesztésére Lonkay a vallás és közoktatásügyi minisztérium u-
tasítás alapján a Szent István Társulattól kapott megbízást.
A felsőbb tanodák használatára hivatalosan engedélyezett két-
kötetes magyar irodalmi olvasókönyv 1855-ben e Társulat kia-
dásában látott napvilágot.¹

Az I. kötet /624 l./ 15 oldalnyi irodalomtörténeti vázlat-
tal kezdődik. Ez a XII. századtól 1772-ig tekint át a magyar i-

rodalom fejlődését.

Ezután magyar irodalmi szemelvények következnek /23-275.1./ Az olvasmányok száma korszakonként a következő: I.: 1, II.: 7, III.: 23, IV.: 34, V.: 36, VI.: 19. Ezt követően Két toldalok címen a Halotti Beszédre, valamint a későbbi időszakok név- és igeragozására, illetve szókötésére vonatkozó nyelvészeti magyarázatok találhatók a könyben /275-303.1./ Az I. kötet 2. részét /303-624.1./ 11 nép irodalmából vett "forditmányok" alkotják: héber /3/, hellén /34/, latin /9/, arab /5/, török /2/, finn /3/, "az éjszaki költészetből /2/, ahgol /7/, francia /9/, olasz /15/, német /25/.

A II. kötet /757 l./ szintén irodalomtörténeti vázlattal kezdődik. Ez 19 oldalon /3-21.1./ az újabbkori magyar irodalom történetét tekinti át Bessenyei fellépésétől 1855-ig. Az olvasmányi rész /22-691.1./ 86 szerzőnek csaknem 300 szemelvényét /293/ tartalmazza rövid kis írói életrajzzal és méltatással. A "forditmányok" száma ebben a kötetben jóval kevesebb, mint az elsőben /691-757. l./: hellén /10/, latin /6/, olasz /1/, angol /2/, francia /3/, német /11/. Az olvasmányokhoz esetenként jegyzetek és nyelvi magyarázatok csatlakoznak.

Az irodalomtörténeti vázlat és az írói életrajzok Toldy nyomán készültek. Az előszóban szerzőnk maga mondja, "a ki nemzeti irodalomtörténettel foglalkozik^{15/} a régi codex-irodalmunkból akar mutatványokat adni, annak lehetetlen Toldyt nem követnie... Lehet Toldyt eredetiség-vadászatból mellőzni vagy félig követni, hanem a ki így tesz, fél munkát tesz, s nem az igaz uton jár."

Tanmenetjavaslat a tankönyv használatára a következő: az első kötet az V. és VI., a második a VII. és VIII. osztály számára készült. Kiindulási pont az V. osztály első félévében a Halotti Beszéd és Könyörgés. A rendelkezésre álló időt a tankönyv tolda-

léki magyarázatának felhasználásával ennek tárgyalására fordítják. Lényegében ugyanilyen nyelvészeti jellegű oktatás szerepel e tankönyv alapján az V. osztály második és a VI. osztály első felében is a kódexek, illetve a reformáció korabeli irodalom tárgyalása során. Csak a VI. osztály második felévére vonatkozóan figyelmeztet Lonkay az ellenreformáció és a hanyatlás korának tanításával kapcsolatban arra, hogy "ezen időszak íróinak olvastatásánál az értelmező tanárnak már nemcsak a nyelvészetre, hanem a műbírálatra is nagy gondot kell fordítania", majd így folytatja: "...a buzgó tanár nem fog megelégedni az általunk tanoncok számára írt rövid életrajzokkal és műbírálatokkal, hanem gazdagabb készültségre fog szert tenni Toldy Ferencnek nagybecsű kézikönyve s "A magyar költészet története" című munkájából". /I.k.VI.1./ A magyar irodalmi olvasmányok mellett főként az V. és VI. osztályban apittani, történelmi, költészeti és erkölcsi tájékoztatás céljából alapos tárgyalásra ajánlja szerzőnk a különböző népek irodalmából vett fordítmányokat. "Különös figyelemre kell méltatni - írja - azon németből fordítmányokat, melyek az egész osztály birodalom történetére, egyes nagy férfiak jellemére a népfajainak sajátosságai, életmódja s állapotaira vonatkoznak, szem előtt tartva folyton azon szabályt, hogy a tanuló mindig a könnyebbről vezettessék a nehezebbre, mikép erre különösen a németből fordítmányok összeállítása is kalauzolni fog". /I.k.V-VI.1./

A VII. és VIII. osztályban a legújabb /1772-1855/ magyar irodalom tanulmányozása az irodalomtörténeti vázlat megfelelő részének elolvasása után szemelvények feldolgozása formájában történik a műbírálat elvének szem előtt tartásával. A fentiek ismeretében nem meglepetés, hogy az irodalomtörténeti és esztétikai szempontok mellett különös tekintettel volt Lonkay a

valláserkölcsi olvasmányokra is.

Ez a szerkesztési elv a magyar irodalom történeti fejlődésének elterjesztéséhez, aránytévésztéshez vezetett, hiszen a II. kötet 54 szerzője közül 27 inkább a római katolikus egyházi életnek és a hittudománynak, mint a szépirodalomnak volt kiemelkedő egyénisége. A II. kötet legújabbkori magyar irodalommal foglalkozó 470 oldalnyi /222-691. l./ olvasmányanyagának kb. fele a következő szerzők nevéhez fűződik: Scitovszky János esztergomi érsek, hercegerimás, Guzmics Izidor bakonybéli apát, Bitnicz Lajos szombathelyi nagyprépost, Szaniszló Ferenc nagyváradai püspök, Árvey Gerzely csornai kanonok, Szenczy Ferenc szombathelyi püspök, Horváth Cyrill kegyesrendi tanár, Hanolder János veszprémi püspök, Purgstaller József paptanár, Csajághy Sándor csanádi püspök, Haas Mihály szatmári püspök, Somogyi Károly esztergomi kanonok, Majer István c. püspök, főrendiházi tag, Szabó Imre szombathelyi püspök, Sujánszky Antal esztergomi kanonok, Hoványi Ferenc váradai kanonok, Szvorényi József cisztercita rendi tanár, Danielik János egri kanonok, Hvulassy Antal benedekrendi tanár, Jánbor /Hiador/ Pál paptanár, Bertakovich Béla egri érsek, Lonovics József kalocsai érsek, Fogarassy Mihály nagyváradai kanonok, Perger János kassai püspök, Isolyi Arnold nagyváradai püspök. Ebben a sorozatban minden kiemelés nélkül helyezkednek el a legújabb kor kiváló szépíróinak szemelvényei úgy összeállítva, hogy a műfajok minél szélesebb skáláját illusztrálják.

A szerzők szemelvényeinek egymáshoz viszonyított arányssága nem minden esetben tükrözi pontosan az írói rangot és jelentőséget, de az egyes életpályákról, illetve életművekről sem a leghitelesebb képet adja. Magyarázata lehet ennek az a szerkesztési alapelv is, mely szerint a legjelentősebb szerzők aránylag könnyen beszerezhető műveiből szándékosan közöl kevesebbet a könyv, mint a régiekből.

A tények alapján nem oszthatjuk fenntartás nélkül a könyv első recenziójának lelkesedését és elégedettségét sem, mely szerint "a szerkesztő - miként tőle nem is várhattunk egyebet - az olvasókönyv összeállításában csak az irodalmi fejlődésre volt tekintettel, s menten tartotta magát azon egyoldalúságtól, mely a munkának bármely részében is külön pártpolitikai vagy vallásfelekezeti színt kölcsönözhetett volna. Ezért a Szent István Társulat gondjai alatt megjelent ezen magyar irodalmi olvasókönyvet a protestáns tanárok is nyugodt lelkiismerettel használatba vehetik: s mi bátran ajánljuk azt a tanintézeteknek, mint e nemben egyetlen, mint nélkülözhetetlen tankönyvet, sőt ajánljuk azt nem csupán a tanároknak és nevelőknek, de magánosoknak is öntanulmányul. Könyvtárakat pótol, olcsó. A 80 nagy és sűrűn nyomott ivre terjedő két kötet ára 4 pft. Az irodalom és a tanügy egyik legérezhetőbb és legnagyobb szükségét pótolta".²

Tény az, hogy Ionkay könyve erősen katolikus színezetű, aulikus szellemű alkotás. Tananyaga, főként az V-VI. osztály számára készült I. kötetben mennyiségi és minőségi szempontból maximalista. Szakmai hitelét Toldy Ferenc könyvei mint közvetlen forrásművek biztosítják, de éppen azoknak megfelelő didaktikai feldolgozás nélküli felhasználása vezetett a maximalizmushoz, a rokontudományok, főként a nyelvészet és egyházi irodalom aránytalanul s indokolatlanul részletes tárgyalásához, illetve bemutatásához. Világirodalmi tekintése, a nagyszámu "fordítmány" közlése az "erkölcsi" szempont egyoldalú érvényesítése folytán nem támogatja a magyar irodalom fejlődésének jobb megértését és világirodalmi helyének érzékeltetését. A kortársirodalom képviselőinek bemutatására is vállalkozik, de annak reális képét a sok egyházi szerző szerepeltetésével elhomályosítja.

Tantervi előíráshoz szorosan nem ragaszkodik, inkább úgy tűnik, hogy a tankönyvszerkesztő saját maga tantervi javaslatát igyekszik általánosan elfogadtatni. Ennek alapján irodalomelmélettel összekapcsolt olvasmányokra épülő négyéves irodalomtörténettanítási koncepciót próbál megvalósítani. A tankönyv ismeretközlő jellegű, gyakorlatokat, feladatokat nem tartalmaz, az előszóban azonban a használatra, illetve a szemelvények feldolgozására vonatkozó módszertani utmutatást kaptak a tanárok. Ennek leglényegesebb előírása az, hogy "a tanár az irodalomtörténeti anyagba lelkiismeretes és alapos felkészülés után próbáljon életet bontani". /II.k.V.1/ A tanítás hatékonyságát az ismeretek mennyiségével azonosító, maximalizmusra csábító szemlélet jut kifejezésre abban a kívánságban, hogy a tanár "mind az irodalomtörténet, mind az életrajzok előadásakor... a reá nézve mellőzhetetlen segédforrások ügyes és buzgó felhasználásával fejtse ki bőven, sőt a fontosabb és érdekesebb tárgyaknál kimerítőleg azt, ami az irodalomtörténet s életrajzokban csak röviden említettik"./Uo., saját kiemelés: S.S./

A könyv kiállítása nyomdatechnikai szempontból egyszerű, szerkezetileg áttekinthető, jól olvasható, képi szemléltetést vagy más esztétikai díszítő elemet nem használ. Stílusa mai olvasó számára különösen régies, a tanulhatóság szempontjából nem kifogástalan. A rengeteg konkrét adat, főként név felhasználása szintén a tanulhatóság rovására van. Az idealista és aulikus szemlélet következménye, hogy József nádor öt beszédével /10 oldalnyi terjedelem/ és Sujánszky Antal hat ~~költ~~elményével szemben Csokonainak csak három verse szerepel a gyűjteményben.

A gyors nyomdai munka következménye lehet, hogy igen sok /a II.kötetben csaknem 200/ a sajtóhibák száma.

1860 és 1863 között szintén a Szent István Társulat kiadásában jelent meg Lonkay könyvének a tanárok kíváncsai és általános

didaktikai szempontok figyelembe vételével készült második javított kiadása.³ Legfeltűnőbb külső változás, hogy a mű ezuttal kettő helyett három kötetre tagolódik: az I. 328, a II. 465, a III. 566 oldal terjedelmű. Címlelapjáról a szerző nevével együtt lemaradtak az első kiadás jellegű is. Nyomdatechnikai és esztétikai szempontból az előbbihez hasonló, azzal kb. egyenértékű kiadvány.

Az egyik lényeges tartalmi és szerkezeti javítás az új kiadásban, hogy ez az I. kötet elején 85 oldalnyi terjedelemben 104 §-ra tagolva előrebocsátja a magyar nyelv és irodalom történetét "vázlatban ugyan, de oly mérvben és modorban előadva, hogy a tanulóirjúság könnyen, s a tanár bővebb magyarázatának hozzájárul-ta mellett óhajtott sikerrel sajátíthassa el mindazt, mit irodal-munkról ennek fokozatos és rendszeres fejlődésére nézve tudnia mulhatatlanul szükséges"./Előszó/. A magyar irodalom jobb meg-értése érdekében történt az a javítás is, hogy ezuttal kimaradt az első kiadást indokolatlanul terhelő "fordítmányok" nagy mennyisége, helyette bővültek a magyar írói életrajzok, szaporodtak az értékes magyar irodalmi szemelvények, főleg az irodalmunk újabb korát be-mutató II. és III. kötetben.

A magyar nyelv ismertetésére szentelt hat § témakörei: a nyelv és eredet, különböző nyelvek eredete, a nyelvek felosztása, a magyar nyelv eredete és nyelvjárásai, az írás eredete, őseink írása. A könyv világnézeti sajátosságának és stílusának érzékel-tetésére minden magyarázatról meggyőzőbben beszél a következő részlet: "A nyelv eredetéről a nyelvészek egymástól eltérőleg vélekednek. Vannak, kik azt fensőbb kinyilatkoztatásnak, vannak, kik emberi találmánynak tulajdonítják. Mi itt minden vitázást mellőzvé, a szent könyvektől kértünk fölvilágosítást. Ezek felelik: kezdetben volt az ige, s ezen ige Isten volt; Isten szólott az em-berhez, és az ő parancsára ez minden dolognak nevet adott. Különben

is nem tökéletes állapotban teremtette-e Isten az embert? /"És látta Istven mindeneket, s miket alkotott vala, és igen jók valának". Gen.1.34./ Miképpen teremtetethetett volna az ember tökéletes állapotban, ha meg lett volna fosztva a szótól, mely egyedül eszköz arra, hogy az ember értelmes lény legyen? Innen tehát következtethetni, hogy beszédre legelőször is Isten tanította az embert, midőn egyszersmind őt a leglényegesebb erkölcsi, tudományos és vallásos fogalmakra oktatta"./I.köt.1.1./

Az irodalomtörténeti részben az első változás, hogy az új kiadás őkor címen beszél honfoglalás előtti magyar irodalomról is. Ennek két korszakát különbözteti meg: a hun- és az ősmagyar mondakört. Ettől eltekintve az irodalomtörténeti korszakbeosztás lényegében változatlan. Az egyes fejezetek anyaga azonos szempontok szerint tagolódik: államviszonyok, vallásügy, tanodák, könyvtárak, a magyar nyelv helyzete, a korszak irodalmának áttekintése műfaji csoportosítás szerint. Az előbbinél nagyobb terjedelem ellenére ez az irodalomtörténeti áttekintés is nagyon vázlatos, olykor jóformán csak nevek felsorolására korlátozódik.

Az I. kötet olvasmányanyaga /90-328.l./ néhány rövidebb szemelvény felvétele /pl. Königsbergi Töredék/, kihagyása /pl. Beniczky Péter: Utra indulva, Biztató/ vagy más szakaszba helyezése /pl. Rimay János költeményei a IV. évszázadból az V.-be kerültek át/ ellenére magyar irodalmi vonatkozásban lényegében azonosnak tekintendő az első kiadás/ I. kötetével. A terjedelmi csökkenésnek - mint már említettük - a fordítmányok és a nyelvi magyarázatokat tartalmazó "Két Toldalék" kihagyása a magyarázata.

A II. kiadás 2. kötete a Bessenyeitől Széchenyi Istvánig terjedő évszázadból mutat be magyar irodalmi szemelvényeket. Lényegében ugyanazok a szerzők, ugyanazok a művek szerepelnek

itt is, mint az első kiadás II. kötetének megfelelő részében. A bemutatás módja is azonos, vagyis életrajzi bevezetők után következnek az irodalmi szemelvények tárgyi és nyelvi magyarázatokkal.

A magyar irodalom legújabb /Vörösmartytól 1860-ig terjedő/ korszakát bemutató III. kötet a szépirodalomnak a vallásos és tudományos művekhez viszonyított kedvezőtlen arányát valamennyivel megjavította. Igaz, hogy az új kiadásból kimaradt egyházi, tudományos és politikai írók /Ranolder János, Haas Mihály, József nádor stb./ helyett újabbak felvételére szép számmal került sor /Szabó István pilisi plébános, Holló Mihály főri alesperes, Hunfalvy Pál, Csenkeri Antal stb./ de a költők és írók közt is több új névvel találkozunk /Szász Károly, Gyulai, Vajda János, Tóth Kálmán, Kemény Zsigmond/, s talán még ennél is fontosabb, hogy revízió alá kerültek legnagyobb költőink /Vörösmarty, Petőfi, Arany/ szemelvényei, és a rájuk vonatkozó ismertetés, méltatás tartalmilag mélyült, gazdagodott. Így pl. a Vörösmartyról szóló életrajzi bevezető 50 sornyira bővült. Javult a szemelvények válogatása is: a kevésbé nevezetes és jellemző versek /Volt tanítványaimhoz, A szép virág, Kis Matild dala, A reblő/ helyett újabbak kerültek a kötetbe: Salamon, Lear Király II.felv. egyik jelenete./ A Petőfi - szemelvények száma az előbbihez képest hétről ötre csökkent, és egy kivételével teljesen kicserélődött. Az életrajzi vázlatban azonban ezuttal költészetének általános jellemzésére és méltatására is sor kerül. Korántsem mondható, hogy Petőfi költészetének minden lényeges, vagy éppen a leglényegesebb sajátosságait tartalmazza ez az összefoglalás, de az előző kiadásnál mégis többet nyújt.

Szépiróink közül leglényegesebb minőségi javulás Arany költészetének bemutatásában tapasztalható. Az előző kiadásban mindössze két szemelvény /a Családi kör és a Toldi I.éneke/ kép-

viselte az egyik legnagyobb magyar költő életművét, ezzel szemben most a Toldi kihagyását a következő hat új szemelvény pótolja: Fiannak, Ráchel, Szent László, V. László, A fülemüle, Ballada /Goethe után/. Az újonnan beiktatott 37 soros jellemzés Arany páratlan szerkesztő művészetét, érzelmi gazdagságát, tárgyiaságát és népiességét emeli ki, majd nyelvének és verstechnikájának virtuóztatását dicséri.

A jelzett tartalmi változások határozottan előnyére váltak Lonkay tankönyvének, főként a túlméretezett nyelvészeti anyag, a sok világirodalmi szemelvény /a "fordítmányok"/ kihagyása és nagy költőink részletesebb bemutatása miatt. Ennek ellenére didaktikai feldolgozása, egyházas szelleme és zsufoltsága nem sokat változott. Ezt a kiadást a Helytartó Tanács 1861-ben megjelent tanterve alapján a gimnáziumok VI., VII. és VIII. osztályában használták. Az évfolyamonként átlag több mint 450 oldal terjedelmű olvasmányanyagot annak ellenére soknak kell tartanunk, hogy a tanterv ezekben az osztályokban heti 4 órát biztosított a magyar irodalom tanulmányozására, de két hetenként írásbeli dolgozatok készíttetését is előírta.

-0-0-0-0-

1864-65-ben szintén 3 kötetben jelent meg Lonkay könyvének harmadik kiadása.⁴ Ez a másodikhoz képest annyi eltérést mutat, hogy a tartalmilag két részre tagolt I. kötet két külön füzetben jelent meg: az egyik a magyar nyelv és irodalom történetét tartalmazza, a másik pedig magyar irodalmi szemelvényeket a legrégibb időktől Bessenyeiig. A két füzet azonban egy kötetnek számít. A II. kötet éppugy, mint előbb, Bessenyeitől Vörösmartyig, a III. pedig Vörösmartytól a könyv megjelenésének időpontjáig tartalmaz szemelvényeket. Előszava szerint ez az átdolgozás a 2. kiadás célkitűzéseit követi, címe, borítólapja és kiadója is azonos vele. A fő szö

veg betűtípusa kisebb az előbbinél, a szövegtűkör azonban változatlan. A lapszám szerinti kisebb eltérést az okozza, hogy a 3. kiadás az 5. számmal kezdődik. A 8-ok száma az 55-56. összevonása folytán /Próza vallási irodalom/ 104-ről 103-ra csökkent.

-0-0-0-

A Pauler Tivadar vallás- és közoktatásügyi miniszter nevéhez fűződő, 1871-ben kiadott új gimnáziumi tanterv az előbbihez képest azt a változást hozta, hogy a magyar nyelv és irodalom történetének tanítására csak a főgimnázium VIII. osztályába biztosított heti 3 órát. Természetes tehát, hogy a négy éves, olvasmányra épülő irodalomtörténeti tankönyv újabb kiadására nem került sor, hanem helyette rövidebb irodalomtörténeti vázlatok kerültek forgalomba. Az autonómiával rendelkező felekezetek a múlt század 50-es 60-as éveiben nem az állami tanterv szerint tanítottak, sőt felekezeten belül is eltérések voltak. Egyes protestáns gimnáziumokban pl. két osztályban /VI-VII./, másokban csak egyben /VIII./ tanították az irodalomtörténetet. Ez a magyarázata, hogy a 60-as évek elején is jelentek meg rövid magyar irodalomtörténeti tankönyvek. Ezek közé tartozik a Környei Jánosé is.

Ugyanekkor Arany János mint nagykőrösi gimnáziumi tanár saját maga állított össze egy tankönyvpótló irodalomtörténeti kompendiumot.⁵

2. KÖRNYEI JÁNOS

Életpályája /1831-1870/ és közéleti tevékenysége több vonatkozásban Jeney Antalra emlékeztet. Ő is római katolikus papi pályára készült, de onnan kilépve a szabadságharc után, melyben honvédtüzérként maga is részt vett, Pesten újságíróként működött. 1857-1861-ig a székesfehérvári főgimnázium tanára volt,

majd ugyanott városi főjegyzővé választották. Azután több éven át Aradon szerkesztette az Alföld, később Arad c. politikai lapot. Onnan a vallás és közoktatásügyi minisztériumhoz nevezték ki fogalmazónak. Fiatalon bekövetkezett halála előtti évben Esztergom, Komárom és Győr megyék királyi tanfelügyelője.

Nevéhez széles körű irodalmi munkásság fűződik. Önállóan megjelent történelmi, földrajzi, jogi és pedagógiai, naggyobbszintű népszerűsítő jellegű művei száma 19. Közülük a "Gyakorlati közön-séges iránytan" 1863 és 1897 között 10 kiadást ért meg. Magyar irodalomtörténeti tankönyvének első kiadása Pesten 1861-ben jelent meg.⁶

Előszava szerint nem a szerző saját kutatásainak eredménye, hanem más újabb munkákból készült összeállítás. Mint legnagyobb szaktekintélyre, elsősorban Toldy Ferencre támaszkodott, de emellett fölhasznált mindent, amihez hozzájuthatott. Különböző okokból egyik rendelkezésre álló könyvet sem tartotta alkalmasnak iskolai használatra, ezért kényszerűségből szerkesztette ezt a segédkönyvet azzal a szándékkal, hogy "a tanítvány világos, összefüggő tájékoztatást szerezzen magának a tárgyban; behatol-hasson népünk szellemi történetébe s az illető korszakokkal mintegy együtt tudjon gondolkodni". /III.1./ Az irodalomtörténet tanítása előtt álló feladat Környei szerint az is, hogy a középiskolai tanuló érzésben és szellemben fölemelkedjék jelesebb íróinkhoz, megismerje azok munkájának szellemét és "szépészeti állását". A régi magyar irodalom tanulmányozásával véli szer-zőnk elérhetőnek azt a fontos célt, hogy az ifjúság hozzászok-jék az eredeti magyar szellemben történő gondolkodáshoz és í-ráshoz. Ebből a szempontból főként Pázmány, Szenci Molnár és Faludi műveit tartja követendő példaképnek. A szépérzés föl-

keltése és emelése érdekében szükségesnek tartja, hogy "a nemzetiségű resekirók olvasása nyelv- és széptani fölvilágosításokkal rendszeren gyakoroltassék a gymnasiumokban. Ezen kívül a nyelv érdekében a régi irásokból ne csak pár példa olvastassék, minőket az eddigi olvasókönyvek nyújtanak, hanem egy tárgyat /pl. a bécsi bibliát vagy valamely más codexet /egészen, vagy nagy részt be kell végezni s pedig úgy, hogy az illető nyelvtani sajátosságokat a tanuló elítse föl mindenütt, a netáni latinosságokat, vagy más idegenességeket pedig javítsa ki eredeti szellemű mondatokkal". /IV.1./

A 186 oldal terjedelmű könyv - mint címe is jelzi - főgimnáziumok, reáliskolák és magánosok számára készült irodalomtörténeti vázlat. Olvasmányokat, irodalmi szemelvényeket nem tartalmaz. Anyagát a Toldy-tól átvett négy irodalomtörténeti kor /ő-, közép, új- és legújabb/ és 11 korszak alapján tagolja fő-, illetve alfejezetekre. A jobb áttekinthetőség céljából a 1-10 korszak anyagát 44 §-ra bontja. Az 1830-tól a könyv megjelenéséig terjedő korszak irodalmának ismertetésénél csak "költészet" és "tudományos prózairodalom" szerint osztja két részre az anyagot, §-okra nem bontja.

Az egyes korszakok irodalmának bemutatása a fentebb indokolt szemlélet alapján a történeti előzmények és "a műveltségre befolyó körülmények" ismertetésével kezdődik, majd a korabeli szerzők és művek olykor csak nevek és címek felsorolására korlátozódó, jobb esetben néhány soros méltatássá bővülő jellemzésével folytatódik.

A tudományos pontosságra törekvés külső jelei a mértéktartóan bár, de következetesen alkalmazott bibliográfiai utalások a lábjegyzetekben. A nemzetiek nevezett szépirodalom tárgyalása műfaji csoportosítás szerint történik, a vizsgálódás általában a mű-

vek külső történetére, tartalmára és nyelvi sajátosságaira korlátozódik. A legfontosabb szerzők és művek legalább név-, illetve cím szerinti számbavétele láthatóan fontos gondja a szerzőnek, ezért több helyen /pl. 17. 25. 26. 30. §/ egyszerű felsorolássá válik némelyik fejezete. A világirodalmi kitekintés igénye, jól-lehet nagyon kevés kísérletet tett megvalósítására, a szerkesztés pozitívumai közé sorolandó. Ilyen vonatkozásban a középkorról szóló fejezetben ezt találhatjuk: "Nem tartom érdektelennek az egyes korszakoknál megemlíteni azon külföldi egykorú írókat, kik általános és örök nevet vívtak ki maguknak. E korszakba tartoznak az olaszok: Dante Alighieri /1265-1321/, Francesco Petrarca /1304-1374/, Giovanni Boccaccio /1313-1375/, /19.§/

Az új korral foglalkozó §-ok száma /27-37/ jóval kevesebb, mint a középkoré, a terjedelem viszont a szerzők és művek száma növekedésének megfelelően az előbbihez képest megkétszereződött. A történelmi előzmények és a korabeli műveltségre ható tényezők ismertetése során /27-28.§/ a tárgyilagosságra törekvés ellenére érezhető a szerző tartózkodása az új eszméáramlat, a reformáció korszakformáló és a nemzeti műveltséget döntő módon megalapozó jelentőségének hangsúlyozásától.

A szépirodalmat elbeszélő, tan-, lantos és szinköltészet szerint csoportosítva lényegében pozitivistá módon, az esztétikai szempontokat mellőzve, néhány konkrét adatra korlátozódva mutatja be ez a fejezet is. A katolikus szempontok fokozott érvényesítése a korszak vallásos irodalmának tárgyalásánál Telczdi Miklósnak és Monostyai Andrásnak a többihez viszonyított részletesebb ismertetésében jut kifejezésre. A vallási tanirodalom, a bibliafordítások, történet, nyelv- és törvénytudomány bemutatása jelzi, hogy mindezek a műfajok Környei szerint iszerves részeit alkotják az irodalomtörténetnek. Ez a kitekintés egyébként jó

alkalom a kat.egyház főpapjainak /Verán Antal, Oláh Miklós, Veráncsics Faustus/megerősítésére. Ebben a fejezetben éppugy, mint a következőkben megtalálható a korabeli világirodalom legismertebb képviselőinek felsorolása minden ismertetés és méltatás nélkül.

Az 1608-tól 1711-ig terjedő korszak irodalmát "a remekirodalom kezdeté"-nek nevezi a tankönyv /32-35.§/. A költészetet és próza-irodalmat műfaji csoportosításban áttekinthetően, világos elrendezésben tárgyalja. A költészetnek Zrínyi Miklós, a próza-irodalomnak Pázmány Péter áll a központjában.

Zrínyihez viszonyítva az írói jelentőség szempontjából aránytalanul soknak tűnik ebben a fejezetben a Kohári István, II. Balassa Bálint és Liszi László ismertetésére fordított terjedelem.

A próza-irodalom bemutatására fordított 9 oldalnyi ismertetésből kettő Pázmány életrajzát és munkásságát tárgyalja. A méltatás a tanulmányozásra méltó népszerű írásmódot és a kiváló logikát emeli ki mint a soha nem fárasztó, ellenállhatatlan előadás forrását. A lexikális adathalmaz és zsufoltság érzékeltetését bizonyító adat, hogy ugyanebben a fejezetben a további hét oldalon 78 szerző neve szerepel a bibliafordítás, a tanirodalom, a prédikáció, a buzgalmi irodalom, a történetírás, a nyelvészet és a történettudomány művelői között.

Az előzőkhöz hasonló elvek szerint szerkesztett VIII.fejezet a hanyatlás korának irodalmát igen vázlatosan tekinti át/36-37.§./. A rendelkezésre álló 11 oldalnyi terjedelemből két és felet Faludi Ferenc munkásságának ismertetésére fordít, a fennmaradó részben pedig néhány soros magyarázattal kísérve több, mint 100 szerző nevét sorolja föl.

Faludi mellett ebben a fejezetben csak Anadéról, Mikszárol és Bod Péterről olvasható kissé részletesebb /kb. fél oldalnyi/ is-

mertetés, a többieknek csupán a nevével és főbb munkáinak címével találkozunk.

A Bessenyeitől Kisfaludy Sándorig /1772-1801/ terjedő, a magyar irodalom ujjaszületésének nevezett kor irodalmát szintén §-okra /39-44/ bontva és a szerzőket a következő négy csoportba osztva tárgyalja a tankönyv: francia iskola /Bessenyei György, Orczy Lőrinc, Barcsay Ábrahám, Ányos Pál, Teleky József, Péczely József, Báróczy Sándor, Aranka György/, classica iskola /Baróti Szabó Dávid, Révai Miklós, Rajnis József, Virág Benedek, Döme Károly, Földi János, Vályi Nagy Ferenc, Fábich József/, a népies irány kezdői /Dugonics András, Kónyi János, Pálóci Horváth Ádám, Gvadányi József, Etédi Márton, Gáti István, Csenkeszfai Pócs Endre, Göböl Gáspár, Hári Péter, rajtuk kívül ismertetés nélkül csak név szerint felsorolva: Mátyási, Hatvani, Takács, Nagy László, Gyöngyösi János, Fábian Juliánna, Molnár Borbála/, debreceni kör néven az új iskolához mintegy átmenetet képező irányzat képviselőjeként bemutatva: Földi János, Horváth Ádám, Fazekas Mihály és Kovács József, az új iskola előzői: Barcafalvi Szabó Dávid, Verseghe Ferenc, Ráday Gedeon, Szentjóbí Szabó László, Dayka Gábor, Bacsányi János.

A hosszú névjegyzék önmagában is jelzi, hogy irodalomtörténeti összefüggések helyett a korszak szerzőinek pozitivistá jellegű számbavétele, lajstromozása ez a fejezet is. Az életrajzi vázlatok után a fontosabb művek ismertetése és az életmű általános értékelése következik. Az írói értékrend azonban nem elég differenciáltan mutatkozik.

Kazinczyról és a köréhez sorolt írókról /Kis János, Berzsenyi Dániel, Szemere Pál, Vitkovics Mihály, Szentmiklósy Alajos, Kisfaludy Károly, Horváth Endre, Kölcsey Ferenc, Fáy András/ általában azonos terjedelemben /másfél-két oldal/ pályaképet és álta-

lánosságban mozgó, összefoglaló, a nemzeti jellegű szempontjából minősítő méltatást ad a könyv 44. §-a. Ezek szakmai hitelét tekintélyes forrásokra hivatkozva támogatja a szerző, kinek simpatíája a felsoroltak közül érezhetően Kazinczy felé fordul.

A Katona József Bánk bánjáról szóló egy oldalnyi ismertetés a műre vonatkozó leglényegesebb tartalmi és művészi tudnivalókat, beleértve a dráma nemzeti jelentőségét is, tömören, világosan és meggyőzően foglalja össze. A "prózaírodalom" cím alatt ebben a fejezetben a különböző szaktudományok 21 képviselőjét említi a tankönyv. Részletesebb ismertetést Guzmics Izidor-ról, Köteles Sauerlől, Fejér György-ről és a történész Horváth István-ról ad, a többieknek csak a nevét és főbb művei címét említi.

Figyelemre méltó szerkesztési elv jut kifejezésre abban, hogy önálló fejezetet szentel Környei az "általános virágzás" korának nevezett /1830-1860/ kortársirodalom ismertetésére /1624 185.1./ Ennek anyagát is "költészet" és "tudományos prózaírodalom" szerint csoportosítja, de §-okra nem bontja. A költészetben belül azonban műfaji megoszlás szerint tárgyalja a líra, a dráma és a regényirodalom képviselőit. A legkiválóbbak /Vörösmarty, Petőfi, Arany, Eötvös, Kemény, Jókai és Madách/ mellett rövid ismertetést ad a kevésbé jelentős /Bajza, Garay, Debreceni Márton, Vachot Sándor stb./ szerzőkről is. Mindegyik műfajban szép számmal vannak olyanok, akiket csak név szerint sorol fel, de műveiket nem említi és nem is értékeli őket. Így aztán ebbe a fejezetbe is nagyon sok lexikális adat zsufolódik: 37 lírikus, 22 drámaíró, 17 regényíró és 15 novellista neve szerepel benne. A különböző szaktudományok művelői közül pedig 133-at nevez meg ebből a korszakból.

A Toldy-féle értékrend alapján természetes, hogy itt is "költésink királya, legnagyobb magyar epikus és lyrikus" Vörös-

marty Mihály. Tételét azonban nem művek elemzésével, hanem ^{magának} ~~ilyenféle~~ szárnyaló általános megállapításokkal támasztja alá a tankönyv. Patófi Környei szerint "a legeredetibb s legjelesebb lantosköltőnk", dícséretében azonban kissé tartózkodó, csupán "a nemzet szelleméből merített" költői képeit, versei dallamosságát és "finom költői érzékét" emlegeti elismeréssel. Elég szűkszavú és szegényes az Arany Jánosról szóló ismertetése is.

A kevésbé jelentős szerzőkről közölt általában 8-10 soros ismertetés természetesen még vázlatosabb, jellemzésük egy mondatra szűkszerű. Ennek ellenére figyelemre méltó a törekvés, mely a kortársirodalom megismertetésére is erőfeszítéseket tesz, nem várva a történeti távlat értékmeghatározó segítségére.

Külső kiállítás szempontjából jónak mondható papíron változatos betűtípusokkal készült, áttekinthető, de mindenféle díszítő elemet nélkülöző szerény kiadvány. Nyelve kissé régies, stílusa egyszerű, világos, olykor azonban retorikus. Elsősorban ismeretközlésre és hazafias szellemű érzelmi nevelésre törekvő tankönyv, a tananyag feldolgozásának módjára és a tanulók jártasságának, készségének fejlesztésére vonatkozóan az előszóban foglalt néhány utmutatáson túl közvetlen metodikai segítséget nem ad a tanárnak.

Környe-i tankönyvének erőnyeit és hiányosságait két évvel megjelenése után egy névtelenül megjelent, de minden bizonnyal Imre Sándortól származó bírálat igen jól megvilágította. Pozitívként elsősorban azt említi, hogy "itt legalább egészt, az egésznek teljes folyamatát kapja a tanuló, nem a tanár egyéni szeszélyeihez képest fordított vagy csonkitott részt. Az egész adatik nagy igé-nyek nélkül, szerényen. A tudományt előbb egy fokkal sem viszi, de az iskolában segítségül szolgál s vezérletet ajánl, ha nem igen jártast és mindenben tájékozottat is, de legalább hivat, becsületet."

Hiányosságként az irodalomtörténetet mozgató rugók feltárásának vagy legalább is jelzésének elmaradását említi. Ezen kívül a sok életrajzi adat és évszám, továbbá a nyelvtörténeti fejezetek feületessége szerepel még a recenzius hibajegyzékén.

1865-ben 208 oldalnyi terjedelemben Pesten ugyancsak Lampel Róbertnél jelent meg Környei tankönyvének 2. kiadása. A papír minősége és a nyomdatechnika lényegében változatlan. Az előbbinél valamivel nagyobb betűkkel nyomtatott fő szöveg viszont jobban olvasható, s emiatt az iskolai használat szempontjából előnyösebb. A címlap szerint az iskolatípusok részletezése nélkül ez a kiadás "a középtanodák számára" készült. Aradon 1865 június havában kelt előszava az első kiadásának a megismétlése. A könyv szerkezeti beosztása, a fejezetek címe, a §-ok száma ugyanaz, mint előbb, csak kisebb stiláris módosítások, ^{ki}kiegészítések, szókihagyások fordulnak elő. Leglényegesebb tartalmi kiegészítés, hogy itt a 192-93. oldalon 25 soros ismertetés olvasható Madách Imréről, illetve az ember tragédiájáról. /Az első kiadásban ez nem szerepelt./ A tudományos irodalom képviselői közül kimaradt ugyan néhány paptudós neve /Szenczy Ferenc szombathelyi püspök, Majer István kürthi plébános, Pauer János székesfehérvári kanonok/, de a megmaradt rengeteg név miatt így is zsufolt a könyv.

Szerzője halála után 1874-ben Budapesten ugyanannál a kiadónál 211 oldalnyi terjedelemben látott napvilágot a mű 3. javított és bővített kiadása. Az előszó magát T.betűvel jelölő szerzője csupán azt említi: "A harmadik kiadás lényegében megegyez a másodikkal, csak hogy a legújabb irodalmi jelenségek benne bővebben tárgyaltnak. A javítások leginkább az időközben megváltozott adatokra vonatkoznak." A papír minősége és nyomdai munka is azonosnak mondható azzal a kis eltéréssel, hogy a fő szöveg a másodikhoz ké-

pest is nagyobb betűkkel nyomtatódott. Szemelvényt, képi szemléltető anyagot vagy az anyag feldolgozására vonatkozó útmutatást az újabb kiadások sem tartalmaznak.

Környei tankönyvének utóéletével kapcsolatban még azt kell megjegyeznünk, hogy 1884-ben jelent meg a 4., 1887-ben az 5., dr. Boros Gábor főgimnáziumi tanár által teljesen átdolgozott kiadása.⁸ Ezzel azonban, mivel polgári fiú, polgári leány- és középkereskedelmi iskolák számára készült, részletesebben nem foglalkozunk, csak néhány feltűnőbb sajátosságára utalunk. A két részre tagolódó új változat 144 oldalon /az előbbi kiadásban 211/ a magyar irodalom történetét tekintti át, majd 433 oldalon olvasmányokat közül korszakos csoportosításban a Halotti Beszédtől Beöthy Zsoltig.

Az elméleti anyag szelektálása és az olvasókönyv hozzácsatolása önmagában is előnyös változást sejtet, ehhez járul még az egyes szerzőkről készült ismertetésének tartalmi mélyülése, felfrissülése. Az irodalomtörténet korszakbeosztása az elnevezésben mutatkozó néhány kisebb változtatás ellenére azonosnak mondható a régebbi kiadásokkal, ugyanaz a módszer érvényesül az anyag elrendezésében és csoportosításában is. A megrostálás ellenére itt is sok név szerepel a tudományos irodalom képviselői közül. Az olvasókönyvben olyan szerzők művei is találhatók, akikről az elméleti részben nem esik említés. Kevés betűváltozattal készült, nem elégségesen tagolt, de megfelelő betűnagysággal készült, jól olvasható kiadvány.

3. LÓSKAY BEKÉNY

Az időrendben következő magyar irodalomtörténeti tankönyv szerzője L ó s k a y B e k é n y /1828-1905/ szintén saját oktató-nevelő munkája során alakította ki "tanodai és magán használatra" készült művének végső formáját. Az egykori 48-as honvéd 1852-ben a

cisztercita rendbe lépett. Pappá szentelése után gimnáziumi tanár lett Egerben, Pécsen és Székesfehérváron. Élete végén falusi plébánosként működött Vas megyében. Egyházi jellegű szépirodalmi művek mellett pedagógiai cikkeket írt a Tanodai Lapokban. Irodalomtörténeti tankönyvének első kiadása 1863-ban jelent meg Pesten.⁹

A 231 oldalnyi terjedelmű könyv, mint címe is jelzi, a legrégibb időtől kezdve a mohácsi vészig kíséri nyomon a magyar nyelv, irodalom és műveltség történetét. Szerzője a magyar múlt értékeinek föltárását és saját elfásult, közönyös nemzedékével való megismertetését lelkiismeretháborgató hazafias kötelességének tartja. Nem titkolja, hogy olykor a nemzeti múlt kisebb értékeinél hosszabban időzik, mint azt "a valóérték követelhetné".

Hazafiui elfogultság készteti arra, hogy "nemzeti és hitregiéink" értékeiért szerfelett lelkesedjék és azokat mindenek fölé helyezze. A külföldi kultúrák számontartásánál fontosabb számára a magyar nyelv és irodalom múltjára vonatkozó ismeretek összegyűjtése. A legrégibb korok részletes tárgyalásának az a magyarázata, hogy a tanulók nem rendelkeznek ide vonatkozó megfelelő segédkönyvekkel. Ez a szerző is - saját vallomása szerint - mások kutatási eredményeit használja fel könyvében, de - mint mondja - nem utána szolgai módon. Az anyag feldolgozásának rendszere a tanulók múlt iránti érdeklődésének megfelelően alakult. A könyv stilusa ellen emelhető vádat azzal utasítja vissza, hogy azok az ifjak, akik ezt a könyvet forgatják, ha a latin és görög nyelv nehézségeivel megbirkóznak, nyilván nem találják érthetetlennek vagy nehéznek ezt sem, annál inkább, mivel a tárgy iránti érdeklődés is segíti őket.

Az 5 oldalas bevezetés nehézkes fogalmazásában a következő témákat fejtegeti: az irat, irodalom és irodalomtörténet fogalmának meghatározása, tanulásának szükségessége és felosztása.

A korszakhatárok jelölésében Toldy Feranchez igazodik, de az elnevezéseket így változtatja meg: I. Ókor: Attilától Istvánig /Toldynál ókor/, II. Ókor: az Árpádoktól a mohácsi vészig /Toldynál középkor/, III. Középkor: mohácsi véstől 1772-ig /Toldynál új kor/, IV. Új kor: 1772-1848. /Toldynál a legújabb kor/. Tan-
könyvünk csak az első két korszak anyagát tárgyalja.

A magyar nemzeti irodalom óskori történelme /5-64.l./ 9 fejezetre tagolódik. Témái: a magyarok őshazája, műveltségi állapota, irodalmi emlékei, Attila, Álmos, Árpád mondaköre.

Az ókor /az Árpádoktól a mohácsi vészig/ bemutatása két részre bontva. /I. az Árpádok, II. a vegyes házbeli királyok kora/ történik. Az Árpádok koráról szóló ismertetés /65-138.l./ történeti áttekintés után a vallási és műveltségi viszonyok alakulását fejtegeti. Az irodalmi emlékek közül I. András imáiról és a Halotti Beszédről olvashatunk ebben a részben különös tekintettel a magyar nyelv korabeli állapotára. A vegyesházbeli királyok korát tárgyaló II. rész /139-231.l./ négy fejezete közül három műveltségi, tanügyi és nyelvi kérdésekkel foglalkozik. Irodalmi témák e részben a következők: Margit legenda, Ének Pannónia megvételéről, a történetileg első bibliai fordítás eszközlője, az ugynevezett "Bécsi" és "Müncheni-codex"-ek története, a bécsi és müncheni codexek nyelvészeti fontossága, a bibliai tartalmu művek - codexek-rövid átnézete, a népirodalom, a latin irodalom méltánylása műveltségünk, különösen hazai történetünk szempontjából.

A könyvben érvényesülő irodalomtörténeti koncepció miatt figyelemre méltó az a méltánylás, amelyet Lóskay a 15. századbeli magyarországi latin nyelvű irodalom iránt nyilvánít műveltségünk,

különösen hazai történetünk fejlődése szempontjából /219-226.1./
Ezért egyenként 10-15 soros ismertetést ad a következő szerzők munkásságáról: Bonfin /igy/ Antal, Galeotti /igy/ Márton, Thuróczy János, Ranzan Péter, Aeneas Sylvius Piccolomini, Janus Pannonius /Cesinge/, Verböcsey István. A tények közlésére törekvő tárgyalási módszer nyomán művek ismertetése és méltatása helyett azonban Janus Pannoniusról is csak életrajzi vázlatot olvashatunk. /224-25. 1./ Költészetéről a 79. lábjegyzetben mindössze ez található: "Nemes lelke magasztos gondolkodását ragyogtatják a sirversek, amelyeket maga szerkesztett élete végnapjaiban". /225.1./

A régi magyar nyelv és irodalom itt látható tárgyalásmódja az iskolai oktatás szempontjából nemcsak mai szemmel tűnik túlságosan és indokolatlanul részletezőnek, hanem érezte ezt maga a szerző is, de úgy gondolta, hogy irodalmunknak "e két érdekes korát" "két évi folyamra osztva" feloldódik a nagy anyaghalmozból eredő zsufoltság. Tantervi előírásra azonban nem utal, nem jelzi azt a két iskolai osztályt sem, amelyikbe ezt az anyagrészt szánta. Nem meglepő az újabb kor tankönyvi feldolgozásának mellőzése, illetve rövidebbre vonására vonatkozó érvelése sem, mely szerint annak tanulmányozására "az ifju több s olcsóbb segédkönyvvvel rendelkezhetik, netán hézagosan maradt ismeretei kiegészítése végett". /IV.1./

A könyvnek azonban nem a befejezetlenség, hanem az a tartalmi bizonytalanság és nyelvi-stilisztikai nehézség, fráziosság a legfőbb negativuma, amely szerzőnk tárgya iránti lobogó lelkesedése miatt lépten-nyomon kiütözik, és amelyre már a korabeli kritika is felhívta a figyelmet.¹⁰

Ezután hat oldalon át azoknak a téves nyelvtörténeti megállapításoknak és szófejtéseknek a felsorolása következik, amelyeket a nyelvtudomány akkori eredményei alapján is másként kellett

volna értelmezni. Mindezek miatt recenziánk azt tartja a könyvről, hogy "nyelvtörténeti tanulmány végett nem hozzá, hanem tőle el kell utasítanunk, a ki valakit komolyan akar". /87o.l./ De nem enyhébbek a kifogások amiatt sem, hogy a szerző "beszédjének szövegszében a történetírói nézetek és eszmék minden rend nélkül teljes zavarban lebegnek." Ezután néhány botrányosnak nevezett nyelvi badarságot és képzavart említ, majd arra hívja fel a prot. tanárokat, hogy az elmélyültebb és hitelesebb irodalomtörténetírás érdekében az eddiginél nagyobb mértékben kapcsolódjanak be a munkába. A felhívás röviden utal arra is, hogy a cenzura a történetírásban milyen akadályt gördített a protestáns szemlélet érvényesítésének útjába, és ez a tény milyen torzulásokhoz vezetett a tudományban.

A felsoroltakon kívül hiányossága Lóskay könyvének az is, hogy nem közöl olvasmányanyagot, sem az ismeretek elmélyítésére szolgáló gyakorlatokat és feladatokat. Világirodalmi kitekintése nincs. Didaktikai tudatosságra a korszakzáró "visszapillantás"-ok vallanak és szemléltetésül hat régi kézirat facsimiljének közlése olvasatukkal együtt. A tudományos hitel dokumentálására 85 lábjegyzet szolgál. Nyomdatechnikai szempontból az igényesebb, jobb kiadványok közé sorolható. Jó minőségű papírra optimális nagyságu változatos betűtípusokkal nyomták.

Az evidensnek mondható alapvető hiányosságok ellenére Lóskay könyve a maga korában életképesebbnek bizonyult, mint amilyenek a fentiek alapján gondolhatnánk: 1871-ben Pesten második változatlan kiadásban is megjelent. Eltérés az elsőtől csupán annyi, hogy ennek a címe: "A nemzeti irodalom és műveltség története a legrégibb időktől a mohácsi vészig." Az egész könyv egyébként fényképhű másolata az első kiadásnak.

4. JÁMBOR PÁL

Az irodalomtörténet és a tankönyvirás egyaránt inkább kedvezőtlen, mint rekonszenves emlékeket őriz Jámbor Pál irodalmi munkásságáról. Életútja /1821-1897/ szintén a római katolikus papi pályán indult, de igen korán kapcsolatba került az irodalommal: kalocsai kispap korában társai közt "magyar iskolát", vagyis irodalmi önképzőkört alakított. Óbecsei káplán korában a negyvenes években főként a Honderűben jelentek meg az almanach líra szellemében fogant finomkodó, szentimentális hangulatu versei. Költői népszerűségének sokat ártott, hogy ezeket a Hiador álnéven kiadott költeményeket Petríchevich Horváth Lázár és a népies irányzat ellenfelei mint magasabb költőiséget képviselő költészetet állították szembe Petőfi "nyerseségével" és "parasztosságával". A szabadságharc idején a közoktatásügyi minisztériumban tisztviselőként dolgozott. Verseivel és prózai írásaival Kossuth politikáját támogatva, harcra lelkesített,¹¹ ezért Világos után menekülni kényszerült. 1859-ig élt Párizsban, ahol irodalmi munkásságával tartotta fenn magát. Hazatérése után segédlelkész Hegyesen, 1861-ben mint a határozati párt híve képviselő a kulai kerületben, majd az egyházi rendből kilépve szabadkai gimnáziumi igazgató lett.

"A magyar irodalom története" c.kétkötetes műve 1864-ben jelent meg Pesten.¹² Előszava szerint "kritikai történetnek" készült, de szerzője legfőbb kívánsága az volt, hogy "felsőbb osztályokban tankönyvül szolgálna". Az eddig bemutatott tankönyvek - mint láttuk - Toldy munkáinak gyakló kompilációi voltak, Jámbor könyvének megjelenését viszont Gyulai Pál "valódi botrány"-nak minősítette.¹³ Lesújtó bírálata után talán nem is kellene erre a valóban színvonal alatti fecmüre szót vesztegetnünk, de rövid ismertetésünkkel szeretnénk érzékeltetni: a helyes elgondolások, az ösztönös ráérzések a szakmai felszínesség és járatlanság foly-

tán menthetetlenül semmivé válnak, különösen akkor, ha valaki tultengő önérzettel és indokolatlan magabiztossággal próbálja a tudást helyettesíteni. Az a tény, hogy a szerző művében nem tér ki "minden közepszerű íróra és íremányra", tehát a jelentőségnek megfelelően válogat a hatalmas anyagmennyiségben, hogy az írókat műveik elemzésével próbálja közel hozni az olvasóhoz, hogy világ-irodalmi összefüggésekre is utal, hogy művével hazájának igyekszik szolgálatot tenni és az irodalmi alkotásokról egyéni véleményét, impresszióit is elmondja, mind-mind olyan törekvések, amelyeket joggal sorolhatunk a tankönyvirői erények közé. Ezek az alapjában véve jó impulzusok azonban a fenti okok miatt Jámor Pál gyakorlatában tragikomikumba fulladtak.

Zsigmond Ferenc találó megjegyzése szerint már az előszó is "a tultengő, bár éppen nem jogos önérzet kellemetlen jelentkezése".¹⁴ Megtudjuk belőle, hogy csak korszakalkotó, iránymutató szerzők műveivel óhajt foglalkozni. Az irodalom történetét az eddigiektől eltérően nem korokra, hanem századokra osztja, mert - mint mondja - "könnyebben hisszük így mind párhuzamot vonni a különböző századok írói közt, mind a fokozatos emelkedést vagy hanyatlást kijelölni". Forrásai közt Béla király névtelen jegyzőjét, Kézait, Thierryt,¹⁵ Jósika östörténelmét, Toldyt, Pázmányt, Környeit, Ferenczit, Lóskayt és a Döbrentei-féle Régi magyar emlékeket sorolja fel.

Az I. kötet őskorra, ókorra és új korra tagolva a legrégibb időktől a XVI. század végéig mutatja be a magyar irodalmat, a II. kötet a XVII. századtól saját koráig halad.

A tudatlanságra valló abszurd megállapítások mellett olykor a nacionalista tulzás nyomai is felbukkannak. A magyar nyelv szépségének értékelése pl. mások rovására így történik: "E szó: gyöllek, három szót foglal magában; mire a franczia, német, latin, csakugyan három szót használ, mint: je te hais; ich hasse dich stb.;

míg a magyar csak egyet: gyűlöllek". /I.k.11.1./

Az irodalmi anyag évszázadok szerinti formális tagolása miatt szerzőnk nincs tekintettel az összefüggések érzékeltetésére és a fejlődés nyomonkövetésére. De ebben a krónikaszerű tárgyalásmódban is sok időrendbeli pontatlanság mutatkozik éppúgy, mint a könyvészeti adatokban. Az alapjában véve helyes törekvés, hogy az egyes szerzők életművét ne csak általános szólamokkal jellemezze, hanem műveik elemzésével közvetlenül érzékeltesse, a legtöbb analízis naiv felszínessége folytán teljes kudarcba fullad. A keveset mondó fellelengős nagy szavak olykor vaskos torzításokhoz, tartalmi hamisításokhoz vezetnek, pl. Petőfi Magyar nemes c. költeményével kapcsolatban.

Semmi sem mentheti ennek a könyvnek eddig felsorolt gyarlóságait, de a tárgyilagosság érdekében utalnunk kell néhány jó lehetőséget magában rejtő vonására is. Ezek közt első helyen említjük az irodalom megszerettetésére irányuló nyilvánvaló törekvést és az érte való lelkesedést. A világirodalmi utalások, nagyobb fejezeteket lezáró összefoglalások és száraz elméleti fejtegetések helyett művek elemzése, avatott kezekben jó didaktikai lehetőségek csiráinak tekinthetők. Ennek ellenére rá vonatkozó értékelésünk összegezésére jogosnak véljük Gyulai megállapítását:

"Inkább ne tanulják a magyar irodalom történetét ifjaink, mintsem ily könyvből tanuljanak". /I.m. 32-33. l./

5. SZVORÉNYI JÓZSEF

Korának /1816-1892/ tekintélyes szerzetes tanára volt. Középiskolai tanulmányait Egerben végezte. 1838-ban a cisztercita rendbe lépett. Több, mint fél évszázadot töltött a pedagógus pályán. Először Székesfehérváron tanított, onnan Egerbe került. Kis megszakítással ott működött élete végéig, kezdetben mint tanár, később mint a cisztercita rend gimnáziumának igazgatója.

A tudós nevelők közé tartozott. Már fiatalon, 1846-ban az Akadémia levelező-, 1886-ban tiszteletbeli tagjává választották. Irt verseket, emlékbeszédeket, irodalomtörténeti értekezéseket és iskolai tankönyveket, de legjelentősebbek nyelvészeti munkái voltak. Ezek közül is legmaradandóbb értékűnek tűnik a Magyar Tudományos Akadémia 1843-i nyelvtudományi "jutalomkérdésére" írt díjnyertes pályamunkája, a "Magyar ékes szókötés" /Buda 1846/¹⁶ Tankönyvei a "magyar nyelvi és irodalmi tanszakra" készültek. Vannak köztük gimnáziumi alsó osztályos olvasókönyvek és nyelvtanok, a stilisztika, retorika és poétika tanítását szolgáló "magyar irodalmi szemelvények" és egy magyar irodalomtörténeti vázlat szemelvénygyűjteménnyel.

A szemelvénygyűjtemény első kiadása 1866-ban jelent meg.¹⁷ A címlapon olvasható szerzői magyarázat szerint annak a feladatnak kíván megfelelni, hogy "nyelvünk s irodalmunk történetét, legrégibb időktől mostanig, korról-korra visszatükröző s egyszersmind oly szemelvényekben tüntesse fel, melyek úgy tartalmilag, mint alakilag is - a szőlőművek minden neveit s fajtaít képviselve - a tanodák e szakbeli követeléseinek lehetőleg eleget tegyen. Hogy ezt annál sikeresebben eszközölje, nem csak jellemzésekkel látja el életrajzaikban az írókat, s nyelvészeti és széptani jegyzetekkel s műosztályozással adott példányaikat, hanem ezekkel viszonyban a költészet s szónoklat elméletének s irodalmunk történetének a kiszabott tanórákhoz arányzott, elég teljes tárgyalását is csatolja". A gimnázium négy felső osztálya számára készült chrestomathia a stilisztikai, retorikai és poetikai tudnivalók szemléltetésére szolgáló szemelvényeket időrendben közli, hogy ezzel a magyar irodalomtörténet fejlődését is érzékeltesse. A szónoklat- és költészetten elméleti kérdéseinek összefoglalására, valamint az irodalomtörténeti áttekintésre önálló fejezeteket

szentel. Az irodalomtörténethez Szvorényinak is Toldy Ferenc, az írói életrajzokhoz pedig Ferenczy volt a forrása.¹⁸

Az I. kötet /1-416. l./ a legrégibb időktől a XIX. század közepéig közöl szemelvényeket /az utolsó Kazinczy Gábortól/, a II.-ben a könyv használatára vonatkozó módszertani utmutató után /III-XXXI. l./ folytatódik a szemelvénytöredék /417-578. l./ A szemelvények előtt a szerzők életrajza és rövid méltatása. Végül a szónoklat /581-600/, a költészettan /601-635/ és a magyar irodalomtörténet vázlata /636-720/ zárja a kötetet.

A 85 oldal terjedelmű irodalomtörténeti áttekintés 93 §-ban tagolódik.

Az aránylag kis terjedelmű áttekintésben igen sok szerző szerepel, ezért a legkiválóbbak kiemelésére és jelentőségüknek megfelelő méltatására nem nyílik lehetőség. Balassa, Zrínyi, Csokonai és a többi nagy író ismertetése is beleolvad a lexikon-szerű felsorolás szürke folyamatába. Toldy értékrendjének megfelelően Vörösmartyt lelkesen dicséri a könyv, de Petőfinek inkább a korlátait emlegeti, a csucsra Arany Jánost állítja.

Az irodalomtörténet szükségszerűsége nem mondható aggasztónak, ha tudjuk, hogy a tanítás középpontjában a szerző módszertani koncepciója szerint az irodalmi szemelvények álltak. Az értékrend torzulásai azonban a teljességre törekvés miatt az olvasmányi részben is kiütözköznek.

Némi kis szerkezeti és tartalmi változtatással jelent meg e mű második kiadása 1873-ban.¹⁹ Bevezetésében "A magyar irályképzésről középtanodáink felsőbb osztályaiban" címen közli az előző kiadásból a kartársak részére készített utmutatást /I-XXXI. l./ Ezután szemelvények következnek irodalmunk 1772-ig terjedő korszakából /I.k. 3-186. l./ Ehhez csatlakozik az I. kötet lezárásaként 83 §-ban az irodalomtörténeti vázlat /187-288. l./ A II.

kötet csaknem száz év irodalmi anyagát reprezentálja /1772-1861; 493-548. l./ Záró fejezet ebben a kötetben a szónoklat- és költészetten áttekintése.

A szerkezeti átrendezés mellett kisebb stiláris, terminológiai és szemelvényváltoztatások is történtek az átdolgozott kiadásban. Tartalmi és szemléleti változás nem történt az előzőhöz képest, a rövidítésnek minden bizonnyal pedagógiai és didaktikai oka van. Ebből a szempontból előnyös az a nyomdatechnikai változás is, hogy az első kiadás elméleti fejezeteinek kéthasábos, apróbetűs, nehezen olvasható szövege helyett ezuttal sokkal levegősebb, nagyobb betűkkel nyomott könyvet kaptak a tanulók. A papír minősége viszont gyengébb az előbbinél.

Iskolai használatra szánta Szvorényi azt a művét is, amelyik 1868-ban "A magyar irodalmi tanulmányok kézikönyve" címen jelent meg.²⁰ Lényegében ugyanolyan szemelvénygyűjtemény ez is, mint az előbbi csak jóval rövidebb terjedelemben. Szerkezeti felépítése a következő: 1-322. l.: magyar irodalmi szemelvények a legrégibb időktől Madách Imréig, 323-341. l.: a szónoklattan vázlata /46 §./, 341-371. l.: a költészetten vázlata /24 §./, 372-443. l.: a magyar irodalomtörténet vázlata /83 §./

A rövidítés áttekinthetőség és taníthatóság szempontjából javára szolgált a könyvnek, de a műfaji teljesség igénye folytán még így is sok benne a csekély művészi értékű szemelvény. A versek és az elméleti részek kéthasábos tulságosan apróbetűs nyomása miatt nyomdatechnikai szempontból sem kifogástalan ez a tankönyv. 1876-os második kiadása /Franklin/ változatlan utánnyomása az elsőnek, de az utóbbinak címlapján pontosan feltüntetve az is, hogy "felgymnasiumi s reáltanodai tanulók számára" készült.

A magyar irodalmi szemelvények addig látott két változatán kívül írt Szvorényi József abban az időben magyar irodalomtörténeti

tankönyvet is.²¹ Ez azonban címváltoztatása ellenére csak abban különbözik elődeitől, hogy kimaradt belőle a szónoklat - és költészettani fejezet, tehát a 212 oldalnyi terjedelmű könyv első részében /1-46. l./ a fentebb ismertetett irodalomtörténeti vázlat 73 §-ra rövidített változatát, utána pedig magyar irodalmi szemelvényeket találhatunk.

Ez az irodalomtörténeti áttekintés is Toldy nyomán készült.

Már a korabeli protestáns beállítottságú kritika felfigyelt a könyvnek arra a történeti torzítására, mely szerint Bethlen, Thököly és a Rákócziak fölkelései csak Pázmány "Eodaegusa", csak Veresmarty, Vászárhegyi stb. "szellemi fegyverei ellen intézett ellenpolémiák" lettek volna.²²

A hanyatlásnak nevezett 1711-től 1772-ig terjedő korszak irodalmát műfaji csoportosítás szerint tekinti át a tankönyv. A lírikusok közül néhány mondatban méltatja Faludi költészetét, a többieknek csak nevét említi.

A tankönyv elméleti részének éppen felét /23 oldal/ foglalja el irodalmunk legújabb korának /1772-1861/ ismertetése. Az írók bemutatása itt is a Toldy-féle iskolák szerinti csoportosításban történik. Csokonairól, Kis Jánosról szóló megállapításai /51 §./ a korabeli bírálat szerint is Toldyhoz képest szintelenek és bágyadtak. A vázlatosságban gyökerező hiánylista további folytatása helyett megemlítjük még, hogy az olvasmányi rész nem kapcsolódik elég szorosan az irodalomtörténetihez. A szemelvények előtti életrajzokban és jellemzésekben is sok az általános, semmitmondó szólam, mint az irodalomtörténeti áttekintésben.

A tartalmi hiányosságok mellett a könyv nyomdatechnikai erőnyei sem kifogástalanok. A kéthasábos, igen apróbetűs irodalomtörténeti rész zsufolt, nehezen áttekinthető, a betűtípusok nem elég változatosak, lényeges és kevésbé lényeges részek elkülöni-

tése nem elég határozott. Világirodalmi kitekintést nem ad, képi szemléltetésül a Halotti Beszéd facsimiljét közli, de az anyag didaktikai feldolgozásának semmiféle formáját nem alkalmazza. Érdeme viszont, hogy az irodalomtörténethoz olvasmányokat is kapcsol. Egy éves heti 3 órás irodalomtörténet-tanítási idővel számolva olvasmányokkal együtt a 212 lap /46 elmélet, 166 olvasmány/ terjedelem reálisnak tűnik, a sok szerző és sok lexikális adat miatt azonban mégis zsufolt, nehezen megtanítható. Az olvasmányi részben 79 szerző és 120 szemelvény található. Az irodalomtörténeti vázlat lexikális anyagát főként a különféle tudományágak képviselőit ismertető fejezetek duzzasztják föl. A hanyatlás korának világi tudományos irodalmáról szóló rövid fejezetben 19 név fordul elő.

6. IMRE SÁNDOR

A múlt század hatvanas éveinek magyar irodalomtörténeti tankönyvirői közt Toldy Ferenc után a legnagyobb tudományos elismerés kétségtelenül a kolozsvári egyetem első magyar nyelv és irodalom tanárát, Imre Sándort /1820-1900/ illeti. Tanulmányait a debreceni kollégiumban végezte. 1843-tól 1847-ig és két évi megszakítás után 1849-től 1860-ig volt a hódmezővásárhelyi református gimnázium tanár, illetve igazgatója. Tudományos tekintélye alapján innen hívták meg a debreceni kollégium tanárának. 1872-ben Gyulai Pál biztatására fogadta el a kolozsvári tanszékre a professzori kinevezést.

Tudományos munkássága hivatali beosztásainak és széles körű érdeklődésének megfelelően a magyar nyelvészetben és irodalomtörténetben kívül kiterjedt a pedagógiára és a teológia egyes területeire is. Legmaradandóbbat a magyar nyelvészet terén alkotott. Nyelvtörténeti munkája²³, nyelvészeti monográfiái²⁴ addig feltáratlan tudományterületek alapos, szakszerű feldolgozásai.

Irodalmi dolgozatainak javarészét Imre Sándor irodalmi tanulmányai cím alatt a Kisfaludy Társaság adta ki két kötetben. /Bp.1897./

Egy meg nem nevezett angol szerző "Progress of nations" /London, 1860/ című munkája irodalmi vonatkozású részéről szóló ismertetéséből²⁵ - bár nem találunk benne egy önálló irodalomelméleti vagy kritikai rendszert - világosan kitűnik, hogy Imre Sándor ízlésében és esztétikai állásfoglalásában lényegében azt az irodalmi klasszicizmust képviseli, amelynek a múlt század végén Arany János és Gyulai Pál volt a vezéralakja.

Debreceni tanársága idején éppugy, mint Arany János, akinek a Kollégiumban osztálytársa volt, Imre Sándor is arra kényszerült, hogy tankönyveket írjon tanítványai számára. Első nyelvtankönyve 1861-ben, irodalomtörténete pedig 1865-ben jelent meg Debrecenben.²⁶ Ez utóbbi kiadását az előszóban azzal indokolja, hogy a rendelkezésre álló többi kézikönyv különösen az újabb idők irodalmának ismertetésében nem méltányol eléggé "néhány szempontokat", általában mellőzik a legújabb idők irodalmát: pedig ifjaink "ezt olvassák, ezt élvezik, ennek termékeire nézve tehát - nézetem szerint - nem szabad tájékozódás nélkül maradniok", - fejeződik be az indoklás. Ugyanitt hangsúlyozza azt is, hogy "új rendszert nem alkotva, mód-szeren lényeges változást nem tehetve, felfedezésről nem is álmodhatva, talán szükség nélkül szaporítom a kézikönyvek létező számát, melyekből kevés jó lenne inkább, mint sok közepeszerű vagy silány". Komoly indoka a könyv megjelenésének az is, hogy ismerteti a magyar nyelv történetét, azon kívül az iskolák, a könyvtári viszonyok és a különféle szaktudományok bemutatására is szentel néhány fejezetet. Minderre a szerző véleménye szerint azért van szükség, mivel a református egyháznak abban az időben nem volt olyan intézménye, amelyben "a nyelv alaposabb értésére és a nyelvtörténet tanulmányára" vezethették volna az érdeklődőket. A tudomány-

történeti fejezetek apróbetűs szedése tipográfiailag is jelezni kívánja, hogy azok nem "betanulásra" valók, hanem csupán a jeledebb tanulók figyelmének fölkeltségére és tájékoztatására.

A 260 lap terjedelmű, 101 §-ra tagolt könyv bevezetésében az irodalom és irodalomtörténet fogalmát magyarázza, majd a magyar irodalomtörténet korszakait ismerteti Tolóy alapján, utána a következő fő fejezetek szerint tekinti át a fejlődés útját: I. Ókor: 1. A hunok kora /1-5. sz. /, 2. A magyar vezérek kora /6-15/, II. Középkor: 1. Az Árpád-házbeli királyok kora /16-27/, 2. Az anjouk és Zsigmond kora /28-38/, 3. Mátyás kora /39-48/. III. Új kor: 1. A reformáció kora XVI. század /49-63/, 2. Az irodalmi első virágzás kora. XVII. század /64-76/, 3. hanyatlás kora, XVIII. század /77-89/, IV. A legújabb kori a XIX. század /90-101/.

A fejezetek fölépítése a következő: polgári állapotok és művelődés, az iskolák állapota, a könyvtárak, könyvnyomdák, a magyar nyelv közdivata, az irodalom általában, a tudományos irodalom különböző területei /vallás, történelem, törvénytan, bölcsészet, természettudományok, nyelvtudomány/, a költői irodalom általában, a költői irodalom különösen, a nyelv állapota.

Imre Sándor irodalomtörténete ugyanabban az évben jelent meg, mint Tolóy Ferenc rövid előadásu, hasonló tárgyú könyve. Láthatóan mindkettő arra törekedett, hogy még némi túlzás árán is az ifjúságra hazafias szellemben hasson. Ennek érdekében Imre Sándor még a hunok műveltségéről, dalköltéséről, nyelvéről és írásáról is jónak látja szólni, holott mindezekről csak igen kevés és homályos adat állott rendelkezésére. A teljes művelődéstörténeti anyag felölelésére törekvő szándék következménye, hogy a könyv 101 §-ából csak 15 foglalkozik a szorosabb értelemben vett szépirodalommal, és a legkiválóbb költők, írók munkásságáról mindössze néhány soros ismertetés olvasható benne /Csokonai 22, Kisfaludy Sándor 20, Ka-

zinczy 32, Kisfaludy Károly 8, Berzsenyi 12, Kölcsey 10, Vörösmarty 30, Katona József 6, Petőfi 31, Tompa 7, Arany 15/. Befejezésül viszont 15 lap terjedelmű sűrű nyomású fejezet mutatja be a magyar nyelvújítás történetét. Már említett tankönyvbíráló tanulmányában kifejtett koncepciójának megfelelően figyelemmel kíséri és röviden korszakonként tárgyalja Imre Sándor a magyarországi latin nyelvű irodalmat is. Új vonása könyvének, hogy az egyházi irodalommal minden elődjénél részletesebben foglalkozik. A jelentősebb műveknek vagy a szövegben vagy a jegyzetben tartalmi kivonatát is közli. Nyomdatechnikai szempontból az jellemző a könyvre, hogy a fő fejezetek és az egyes §-ok jól elkülönülnek benne, a megtanulásra és csak olvasásra szánt részek a betűnagyság alapján könnyen megkülönböztethetők, hiba viszont, hogy az egyes írók nevei az ismertető szövegből nincsenek kiemelve. Az ilyen szöveg fárasztó és érdeklődést rontó.

Annak ellenére, hogy lát/hatóan tudományos és pedagógiai felelősségtudattal készült Imre Sándor könyve, és több szempontból különb is a korabelieknél, lényegében és egészében véve helytálló vele kapcsolatban Gyulai Pál kemény, sok tekintetben elmarasztaló, barátot sem kimélő alábbi bírálata: "Hiányzik belőle - írja - a benső kapcsolat, a szellem lüktetése, s ítéletei a legnagyobbbrészt vagy felületesesek, vagy hibásak, s kivált eszthetikai tájékozottsága nagyon csekély. Inkább krónikát írt, mint irodalomtörténetet, habár csak nagy vonásokban is. Egy csoport tény áll előttünk, a nélkül, hogy benső kapcsolatot, a társadalmi és politikai élet kényszerűségét, az európai irodalom hatását s általában az eszmék fejlődését láthatnók. Írók állanak elő, munkák születnek, s nem tudni hogyan és miért. A korszakok képviselői egy nagy vonással sem emelkednek ki, írókról hallunk, könyveinket olvasunk, de nem ismerhetjük az eszméket, s a jellemvonások a semmit sem mondó phrasi-

sok tengerébe vesznek"²⁷ E jogos kifogások akkor hatnak meglepően, ha mellé tesszük a szerző néhány évvel ezelőtt kifejtett és a következőkben összefoglalt tankönyvelméleti felfogását: "Tehát emberies józan nézetek által vezetessék a magyar irodalom történetének vizsgálója, e célra pedig szükségesnek ismerje nemzetünk irodalomtörténetét más nemzetekéihez mérni, saját szellemi fejlődésünket így emberségileg, hogy így mondjam tanulmányozza. Nem gondolhatni képtelenebbet, mintha valaki elősorolja a XVII. század vagy más időszak elmeműveit, de azokat az európai általános műveltségi s tudományos állapotokhoz, a kül és hazai szellem-műveltségi színvonalhoz nem méri, s így ki nem tünteti, mely magasan vagy alant állott egykor máskor a magyar szellem a művelt emberiséghez képest".²⁸ A továbbiakban figyelmeztet a tankönyvek anyagának szakszerű kiválasztására, és ajánlja, hogy a szerzők a művelődés-, társadalom és nyelvtörténeti anyagot az irodalmi összefüggések szem előtt tartásával mértéktartóan használják föl. Egy jól szerkesztett irodalomtörténeti tankönyvben Imre Sándor szerint meg kell említeni mindent, "ami az irodalmi fejlődésre hatott, az országos állapot, a társadalmi változások, az iskolák, a sajtó s több eff., de csak a mennyiben ide tartoznak". /uo. 854-55. l./ Végül józan megfontoltsággal és helytálló indoklás alapján ki mondja, hogy magyarnak tekinti mindazokat az idegen nyelven /latin, német, francia/ írókat, akik magyar származásuak, "magyarhoni dolgokról írtak", és akiről tudva van, hogy "magyar nemzetiségtől tény vagy ellenszenv által el nem szakadt". /uo./

Arra az eltérésre, amely a teljesítmény és az itt megjelölt igény közt mutatkozik, csak a tankönyv előszavában olvasható megjegyzés ad nem elfogadható, de mégis valamelyes magyarázatot: "Míg a tudományok egyes ágai - írja - legkomolyabban átnyomozva nem lesznek, addig ilyenféle compendiumaink sem adhatnak bibliog-

ráphiai rövid jegyzeteknél, gyakran könyvcímeknél, általános dicső-
résnél, megrovásnál egyebet - s csak a felületen maradván az eszmék
valódi történetét nem adhatják". Gyulai viszont a tudomány álla-
potának, eredményeinek megfelelően így utasította vissza az efféle
védekezést: "A magyar nyelvtudományra, költészetre, történeti és
politikai irodalomra nézve már irodalmunk is nyújt annyi, részint
monographiai, részint kritikai dolgozatot, melyek a felületből kissé
kiemelhetnének oly irodalomtörténetiről is, ki egészen másokra tá-
maszkodik". /l.m. 360. l./ Nehéz volna ezeket az érveket cáfolni.
Joggal feltételezhető, hogy az irodalom- és nyelvtudomány fejlett-
ségének azon a fokán is lehetett volna tartalmi szempontból jobb tan-
könyvet szerkeszteni; különösen ki lehetett volna küszöbölni azo-
kat az aránytalanságokat, melyek Imre Sándor könyvében a tudományos
és a szépirodalom tárgyalása közt mutatkoznak.

Felismerete ezeket a hiányosságokat maga a szerző is, ezért iro-
dalomtörténetét a 2-ik kiadásban 1870-ben - mint írja - itt bővit-
ve, amott rövidítve; egész cikkeket teljesen újra dolgozva, a da-
tokat és nézeteket megbírálván s válogatva, az előbbi hiányokat tel-
hetőkép kijavítva" becsátotta nyilvánosság elé. A nyelvfejlődés
történetét azonban alapos megfontolásból a nemzeti nyelvérzék meg-
erősítése érdekében most sem tartotta mellőzhetőnek. Erre pedig az
alábbi kedvezőtlen jelenségek tárhódítása miatt volt szükség:
"Felettünk - írja - a modern cultura sok irányu áramlása ütközik
össze. A különböző fajta új nyelvek szó és mondatainak, hangza-
ta, hangsulya sokképpen zavarják nemzeties beszédsszokásunkat s nem
könnyen engedik, hogy nyelvünk saját jelleméhez hiven fejlődjék.
Emnél fogva csak a múlt kor nyelve sajátosságainak megismerése, a je-
lennek a múltéhoz hasonlítása, a valóban nemzetiesnek eképpen meg-
választása óhat meg a makacs és simulni nem akaró conserválástól
- az erőtlon engedékenységtől". /Előszó/

A magyar nyelv romlása miatti aggodalom abban az időben teljesen indokolt volt. Köztudomású, hogy a szabadságharc utáni magyar kapitalizálódás az osztrák nagytőke segítségével indult. Az így létesült új vállalatok vezetésében, a munka irányításában a német nyelv természetesen döntő szerephez jutott. Az a magyarítási kísérlet, amely a kiegyezés után kezdődött, már csak azért sem járhatott különösebb eredménnyel, mivel a magyarítók jó része nem volt magyar anyanyelvű. Az a tény, hogy a dualizmus korában hazai német lapok váltak magyar nyelvűvé, és hogy sok volt Magyarországon a kétnyelvű /magyar-német/ ujság, szintén kedvezőtlenül hatott a magyar nyelv fejlődésére. Az ujságcikkek többsége fordítás vagy átdolgozás volt. A jórészt német származású fiatal publicista és ujságíró nemzedéktől s a megmagyaresodott rétegből kikérülő olvasóközönségtől szintén nem lehetett várni a magyar nyelv gondos ápolását. A hivatali nyelv az ügyvitel régi menetének megőrzése és az idegen származású, magyarul rosszul beszélő tisztviselők betelepítése folytán szintén telítve volt magyartalansággal.²⁹ Imre Sándor tehát tankönyve előszavában tényleges veszélyre figyelmeztetett. Előnyére vált az átdolgozásnak, hogy a nyelvtörténeti rész a fenti érvelés ellenére megrövidült, és ezzel kapcsolatban is kijelenti a szerző: "épen nem szándékozom könyvnélkülöztetni, vagy bármely uton is részletesen megtanultatni". /Előszó/ Az átdolgozás kisebb stiláris és szerkeszeti módosítás mellett néhány előnyös tartalmi kiegészítést is mutat: a 106. §-ban pl. az előző lexikonszerű lajstromozás helyett utalás található az irodalom életét alakító tényezők szerepére és az irodalmi jelenségek közti összefüggésre. A 107. §-nak is az irodalmi folyamat alakulására kitekintő mondatai jelentenek értékes többletet az előző kiadáshoz képest. A 108. §-ban több olyan megállapítás olvasható, amelyet az előzőben joggal hiányoltunk.

Végeredményben azonban alapvető változást nem hozott az átdolgozás: ebben a formában is zsufolt, tudományos igényű, nehézkes stílusú tankönyv. Nyomdatechnikailag sem javult, sőt a papír minősége és ennek folytán a könyv külső formája inkább gyengébb az előbbinél.

A 3. kiadás szintén "javított" jelzéssel jelent meg /Debrecen, 1874/ 303 oldal terjedelemben. A bővítés azonban csak látszólag tűnik lényegesnek /több, mint 60 oldal/, mert nem jelentős tartalmi gazdagodás okozta, hanem az, hogy szövegtükre kisebb /22 cm helyett 20/, a sortávolság viszont valamivel nagyobb. Az előszó és a §-ok száma változatlan. Az egyes cikkekben stiláris módosítás és bibliográfiai kiegészítés található.

Az 1877-es 4-ik kiadás a harmadikkal teljesen azonos koncepciót képvisel, ugyanazt az anyagot ugyanolyan módszerrel mutatja be egyetlen §-sal bővítve. A 67-es számú új fejezet a XVII. század irodalmán belül "a magyar nyelv közdivata" címen nyújt nyelvészeti tájékoztatást. A könyv terjedelme 303-ról 310 oldalra növekedett, nyomdatechnikája nem változott.

Annak ellenére, hogy Imre Sándor könyve az egyes kiadásokban csiszolódott, lényegében nem módosult, tehát bármelyik változatára jogosnak és érvényesnek mondhatjuk Gyulai főntebb ismertetett bírálatát. Ugyanakkor azt is meg kell jegyeznünk: másként látjuk e tankönyv hiányosságait, ha ismerjük azt a pedagógiai elvet és nevelői gyakorlatot, amelyet szerzője követendő példaként a helyes használat érdekében az egyes kiadások előszavában ismételten így állított tanártársai elé: "A fő feladat jeles műdarabok olvastatása és fejtegetése. A nevek, könyvcímek teljes számának megtanultatása nem szokáson, csak az olvastatás által megismertetettek, a részletesben és nyomásban szemléltek, az így vagy másképp kiemelkedőbbek

szóbeli tárgyalását, s főképp az irodalom fejlődésének fő mozzanatait, felfogásait kívánom növendékeinktől. Általában is minden író eredetiből ismertetek meg, s az olvasókönyvet inkább csak házi használatra hagyom és ajánlom". /I. kiadás IV.1./

Ez az arany János pedagógiai gyakorlatával is teljesen egybevágó vallomás mutatja, hogy Imre Sándor műközpontu irodalomtanításra törekedett annak ellenére, hogy tankönyvének szolgái követése részletproblémák utvesztőibe, irodalom helyett nyelv- és művelődéstörténet tanításához vezetett volna. Irodalmi nevelő munkájáról alkotott képünk teljességéhez tartozik annak számba vétele is, hogy olvasókönyvül Toldy "Irodalomtörténeti Olvasókönyvét" használta, de annak anyagát a XVI. és XVII. század irodalmának tanítása során kiegészítette. Mindezt azért tartotta szükségesnek ismételten megemlíteni, mert véleménye szerint "a kézikönyv a tanulmány ismerete nélkül nem használható, s a kézikönyv szerzőjének irányzatát is főképp módszeréből, eljárás módjából foghatni fel s ítélni meg". /uo./

Minden bizonnyal így fogták fel ezeket az utmutatásokat azok a református gimnáziumi tanárok, akik Imre Sándor könyvét több, mint két évtizeden át Beöthy Zsolt kétségtelenül nagyobb tekintélyű irodalomtörténete megjelenéséig használták.

7. SZABÓ KÁROLY

Tankönyvei és irodalmi munkássága révén a kiegyezés korának ismert református gimnáziumi tanára volt Szabó Károly is.⁶ /1836-1895./ A középiskolát és a teológiát a nagymultu pápai református Kollégiumban végezte. Egy évi külföldi egyetemi tanulmányut után ugyanoda került vissza a magyar irodalom és a bölcsészet tanárának. Ott is működött élete végéig. A tanítás mellett lapot szerkesztett és szakcikkeket, tanulmányokat írt. Mindkét szaktárgya tanításához saját maga szerkesztett tankönyveket.³⁰

A két részből álló magyar irodalomtörténet I. füzeté /89 lap, 48 S/ a legrégibb időtől 1772-ig, a II. pedig /93-213. l., 49-97.S/ a legújabb időig ismerteti irodalunk fejlődését. A 12x20 cm méretű könyvecske nyomdatechnikailag egyszerű /a Ref.Főtanoda betűivel készült/, szerény kiállítású, világos szerkesztésű, jól áttekinthető. Szemléltető képeket, olvasmányokat vagy a használatra vonatkozó utmutatásokat nem tartalmaz. Szerzője a korabeli irodalomtörténeti tankönyvekből /Lóskay, Környei, Jámor, Imre, Toldy/ levonható tanulságokat felhasználva olyan vezérfonalat akart a tanulók kezébe adni, amely feltünteti az irodalom különféle "ágainak" fejlődését, ismerteti a jelesebb írók életrajzát, de ugyanakkor nem lépi át "az iskolai tankönyv körét és határait". Inkább csak utmutatóul szolgál.

Toldy nyomán Szabó Károly is megkülönböztet egyetemes és nemzeti irodalomtörténetet. Nyelvről, írásról é korabeli tudományos eredmények szellemében szól, a hun-magyar rokonság alapján áll. Az irodalomtörténeti periodizációt Toldytól kölcsönzi azszal a kiegészítéssel, hogy az öt kort /őskor, ókor, középkor, új kor, legújabb kor/ kisebb korszakokra bontja, az ókorban /I.Ist-vántól 1526-ig/ a politikai történet alapján /Árpádok, Árpádok és Zsigmond, Hunyadiak és Jagellók kora/, később pedig a jelentősebb szerzők kiemelésével: középkor: Tinódi-Balassa, Zrínyi-Ápáczai-Pázmány, Faludi-Bod Péter, Új kor: Bessenyei-Csokonai, Kazinczy és a két Kisfaludy, Vörösmarty-Széchenyi kora.

A mohácsi vész utáni kortól kezdődően az egyes fejezetek szerkezeti fölépítése ismétlődik, vagyis mindegyikben található az általános műveltségi állapotot és a korabeli irodalom "jellemét" bemutató alfejezet, utána műfaji csoportosításban külön-külön §-ban ismertetve a lírai /lantos/, az elbeszélő és a drámai költészet, majd az egyes tudományágak /nyelvészet, bölcsészet, ter-

mészettudományok, törvénytudomány/, külön a vallásos irodalom, a kor nyelvének sajátosságai és külön §-ban a kor jelesebb íróinak élete.

Mindez az áttekinthetőség és az általános történeti tájékoztatás szempontjából előnyösnek mondható, de ha az egyes szerzőkről szóló jellemzésekre figyelünk, nyomban kitűnik, hogy a pozitívista teljességre törekvés folytán Szabó Károly tankönyve sem elég hatásosan szolgálhatta a műértésen alapuló irodalomtanítás ügyét. Az egyes szerzők ismertetésére fordított terjedelem alapján is megállapítható ugyan az írói értékrend érzékeltetésére való törekvés, de ez részint a műfaji széttöredezettség, részint a sok jelentéktelen név felsorolása miatt nem válik elég meggyőzővé. A tájékozódásban némi segítséget nyújt az olvasó számára a tankönyvírónak az a szerkesztési módszere, mely szerint korszakokként külön §-ban /31, 41, 48, 61, 75, 97/ csak a jelesebb, nem valamennyi név szerint említett szerző, életrajzát közli betűrendben. Ezeknek a száma: 72. Köztük van olyan is, akit ma már a lexikonszerkesztők is említés nélkül hagynak. /Pl. Mándi Márton István/. Az életrajzi §-okban nem szereplő széppírók, főként pedig a tudományos irodalom művelőinek száma viszont oly sok, hogy ez a tankönyv irodalmi jellegét elhomályosítja, kelleténél nagyobb mértékben közelíti a művelődéstörténethez, az irodalmi jellemzések pedig emiatt szükségképpen kevés konkrétumot tartalmazó általános szólamokra korlátozódnak.

A szatmári béke utáni magyar történelmi helyzetkép rajzában kifejezésre jut a szerző magyar nemzeti érzése, nyelvünk és műveltségünk megőrzése iránti felelősségtudata, a kuruc költészet-től azonban nem szól, mivel könyve Thaly Kálmán gyűjteményének kiadása /1872/ előtt /1866/ jelent meg.

Szabó Károly könyvének II. füzeté ismerteti a magyar iroda-

lom történetét 1772-től 1850-ig a következő három korszakra tagolva: 1. Bessenyei-Csokonai, vagyis a nemzeti irodalom újjászülésének kora /1772-től 1800-ig/ /49-61. §./, 2. Kazinczy és a két Kisfaludy, vagyis a nyelvújítás és nyelvszépítés, a költészeti classicizmus kora, 1800-tól 1830-ig /62-75 §./, 3. Vörösmarty-Széchenyi kora, vagyis a magyar nyelv és irodalom egyetemes emelkedése a költészetben, tudományban és életben, 1831-től 1850-ig /76-97. §./

Szabó Károly a magyar és azon belül is a protestáns szellemi értékek számba vételét hazafias és erkölcsi kötelességének érezte. A lexikális zsufoltság miatt azonban az irodalom életének, a szerzőknek és műveknek megelevenítése, a tanulókhöz közel hozása nem sikerülhetett. Ismeretnyújtó és nevelő értékét egyaránt kedvezőtlenül befolyásolja a régies, frázisos, olykor pongyola stílus, az olvasmányok és a didaktikai feldolgozás hiánya.

8. TARNÓCZY TIVADAR

Debrecen és Pápa után nemcsakára a híres sárospataki református Kollégiumban is az intézet egyik tanárának, Tarnóczy Tivadarnak /1836-1894/ a szerkesztésében megjelent tankönyv alapján folytatódott a magyar irodalomtörténet tanítása.³¹

A szerző több korabeli tanártársához hasonlóan római katolikus lelkészként kezdte pályáját. Ilyen minőségben működött Beregszászon és Fehérgyarmaton. Onnan lépett az ungvári gimnázium szolgálatába. A református vallásra történt áttérés után /1865/ a sárospataki gimnázium tanára lett. A magyar nyelv és irodalom mellett másik szaktárgyát, a történelmet is saját tankönyveiből tanította.³²

Magyar irodalomtörténetével saját vallomása szerint olyan iskolai könyvet szándékozott adni a protestáns tanuló ifjuság kezébe, amely a Toldy kézikönyvében alkalmazott "magas irány"

mellőzésével könnyebbé teszi az irodalomtörténet megismerését, továbbá Környei könyvétől eltérően az egyes irodalmi ágak /prózai, költészeti és tudományos irodalom/ emelkedését vagy hanyatlását tisztán és határozottan elkülönítve akarta megmutatni. Szándéka szerint híven ki akarta mutatni azt a fejlesztő hatást is, amelyet a reformáció gyakorolt irodalmunkra, melyet - mint írja - "a katolikus szerzők vagy csak odavetőleg érintenek, vagy legtöbbször ignorálnak". Végül, alkalmat akart nyújtani "az irodalomtörténet előadásánál mulhatatlanul szükséges irott emlékek /vagyis irodalmi művek/ ismertetésére, elemzésére és eszthetikai méltatására". Ennek érdekében az elméleti részek után olyan különféle műfajú szemelvényeket vett föl, amelyek az egyes időszakok állapotát "gyakorlatilag ismertetik meg a tanulóval".

Az irodalmi szemléltető anyagot részint az e célra kiadott "tulterjedelmes és drága Szemelvényekből, részint a sárospataki könyvtárban található legrégibb és újabb kiadványokból" vette a szerző arra gondolva, hogy ezt "a mostoha anyagi helyzetben" élő pataki diákok olcsóbban szerezhessék be, mint a Ionkay- és Szvo-rányi-féle sokszor fölvágatlanul maradt "szemelvényeket".

Az irodalomtörténeti anyag elrendezésében, feldolgozásában az addig megjelent hasonló jellegű műveket követte, de helyenként igyekezett pótolni azoknak az iskolai gyakorlat folyamán kiderült hiányosságait. Őszintén bevallott szándéka az is, hogy a protestáns ifjaknak protestáns szellemű könyvet adjon a kezébe. A világi líráról szóló rész kivételével elsősorban Imre Sándor irodalomtörténetére támaszkodott. Sajátjának tekintendő a legújabb kor történetét ismertető második kötet is, mivel az Imre Sándornál igen vázlatos kidolgozásban szerepel.

Nem vitás, hogy a két kötetes, nyomdatechnikailag jó kiállítású, világos szerkesztésű tankönyv figyelemre méltó javítási

szándékkal készült. El nem hallgatható érdeme az irodalmi szemelvények beiktatása az irodalomtörténeti szövegbe és az elemzésükre, esztétikai méltatásukra irányuló törekvés. Az egységes irodalmi folyamat helyett egyes költői ágak fejlődésének bemutatása viszont annak az irodalomtanítási koncepciónak a következménye, mely szerint legfőbb feladat az irodalomelméleti, főként műfaji alapfogalmaknak a megismertetése. Az irodalmi szemelvények elsősorban azok szemléltetésére szolgáló példanyagnak tekintendők.

A történeti fejezeteket megelőző bevezető rész témaköréi: az irodalom tágabb és szorosabb értelmében, nemzeti irodalom, irodalomtörténet, a nyelv általában, hasonlóságok a magyar és idegen nyelvek között, a magyar tájkiejtések, nemzeti irodalomtörténetünk felosztása. Az ide vonatkozó tartalmi megállapítások a korabeli szakirodalomból vett primitív, többször homályos fogalmazással eltorzított kölcsönzések. Az első lapon pl. ezt olvashatjuk: "Magyar nemzeti irodalom az, midőn az elmetermékek magyar nyelven vannak írva". A második: "Törzsnyelv az, melyet valamely egykor létezett törzsnép beszélt; mely nép, ha kivándorlás és más nemzetekkel érintkezés által több ágra oszlott: más földön, más körülmények között egészen új nép és új nyelv is származott".

A továbbiakban óskor, ókor, középkor, új kor és legújabb kor szerint tagolva öt fő fejezetben mutatja be a magyar irodalom és szellemi fejlődésünk történetét. Az első kötet négy /1772-ig/, a második egyetlen /1772-től 1871-ig/ korszak irodalmát foglalja magában.

Már a korabeli kritika szóvá tette, hogy az irodalmi emlékekkel nem rendelkező korokról indokolatlanul részletesen ír a könyv, az 1772 utáni értékesebb irodalom kárára. Ugyanitt³³ másik alapvető hibaként említették az ingadozás abban, hogy csak a magyar

irodalom fejlődését tüntesse-e föl, vagy - mint a címlapon hirdeti - szellemi fejlődésünket általában.

A nyelv fejlődését korszakonként bemutató fejezetekben sajnalatos módon a szerző semmi rendszerezésre nem törekszik, hevenyesze odavetett példái - mint annak idején szintén megállapították - nem meggyőzők, magyarázatai szakmai szempontból gyakran tévesek.

A nyelvi és művelődéstörténeti anyag nagy mennyisége ebben a tankönyvben is a szemelvények ellenére kissé háttérbe szorítják a szépirodalmat. Jól érzékeltetik ezt a következő szám adatok: az I. kötet 66 §-ából mindössze 20, a II. kötet 56 §-ából pedig 25 foglalkozik a szépirodalom szemléltetésével és magyarázatával, a többi a nyelv és a különféle szaktudományok korszakokra tagolt ismertetése. Ezen kívül kedvezőtlenül befolyásolja egyes szerzők irodalomtörténeti jelentőségének megvilágítását az is, hogy műveik bemutatása és értékelése műfaji csoportosításban történik. Ez a szerkesztésmód az életművek szétbontása mellett azt is maga után vonta, hogy a műfaji teljesség kedvéért sok, művészi szempontból jelentéktelen alkotás is szerepel a könyvben az értékesebbek rovására.

Ennek ellenére az a tény, hogy a két kötetben az ismeretlenek kivül itt mindössze kb. 70 szerző szemelvénye található, mégis csak érzékeltet valamiféle válogatást más tankönyvek több százra rugó névhalmozáshoz képest. Persze ilyen népes szerzői tábor felvonultatása elemzések helyett csak általános megállapításokra ad lehetőséget még legkiválóbbjaink munkásságáról is.

Az írói érték legfőbb kritériuma Tarnóczy könyvében a forradalmi indulatoktól mentes hazafiaság, népiesség és a valláserkölcsi alapokon nyugvó életszemlélet tükröződése a műben.

Az ilyen szellemű értéktételekben a szerző nevelői tudatossága jut kifejezésre, ezt mutatja az is, hogy az ismeretanyag tárgyalásában tudományos egzakttságra nem törekszik, forrásművekre, kiadásokra rendszeresen nem hivatkozik. Eltszerűsége és korszerűsége törekvését bizonyítja, hogy a korabeli szerzők bemutatására is vállalkozik. Képi szemléltetést viszont nem alkalmaz, világirodalmi műveket nem tárgyal, a tanár számára a művek bemutatásán és értelmezésén tulmutató didaktikai segítséget nem ad. Főbb említett néhány erőnye ellenére tartalmi felszínessége és pongyola stílusa miatt a kiemelkedő tankönyvek közé nem sorolható.

9. NÉVY LÁSZLÓ

A Toldy nyomán dolgozó irodalomtörténeti tankönyvírók között az iskolai követelmények és lehetőségek reális mérlegelésével határozottan kitűnik a premontrei áldozópapként induló, később református vallásra tért Névy László /1841-1902/ munkássága. Az iskolacentrikus gondolkodást életutjának és munkásságának ismeretében természetesnek találjuk. Annak ellenére, hogy számottevő szépirodalmi és tudományos munkásság is fűződik nevéhez, annak ellenére, hogy ott szerepelt a Petőfi Társaság alapító tagjai közt és kritikai, esztétikai, irodalomtörténeti cikkei, tanulmányai nagy számban jelentek meg különféle folyóiratokban, sőt némelyek mint pályadíjat nyert művek önálló kötetben is³⁴, mégis a közoktatás volt működésének fő területe.

Középiskolai tanulmányait Pápán, Veszprémben, Győrött, Pannónhalmán és Csornán, az egyetemet Pesten végezte. Tanári pályáját 1861-ben a szombathelyi premontrei gimnáziumban kezdte. Tíz év múlva lépett a budapesti református gimnázium szolgálatába. Onnan 1892-ben a budapesti kereskedelmi akadémia tanárává nevezték ki.

Négy év múlva ugyanott átvette és haláláig viselte az igazgatói tisztséget. Emellett sokirányú társadalmi munkát is végzett: évekig külső bíráló tagja volt az Országos Közoktatási Tanácsnak, az Eötvös-Egyletnek és az Országos Középiskolai Tanáregyesületnek, melynek Közlönyét 1872-82-ig szerkesztette. A Jeles Írók Iskolai Tárának több kötetét szintén ő rendezte sajtó alá. Az iskolai oktatást legközvetlenebbül tankönyveivel szolgáltatta.³⁵

Irodalomtörténeti tankönyve a Pauler Tivadar-féle tanterv után egy évre, 1872-ben jelent meg.³⁶ Ez a tanterv a magyar irodalomtörténet tanítását heti 3 órában a gimnázium VIII.osztályába utalta a következő anyagmegjelöléssel: A magyar nyelv és irodalom történetének vázlata, kapcsolatban a művelődés történetével, s tekintettel Magyarország oknyomozó történetének előadására". Névy irodalomtörténeti tankönyvének címében a "vázlat" szó használatával is jelzi, hogy a hivatalos tanterv célkitűzéseit tartotta szem előtt.

Előszavában azonban hangsúlyozza, hogy vázlata "rövidsége dacára is iparkodott nemcsak különbözni az eddigi compendiumoktól, hanem a mennyire lehetett önálló ítélet által felülemelkedni a szolgai kivonatokon. Új kutatási eredményekkel és új rendszerrel nem dicsekszik, ugyanazt az anyagot adja ugyanolyan elrendezésben, mint a többi könyvek, de - mint mondja - a "műkritikát" nem hagyta el. Módszertani felfogása és irodalomszemlélete a kortársakhoz intézett figyelmeztetésben így jut kifejezésre: "az irodalom ismerete nemcsak a tömördek név, könyvczim és számok tudásában, hanem a mesterkélten összerendezett anyag körüli felületes tájékozottságban rejlik". Az irodalomtörténet tanítására rendelkezésre álló egy év nem is ad lehetőséget az aprólékoskodásra, ezért Névy azt ajánlja, hogy "fő vonásokban ismertessük meg a növendékekkel irodalmunk fejlődését, de úgy, hogy

minderről tudomást vegyen, a mi a nemzeti szellem irodalmi nyilvánulásaiban jellemző, s hogy elveket is szerezzen magának, melyekutóbb önálló tájékozódásra és ítéletre segítik őt. Az irodalomtörténet betetőzi az irány-, költészet- és szónoklattani tanulmányokat. A széptani elvek, melyeket ezekben elsajátított, ott zsinormértékül fognak szolgálni".

A tananyag mennyiségi kijelölésében az időbeli korlátokkal számoló józan mértéktartás pedagógiai megfontoltság bizonyítéka és a gyakorlat emberének reális helyzetfelismerése; ismerethalmaz helyett irodalomértést szorgalmazó törekvése pedig mindmáig érvényes, előremutató nevelési elv jelentkezése.

A tankönyv 84 oldal terjedelmű első része olyan irodalomtörténeti vázlat, amely a legrégibb időktől kezdve saját koráig mutatja be irodalmunk fejlődését. A második rész, az olvasókönyv, az előzőben alkalmazott korszakolás szerint 307 oldalon szemelvényeket és írói életrajzokat közöl.

A szerző tömörítésre és lényegkiemelésre törekvését a tankönyv bevezető része azzal is jelzi, hogy csupán az irodalom és irodalomtörténet fogalmi meghatározását, továbbá a magyar nemzeti irodalom korszakbeosztását foglalja magában, nem szól - mint az előzőek általában - sem a nyelvrokonság kérdéséről, sem a magyar nyelvjárásokról. A magyar "nemzeti irodalom" kifejezéssel azt fejezi ki, hogy csak a magyar nyelven írott műveket vonja vizsgálódási körébe. Tartalmi vonatkozásban azonban kiszélesíti az irodalom fogalmát, mert körébe tartozónak tekinti "a nemzet egész szellemi életét, tehát a politikai és műveltségi állapotokat, a nyelvnek alakulásait, az irodalmi férfiak életviszonyait, műveik nyelvészeti, tudományos vagy széptani értékének bírálatát".

A magyar irodalom történetét Toldy alapján Négy is négy korra /6-, közép-, új, legújabb/ osztja, azokon belül a rövidebb időszakokat is ugyanúgy különíti el. Az ókorral mindössze négy oldalon foglalkozik. Népünknek a hunokkal és avarokkal való rokonságát bizonyítottak tekintve azt írja, hogy ősünk e földet "bár megszakításokkal s a nemzeti önállóság elvesztésével az V. század első felétől kezdve birták". /3.1./ Megállapításai indoklására olykor Toldy Ferencre, máskor Arany Jánosra hivatkozik.

Az előző tankönyvszerzőkkel ellentétben az Árpád-kori irodalom emlékét, a Halotti Beszédet nyelvileg nem elemzi, de a korabeli magyar nyelv sajátosságait nyilván annak alapján foglalja hét pontba. A lexikális adatok használatában mértéktartó. Az áttekinthetőség érdekében minden fejezet így tagolódik: országos állapotok, irodalmi művek műfaji csoportosításban, tudományos irodalom. Írók és művek jellemzésében, értékelésében dogmatikus lezárttságra, határozottságra, kész ismeretek nyújtására törekvés mutatkozik: az anyag életre keltését, az ismeretek kialakításának folyamatát nem jelzi, azt nyilvánvalóan a tanárra bízva. Ez a magyarázata annak, hogy elemzések helyett általános jellegű megállapításokat találunk. Szerzőnk azonban ezeket igyekszik átadni a hazafias érzést tápláló gondolatokkal.

Az irodalmi alkotások értékrendje az egyes korszakok ismertetésére szánt fejezetek számában így jut kifejezésre: ókor - 2. középkor - 10, új kor - 24, legújabb kor - 32. A 70 8-ból álló irodalomtörténeti vázlatnak éppen a fele /35/ foglalkozik szép-irodalmi művek ismertetésével, tehát az irodalmi és művelődéstörténeti anyag aránya, bár ideálisnak nem mondható, mégis jobb, mint a kortárs irodalomtörténeti tankönyvekben. A szerzők közötti bátrabb szelektálás megmutatkozik abban is, hogy az olvasmányi

rész 139 szemelvénye a középkori ismeretleneket nem számítva 58 szerző munkája. Ezek közül azonban legalább tíz inkább művelődés-történeti, mint szépirói érdemeinél fogva került be a tankönyvbe. /Székely István, Telegi Miklós, Toldy Ferenc, Gregus Ágost stb./ A szemelvények száma szerint legnagyobb költőinkről a következő képet adja a tankönyv: Balassa - 2, Krúdy - 2, Csokonai - 3, Berzsenyi - 4, Kölcsy - 3, Vörösmarty - 6, Patófi - 9, Toma - 5, Arany - 6. A műfaji teljességre törekvés miatt a művészeti érték szempontjából szükségképpen egyetlen a válogatás. A 2-ik, 3-ik vonalba tartozó szerzőknek juttatott helyet a legnagyobbak elmélyültebb szemléltetésére kellett volna fordítani. Érdeme a tankönyvnek, hogy ezt a hiányt az irodalomtörténeti részben próbálja ellensúlyozni. Csokonait például önálló fejezetben tárgyalja és a korszak legnagyobb költőjének nevezi, Vörösmarty Zalán futásáért így lelkesedik: "Nincs irodalmunkban költői mű, melyben a romantizmus sokoldalúsága, mélysége és merészsége, a képzelem szabadsága és jellemismeret valósága akár a szereplő személyek megalkotásában, akár az előadás páratlan szépségében ezzel versenyezhetne". /59.1./ De felső fokban szól Patófi művészi és politikai érdemeiről éppúgy, mint Arany balladáiról. Egy meg nem nevezett életíróra hivatkozva a Toldit a "magyar észjárás és kifejezőmód" teljes átérzése miatt emeli ki.

A XIX. század közepének regényírói közül Jósika és Jókai ismertetésének szán legnagyobb teret, de legértékesebbnek Bötyög és Kemény munkásságát tartja. A Jókairól szóló csaknem egy oldal terjedelmű ismertetésben többek közt azt is megállapítja, hogy műveinek "műbecsök nem áll arányban népszerűségükkel... jellemei gyakran nélkülözik a lélektani igazságot s a bizarrba, tulzottba csapnak át, nem válogat a hatás eszközei közt, inkább kerüli, mint keresi a természetet". /72.1./

...írók közül Szigligeti Edét emeli ki. Madáchnak csak

nevét említi, Az ember tragédiáját azonban irodalmunk nagy kincsének minősíti.

A fentiekből is kitetszően olykor kissé retorikus stílusa ellenére a többiekhez képest haladást jelentő tankönyv. Nyomdatechnikai szempontból is fölülmulja elődeit: világosan tagolt, jól áttekinthető. A felhasznált hatféle betűtipust még ritkítással és más kiemelési formákkal is variálja.

A tankönyvben érvényesülő koncepció indoklását Névy egyik cikkében részletesen is kifejtette.³⁷ Eszerint az irodalomtörténet eredményes tanításához nélkülözhetetlen a krok és főbb irányok világos megkülönböztetése és feltárása, azt a "pedáns rendszerességet" azonban, amelyet az eddigi tankönyvek követnek, nem tartja szükségesnek, sőt óv annak az alkalmazásától. Véleménye szerint "igazi érdekeltséget a tanulóknak csak úgy lehet ébresztetni, ha az írókat műveiben, s nem abstrakt jellemzésekben ismerhetik meg; ezen módszer pedig okvetlen eclecticismusra utal bennünket, amely csak a jelentékeny, a kor jellegét minden oldalról felmutató eredményeket fogja méltányolni. /i.m.59.1./ E. Jaas strassburgi egyetemi tanár anyagcsökkentő elvi álláspontjára hivatkozva ő is az irodalomtörténeti anyag alapos megrostálását javasolja.

Fontosnak tartja ~~viszont~~, hogy a tanár a tanulók önálló olvasását irányítsa. E tervek megvalósításához viszont nélkülözhetetlen, hogy az irodalomtörténet tanítása idejét a gimnáziumban két évre emeljék. Ezek a helytálló észrevételek mutatják, hogy a szerző irodalompedagógiai elvei közt fontos helye van a nevelésnek és a tanulók teherbíró képessége figyelembe vételének.

1883-ban jelent meg Névy irodalomtörténetének 3-ik, átdolgozott kiadása. Ez mindennek előtt abban különbözik az előzőtől, hogy a legkiválóbb írók életrajza az olvasókönyvből a szövegbe került, az életrajzok is teljesebb képét adják az író

munkásságának. Itt az írók és művek jellemzése is részletesebb az előbbinél, általában az egész előadás kevésbé vázlatos, ennél fogva gördülékenyebb, folyamatosabb. Az anyagválogatásban arra törekedett a szerző, hogy könyve a középiskolák, polgári iskolák és tanítóképző intézetek irodalomtörténeti oktatásánál biztos kalauzul szolgálhasson, számítva arra, hogy a tanár előadása meg fogja eleveníteni azokat a részeket is, amelyekre a tankönyv terjedelmi okok miatt csak röviden *utal*.

Az olvasmányok kihagyását ebből a kötetből a szerző így indokolja: "Mindenre kiterjeszkedő irodalomtörténeti olvasmányokat alig vihetünk az iskolába; a töredékeknek a tapasztalat szerint kevés értékek van az oktatásban. Nem marad tehát más hátra, mint hogy a tanár egy részből használja fel a megelőző osztályokban szerzett irodalmi ismereteket és olvasottságot, vigye be az iskolába a classicust; olvassa maga és olvastassa a legjobbat, a legjellemzőbbet, más részből pedig serkentse az ifjágata magánolvasásra, mely az oktatás e fokán már nélkülözhetetlen feltétele a tanítás eredményének".

Az átdolgozással járó tartalmi gazdagodást a terjedelmi változás következő adatai jelzik: a §-ok száma 70-ről 76-ra, az irodalomtörténeti rész oldalszáma 84-ről 122-re emelkedett. Szélesedett a használat szempontjából számításba vett iskolatípusok köre: az első kiadás csupán "a középtanodák legfelső osztálya számára", ez pedig általában "iskolai használatra" készült. Az előszó szerint a szerző ezuttal a középiskolák mellett a polgári iskolák és tanítóképző intézetek igényeit is számításba vette. Némikülkülső változást okoz a vastagabb papír és a fő szöveg kissé apróbb betűs szedése. A két kiadás közt eltelt 11 év /1872-1883/ következménye, hogy az újabb irodalom ismertetése itt részletesebbé vált. Mindezek ellenére az átdolgozás ugyanazt a didak-

tikai felfogást tükrözi, mint az előbbi. A képi szemléltetés egyetlen eszköze az új kiadásban a Halotti Beszéd hasonmásának közlése a kötet végén. A kisebb stiláris változtatások, egyszerűsítések javára váltak az átdolgozásnak.

Névy könyvének 4. /1887/, 5. /1891/ és 6. /1897/ kiadása a 3.-hoz képest alig változott valamit. A terjedelem némi növekedését a Kölcseyről, Petőfiről és Kossuthról szóló részletesebb ismertetés okozta. Az 5. kiadás 129, a 6. 128 oldal. A két utóbbi fedőlapján már olvasható a minisztériumi rendelet-szám /1890/8712/, amely a tankönyvet a polgári fiú-és leányiskolák, valamint tanítóképezdék számára általánosan engedélyezte. Ugyanitt található tájékoztatás arról, hogy az irodalomtörténeti olvasmányok külön kötetben jelentek meg.

A 6. kiadásához készült olvasókönyv megjelenésére 1897-ben került sor.³⁸ Az irodalomtörténeti korszakok szerint tagolt könyv 310 oldalon összesen 148 szemelvényt közöl.

Névy lezárt ismeretek nyújtására törekvő tankönyvirői módszerét a korabeli közvéleménynek hangot adó egyik méltatója asszal indokolta, hogy az nagyon alkalmas az emlékezet és a nyelvi kultúra fejlesztésére. Szerinte a tankönyvnek nem a tanítás folyamatát, hanem annak eredményét kell rögzítenie. Ez a kortárs, nyilvánvalóan a szerzővel egyetértésben, a direkt módszerrel csak a tanításra, de nem a tankönyvirásra tartja elfogadhatónak.³⁹

Ha a bemutatott tankönyveknek az irodalomtudomány korabeli irányzataihoz való viszonyát próbáljuk érzékeltetni, akkor tulajdonképpen elegendő Toldy Ferenc helyének megjelölésére korlátozódunk, mivel tankönyvíró kortársai közül önálló irodalomelméleti vagy kritikai rendszert egyik sem képviselt, lényegében valamennyien a magyar romantika első nagy propagátorának nyomdokain jártak.

Irodalomszemlélete és esztétikai értékrendje kialakításában azonban Toldy sem függetlenítette magát a külföldi hatástól. Berczik Árpád pontosan kimutatta, hogy a tudományos magyar irodalomtörténet megteremtőjének irodalomszemlélete német példaképéhez, Gervinushoz /1805-1871/ hasonlóan a romantikában gyökerezett: az irodalmi művek vizsgálatánál és értékelésénél az esztétikai szempontok mellőzésével a politikai történetből indult ki; az irodalmat a nép szellemi és társadalmi fejlődése szerves részének, a hazafias nevelés kiváló eszközének tekintette. Irodalomtörténet keretében a művelődéstörténeti viszonyok részletes tárgyalása, a nyelv- és irodalomtörténeti kutatás összekapcsolása, a hun-magyar mondakör felhasználása, irodalmunk történetének történeti szempontú periodizációja, benne két virágkor megállapítása, az irodalomtörténet minőségi megjelölésére szolgáló "nemzeti" jelző használata mind-mind a német példára vezethető vissza.

A példaképhez fűződő módszertani és szemléleti kötöttség ellenére tág tere nyílt Toldynak arra, hogy közvetlen forrásokból merített anyagát önállóan rendszerezze és értékelje. Itt mutatkozó erőnyei mellett azonban nyilvánvalóak szemléletének korlátai is. Ezek főként az 1840-es évek irodalmának lebecsülésében, Széchenyi érdemének Kossuth ellenében történt kiemelésében és Petőfi jelentőségének szűk keretek közé szorításában, forradalmiságának elítélésében nyilvánulnak meg.

A kortársak szellemi önállótlanúságáról elsősorban maga Toldy mondott kemény bírálatot, midőn általánosságban "silány vázlat"-nak, "a történelem torzképé"-nek nevezte műveiket. A megbírált szerzők nem tagadták, hanem nyíltan vallották, hogy Toldyt követték, legfeljebb a szolgálai utánczás ellen tiltakoztak. Szerény önállóságuk azonban csak Toldy hatalmas tudományos anyagának megrostálásában, válogatásában nyilvánult meg. Jól érzékelteti ennek mibenlétét, ha a szóbanforgó tankönyvek terjedelmének adatait egymás mellé tesszük: Toldy két kötetes nagyobb irodalomtörténete Példatár nélkül összesen 314 oldal /a Példatár: 138/, az olvasmányokat egyáltalában nem tartalmazó rövidebb irodalomtörténet /1864-65/: 446 oldal; Ionkay két kötetes olvasókönyvében az irodalomtörténeti összefoglalás összesen 34 oldal, olvasmányok: 1351 oldal, a 2. kiadásban az irodalomtörténet 85 oldalra bővült. Környei irodalomtörténete 1. kiadásban 186, a 2.-ban 208, a 3.-ban 211 oldal, Lóskay irodalomtörténete olvasmányok nélkül 231, a Jámor Pálé olvasmányokkal: 579 oldal. Szvorényi terjedelmes olvasókönyvében /734 old./ az irodalomtörténet 85 oldal. Imre Sándor olvasmányokat nem tartalmazó irodalomtörténete négy kiadásának terjedelme 260 és 310 közt váltakozik; Szabó Károly irodalomtörténete 213, a Tarnóczy Tivadaré olvasmányokkal 399, Névay 400 oldalas irodalomtörténetében az elméleti rész 84 oldal.

Az eljárás mód, melynek alapján ki-ki Toldy könyvének anyagát a fenti arányban megszűrte, bizonyos egyéni színezetet adott a különböző tankönyveknek, a példakép szellemétől azonban leginkább Ionkay tért el azzal, hogy sok egyházi szemelvény és német "fordítmány" felvételével erősen katolikus és aulikus jelleget adott munkájának. Toldy követésére egyébként maga is nyomatékosan hivatkozik. A többiek valamennyien mintájukhoz hasonlóan tovább viszik tankönyvükben a hazafias érzés és a nemzeti öntudat ápolásának gondolatát. Ennek jelentőségét az emeli ki, hogy az abszolutizmus korában az Entwurfra

épülő közoktatáspolitikát mindent elkövetett a nemzeti és haladó polgári törekvések elfojtására, illetve az összbíródomalmi szellem és klerikális felfogás uralkodóvá tételére.⁴⁰

Az említett tankönyvszerzők, főként a protestánsok művei azt mutatják, hogy Toldy irodalomszemlélete mellett érintette őket az Arany és Gyulai képviselte klasszicizmus is, vagyis a valóság tisztelete és józan önmérséklet jellemzi őket; az irodalomról alkotott felfogásuk középpontjában a nemzet áll; a társadalmi kérdést másodlagosnak és a nemzetinek mindenképpen alárendeltnek tekintik; a forradalmiság minden megnyilvánulási formája ellen tiltakoznak. A sok név, cím és lexikális adat miatt krónikaszerűvé vált könyvekben azonban ezek a nézetek csak halványan mutatkoznak, mint ahogyan a különböző szerzők és művek közti értékkülönbségek sem jutnak elég határozottan kifejezésre.

Az eddig látott tankönyv-írók közül Névy László tiltakozott leg-határozottabban a nevek és címek végtelen halmozása ellen, ezért könyvében elsősorban az irodalom fejlődésének megmutatására törekedett, hogy -mint írja- a tanuló "mindarról tudomást vegyen, a mi a nemzeti szellem irodalmi nyilvánulásaiban jellemző, s hogy elveket is szerezzen magának, melyek utóbb önálló tájékozásra és ítéletre segítik őt". /1. kiad. előszó/

E nyilatkozat záró szavaiból kitetszően tehát az irodalom-történet végeredményben a stilisztika, retorika és poétikai tanulmányok során elsajátított "széptani" ismeretek alkalmazására lehetőséget nyújtó studium. Az irodalomelméleti ismeretek előtérben állásának további bizonyítéka irodalomtörténeti tankönyveinkben az írók, költők munkásságának műfaji csoportosítású tárgyalása. Fölismerhető e könyvekben az az uralkodó szemlélet is, mely szerint az olvasó

mányok az általános megállapítások szemléltetésére szolgálnak, nem a tanulmányozás középpontjában állnak. A bemutatott 9 közül négy /Környei, Lóskay, Iare Sándor, Szabó Károly/ egyáltalán nem tartalmaz szemelvényeket. Ezek alapján Komár Pálné helyesen vonja le a következtetést: "A középkori skolasztikus iskola egyenes öröksége volt ez az irodalomtanítási rendszer, amelyben az elméleti ismeretek az irodalmi alkotások eszmei tartalmától független, önmagukért való művelődési javakat jelentettek, illetőleg az "alkalmazott stílusgyakorlatok" végzésekor mint a megfogalmazás szabályai uralkodtak az irodalomtanításban". /I.m.25.1./

A múlt század 50-es, 60-as éveinek irodalomtörténeti tankönyvei alapos szövegelemzések, jó interpretációk hiányában tehát inkább a szerzőket, mint műveiket ismertették; olvasókönyvek szerkesztésével azonban lassan - ha a műfaji szempontok előtérbe állítása miatt nem megfelelő súlypontozással is - megkezdődött a magyar irodalom értékeinek a gimnaziumi oktatásba való bekapcsolása.

Némi irodalomszemléleti különbség olvasható ki a tankönyvek címének egymás mellé állításából. Az irodalomtörténet jelölésére a "nemzeti" jelzöt az eddig tárgyalt korban csak Toldy, Szvorényi, Szabó Károly és Hévy használta. A többiek a következő változatokat mutatják: A magyar irodalom ismertetése a legrégibb időktől napjainkig /Lonkay/, A magy. irodalom történetének vázlata /Környei/, A magyar nyelv, irodalom s műveltség története /Lóskay/, A magyar irodalom története /Jámbor/, A magyar nyelv és irodalom rövid története /Iare Sándor/, A magyar irodalom és szellemi fejlődésünk története /Tarnóczy/

III. Beöthy Zsolt irodalomtörténeti tankönyve a középiskolai oktatásban

1. Irodalomtörténeti oktatásunk a XIX. század utolsó harmadában és Beöthy irodalomszemléletének ideológiai gyökerei

Nem kétséges, hogy Toldy Ferenc művei mellett leghosszabb időre és leghatározottabban Beöthy Zsolt tankönyve nyonta rá bélyegét a magyar irodalomtörténet középiskolai anyagának kiválasztására, rendszerezésére és értékelésére.¹ Tekintélyének, iskolai rangjának legfőbb bizonyítéka, hogy használatának több mint fél évszázados ideje alatt /1877-1932/ többszöri tantervváltozás ellenére az újabb szerzők fokozatos számbavételén kívül lényeges módosítás vagy átalakítás nem történt rajta. Behatóbb ismertetése előtt azonban sajátosságai jobb megvilágítás^{sa} érdekében röviden utalnunk kell ezekre a törekvésekre, amelyek a gimnáziumi irodalomtanítás hatásfokának emelésére újabb tantervek és utasítások formájában a XIX. század utolsó harmadában megnyilvánultak, továbbá rá kell mutatnunk a könyv szerzője irodalomszemléletének ideológiai gyökereire is.

Beöthy tankönyve első kiadása idején a gimnáziumi tanárok egyre súlyosabb vádakat kezdtek emelni az ekkortájt uralkodó merev, skolasztikus irodalomtanítási rendszer ellen. Volf György, a későbbi híres nyelvész, arról panaszskodott, hogy a gimnáziumi tanulók úgy beszélnék az irodalmi művekről, mint val a színekről, vagyis olvasmányélmények hiányában átélés és meggyőződés nélkül általános szólamokat reprodukálnak.² Erődi Béla megfigyelése szerint több olyan tanár működhetett abban az időben gimnáziumainkban, aki "feladta /ti. a tankönyvből: s.s./ a Zsinyról

szóló részt, betanítottatta, és elmondatta a Krinyiásról szóló bírálatot és fejtegetést a nélkül, hogy a tanuló csak egyetlen sort is olvasott volna Krinyiből, vagy vele készítettett volna itóletet az olvasott részből. A legtöbb tanár meg sem nézhette Toldy irodalomtörténetének olvasókönyvét, talán azt sem tudta, hogy meg van-e írva, vagy sem".³

A tarthatatlan állapot felszámolására vált szükségessé a "nevelőoktatás" rendszerét szolgáló új gimnáziumi tanterv kidolgozása 1879-ben.⁴ Konkrétan a következő kívánalmakat emlegették vele kapcsolatban: "a késopektatásban meg kell szüntetni a tagozást, a disciplinák ismétlődését /alsó- és felső fok/. Egyetemes tanítás kell végig a gymnasiumon, mely egymásután fejlessze a tanuló elméjét a az ismeretekből fejlődésük szerint állított fel tudásuk épületét. A mi pedig a fő dolog, jó módszert, a régi helyett pszichológiai alapokra fektetett módszert kell inaugurálni".⁵

Nem feladatunk most annak nyomonkövetése, hogy a nevelőoktatás herberti elve Szillog és Rein közvetítésével hogyan jutott el Magyarországra és a korszak legtekintélyesebb magyar pedagógusának, Károlyn Márnak a tantervelnöklétében milyen változásokon ment át,⁶ szempontunkból elegendő annak kiemelése, hogy az a tanterv az óraszám 24-ről 30-ra emelésével a magyar nyelv és irodalomtanításnak helyzetét lényegesen megerősítette. A tanítási célt így határozta meg: a/ A nyelvtan alapos ismerete és azon képesség, hogy a tanuló oly tárgyakról, melyek tapasztalatának és tanulmányának körébe esnek, világosan, szabatosan és ügyesen tudjon beszélni és írni. b/ Irodalmi művek olvasásán, az esztétikai alapfogalmak fejtegetésén és a műfajok elméletén alapuló ismerete a magyar irodalom fejlődésének.⁷ Az általános utasítás pedig a magyar nyelvi oktatás és a többi tantárgy közvetlen kapcsolatának megvilágítása után az anyanyelvi képzés legfőbb céljaként azt jelöli

meg, hogy "a nemzeti érzületet és gondolkodást, a mint megnevelve, erősítve, isodalmunk örökbecsű lapjain jelenthesik, átörökítse a jövő nemzetre."⁸ A tantervi anyag kijelölésében és elrendezésében - mint tantárgytörténeti tanulmányában Konk Pál kimutatta -⁹ az ún. "kulturhistóriai fokokatok" rendszerre építve, vagyis az egyes osztályok tananyaga egy épült egymásra, ahogyan történelmileg kialakult. Eredő koncepciója szerint ugyanis a tanulók lelki fejlődése voltaképpen az emberiség történelmi fejlődésének ismétlődése. Ennek megfelelően az alsóbb osztályos olvasmányok, stilizáltak, retorikai és poétikai tanulmányok után a gimnázium VIII. osztályában került sor heti 5 órában a magyar irodalom fejlődésének áttekintésére a következő elrendezés szerint: "A régebbi irodalomnak Beszennyivel való rövid tárgyalása után, főleg az újabb irodalom tüzetes ismertetése, a nevesetesebb irodalmi jelenségek méltatása és a főbb irányok megjelölése mellett. Irodalmi és irodalomtörténeti tanulmányok olvasása".¹⁰ A tantervhez csatlakozó Részletes Utasítások megnevezésénél ^{at} a szerzőket, akiknek gimnáziumi tanulmányosítására különös gondot kell fordítani: Tinódi Sebestyén, Balogh Pál, Pázmány Péter, Zrínyi Miklós, Győrfői István, Mikes Kelemen és Paládi Péter szerepel a névsorban. A tárgyalásukra vonatkozó utasítás így hangzik: mint koruk szellemi életének és törekvéseinek képviselőit, a tanár tüzetes s a mennyire lehet, fejlődésükre is kiterjedő tárgyalásban részesítse őket; más kevésbé jelentős írókról, köröjök csoportosítva, csak röviden, a kor jelenségeiben tegyen említést. Hasonlóképp tárgyalandók a legújabb korban az utászó irányok rövid ismertetésével: Beszennyi, Székely, Szabó, Beszennyi, Kisfaludy Sándor, Székely, Kisfaludy Károly, Katona, Vörösmarty, Petőfi, Arany, Toma, Szabó, Jókai, Művész, Komáry, Jókai, Székely, Madách.

As említett szerzők iskolai tárgyalásának módjára vonatkozóan az az utasítás, hogy "a tanárnak folyton kell ugyan reflectálnia a kor viszonyaira, de a forma kiválóan biographiai legyen, ennek keretében jellemzőek az egyes írók eszthetikai álláspontja, főbb műveik, hatásuk az irodalomra és társadalomra. Olvasatásukban csak magánmorgalomra számíthatni; iskolai olvasmányul róluk szóló irodalmi és történeti nagyobb tanulmányok ajánlatosak... A tanító eljárás ezen a fokon már nagyobbára az önszorgósággal történő olvasás lévén, igen célszerű lesz, ha a tanár olykor feladatul olvasóinak választat írása is foglaltatja, így mintegy előkészítve tanítványait az egyetemi előadások feldolgozására".¹¹

A pedagógiai közvélemény ezt a tantervet a maga korában nemzeti jelleg és "nemzetiség"-eszmé szempontjából nem egyetemesen értékelte. Mikor Wlassich Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter 1895-ben kérdést intézett az Országos Közoktatásügyi Tanáshoz abban az ügyben, hogy érvényben levő tanterveink és tanításunk kellő figyelemben részesítik-e a nemzeti tárgyakat, Georgi Antal így nyilatkozott: "Megadták a tanácskozáson a kellő előtételt az utasításoknak és tanterveknek, mikor kimondták, hogy a nemzeti elemet épp ezek állították az őt segillető polara. Hisz voltaképp a mi tantervünk az első, mely a tanítás középpontjává a magyar nyelvű irodalmi és történeti tanítást teszi".¹² Másutt viszont ugyanerről a kérdéstről ez olvasható: "Kitűnő mű lehet ez, de német és nem magyar szempontból. A kor színvonalán állhat, de német és nem a magyar műveltség igényeinek színvonalán. Általános műveltségű nyugateurópai embereket akar nevelni; pedig szerényebb igényekkel kellene beérhetnie, magyar műveltségű, magyar embereket nevelve".¹³ A magyar nemzeti érdek szempontjából egyesek azt is kérosnak tartják a tantervben, hogy benne a magyar irodalom történetének tanítása az egész is csenka évből álló VIII.

osztályra van sorítva heti 3 órával. Ezért jobb a realiskolák és az autonóm protestáns gimnáziumok tanterve, mivel azok mind a két felső osztályba felveszik a magyar irodalomtörténetet.¹⁴

Világosan kell azonban látnunk, hogy az itt nagy hővvel üdvöztetett és védelmezett "nemzeti eszme" már nem olyan megújító és előre lendítő erő többé, mint volt 1848 előtt, mikor Petőfi és Arany kultúsmozgást táplálta, s mélyen, hitelesen magyar nemzeti irodalmat hozott létre, hanem olyan konzervatív, *retrográd* magatartás kifejezője, amely hamarosan az autochton nemzeti karakter osztályszempontú értelmezésével, illetve a magyar szupremácia feltételeinek gondolatával telítődött meg. Ilyen szemlélet alapján kezdték egyre határozottabban hangtatni, hogy "nemzeti közszelelmélet kell teremteni. Ezt nagyban előmozdítja a nemzeti nyelvhasználat való ragaszkodás. A nemzeti egység nyelvegység alapján fejlődik ki".¹⁵ Mások a nem nemzeti tárgyakban is az eddiginél nagyobb mértékben szeretnék érvényre juttatni a nemzeti elemet asszál az indoklással, hogy "ha eddig a honi dolgokat is idegen szemlével néztük, ezután a külföldi viszonyokat is magyar vonatkozásban lássuk".¹⁶

Wlassich miniszter 1899-ben a Trefort-féle tanterv nemzeti jellegű módosításával próbálta az egyre türelmetlenebbé váló közhangulatot lecsillapítani.¹⁷ Az új tantervet életbe léptető rendelet szerint még erősebben érvényesíteni kell azt a célt, hogy "nemzeti kultúránk ismertetése az ifjút a középiskola I. osztályától mindvégig elkísérje".¹⁸ Ennek érdekében a magyar irodalom történetének eszentul a gimnáziumban is két esztendőre szentelnek. Így gazdaságosabbá válhatott az elméleti anyag elrendezése, másrészt nagyobb lehetőség nyílt az irodalmi művek beható tárgyalására. A közhangulatot azonban ez a változás sem nyugtatta meg,

évek multán is tovább sorjástak az elmarasztaló, keményen bíráló megjegyzések. Ezek további részletezése helyett azonban röviden azt vizsgáljuk meg, hogy a társadalmi, politikai tényezők sajátos összefonódása, a nacionalizmussá és sovinizmussá sekélyesült nemzeti eszme hogyan befolyásolta és határozta meg Beöthy Zsolt irodalomszemléletét, és irodalomtörténeti koncepcióját.

A marxista irodalomtudomány értékelése alapján világosan áll előttünk a századforuló e nagyhatású ideológusának /1848-1922/, rendkívül tekintélyes tudósának sok le nem tagadható érdeme, de ugyanakkor osztályhelyzetében gyökerező konzervativizmusának hosszú időn át kártékony, visszahúzó hatása is.¹⁹ Beöthy felfogása szerint a nemzet oszthatatlan, egységes egész - "összvéleménység". Ennek alapján az irodalomhoz csak azokat a műveket sorolhatjuk, amelyek az egységes nemzet minden tagjához szólnak, melyek minden tagjában annak lelkét, jellegét fejezik ki. Számára nemzet és faj azonos fogalom.

A nemzeti lelket a történelemben eleve adotttnak vallotta, úgy vélte: "az egyes nemzetek a maguk sajátos lelkivilágánál fogva másképp és másképp fognak visszahatni egy és ugyanazon hatásra."

Ez a szemlélet érvényesül Beöthy irodalomtörténeti tankönyvében is, melyről általánosságban már most megállapíthatjuk, hogy jól megfelelt a középiskolai tanárság jelentős részét foglalkoztató erős nemzeti érdeklődésnek és elfogultságnak.

2. "A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetésé"-nek első kiadása

A középiskolai tankönyvnek szánt, de nem lebecsülendő tudományos értéke is képviselő mű első kötete 1877-ben, a második 1878-ban jelent meg. A címlapon szereplő megjegyzés szerint a középiskolák VI., VII. és VIII. osztálya számára készült. Az akkor érvényben levő tantervek alapján /az 1871-es gimnáziumi és az 1875-ös reáliskolai/ kezdetben nagyobb igénybevételre számíthatott a reáliskolában, mint a gimnáziumban. Ott ugyanis a VI. osztályban olvasmányként a reformáció és a nemzeti harcok korabeli irodalomból vett szemelvények, a VII-ben pedig az újabb irodalom fejlődését bemutató olvasmányok szerepeltek a retorika, ill. poétika mellett. Beöthy könyvét, főként annak olvasmányanyagát, ezekben a reáliskolai osztályokban használták. A gimnázium VI. és VII. osztályának más volt a tantervileg előírt olvasmányanyaga. Mindkét iskolatípusban használták viszont ezt a könyvet az irodalomtörténet tanításához.

Előszavában Beöthy azt a tankönyvírói elvet erősíti meg, mely szerint "a jó könyv nem sok magyarázatra szorul". Ilyen, külön használati utasítást nem igénylő, önmagáért beszélő tankönyv írására törekedett ő is. Ezután a valóságot nem szépítő őszinteséggel tárja fel az irodalomtörténeti tankönyvírás tereén nálunk akkor uralkodó helyzetet, azt, hogy "irodalmunk nem igen bővölködik oly munkákban, melyek a magyar irodalomtörténet tanítására alkalmasak. A mink van: vagy érdemes tudományos munka, mely a tanulónak nehéz is, száraz is; vagy silány vázlat, mely létrejöttét sem a tudomány és irodalom szeretetének, sem a szellemi tulajdon tiszteletének nem köszöni". E szomorú tapasztalatok alapján ő "igazán az ifjúságnak való"

irodalomtörténetet akar írni.

A továbbiakban az anyagrendezés és előadás terén önállóságát hangsúlyozva könyvének következő tartalmi és szerkezeti sajátosságait magyarázza: a terjedelmesebb igazolást igénylő adatokat a fejezetek végén található repertóriumban közli. /Ez tulajdonképpen a szakirodalomban nélkülözhetetlen bibliográfiai jegyzék./ Az írói életrajzokat - Tolóczyval és követőivel ellentétben - azért nem szakítja ki az irodalomtörténetből, mert a magánéleti adatok növelik a tanulók érdeklődését, enyhítik a bibliográfiai és kritikai részletek szárazságát, segítik az irodalmi művek megértését. /IV.1./

Látszólag szerkesztési eljárás, valójában azonban az irodalomtörténeti koncepció vetülete, hogy az egyes korszakok bevezetésében olvasható az általános művelődési és izlésirányok vázlata kiegészítve a külföldi írók jegyzetbe foglalt rövid ismertetésével. Itt szerepelnek a szövegértést megkönnyítő művelődéstörténeti és poztikai magyarázatok is.

Olvasókönyvébe - mint írja - terjedelmi és anyagi okokból nem vehetett fel annyi szemelvényt, amennyit szeretett volna. Az irodalomtörténet és az olvasókönyv egy kötetbe szerkesztését azzal indokolja, hogy az új tanterv /az 1871. évi gimnáziumi és az 1875. évi reáliskolai/ az irodalomtörténet tanítását egy évre, a középiskola utolsó osztályába szorítja. Szerzőnk szerint ilyen rövid idő alatt az áttekintés csak úgy lehetséges, ha a tanuló akkorra voltaképpen már ismeri az irodalmat, s csupán az "összekötő, történeti fonal ismertetése van hátra". Ennek érdekében "az irodalomtörténeti olvasókönyvet tehát folytonosan forgatnia kell./ti. a tanulóknak: S.S./ a felső osztályok stilisztikai, retorikai

és poetikai leckéi mellett". /V.l./ Az irodalomtörténet kiváló alakjaival való megismerkedésnek ez a legtermékenyebb formája. Emellett azonban szükség van arra is, hogy irodalmunk jeles alkotásait teljes terjedelmükben olvassák és magyarázzák.

Pontosnak véli Beöthy, hogy a tanuló az olvasmány mellett az íróról is halljon és tanuljon valamit. Ehhez - többekkel ellentétben - nem tartja elegendőnek olvasókönyveinkben az irodalmi szemelvények előtt közölt életrajzokat, mivel azok korból és környezetből kiszakítva mutatják be az írókat és költőket. Szerinte eredményesebb, ha az olvasmányokat "nemcsak az író életrajzának, hanem a megfelelő irodalomtörténeti fejezetnek olvastatása és elmondása követi". /V.l./

Az első kötet "a legrégibb időktől Kisfaludy Károlyig" kíséri végig a magyar irodalomtörténet fejlődésének útját. Terjedelme 320 oldal. A következő szerkezeti egységekre tagolódik: Irodalomtörténet: 1-135. l., Olvasmányok: 139-316. l., Tartalom: 317-320. l. /Mérete: 21 cm/. Közepes minőségű papíron, változatosságra törekvő nyomdatechnikával készült. A fő szöveg betűnagysága, sortávolsága megfelelő, ennél fogva jól olvasható. A jegyzetek és az olvasmányi részben szereplő költemények viszont igen apróbetűsek. A főbb részek korszakonként, azon belül időszakonként, illetve műfajonként és szerzőkként tagolódnak kisebb egységekre. Ezek világos elkülönítését változatos betűtípusok és sorszámozás biztosítja. Az első kötet 35 fejezetet tartalmaz. Az olvasmányok rendezése az irodalomtörténeti rész szerkezetéhez igazodik. Mindezek alapján a könyv könnyen és jól áttekinthető.

Az öt oldalnyi Bevezetés-ben a következő alapfogal-

mak magyarázata olvasható: irodalom, világirodalom, egyetemes irodalom, nemzeti irodalom, irodalomtörténet, nemzeti irodalomtörténet, magyar nemzeti irodalom és irodalomtörténet, egyetemes magyar irodalomtörténet". "A magyar nemzeti irodalomtörténet" meghatározásában és tanulmányozása jelentőségének megfogalmazásában Beöthy fentebb jellemzett nemzet- és irodalomszemléletének sajátosságai így jutnak kifejezésre: "A nemzeti szellemnek virágait mutatja be, de nem kiszakítva a talajból, mely őket termette. Az eredmény, melyet nemzeti irodalmunk történetének tanulmányozásából meríthetünk: a szép magyar nemzeti alakban való megnyilatkozásának megértése, a magyar faj szellemi életének, működésének, tartalmának megismerése s mindezek alapján nyugvó méltó nemzeti önérzet lesz. A nemzeti irodalom ismerete az egyik kapocs, mely a haza fiait nemzetökhöz fűzi; de ezt a kapcsolatot csak egészében és részeiben való teljes ismerete teszi erőssé és állandóvá. Ebben rejlik nemzeti irodalom történetének haszna és fontossága". /3.1./

Könyvünk a magyar irodalom történetét lényegében a Toldy-féle periodizáció szerint, csak az elnevezések némi megváltoztatásával, a következő korszakbeosztás alapján tárgyalja: 1. ő kor: 1000-ig /pogány kor/, 2. középkor: 1000-1526/, a hit kora/, 3. Új kor: 1526-1772 /a nemzetiségi küzdelmek kora/, 4. legújabb kor: 1772-máig /a általános művelődés kora/.

A magyar pogánykor költészetének tárgyalása során említi a tankönyv az ősköltészet csak szólásokban élő néhány példáját, jellemzi röviden őseink vallását, nyelvét, írását. Toldy Ferenc nyomán felsorolja a nevezetesebb hun és ma-

gyar mondákat, érintve a hun-magyar rokonság körül kialakult 19. századi vitát is.

Az Árpád-házbeli királyok korában a közállapotok jellemzése után a keresztény vallás hatásának és az irodalom kétirányú fejlődésének: a régi nemzeti költészet folytatásának és az új keresztény vallásos irodalom kialakulásának ismertetése következik. Az előbbiek közt említve a regös énekek, királymondák és misztériumok, az utóbbiak közt a Halotti Beszéd és a Königsbergi Töredék. A vegyes házakból származott királyok korában egyrészt a Nagy Lajos és Mátyás alatt jelentkező kulturális fejlődést és a humanisták működését jellemzi a tankönyv, másrészt rámutat a Jagellók korában történt hanyatlásra és elszegényedésre. Janus Pannonius nevét éppen csak említi, mindössze öt sort szánt bemutatására.

Az előbbieknél kissé részletesebb /5-8 fejezet, 21-36 oldal/ a mohácsi veszedelemtől a bécsi békekötésig terjedő korszak irodalmának tárgyalása. A közállapotok áttekintése után bemutatja a könyv azt az irodalmi föllendülést, amely a protestantizmus térhódítása nyomán támadt az országban: a vallásos, feldő és tanító költészetet, a históriákat, krónikákat, széphistóriákat és virágénekeket. A korszak két nevezetesebb költőjéről, Tinódiról és Balassiról rövid, tömör pályaképet rajzol. Verscímeket nem emlit, elemzést nem közöl.

A bécsi békétől a szatmári békéig terjedő időszak irodalmának tárgyalása /9-15. fejezet, 36-61. l./ a közállapotokból kinövő vallásos irodalom, töként Pázmány munkásságának ismertetésével kezdődik. Rajta kívül nagy elismeréssel és elég részletesen szól a könyv Szenci Molnár és Geleji Katona munkásságáról. A tudományos irodalmat Apácai miatt kellett elmélyültebben tárgyalnia. Önálló terjedelmes fejezet foglal-

kozik Zrínyi és Gyöngyösi munkásságának ismertetésével.

A Zrínyiről szóló négy oldalas méltatás nemcsak terjedelme, hanem lelkes szuperlativuszokat sem nélkülöző hangja miatt is kiemelkedő része a tankönyvnek. A szerző hazafias lelkesedése különösen föllobog a nagyszerű emberi és művészi egyéniség emlékének idézése során. A költő életrajza után a Zrínyiász cselekményének vázlata, majd egy jó oldalnyi méltatása következik. Zrínyi hadtudományi műveit a nemzetfélő hazafiság és a régi magyar hősiesség ébresztgetése miatt értékeli sokra. Néhány lírai vers címét is említi. Legfőbb értéknek az érzés erejét tartja. Gyöngyösi költészetéről viszont megállapítja, hogy "rendkívüli népszerűségét éppen nem olyatón eposzirói talentumának köszöni, a melyet ma Zrínyiben csodálunk". /I.k.55.l./

A főrangú lírikusok és a dráma nyomait ismertető fejezet után a kuruc költészetet mint "a nemzeti szellem fontos nyilatkozását" két és fél oldalnyi terjedelemben tárgyalja a könyv. Megállapításait áthatja a szerző együttérzése a függetlenségi harc magyar hőseivel és szomorú sorsu bujdosóival. Azokból az osztályellentétekből, amelyek e harcok során kiütözköztek és néhány kuruc versben kifejezésre is jutottak, semmit sem említ a tankönyv.

Az 1711-től 1772-ig tartó korszak /16-19. fejezet/ társadalmi és politikai viszonyainak rajzában arról olvashatunk, hogy Bécsbe telepedett főuraink tovább terjesztették Magyarországon is az idegen szokásokat, erkölcsöt, nyelvet és műveltségi mázt. A korabeli tudományos irodalmat a magyarországi deákirodalom virágkorának nevezi Beöthy. Főbb képviselői közt Cserei Mihály, Apor Péter, Czittinger Dávid, Bod Péter és Bél Mátyás nevét említi, részletesebben /két oldal/ az idő-

szak két tekintélyes prózairójával, Mikessal és Faludtival foglalkozik. Az előbbi fő érdemének a magyar nyelv megnevelését tartja, az utóbbinak ujító, nyelvgazdagító tehetőségét emeli ki. A korabeli költészet rövid ismertetésével zárul a magyar irodalom negyedik korszakának tárgyalása, képviselői közt Faludit, Amadét, Rádai Pált és Szónyi Benjámint említi. Ezután néhány iskoladráma, majd a legújabb kor irodalmának ismertetése következik. Ennek végső határát Toldy 1849-ben, Beöthy 1820-ban jelöli meg /20-35.fejezet, 73-135.l./

A Mária Terézia és II. József korabeli közállapotok rajza után a költészet áttekintése során /21 fejezet/ a klasszicizmus jellemvonásait ismerteti a könyv, majd még ugyanebben a fejezetben iskolák szerint /francia vagy új klasszikai, deákos vagy ó-klasszikai, népies, ingadozó, német-görög klasszicizmus: Kazinczy és köre/ rövid jellemzés keretében több mint két oldalnyi terjedelmű jegyzetben áttekinti a korszak írói csoportosulásait. A költői iskolák ismertetése közben világirodalmi kitekintést is ad, az összefüggések történelmi és társadalmi magyarázatával viszont nem foglalkozik /22-26.fej./, a felvilágosodás ideológiáját nem magyarázza, irodalmi és művészeti vonatkozásaival nem foglalkozik.

A különféle irodalmi iskolákból kiemelve önálló fejezetben mutatja be és jellemzi a tankönyv Kármán /27/, Csokonai /28/ és Kisfaludy Sándor /29/ munkásságát. Kármánt a magyar próza stílus fejlesztésében szerzett érdemei miatt méltatja, de eszméi alapján is kiemelkedő írónak tartja. A lélektani biztosság és művészi egyszerűség miatt dicséri a Fanni hagyományai c.regényt. Ebben a kiadásban még nincs említés A nemzet csinosodása c. értekezésről.

Csokonait a magyar költészet újabb korának Vörösmarty-

ig legnagyobb és legeredetibb tehetségű költőjének minősíti a könyv. /3 oldalt fordít ismertetésére/. A részletes pályaképhez szöve említi meglepően széleskörű műveltségét, rendkívül könnyed előadásmódját és jellemének természetességét, továbbá "nemes érzését" ódáiban, végül szerelmi dalainak gyöngédségét és dallamosságát. A Dorottyát "nem szatirikus, hanem egyszerűen komikus, nevettető költemény"-nek tartja, társadalombírálatára nem utal. Egyetlen lírai vers címét sem említi, részletesen csak a Dorottyát ismerteti és méltatja.

Kisfaludy Sándor /29.fej./ érzésének és felfogásának magyarságát a Csokonaiéhoz foghatónak tartja Beöthy, de tehetségét nem értékeli oly sokra, "a regényes nemzeti irány" képviselőjét látja benne, és ez alapon a magyarosokkal és a franciásokkal egyaránt rokonítja.

"A nyelvújítás és hősei" címen külön fejezet /31./ foglalkozik nyelvünk 18. századi állapotával, a nyelvújítás érdekében hirdetett különféle pályázatokkal, Gyarmathy Sámuel és Beregszászi Pál munkásságával, ezután következik Kazinczy részletes életrajza és az irányításával folyó nyelvújítási harc ismertetése. Ennek végső mérlegét úgy vonja meg, hogy hibái ellenére sem szemrehányás, hanem hála és elismerés illeti annak résztvevőit.

A Kazinczy követőiről szóló fejezet /31./ nyolc nevet említ /Kiss János, Szemere, Szentmiklóssy stb./, ezért szükségképpen csak általános jellemvonásokra /érzelmesség, csiszolt forma/ korlátozódik, Berzsenyi költészetét viszont két oldalnyi terjedelmű önálló fejezet /32./ méltatja. A legnagyobb magyar ódaköltőnek nevezi és általánosságban lelkes szavakkal jellemzi. Nagy elismeréssel idézi a tankönyv Kölcsy emberi és írói jellemének kiválóságát /33.fej./. A következő fejezet-

ben /34./ Vitkovics Mihály, Dukai Takács Judit és Hífalvi Krisztina versei illusztrálják a népköltészet hatását a 19. század elejének magyar irodalmára, ugyanitt olvasható a kaszt-helyi Helikon nevű költői ünnepélyek ismertetése. Az első kötet elég terjedelmes /öt oldal/ utolsó fejezete /35./ a korszak egyházi, jogi, természetrajzi, földrajzi, történeti, irodalomtörténeti és nyelvészeti irodalmának főbb képviselőit mutatja be. Részletesebben ismerteti a tévedései ellenére is tiszteletre méltónak tartott Horváth István munkásságát. A teljességre törekvésnek és anyagzeufoltságnak bizonyítéka, hogy több mint 25 nevet említ ebben a tudomány terén előkészületnek nevezett korban.

-0-0-0-0-

A tankönyv 135 oldal terjedelmű irodalomtörténeti részét szervesen egészíti ki a 139-től 316. lapig terjedő olvasókönyv, vagyis az előbbivel azonos korszakbeosztás alapján tagolt szöveggyűjtemény.

Az ókorból 3, a középkorból 17, az új korból /1526-1772/ 81, a legújabból 60 szemelvény szerepel a gyűjteményben.

-0-0-0-0-

Beöthy irodalomtörténete II. kötetének első kiadása az elsővel csaknem teljesen azonos terjedelemben 1878-ban jelent meg. Szerkezeti beosztása a következő: Irodalomtörténet: 3-142. l., Olvasmányok: 145-321. l., Tartalom: 322-324. l./ A két kötet szoros összetartozását jelzi, hogy a II. kötet fejezeteinek számozása az elsőnek folytatása /36-61/. A könyv tartalmi anyaga: a magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése Kisfaludy Károlytól, vagyis 1820-tól a megjelenés időpontjáig.

Az 1820-tól 1878-ig terjedő korszak a következő három fejezetre tagolódik a könyvben: az Auróra és Athenaeum kora, a nemzeti műköltészet kora és mai költészetünk. Ennek megfelelően történik az irodalomtörténeti anyag csoportosítása.

Kisfaludy Károly és Katona József munkásságát önálló fejezetekben /38-39/ tárgyalja a tankönyv. Az előblinek tárgyak, alakjuk és hangjuk igazi magyarossága miatt vigjátékait értékeli legtöbbször. A Bánk bán tragikumát - elméletének megfelelően - az erkölcsi törvény megsértéséből származó sorsszerű következménynek tartja Beöthy, megállapítva róla, "egész drámai irodalmunknak nemcsak legköltőibb, hanem legnemzetibb alkotása is."

Kisfaludy Károly dráma- és novellairó követőinek ismertetése egy fejezetben történik /40/ Gombos Imre, Bolyai Farkas, Gaál József, Kovács Pál, Czakó Zsigmond és Jakab István működésének áttekintése mellett kissé részletesebb Fáy András munkásságának ismertetése. A Vörösmarty tárgyalására szánt tíz oldal terjedelménél és tartalmánál fogva egyaránt a legnagyobbak közé sorolás világos dokumentuma. /41/ A szárnyra kapott képzelet, a haza jövője felőli mély aggodalom s az európai eszmék felé közeledésünk "leghatalmasabb kifejezése" miatt sorolja oda és nevezi "az egész magyar költészet első díszé"-nek. Legnagyobbak a lírában tartja. Pályáját az epikai, drámai és lírai műfajok művelésének megfelelően három korszakra tagolva mutatja be. Az életrajz ismertetésébe szöveődik a Zalán futása méltatása. A kisebb eposzok közt legkiválóbbnak minősíti könyvünk a Két szomszédvár címűt. A két oldalnyi terjedelemben tárgyalt drámák közül legrészletesebben /18 sorban/ mint legkiválóbb alkotásnak, a Csongor és Tündé-nek művészi értékeit méltatja, különösen nyelvének ki-

válóságát és a költői motívumok gazdagságát dicséri, eszmei sajátosságairól, mondanivalójának lényegéről nem szól.

A lírai versek ismertetése műfaji csoportosítás szerint történik. A legkiválóbbaknak minősített hazafias versek közt a következők szerepelnek: Szózat, Az elhagyott anya, Az uri hölgyhöz, Liszt, /igy/, V. Ferdinánd, Jóslat, Himnusz, Az élő szobor, A hontalan, Gondolatok a könyvtárban, A vén cigány.

A kisebb elbeszélő költemények említése után Vörösmarty élete utolsó éveinek ismertetése következik az akkor keletkezett költeményekről azonban nem szól, forradalmi magatartásának jelentőségére sem utal. Műelemzést nem végez, csak általánosságban méltat és jellemez.

Az "Eposzok klasszikai formában" című fejezet Czuczor Gergely és Garay János munkásságát tárgyalja /42/. Az általuk képviselt epikai költészet időszerűségét az 1820-as magyar történeti körülményekkel magyarázza. "Athenaeum" fő cím alatt kerül sor Bajza iskolája tárgyalására. A kritikai és szerkesztői érdemeiről ismert költői lírai verseiről is elismeréssel szól a tankönyv. Az iskolájához tartozók közül rövid jellemzéssel a következőket említi: Jámhor Pál /Hiador/, Császár Ferenc, Vachott Sándor, Kerényi Frigyes, Sárosy Gyula, Szemere Miklós, Papp Endre, Nagy Imre, Kunoss Endre, Riskó Ignác, Beöthy Zsigmond, Székács Béla, Tátrányi Béla. A nevek nagy száma magában véve is jelzi a lexikális teljességre törekvés igényét a műelemzői és esztétikai szempontok rovására.

"A nemzeti költészet aranykorá"-ról szóló fejezet /44/ Vajda Péter és Jósika Miklós munkásságának ismertetésével kezdődik. Az előbbinek keleti tárgyú novellákba burkolt társadalombírálatát, az utóbbinak mesekigondoló leleményességét, elbeszélésének könnyed áradását, erkölcsi eszméit és

szemléletes tájleírásait dicséri. Vörös József költői és közéleti munkásságának sajátosságait "bölcselkedő és költői" nivoltából magyarázza Beöthy /45/. Életrajza után liráját jellemzi. Öntudatosságát és az olvasóra gyakorolt vonzó hatását emeli ki. A költeményekben uralkodó érzelmesség miatt Vörösmarty követői közé sorolja. Regényei közül részletesebben a karthauzit és a A falu jegyzőjét tárgyalja. Kisebb művészi foghatóságai ellenére mindkettőt nagyszerű alkotásnak tartja.

A korabeli novellairók /Kutty, Nagy Ignác, Pákh, Frankenburg/ rövid jellemzés után /46/ igen alapos ismertetés olvasható a legnagyobb magyar regényírónak nevezett Kemény Zsigmond-ról. Brényei közt első renden említve a széles körű tudományos tájékozottság, a gazdag képzelőerő és a biztos ítéletalkotás; az életrajzba beszőve az írói pályakép és a főbb művek ismertetése. Legrészletesebb a Gyulai Pál című regény elemzése, a többi a Zord idők előtérbe állításával összesen egy jó féloldalmnyi terjedelemben mutatja be a könyv.

Három oldalas fejezet /48/ világítja meg a költészet nép felé fordulásának okát és jelentőségét a XIX. század közepe táján, majd a népköltési gyűjtések, továbbá a népdalok, néballadák és románcok értékeinek jellemzése után Kriszta János és Erdélyi János munkásságának ismertetése következik annak megmutatásával, miként készítette elő a népköltészet Tompa, Petőfi és Arany munkásságát. Közülük legrövidebben Tompa Mihály költészetének ismertetésével foglalkozik a könyv. Legnagyobb elismerésben az elnyomatás éveiben írt hazafias allegóriáit részesíti. Beöthy nemesi szimpátiájára jellemző a Tompával kapcsolatos

következő megállapítása: "Bár a népjogokért lelkesen emelte szavát, a nemesség régi nagyságát és érdemeit is szívesen énekelte". /II.k.76.1./

A Petőfiről szóló fejezet /50/ első részében az életrajza után verseinek eredetiségét, őszinteségét, egyszerűségét és élethűségét mint a magyar néppel rokon vonásokat hangsúlyozza a szerző, ezt követi műfaji csoportosítás szerint az életmű ismertetése. Itt sem művek elemzéséből történik általános következtetések levonása, hanem fordítva, a tömör és hiteles megállapítások után következik az ide vonatkozó művek címének felsorolása. A Felhők ciklusra vonatkozó következő megállapításból azonban világosan kitűnik, hogy Beöthynek milyen alapvető fenntartásai voltak Petőfi társadalmi és politikai magatartásával kapcsolatban: "A Felhők reflexiói - írja - nem sikerültek, hogy fejlettebb, tisztább világnézetre s önismeretre emelkedjék, ahhoz nem volt sem elég műveltsége, sem elég nyugalma. E nemű költeményeiben dagályt is találunk, a mi különben ritka nála. Hazafias versei, politikai ódái közül is a későbbiekben féktelen tüze, ereje, vadsága, olykor sértő, kegyetlen durvaságba tör s nem képes költői tisztaságra emelkedni". /II.k.81.1./ Ugyanez az értetlenség és ellenérzés jut kifejezésre az Apostolra vonatkozó következő megjegyzésekben is: "Költői szépségek híján nincs e munka, minden hatása hajótörést szenved jellemzési alapfogyatkozásán, mikor a szabadságnak voltaképpen nem egy apostolát, hanem örvöngőjét festi. Sok részletében saját dühe tombol, a mint hogy valóban tárgyias Petőfi nem is tudott lenni soha". /II.k.81.1./

Az Arany Jánosról szóló fejezetből /51/ egyértelműen kitűnik, hogy Beöthy az ő munkásságát tekintő irodalmunk csucs-

pontjának. Életrajza után a Toldi ^{trilógiát} ismerteti. Első részét a naiv, másodikat a regényes, a harmadikat a humoros eposz példájának, az egészet pedig a magyar lovagvilág eposzának tekinti. A többi elbeszélő költemény közül legrészletesebb a Buda halála ismertetése. A cselekmény áttekintése után költői felfogásának mélységét és erejét "mél-tatja. A kisebb elbeszélő költemények közül tartalmi és mű-faji csoportosítás szerint 14 címet említ, majd 19 sorban a balladákat ismerteti. Csoportok szerint általános jellemzést mond róluk ilyen végső következtetéssel: "Akár a történetből, akár a népeletből merít, a komor, sötét, véres tárgyakat szereti, derültebb balládája csak néhány van /Rákócziné, Mátyás anyja, Rozsonviné//II.k.89.1./ Ezeken kívül ez a kiadás még csak a Bor vitézt és a Szondi két apródját említi. A lírai versekről szóló 16 soros ismertetés zárja fejezetet. Cím szerint említett versek a következők: Széchenyi /sic/, Dalnok buja, Rendületlenül, Ének a pesti ligetről, Tamburás öreg ur, Epilógus, Télen, Kertben.

A drámáról szóló fejezetben /52/ az un. letűnőfélben levő költői irányzat képviselői közt rövid általános jellemzés kíséretében a következő nevek olvashatók: Vajda Péter, Garay János, Horváth Cyrill, és Tóth Lőrincz. A színi hatásra törekvő romantikus iskola szellemében működő és a közönség népszerűségét megnyerő szerzők közt első helyen említi és igen részletesen tárgyalja a könyv Szigligeti Ede munkásságát. A francia romantika hatása alatt működő színpadi szerzők közt még a következők nevével találkozunk a könyvben: Czakó Zsigmond, Jósika Miklós, Kuthy Lajos, Obernyik Károly, Nagy Ignác, Vahot Imre. Rövid ismertetés olvasható még ebben a fejezetben a költői és színpadi hatásra egyaránt törekvő

drámaírókról: Teleki Lászlóról és Hugó Károlyról. A lexikális zsufoltságra jellemző, hogy a fejezetben 13 szerző neve és 46 dráma címe fordul elő.

A szabadságharc leverése utáni irodalmi helyzetkép ismertetése során a nemzeti műköltészet képviselőit értékeli legtöbbször a tankönyv. Részletesen foglalkozik Gyulai Pál, Szász Károly és Lévay József munkásságával /53/. A kellemes, az egyszerűség, az érzés és kifejezés tisztasága miatt a konzervatív akadémikus szemlélet alapján sokra értékeli művészetüket.

A Petőfi utánpótlás közül Tóth Kálmán, Lisznai Kálmán, Zalár József és Székely József neve olvasható a könyvben néhány soros magyarázat kíséretében a főbb művek említésével. A Vajda János ismertetésére szánt hét sorban csupán a Gina emléke című vers szerepel. Általában sötét indulatokat, ozenvedélyt és a képzelet hatalmáról tanuskodó képeket emleget vele kapcsolatban Beöthy. Bírálat árnyéka csak abban a megállapításában érezhető, hogy "költészetét érséki felfogás és a rendkívülinek lázas keresése jellemzik". /II.k. 104.1./ Ezután Arany követőinek, Tolnai Lajos és Arany László munkásságának rövid ismertetése következik. "A délibábok hőstét" újabb irodalmunk egyik legjelesebb alkotásának tekintti Beöthy, de elismérséssel szól Tolnai novelláinak realizmusáról is. A könyvre jellemző konzervatív irodalomszemlélet legvilágosabban jut kifejezésre a Roviczky és társai költészetét jellemző következő szakaszban: "Csupán csak nyelvére nézve marad annyira, emennyire magyar, érzése, felfogása, formái mind idegenek. Külföldi példányainak hatását nem törekszik a nemzeti szellemnek némi nyomával adni vissza. Az érzés, melyből a költészet fakad, a panaszos, a tétlen, a nyögő világfáj-

dalom. Ez hatja át kevés kivétellel mai versíróink nagyobb részét. Technikai ügyességre vannak jeles verselők közöttük; de költészetük egyetlen magyar eleme, a nyelv is csak egyoldalúan fejlődik kezeik között: csengésére, hajlékonyságára: míg erejét, jellemző színeit, gyökerességét elveszteni látszik kezökben. Kozmopolita költészet mint Arany János nevezte".

/II.k.105.1./

A korszak drámairodalmát bemutató fejezet 54/ első része két oldalnyi terjedelemben Madách Imre munkásságával, pontosabban Az ember tragédiájával foglalkozik. A cselekmény és tanulság után említés történik a korabeli kritika néhány megállapításáról, amely "általában kisebbnek látta a költőt a bölcselkedőnél, de lelkesedéssel ismerte el eszméjének tragikai fenségét és mélységét, moráliságát és igazságát". /II.k.108.1./ Az 50-es és 60-as évek drámaírói közül néhány mű címének említésével a következő szerzőkről olvasható néhány soros ismertetés: Szigeti József, Dobsa Lajos, Kövér Lajos, Rákosi Jenő és a népszínmű-író Tóth Mde.

A korszak regény- és drámaírói közül legrészletesebben Jókai Mór munkásságát tárgyalja Beöthy /55/. Írói jelességeiről szólva népiessége alapján a nemzeti irány nagy költőjéhez /Petőfi, Arany/ fűződő rokonságát hangsúlyozza, a népmesékhez hasonló előadásmódja miatt a legkitűnőbb magyar elbeszélőnek tartja. A cím szerint említett több mint tíz regényét az előadásmód frissessége, a képzelő erő és a stílus miatt általában dicsérli, "jellemző erő és szerkesztő gond" tekintetében első helyre állítja Az új földesúr című regényt. Más műveknek viszont a mese valószínűtlensége és a korhűség hiánya miatt művészi fogyatkozásait emlegeti.

A forradalom után fellépő, de valójában csak utána kibontakozó elbeszélők közül a következőket mutatja be a tankönyv: Vas Gábor, Pálffy Albert, Dezré Alajos. A Szathmáry Károly, Vadnai Károly, Bérszy Károly; Abonyi Lajos, Győri Vilmos. Beöthy László neve pedig a forradalom után fellépő regényírók sorában szerepel.

A realizmus irányába induló, Dickens és Thackerai hatását mutató újabb elbeszélők közül név szerint senkit nem nevez meg a könyv, de az irántuk érzett gyanakvást és Beöthy konzervativizmusát jól mutatja a rájuk vonatkozó következő megállapítás: "Bizonyos borult hangulat nálok is uralkodik, mint lyránkban; részvétet mutatnak az emberi gyöngeségek és szenvedések iránt. A regény nagyobb stíljére ritkán nyújtanak példát, sokszor súlyosnak prózaiságba, s az előadás és alakítás gondja ritka nálok".
/II.k.115.1./

A tankönyv IV. része hat fejezetben /56-től 61-ig/ a magyar tudományos irodalmat tekinti át a reformkortól kezdve a megjelenés időpontjáig. Az 56. fejezet a politikai irodalom és szónoklat kiemelkedő alakjai közül 10-nek, a nemzetgazdaság és jogtudományi irodalom képviselői közül pedig 19-nek a nevét említi fontosabb műveikkel és azok rövid jellemzésével együtt. A történetírókról szóló fejezetben /57/ összesen 47, a nyelvészek közt /58/ 54, a bölcsészettan és esztétika művelő közt /59/ több mint 30, a természettudósok közt is kb. 50 név olvasható /60/. A tankönyv elméleti részének utolsó fejezete /61/ a vallásos irodalom művelői közül 12 katolikus és 16 protestáns szerző munkásságát említi.

A II. kötet olvasmányanyaga mennyiségileg csaknem pontosan azonos az I. kötetével /145-321.l./.. A szemelvények szerzők szerinti megoszlása a következő: Kisfaludy Károly 8, Katona 1, Czuczor 4, Garay 2, Bajza 5, Vachott Sándor 1, Jósika 1, Eötvös 5, Kuthy 1, Kemény Zsigmond 2, Erdélyi János 3, Krizsa János 2, Tompa 7, Petőfi 13, Arany 12, Szigligeti 1, Gyulai 5, Szász Károly 3, Lévay 1, Tóth Kálmán 3, Vajda 1, Tolnai 1, Arany Jászó 1, Madách 1, Rákosi Jenő 1, Jókai 1, Széchenyi 1, Kossuth 1, Deák 1, Szalay Jászó, Csengeri Antal 1, Salamon Ferenc 1, Gregus Ágost 1, Toldy Ferenc 2.

A szemelvények kiválasztása és szerzők szerinti számszerű megoszlása a Toldy Ferenc nyomán kialakult irodalomtörténeti értékrendet és ugyanakkor a szerkesztő irodalomszemléletének népi nemzeti irányultságát mutatja, de érzékelteti azt a törekvését is, hogy a lehetőség szerint minél több irodalmi műfaj szerepeljen gyűjteményében.

3. A tankönyv fogadtatásának sajtóviasshangja

A különböző sajtóorgánumok már az első kötet megjelenése után mint a kulturális élet jelentős eseményéről számoltak be Beöthy irodalomtörténetéről.²¹ A névtelenség homályába burkolózó cikkírók főként az önállóság, alaposság, tömörség, illetve a jellemzés ereje és világossága miatt dicsérték. Nemcsak az iskolai oktatás, hanem az irodalomtörténet-írás szempontjából is értékes műnek minősítették. A Petőfi Társaság Lapja magát meg nem nevező recenzense viszont éppen az eredetiség és önállóság hiánya miatt emelt ellene kifogást.²² Megítélése szerint az írók munkásságának értékelésében és szellemének felfogásában Beöthy Toldy Ferenc szolgái követője. Tőle való átvételnek tartja a könyv rendszerét is annyi vál-

toztatással, hogy a legújabb kort nem 1772-től 1849-ig számítja, mint Toldy, hanem csak 1820-ig.

Imrei Ferenc a Petőfi Társaság havi közlönyében, a Köszoruban a századvégi irodalmi ellenzék oldaláról bírálta Beöthy tankönyvének II. kötetét.²³ Legfőbb kifogása ellenére, hogy értékrendjében Gyulai kritikai mércéje érvényesül. Elismeréssel szól Beöthy folyékony, könnyed stílusáról, de főlháborodva állapítja meg Salamon Ferenc háttérbe szorítását Csengeri Antal mögött, kinek több munkájáról kimutatja az eredetiség hiányát. Élesen tiltakozik a tankönyvnek Kossuth érdemeit kisebbítő megállapításai ellen. Ugyanilyen értéktorzításnak tartja azt is, hogy Beöthy szerint nem Petőfi a nemzet legnagyobb költője. Az irodalmi ellenzék hangja szólal meg a Gyulai és Arany László túlértékelése elleni tiltakozásban, valamint a tehetséges fiatalok /ifj. Ábrányi Kornél, Balázs Sándor, Endrődi, Bartók Lajos, a korán elhunyt Zilahy Imre és Ábrányi Emil/ mellőzése miatti háborúban.

Ezeknél a különféle pártállástól befolyásolt eléggé felzárkózott és szubjektív cikkeknél pedagógiai szempontból lényegesen tanulságosabb a tankönyvíró és gyakorló pedagógus, Névy László két bírálata.²⁴ Névy elsősorban az iskolai használhatóság szempontjából vizsgálja a művet. Tárgyilagosságra törekedve mérsékeltén és megfontoltan adagolja az elismerő szavakat. Nem rendkívülinek, csak érdemes alkotásnak minősíti Beöthy tankönyvét mint a szerző tárgyszerűségének, fáradhatatlanságának és egyszerűségének bizonyosságát. Elismeri róla, hogy "adataiban gazdag, felhasználja a legjobbakat s helyes tapintattal választja meg a mi jellemző vagy érdeket tud kelteni; ítélete alapos, tárgyának elrendezésében és feldolgozásában több tekintetben önálló; előadása correct, folyékony". /434.1./

E dicséretre méltó tulajdonságokkal szemben viszont tévesnek tartja Beöthynek az előszóban hangoztatott ama megállapítását, mely szerint "a jó tankönyv nem sok magyarázatra szorul." Névy úgy véli: "az iskolakönyvnek az a feladata, hogy vezérfonal legyen a tanuló kezében, s az oktatás anyagának lényegére nézve támogassa annak elméjét. Életet maga az oktatás ad a tanításnak, a tanító van arra hivatva, hogy belevezesse a növendéket a fogalmak, az ismeretek alakulásának menetébe, s kijelölje az utakat és módokat, melyeken és melyek szerint az ismeretet valódi tudássá lehet emelni. Az az iskolakönyv, mely az élő tanítást feleslegessé vagy legalább másodrangúvá akarja tenni, nem számol magával a legfőbb tényezővel: a tanulók képességével, melyet tulbecsülni épp oly pedagógiai hiba, mint egyáltalában kicsinyleni". /434-435.l./ Névy megállapítása szerint ebben a könyvében elvi álláspontja ellenére Beöthy sem tudta mellőzni a magyarázatot. Erre utalnak az irodalomtörténeti szöveghez és az olvasmányokhoz kapcsolódó nagyszerű jegyzetei. Iskolai szempontból nem erénye e könyvnek, hogy túllép a középiskolai tananyag keretein. A Toldy-féle koncepciótól történt kisebb eltérések/a legújabb kor első időszakát nem 1849-ig, hanem 1820-ig számítja, a "francia iskolát" "új klasszikai"-nak nevezi stb./ rosezállása után néhány irodalomtörténeti értékelés ellen tiltakozik: kétségbe vonja azt a megállapítást, hogy Berzsenyi a "legnagyobb magyar ódaköltő", sokallja a prófétákról és zsoltár költőkről mondottakat. Kimutatja, miért nem felel meg a könyv tananyag szempontjából a reáliskola VI.osztálya számára. Végző következtetése, hogy Beöthy könyve csak irodalomtörténeti áttekintésre alkalmas, a retorika és poétika VI. és VII. osztályos tanítására nem. A II. kötetről az a bíráló véleménye, hogy használhatósága csökken az anyag bősége miatt,

a Toldyt követő pragmatikus tárgyalásmód pedig nem illik bele a középiskolai oktatás formájába. A gimnáziumi új tanterv szerint a régi irodalomból sokkal kevesebb anyagot kellene venni, a tárgyalásmódban pedig a korviszonyok szem előtt tartása mellett a "biográfiai" szempontot kellene érvényesíteni. Névy szerint Beöthy könyve tehát értékei ellenére sem felel meg a tantervi követelményeknek. A szemelvényanyaggal kapcsolatban pedig az a kifogás, hogy a regényekből, drámákból és novellákból töredékek szerepelnek. Az alsó osztályokban már tárgyalt szemelvények újraközlése feleslegesnek tűnik.

Az eddigiekből világosan kitűnik, hogy az iskolai oktatás szempontjából nem ilyen tankönyvre lett volna szükség. Ennek ellenére mégis szerepelt évtizedeken át az ajánlottak között, nyilvánvalóan azért, mert a többiekénél közelebb állt a kíváncsok mintához. Sokáig tartó használatának jogosultságát a legújabb szaktudományi értékelés következő érveinek hangsúlyozásával indokolja: "A középiskolák tanára ezzel kapott először olyan tankönyvméretű összefoglalást, amelynek nyelve, stílusa, előadásmódja a művészi értékű próza szintjén állott, amelynek tudományos értesültsége s megbízhatósága korszerű volt, a kiadás napjáig terjedt, amely világos irodalmi szempontú felosztáson alapult, s amelynek arányérzéke műfajok, művek és szerzők tekintetében egyaránt reális volt. Külön érdeme, hogy minden egyes korszakban adta az irodalommal rokon és érintkező tudományterületek tömör áttekintését s jól válogatott bibliográfiáját is. Nem tankönyv volt, hanem kézikönyv, a művelt közönség számára, s még inkább segédkönyv, a tanárok kezébe. Jobbat e műfajban, el kell ismernünk, azóta sem kapott, mindmáig a magyar tanárság. Később átdolozta, bővítette - s rontotta."²⁵

Ennek a jellemzésnek szakmai hitele aligha vitatható.

Azt a megállapítását azonban, mely szerint Beöthy irodalomtörténete "nem tankönyv volt, hanem kézikönyv, a művelt közönség számára, s még inkább segédkönyv a tanárok kezébe" a pedagógiai gyakorlat alapján úgy kell módosítanunk, hogy a "kézikönyv" és "segédkönyv" mellett alapvető tanönyvi funkciója is volt ennek a műnek. Elsősorban a szerző maga is erre szánta, több mint egy fél évszázadon át így használták a középiskolákban és ilyen szempontból történtek a későbbi átdolgozások. Velük kapcsolatban tanulságos megvizsgálni, hogy ezek a "javított és bővített" kiadások miben mutatnak igazi javulást, és hogyan nyilvánul meg bennük a fenti idézetben említett "rontás".

4. A javított és bővített új kiadásokról

Az 1880-ban megjelent 2. kiadás előszava szerint a tanárok részéről megnyilvánuló szíves fogadtatás oly nagy kelendőséget szerzett a könyvnek, hogy másodszori megjelentetése a vártnál korábban vált szükségessé, ezért a szerzőnek a tervezett nagyobb átdolgozásra nem volt lehetősége. Ennek ellenére a könyv külső formájában és terjedelmében némi változás történt.²⁶ A címlapon itt is feltüntetve, hogy a középiskolák VI-VII-VIII. osztálya számára készült. A fejezetek száma, címe, tartalmi beosztása változatlan. Az áttekinthetőséget támogató formai újítás a lapszéli vázlatpontok beiktatása és a jegyzetanyag az egyes fejezetek végéről a tartalomjegyzékbe történt betűrendes áthelyezése. Az olvasmányanyag válogatása egyes szemelvények kihagyása és újabbak felvétele folytán az előbbinél jobbnak mondható. Az I. kötetben 14, a II.-ban 9 változtatás történt. A vizuális szemléltetés érdekében történő újításnak tekinthető, hogy a 2. kiadástól kezdve végig az I.

kötet címlapja után a Halotti beszéd és Könyörgés hasonmása található.

A 3. /1883-84/ és 4. /1886-87/ kiadás a lapszámozás alapján némi terjedelmi bővülést mutat ugyan,²⁷ de ennek első sorban formai és nyomdatechnikai magyarázata van, nem annyira szövegkiegészítés az okozója.²⁸ Azok a kisebb stiláris módosítások és adatpótlások, amelyek ezekben az újabb kiadásokban felfedezhetők, nyilvánvalóan javították a könyvet, de a 3. kiadás I. kötetének 35-ik fejezetében már mutatkozik olyan tartalmi megnyilatkozás, amely a szerző társadalmi-politikai szemléletének konzervativizmusáról árulkodik, ennél fogva nem javításnak, hanem a fenti utalás szerint inkább rontásnak tekinthető. Itt a felvilágosodás irodalmának ismeretése során derül ki, hogy Beöthy tárgyilagosságra törekvése ellenére sem tudja Martinovics és társai munkásságát ellenérzés nélkül jellemezni. Több rokonszenv érződik az "aufkláristák" ellen küzdő Szeicz Leó, egri szervita egyházvédő harcának említésében, mint a Vörösmarty kivégzett forradalmi írók tevékenységének értékelésében.

Az 5. kiadáson végzett lényegesebb változtatásokról /1888-89/ a szerző maga így nyilatkozott: "E kiadásban könyvem nem egy adattal és toldalékkal bővült. Nemcsak az újabb kutatás eredményeit használtam fel, hanem egyéb módosításokat is tettem a régi szövegen. Szabatosabban igyekeztem meghatározni az irodalomtörténet körét, átdolgoztam a nyelvtörténeti cikkeket, a széppróza fejlődésére nagyobb gondot fordítottam, az iskolák jelölésére egyszerűbb, s tán találóbb elnevezéseket használtam, s fejlődésüknek, kapcsolatuknak és elágazásuknak rendszerét egy új szakaszban állítottam össze".
/I.k.VIII.1./

Ez a kissé nagyobb arányú átdolgozás természetesen a terjedelemben némi megnövekedésével járt ²⁹, de a fejezetek számának megváltozását vagy a könyv teljes szerkezeti átrendezését nem vonta maga után.

A 6. /1890-91/ és a 7. kiadás /1900-01/ elsősorban azért érdemel említést, hogy megjelenésük közt tíz esztendő telt el. Ennek nyilván az a magyarázata, hogy az előző kiadásokból már elegendő példányszám lehetett forgalomban, és olyan különbség nem volt a régebbi és újabb változatok között, amely az iskolai használatot akadályozta volna. Az a tény, hogy a 7. kiadás I. kötet 3. fejezetében említés történik az 1898-ban felfedezett Gyulafehérvári versekről, mutatja, milyen éberen őrködött a szerző könyvének szakmai hitelessége felett.

Lényegesebben változott a tankönyv terjedelme és tartalma az 1903-ban megjelent 8. kiadásban.³⁰ Már a címlap is jelzi, hogy a Halotti Beszédén kívül "számos kép" is található benne. Az I. kötetben 36, a II.-ban 41 az írói arcképek, kéziratok és hasonmások száma.³¹ Ezek didaktikai jelentősége nyilvánvaló, hiszen kedvezően szolgálják szerzőknek és műveknek közelebb hozását a tanulókhoz, emelik a könyv esztétikai értékét, ugyanakkor rávilágítanak az itt érvényesülő irodalmi értékrendre.

A tartalmi változtatások közül elsősorban azokra utalunk, amelyek a didaktikai használhatóság javulásával szemben eszmei szempontból a romlás jelének tekintendők. Ez mutatkozik mindjárt a "nemzeti irodalom" fogalmának meghatározásánál. A 7. kiadásban erről még ez olvasható: a nemzeti irodalom "ama művek összessége, amelyekben legkiválóbban nyilatkozik a nemzet szelleme?". Ugyanez a definíció most így változik: a nemzeti irodalom ama mű-

ek összessége, "melyekben legkiválóbban nyilatkozik a nemzet lelke /saját kiemelés: S.S./, s amelyek az egész nemzet lelkéhez szólnak". /I.k.4.1./ A "nemzeti lélek" és irodalom kapcsolatát említi Beöthy a magyar irodalomtörténet korszakainak ismertetésénél is, mondván: "A felosztás mélyebb alapját azok a módosulások képezik, melyeket a nemzeti lélek fejlődése /saját kiemelés: S.S./ mutat ama különböző politikai, művelődési, társadalmi és gazdasági hatások alatt, a melyek időről időre érik. Az irodalom a maga egészében és változásaiban ennek a léleknek állandó tulajdonságaiban és módosulásaiban való megnyilatkozása". /I.k.6.1./ A könyv áttekinthetőségét elősegítő kisebb változtatás a 14. és 17. fejezet két részre osztása. Az olvasmányanyag igazodik az irodalomtörténeti szöveg átdolgozásához, ennek folytán több szemelvény kicserélésére került sor. A régi irodalom vonatkozásában ez határozottan javítást jelentett, a legújabb szerzőknél viszont kifejezésre jut a konzervatívok iránti szimpátia a modernekkel szemben.³²

A forradalom utáni /1848/ költészet áttekintése során a 8. kiadásban 1903-ban már nem lehetett mellőzni azokat a szerzőket, akik a tankönyv első kiadása óta eltelt negyedszázad alatt jelentkeztek a magyar irodalomban. Közülük a következők neve szerepel az 53. fejezetben: Kiss József, Endrédi Sándor, Reviczky Gyula, Kozma Andor, Varga Gyula, Szabolcska Mihály. Beöthy főként az Arany János követőit méltatja, a kozmopolitákkal kapcsolatban inkább kételyeit juttatja kifejezésre. Az új elbeszélők között ebben a kiadásban olvasható először Baksay Sándor, Eötvös Károly, Nikszáth Kálmán és Herceg Ferenc neve /55.fej./ Az új szerzők művei közül néhány szemelvény szintén bekerült az olvasmányok közé.³³

A 10. és 11. kiadás a lapsszámozás alapján az előzőkhöz képest némi terjedelmi csökkenést mutat, ennek azonban a sürűbb és apróbb betűs nyomás folytán technikai magyarázata van, figyelemre méltó szövegrövidítés, változtatás nem történt.³⁴ Az irodalomtörténeti szöveg és az olvasmányanyag lényegében azonos a 8. kiadással. A 12. kiadás /I.k. 1917, II. 1918/ a papír minőségének gyengülésén kívül a nacionalista szemlélet némi erősödését jelzi. A II. kötetnek a reformkor jellemzéséről szóló részében kurzív szedéssel itt olvasható először a következő megállapítás: "De irodalmunk legnagyobb érdeme mégis, hogy a nagy átalakulás egészen nemzeti alapon történt: hogyan akkor szabadságban, polgárosodásban és műveltségben gyarapodtunk, ugyanakkor magyarságunkban is megerősödtünk". /II.k.3.1./

A konzervatív szerzők iránti rekonszenz jele az alábbi szemelvények felvétele az olvasmányok közé: Vargha Gyula: Játsszi személy, Rákóczi temetése, Római elégia. Kozma Andor: A fecskék, A carthagói harangok. Bárd Miklós: Alkony. Molnár Ferenc: Egy névtelen magyar bakáról.

Az ellenforradalmi rendszer uralomra jutása után jelent meg Beöthy tankönyvének 13. kiadása /I.k.1919., II.k.1920/. Az előbbi kiadás változatlan szövegéhez 62. szakaszként csatlakozó 23 soros "befejező jegyzet" a II. kötetben leplezetlenül tárja föl szerzőjének reakciós társadalmi és politikai álláspontját. A vázlatos történeti helyzetkép a milleniumot tekintti nemzeti életünk fénykorának. Az attól kezdve egyre erősödő, társadalmi és politikai változásokat sürgető törekvéseket a nemzet szempontjából végzetesnek minősíti. Felelőssé teszi érte a társadalmi haladást támogató, tartalomban és formában új utakat

kereső költői irodalmat is. A világháborút és az utána következő eseményeket pedig az ellenforradalmi rendszer ideológiájának és politikai gyakorlatának szellemében így értékeli: "Igy talált 1914-ben a világháború, melybe szomszédaink hitlen ádáztsága belekényszerítette. Tisza Istvánnak nagy magyar elméje és szíve még egyszer össze tudta fogni és fel lelkesíteni a magyar erőt, mely hősiségével kivívta a világ bámulatát hazánk, kulturánk és szabadságunk védelmében. Költője és áldozata Gyóni Géza. Nem is győztek le bennünket, hanem Ferenc József halála s IV. Károly trónralépte után fokozódó belső bajok, osztályharcok és áruló izgatás miatt omlott össze hadseregünk 1918. őszén. Két lázadás, egy rémuralom, rabló oláh megszállás s az ország területe kétharmadának elvesztése megpecsételte bukásunkat. De a szörnyű katasztrófa Horthy Miklós kormányzósága alatt visszavezetett régi ideáljainkhoz, melyeknek a lírában Vargha Gyula, Kosza Andor, Bárd Miklós és Sajó Sándor, a drámában Herczeg Ferenc, a publicisztikában Rákosi Jenő és Hegedüs Lóránt adnak legbiztatóbb, legértékesebb és leghatalmasabb kifejezést. Ettől a föltámadt régi magyar irodalomtól vegyünk utmutatást, belőle merítsünk lelkesedést a nemzetszabadító és honszerző munkára, mely reánk vár"./II.k.134.1./ Ez mutatja legvilágosabban, hogy könyvünk az első kiadáshoz képest eszméileg valóban ~~csökkent~~ romlott.

-0-0-0-0-

Beöthy Zsolt 1922. április 18-án meghalt. A nemzet halottjának tekintett és a legmagasabb társadalmi-politikai címeket, rangokat képviselő ³⁵ tudósnak azonban azt a könyvét, amely szellemében és irodalmi felfogásában jól megfelelt az

ellenforradalmi rendszer már csak multjára támaszkodó politikájának; egyelőre nem kívánták kivonni a forgalomból és az iskolai használatból, csupán átdolgozását tartották indokoltnak. Ezt a munkát Beöthy egyik szellemi örököse és leghűségesebb tanítványa Kéky Lajos végezte el.³⁶ Hesteréhez való hűségét nemcsak irodalmi és politikai felfogásának továbbvitelében, hanem egy róla szóló monográfiában is kifejezésre juttatta.³⁷ Az ő gondozásában jelent meg az Athenaeum kiadásában a könyv I. kötete 1922-ben, a II. pedig 1924-ben. Ez a 14. kiadás Kéky rövid tájékoztatója szerint az eredeti mű történeti részét a legújabb irodalom történetének kivételével minden lényegesebb változtatás és kihagyás nélkül adja, csak a sajtóhibák és adatbeli pontatlanságok kiigazítására szorítkozik. A legújabb irodalom történetét azonban az előbbi kiadásnál tovább viszi, s emiatt a lírikusok tárgyalásában a szerkezetnek némi megbontása is szükségessé vált. Kéky toldotta be az új kiadásba a Bartók Lajosról, Komjáthy Jenőről, a Hét és a Nyugat írói törekvéseiről, Peteleiről, Just Zsigmondról, Bródy Sándorról, Benedek Elekéről, Werner Gyuláról, Szemere Györgyről, Bartók Józsefről, Móricz Zsigmondról, Surányi Miklósról, Csatbó Kálmánról, Kafka Margitról és Beöthy Zsoltról szóló részeket. Az olvasmányanyag csökkentését a megváltozott viszonyokkal /nyilván a háború utáni nehéz gazdasági helyzettel/ indokolja. Elsősorban azok a részek maradtak ki, amelyek kötelező olvasmányból valók s azok a nagyterjedelmű prózai szemelvények, melyeknek sem olvasására, sem olvastatására nem futja az osztálynak igen rövidre szabott ideje.

A kisebb stiláris igazításoktól eltekintve első feltűnő kiegészítés az, hogy Kéky a magyar nemzeti irodalomtörténet periodizációjának megállapításánál /I.k. 5-6. l./ a Toldytól meghatá-

rozott és azóta általánosan elfogadott irodalomtörténeti korszakok mellett három fő korszakot is fölvesz és ebben helyezi el a többit ilyen formán: I. A régi magyar irodalom korszakai. Ezen belül ugyanugy, mint az előbbi kiadásokban: a pogány kor 1001-ig, a keresztény középkor 1001-től 1526-ig, a protestáns kor 1526-1606-ig, a kat.visszahatás kora 1606-tól 1711-ig, a nemzetietlen kor 1711-től 1772-ig. II. Az újabb magyar irodalom korszakai: a felujulás kora 1772-től 1820-ig, a nemzeties költészet kora 1820-tól 1896-ig. III. A legújabb kor 1896-től a könyv megjelenésének időpontjáig. - Ez a korszak az előbbi kiadásokban nem szerepel, csak a 13. kiadás II. kötetének 62. fejezetében olvasható róla a fentebb már idézett inkriminált jellemzés. Ezt a szemléletet érvényesíti és viszi tovább Kéky, mikor megismétli mesterének megállapítását ifjabb íróink irodalmi egységet bontó törekvéseiről és a nemzeti hagyományoktól való eltávolódásáról. /I. k. 6.1./

Előnyösnek tekintendő szerkezeti változtatás az átálgozásban, hogy az előző kiadások egyes fejezeteinek végén jegyzetbe foglalt rövid világirodalmi kitekintést Kéky beilleszti az irodalomtörténeti rész fő szövegébe. A jobb áttekintés érdekében ez a kiadás is megtartja az előbbieken alkalmazott lapszéli szakasz címeket. A legfrissebb tudományos eredmények számbe vételére törekvés bizonyítéka, hogy ez az 1922-es kiadás már 11 soros ismertetést közöl az akkor /1922-ben!/ felfedezett ómagyar Máris-síralomról. Az egyre bővülő világirodalmi anyagnak a beépítése az irodalomtörténeti szövegbe a lexikális anyag olyan felduzzadásához vezetett, amely az iskolai tanítást rendkívül megnehezítette. A XIX. század világirodalmának ismertetésére szentelt öt oldalon például több mint 60 író neve és művének címe szerepel. /II.k.11-16.1./

A legújabb irodalom feldolgozása folytán némileg megváltoztatta Kéky a tankönyv II. kötetének szerkezeti beosztását: az előbbi hét helyett az irodalomtörténeti szakaszok számát kilencre emelte.

A századforduló társadalmi és politikai viszonyainak jellemzésénél Kéky is alkalmazza Beöthy fentebb idézett szövegét. Az irodalmi irányok ismertetése jó alkalom a Nyugat körül csoportosuló írók munkásságának megbélyegzésére, "káros" hatásának hangoztatására. E bomlasztónak minősített irányzat képviselői helyett szerzőnk a nemzeti hagyományok mellett kitartható írói csoportot ajánlja követésre méltó példaként a tanulóifjúságnak.

A századforduló regény- és novella-, illetve drámaíróinak bemutatása ebben a könyvben /58-59. s. / a lírikusokéhoz hasonló koncepció és értékrend alapján történt.

Terjedelmi okok miatt nem részletezhetjük az olvasmányok kiválasztásában végzett változtatásokat, általánosságban azonban az előbbinél jobbnak mondhatjuk, mivel a középiskolás tanulóktól nyelvilag és tartalmilag távolabb álló szemelvények helyett könnyebben megközelíthetők, hatásosabbak szerepelnek benne.

A Kéky-féle ugyyszólván változatlan utánnomása jelent meg Beöthy könyvének 15. s egyben utolsó kiadásaként, az I. kötet 1928-ban, a II. 1929-ben. Ez maradt használatban a Beöthy-szellemét leghűségesebben őrző protestáns gimnáziumokban /pl. a debreceni ref. Kollégium gimnáziumában és másokban/, 1932-ig, /néhol tovább is/ amikor a református gimnáziumok VII. osztályában Zsuzsanna Ferenc : A magyar nemzeti irodalom története című tankönyvének I. kötete lépett a helyébe, ezt követte 1933-ban a VIII. osztályban a II. kötet.

Az állami és róm.kat. gimnáziumokban pedig már régebb idő óta a Pintér, ill. az Alszerghy-Sik irodalomtörténeti tankönyveket használták.

5. Beöthy Zsolt irodalompedagógiai és tankönyvírói munkásságának jelentősége

Négy évtizedes egyetemi tanári működése folyamán /1882-1922/ a korabeli Magyarország tanárságának legnagyobb része Beöthy Zsolt keze elől került ki. Különleges nevelői rátermettségénél fogva rendkívüli hatással volt tanítványaira, ezért a magyar irodalmi oktatás még halála után is sokáig az ő szellemét viselte magán. Ennek okát a Nyugat tekintélyes kritikusa, Schöpflin Aladár így magyarázta: "Nemcsak széles látóköre volt és mély világ-irodalmi műveltsége, hanem egyéniségének egész stílusa is nagyobb lendületű a ma megszokottnál, s olyan presztizs sugárzott le róla, melynek bajosan tudott ellenállni bárki kortársai közül... Saját prózastilust alkotott magának kifejező eszközül."³⁸ Stílusán és kiváló szónoki képességén kívül hatásának döntő tényezője volt az is, hogy társadalmi-politikai felfogása és irodalomszemlélete minden fő pontjában összeesett a korában uralkodó politikai és társadalmi csoportok általános életnézetével, ezért el is fogadták közérvényűnek. "Az iskola és a hivatalos és félhivatalos jellegű kulturális szervezetek irodalmi hitvallása lett, amit ő hirdetett, - írja tovább Schöpflin, Beöthy egy kor magyar uralkodó rétegeinek a lelki állapotát s gondolat- és érzésvilágát fejezte ki kortársai között a legtöbb kifejező képességgel és formailag is legszebb formulázásban, innen van igen nagy hatása a maga kora közgondolkodására". /uo./

Középiskolai és egyetemi tanítványai közül a legkiválóbbak szintén lelkesülten emlékeznek egykori tanáruk rendkívüli

pedagógiai hatására. Beke Ödön, a későbbi híres nyelvész, a budapesti V. ker. állami főreáliskolában szerzett emlékeket /Beöthy 1875-től 1882-ig működött ott/ így idézi nekrológjában: "Gyönyörűség volt hallgatni - írja -, érezni lehetett, neki magának is gyönyörűség volt a tanítás. Lelke egész tűzét vitte bele a tanításba, magyar érzésének mélysége csendült ki minden szavából".³⁹ A költő Oláh Gábor pedig híres professzora egyetemi tanárságának 25. évfordulója alkalmából írta le a szónak tisztességét és társadalmi rangot kölcsönző következő tömör jellemzést: "Beöthy Zsolt egész mivolta egyetlen szóban kifejezhető: tanár".⁴⁰

Az iskolai oktatás ügyéhez közvetlenül kapcsolta Beöthyt az is, hogy 14 éven át volt elnöke az Országos Középiskolai Tanáregyesületnek. Ott szerzett érdemeit Négyesi László a következő lelkes szavakkal méltatta: "Ez az időszak a magyar tanárság fejlődésének történetében korszakos jelentőségű. A tanárságban rejlő szellemi és erkölcsi erő szabad szárnyakra kelt. Eszményi lendület, a bizalom, a szeretet, az előkelőség, testvérigés szelleme lett uralkodóvá, s a felekezeti és jelleg szerint annyiféle tagolt magyar tanárság a nemzetiség szent oltára körül egy hitben egyesült: a magyar kultúra nemzetmegváltó hitében... Temérdek ösztönző szeretetet sugárzott át lényéből a testületre: szeretet kartársai iránt, a tanítványok, hivatásuk, a tudomány és a haza iránt".⁴¹

Tudjuk, a nekrológok hitelét tulzásaik nagymértékben diszkreditálják. A tárgyilagosság érdekében mérsékelnünk kell tehát azokat a szuperlaktívuszokat, amelyek közvetlenül halála után Beöthy érdemeit ugyyszólván kritikátlanul magasztalták. De ha a szenvedélykeltést, műveltségvágy ébresztésére való képességet, a pedagógiai hivatástudatot és a szakmai felkészültséget magas

szinvonlát nevelői erénynek, sőt követelménynek tartjuk, akkor e tekintetben vele kapcsolatban sem lehetünk értéktagadók.

A személyes varázs mellett az életmű mérlegének elsődleges elkészítése során a fentebb elemzett tankönyv is nagy elismerésben részesült újból. Az első kiadást követő lelkesedés fél évszázad múltán sem vesztett hőfokából. Alexander Bernát ezt írta róla: "Magyar irodalomtörténete a mai napig az izléses előadásnak, a velős ítéletnek, a részletes tudásnak klasszikus kompendiuma, mely egyenesen Lanson kitűnő francia irodalomtörténete mellé állítható, a mellett tiszta magyar szellemű és egészen egyéni".⁴² Csaknem egy évtized múltán még ezen is tultesz dicséretben Zsigmond Ferenc, aki 1931-ben, amikor a könyv iskolai használatát nagy anyagnennyisége miatt alig vi-selhető pedagógiai tehernek érezték, így nyilatkozott róla: "Beöthy Zsolt irodalomtörténetéhez fogható jelentőségű magyar tankönyv aligha volt még, s talán nem is lesz soha. Csaknem fél évszázadon át társtalan magasságban emelkedett ki tankönyveink tömegéből, s középiskolai magyar irodalomtörténeti oktatásunknak kivételes színvonalat biztosított, hiszen ez a kézikönyv több évtizeden át egyuttal a legjobb tudományos munka is volt a maga nemében; művészi választékossága és lendületes stílusa nemzedékek gondolkodására és fogalmazó módjára rányomta a maga bélyegét... Beöthy könyvének az volt a virágkora, mikor tanárok és diákok szóról szóra tudták elejétől végéig, s egy közepes tanulóra nézve is már szégyen lett volna nem igy tudnia."⁴³

A működőpontu és emócinális érzékenység fejlesztésére törekvő, az olvasóvá nevelés ügyét szolgáló irodalomtanítási

koncepció eleve elutasítja a még oly rangos fogalmazásban is rögzített irodalmi méltatások, általános jellemzések és ismertetések szó szerinti reprodukcióját. Ez nem jelenti Beöthy könyve szaktudományi és stiláris érdemeinek lebecsülését, de indokolja, hogy az iskolai oktatás szempontjából külön is mérlegre tegyük.

A legutóbbi időig használatban levő iskolai irodalomtörténeti tankönyvekhez hasonlóan Beöthy könyvének is fő jellemvonása a leírás és az ismeretközlés, nem pedig az önálló ismeretszerzésre való előkészítés és a hozzá szükséges didaktikai feltételek biztosítása. Vitathatatlan érdeme azonban elődeihez képest, hogy az addigi kísérleteknél egységesebb, tömörebb s részletekben is gazdagabb összefoglalását nyújtotta a magyar irodalmi kultúra fejlődésének. Az irodalom fejlődéséről festett képet általános művelődéstörténeti keretbe foglalja és tömör összefoglalásokban ismerteti az irodalmunkra ható nyugati eszméáramlatokat s nagy írói egyéniségeket. Az egyes írók munkásságát elődeitől eltérően nem tördeli szét műfajok szerint, hanem egységes egész képet fest róluk. A népköltészetet a régebbi tankönyveknél nagyobb figyelemre méltatja. Ányos, Kármán és Csokonai munkásságát elismerőbb méltánylásban részesíti, Kazinczyt és a nyelvújítást újszerű megvilágításban tárgyalja.

Az irodalomtörténeti rész terjedelme kötetenként kb. 135-160 oldal. Ez a két éves irodalomtörténeti oktatást véve alapul heti 3 órában, látszólag nem sok. A benne szereplő rengeteg lexikális adat miatt azonban mégis rendkívül zsúfolt, pozitivistá jellegű, erős szelektálásra szoruló. Különösen vonatkozik ez arra az időszakra, amikor csak egy

tanév állt rendelkezésre a gimnáziumban az irodalomtörténet tanítására.

A könyv emelkedett esszéstílusa kétségtelen erény a tanulók kifejező képességének fejlesztése szempontjából, a tanulást azonban igen megnehezítette. Ugyancsak az érdek közé sorolandó a legfrisebb tudományos eredmények éber figyelése és számba vétele, továbbá a legújabb irodalom képviselőinek ismertetése.

A tananyag mai értelemben vett didaktikai feldolgozottsága hiányos. Gyakorlatok, feladatok nincsenek a könyvben. A 2. kiadástól kezdve alkalmazott lapszéli vázlatpontok, továbbá a 8. kiadástól kezdve fölvetett írói arcképek, facsimilék és az egyre gondosabban válogatott szemelvényanyag azonban határozottan a didaktikai szempontok érvényesítésére törekvés nem lebecsülendő jegyei.

Beöthy könyvének ezekre a kétségtelen erényekre letörölhetetlen árnyat vet az a korában és osztályhelyzetében gyökeres korlátozottság, melynél fogva a 20. század elejével lenyűgöztető irodalmi mozgalmak legnagyobb részével ellentétbe került. Helyesen állapította meg róla Schöpplin Aladár, hogy "az ő lényének megfelelő levegő a múlt század utolsó negyedének derült, optimisztikus és reményteljesen tevékeny levegője volt, az ő kora az a kor, amely megteremtette a modern Magyarországot, de egyuttal elő is készítette, akaratlanul és észrevétlenül, Magyarország mai lesüllyedését. A mai Magyarország nem volt az ő Magyarországa, napról-napra idegenebbül érezte magát benne. /i.h./ Nem érdektelen megjegyezni, hogy Beöthy alapvető eszméi tévedésének lényegére a maga korában leghatározottabban Gaál Gábor hívta fel a figyelmet.⁴⁴

IV. Boöthy Zsolt tankönyvíró kortársai

A gimnáziumi magyar irodalomtanítás körül folyó mult századvégi vita két központi kérdése volt az elméleti anyag terjedelmének csökkentése és az irodalomtörténet tanítási idejének két óvre emelése.¹ Az 1899-ben megjelent Wlassich-féle gimnáziumi tanterv² és a hozzá kapcsolódó Utasítás³ az utóbbi követelés teljesítésével, a tanítás gyakorlatibbá tételének és az induktív tanítási módszernek az előírásával előrelépést jelzett. Mivel azonban az Utasításban kifejtett új irodalomtanítási elvek a gyakorlatban nem valósultak meg⁴, a magyar irodalomtanítás fennálló rendszere ellen indult újabb támadás⁵ központi kérdése továbbra is az elméleti anyag túltengése és az irodalmi szemelvények feldolgozásának hiánya maradt.⁶ A korszerűtlenség nyilvánvalóvá válása ellenére e téren 1926-ig figyelemre méltó változás nem történt, lényegében egy jó negyedszázadig változatlanul maradt a századeleji helyzet. Egyes tankönyvírók azonban - mint az időközben megjelent irodalomtörténeti tankönyvek mutatják - tettek szerény kísérleteket az irodalomtanítás hatásfokának emelésére. Ezek közé tartozik Lévay István operjosi, majd beszercebányai gimnáziumi tanár, illetve igazgató is. /1843-?/

1. LÉVAY ISTVÁN

Enléköt legtovább iskolai használatra készült görög szótárai Öristók,⁷ de sajátos szerkezeti förlépítése miatt figyelmet érdemel a Boöthy Zsolt tankönyvével azonos időpontban megjelent irodalomtörténete is.⁸ Ennek új vonása az előzőkhöz képest, hogy a magyar irodalom történeti fejlődésének vázlatát műfaji csoportosításban, induktív módszerrel, szemelvények előrebecsátásával mutatja be.

A 357 oldal terjedelmű szöveggyűjtemény után következik 76 oldalon az irodalomtörténeti áttekintés.

Szerkesztési olve indoklása során szerzőnk előszavában keményen bírálja a lexikális adatok tengerére épülő, irodalmi élményt gátló tankönyvírói módszert. Az irodalmi anyag célszerűtlen elrendezésével magyarázza a sivár helyzetképet, mely szerint "alig vannak növendékeink irodalmi ismereteket a felsőbb iskolákba, hogy esztetikai fogalmaik, ítélő tehetségük, gondolkodásmódjuk, szóval irodalmi ismereteik primitívek, a múlt és jelen nagy szelleméről, a korokról fonák felfogással saturálva lépnek ki a középiskolák falai közül". /VI. 1./

Az új rendszerű tankönyv ennek az állapotnak a felszámolására törekedett. Olvasmányi és irodalomtörténeti része azonos szerkesztű. Ennek az a célja, hogy a tanuló "minden egyes műfajnál lássa a nemzeti szellem fokozatos nyilvánulását, az írói felfogást és gondolkodást és a nyelv fejlődését, vagy éppen bizonyos időkben hanyatlását". /VII. 1./

Lóvay az irodalomtörténeti korszakbeosztást másodrendű kérdésnek tartja, ezért célja érdekében a szokásos periodizációtól eltér. Értékelésében, irodalmi ítéleteiben általában Toldyhoz igazodik, de olykor egyéni véleményének nyomai is mutatkoznak. Olvasmányanyagának gazdagságát ezzel indokolja, hogy könyve a gimnáziumi V-VI-VII. osztályos tanulók retorikai és poetikai tanulmányaihoz is felhasználható legyen.

A szemelvénygyűjtemény I. fejezete a Halotti Beszédtől gróf László Kálmán "A bűlöny" c. írásáig 40 prózai olvasmányt foglal magában. Elhelyezésük időrendben történik korszakhatárok megjelölése nélkül. Az anyagelrendezésben szemléleti torzulás forrásává válik, hogy Lóvay a "prózai" jelzőt műfaji értelemben használja. Ennek folytán az I. fejezetben a nem költőinek minősített olvas-

mányok közt szerepel Mikes levele, Kármán Fanni hagyományai és Kölcsény Parainezis c.műve, hogy csak a legfeltűnőbbeket említsük. Többségben a tudományos és az értekező próza köréből vett olvasmányok találhatók ebben a részben.

A II. fejezetbe foglalt "költői olvasmányok" a három műfajcsoport szerint tagolódnak: az elbeszélő műfajokat 40, a lírait 60, a drámaít 7 szerző képviseli. A műfaji széttagolás következtében az írói-költői pályaképek széttöredeznek, ezáltal a történeti fejlődés rajza kissé formálissá válik. Az alapszempontról árnyaltabb érvényesítése szempontjából viszont célszerű lett volna az alfajokat különválasztani, mint azt már a korabeli recenzens is javasolta.⁹

Mai értékrendünk alapján a közölt szemelvények tükrében a legkiválóbb szerzők közül eszmeiség tekintetében különösen hiánynak tűnik Petőfi munkásságának bemutatása. Ennél valamivel jobbnak mondható a Vörösmarty lírájából és Arany epikájából közölt válogatás. Sajnálatos viszont, hogy Vajda Jánosnak egy költeménye sem található a gyűjteményben.

A drámai műfajt a következő szerzők, illetve művek képviselik: Karádi Névtelen: Balassa Menyhért árultatásáról, Bessenyei: A Philosophusból, Kisfaludy Károly: Mátyás deák, Iréne V. felvonásából, Katona: Bánk Bán II. felvonásból és a dráma tartalma, Vörösmarty: Az áldozat tartalma és részlet a III. felvonásból, Szigligeti: A Rózsa c. vígjáték és a Trónkereső c. tragédia tartalma, ezen kívül részlet mindkettő III. felvonásából. Madách: Az ember tragédiája tartalma és a 15. szín.

A szemelvények előtt szokásos írói életrajzok ebből a kiadványból kimaradtak. A szövegértelmezést esetenként néhány lábjegyzet támogatja. A versek igen apró, a prózai olvasmányok viszont jobban olvasható nagyobb betűkkel szerepelnek a gyűj-

teményben. Képi szemléltetés és minden más diszitó elem hiányában ez a tankönyv az egyszerű, szerény kiadványok közé sorolandó.

A tankönyv didaktikai értéke azon mulott, amint egyik névtelen ismertetője mindjárt a megjelenés után megjegyezte, hogy "a tartalom vázlatosságát mennyire tudja pótolni az illető szaktanár előadása".¹⁰

Az előzőkhöz képest új vonása Lévai könyvének, hogy függelékében 10 oldal terjedelemben rövid ismertetést ad a világirodalomnak azokról a képviselőiről, akik nemzeti irodalmunkra hatással voltak. Ez az irodalomtörténet a műfajok előtérbe állíttatásával szükségképpen vezetett ahhoz a helyzethez, amely ellen később így jutott kifejezésre a tiltakozás: "Irodalmunk termékeit inkább az esztetikai kritika szempontjából vizsgálja és ismerteti, mintsem összefüggésükben a nemzeti élettel és szellemi fejlődésünkkel... Pedig nem azért kell tanítványsink kezébe adni régibb és újabb irodalmi termékeinket, hogy esztetikai tudásukat gyakorolják, hanem hogy megismerjék belőlük a nemzeti szellem fejlődése történetének egy-egy mozzanatát, hogy hasson rájuk a becses népszellem".¹¹

2. TÓTH SÁNDOR

Fő foglalkozása szerint gimnáziumi tanár volt az időrendben következő irodalomtörténeti tankönyv szerzője, Tóth Sándor is /Győr, 1854-?/, de irodalomtörténeti és szépirói munkássága szintén figyelemre méltó. Ez alapon a Kemény Zsigmond és a Dugonics Társaság egyaránt tagjai sorába választotta. Tanári működésének állomásai: Selmecbánya, Nagyszeben, Pozsony, Szentgotthárd, Makó. 1902-től az eperjesi kat.főgimnázium igazgatója volt. Cikkei, versei, szépprózai írásai nagy szám-

ban jelentek meg a korabeli napilapokban és folyóiratokban. Szinnyi 1910-ig 22 önállóan megjelent irodalomtörténeti, esztétikai és szépirodalmi jellegű művét sorolja föl.

Irodalomtörténeti tankönyvírásra a korabeli viszonyokkal való elégedetlenség indította.¹² Az 1879-ben kiadott gimnáziumi tanterv szellemében az addiginál nagyobb figyelmet fordít irodalmunk újabb korszakaira, szem előtt tartja az ifjúságnak magasabb tanintézetekre és az életre történő előkészítését. Az irodalom történeti fejlődésének megautatására törekszik, de "őrizkedik a divatos korszakprózástól", Írásművek neve alatt - mint előszavában írja - "rhetorikai és poetikai műveket tárgyal; s nem feleli első rendben a nyelvtudomány ügyét, mert a kor kívánalma középiskolát végzett ifjakban ennyit feltételez". Az újabb kutatások figyelembe vételével készült könyv abban is különbözik elődeitől, hogy terjedelmes bírálatok helyett inkább csak tényekre szorítkozik. Új vonása a mindössze 162 oldal terjedelmű /54 §/, szegényes külsejű, nyomdatechnikailag igénytelen /még tartalomjegyzéket sem közlő/ tankönyvnek, hogy a középiskolákon kívül a tanítóképzők és felsőbb leányintézetek számára is készült, és magyaros előadásmódjával a vegyesajku iskolák tanulóit is segíteni szándékozott.

A tankönyv anyaga 54 §-ra tagolódik. Bevezetése /1.§./ kissé nehézkes fogalmazásban az irodalom, a nyelv, az irodalomtörténet fogalmának értelmezését és a magyar irodalomtörténet következő korszakbeosztását tartalmazza: 1./ A pogányság kora /a magyarok telepedésétől Szent Istvánig, 1000-ig/. 2./ A kereszténység vagy hit kora, a mohácsi vészig /1526. 3./ A nemzeti-ségi küzdelmek kora, az irodalmi iskolák alakulásáig, a XVIII. század utolsó negyedéig.

4./ Az általános művelődés kora, a könyv megjelenésének időpontjáig.

A korabeli kritika magát meg nem nevező szerzője e beosztás ellen két kifogást emelt: 1./ A kereszténység mindmáig fennáll, tehát megtévesztő, ha csak a történeti fejlődés ott jelzett szakaszára vonatkoztatjuk. 2./ A "nemzetiségi küzdelmek" kifejezésnek már abban a korban is más volt az elsődleges jelentése, mint amire a tankönyviró utal.¹³

Az egyes irodalomtörténeti korozakok ismertetésére fordított terjedelem is jelzi szerzőnknek azt a törekvését, hogy az újabb irodalom tárgyalására akar nagyobb figyelmet fordítani. Ezért az I. részben a pogányság korának ismertetését két és fél oldalon végzi. /3-4.§/ Hunfalvi nyomán röviden szól a hun-magyar rokonság kérdéséről, majd az ősmagyarok vallásáról. Ugyancsak rövidre fogott a kereszténység korának szentelt II. rész is. /5-8 §/. Itt az Árpádok, a Hunyadiak és a Jagellók korának nagyon vázlatos ismertetése után éppen csak cím és név szerinti említés történik a Halotti Beszédéről, a Königsbergi Töredékről, valamint a különféle bibliafordításokról, legendákról és költői termékekről.

A III. rész /9-16.§/ terjedelme már 28 oldalra bővült. A hitviták áttekintése után másfél oldalon mutatja be Pázmány munkásságát. A bibliafordítókat éppen csak megnevezi. A történetírás /Székely István, Heltai, Pethő Gergely, Cserei, Aporkerében egy oldalnyi terjedelemben méltatja Mikes érdemeit. Külön fejezet szól a bölcsészeti- és nyelvtudomány, a költői irodalom, a krónikás énekmondás és a drámai irodalom korabeli képviselőiről. A műfaji csoportosítás némelyik szerző kronológiai elhelyezését kissé megnehezítette. A korabeli nyelvtudományok képviselőinek három és fél oldalas ismertetése /Er-

dősi Sylvester, Szenci, Komáromi Csipkés, Pereszlenyi, Geleji/ szorosan kapcsolódik az irodalomtörténethez.

A tankönyvnek több mint háromnegyed része /17-53.8/ foglalkozik a "magyar renaissance"-nak nevezett korszak /Besseytől a XIX. század végéig/ irodalomtörténetével, amely a tankönyv szerint így tagolódik: I. A tudományos irodalom fejlődése, a különböző költői irányok. II. A nyelvújítás. Az új népies irány és a klasszicizmus. III. A kritika kezdete. Az Aurora-Anthenaeum köre. IV. A tudományos intézetek hatása. A nemzeti költészet virágkora.

A "magyar renaissance" kifejezés használata a korszak irodalmának összefoglaló elnevezésére nem szerencsés, mivel annak más értelmű alkalmazása már előbb elterjedt. A korabeli bírálat ezen kívül joggal tette szóvá a tankönyvnek azt a megállapítását is, hogy a költészet beteges, érzelgős, hangja, tárgyatlan fájdalma "a classicizmus dagályosságaként sokáig lenyűgözve tartá költőink szellemét." Közismert, hogy a beteges érzelgésnek és tárgyatlan hangnak semmi köze sincs a klasszicizmushoz.¹⁴

Ez a tankönyv is az előzőkhöz hasonlóan a szépirodalmon kívül a fenti korszakbeosztás szerint ismerteti a jog- és államtudomány, a történetírás, a nyelvtudomány és az irodalomtörténetírás képviselőit. E széleskörű kitekintés nevek és címek nagy számának bevonását hozza magával, a művek ismertetésében pedig vázlatosságra, felszínes általánosításokra, olykor torzításokra vezet. E fejezetben legfeltűnőbbben mutatkozik ez Petőfi értékelésében. Elbeszélő költeményeiről, főként Az apostólról különösen rossz véleménnyel van. Dalait értékeli legtöbbre, de velük kapcsolatban is "némi nyersséget"

emleget. Meglepően értetlenül nyilatkozik a szabadságról és a hazaszeretetről szóló versekről.

Az Arany-utánzók közt első helyen említi a tankönyv Arany László nevét, utána magas piedesztálra emelve szerzőnk szellemi vonzódásának bizonyságaként Gyulai Pál és Szász Károly munkásságának ismertetése következik, Vajda Jánosról viszont csak néhány szavas kötes értékű megállapítás olvasható./157.1./

A tankönyv utolsó két fejezete /53-54.8/ a magyar drámairodalmat ismerteti Bötvöstől Madáchig. Közben tárgyalja Nagy István, Szigligeti, Tóth Ede, Teleki László és Hugó Károly munkásságát. Legrészletesebben Szigligetiről szól. A Madách ismertetésére szánt egy oldal jórészt az ember tragédiájával foglalkozik. Biztató befejező szavait tartja legfőbb érdemének.

Tóth Sándornak ez a könyve irodalmi szemelvényeket nem tartalmaz, a tanítás tehát vagy az alsóbb osztályos /stilisztikai, retorikai, poetikai/ olvasmányemlékekre támaszkodott, vagy az iskolai könyvtárak segítségére szorult. Nem magas színvonalu, konzervatív szemléletű, anyagfeldolgozásában - mint láttuk - a tanterv előírása alapján nagyobb figyelmet az újabb irodalom tárgyalására fordít, a kortársirodalom nevesebb képviselőivel, valamint a nyelv- és más rokon tudományok fejlődésével is foglalkozik. Világirodalmi anyagot, képi szemléltetést és az anyag didaktikai feldolgozását támogató gyakorlatokat, feladatokat nem tartalmaz. Nyelv, stílus, szerkesztés és nyomdatechnika szempontjából egyaránt a gyengébb tankönyvek közé tartozik.

Az 1884-ben megjelent 2-ik kiadás¹⁵ az elsőnél fejlettebb nyomdatechnikával, jobb minőségű papíron áttekinthetőbb formában, nagyobb szövegtükörrel készült. Lapszáma 162-től

139-re csökkent, a 8-ok száma viszont 54-ről 59-re emelkedett. Az első szerkezeti változtatás abban áll, hogy ebben a kiadásban nem szerepel "a pogányság kora", hanem a reá vonatkozó mondanivaló átkerült az irodalom fogalmáról és korszakairól szóló bevezetésbe. Ennek folytán irodalmunk fejlődése itt három korszakra tagolódik: 1526-ig, 1772-ig és a megjelenés időpontjáig. A több évszázadot magába foglaló korszakokat most kisebb egységekre nem bontja a szerző, hanem csak műfajonként tagolja. A nemzetiségi küzdelmek korának nevezett korszakot két részben tárgyalja: az egyikben a prózairodalmat /8-15. l./, a másikban a költőt /16-29. l./ ismerteti. Az első "hitvitázó irodalom", "történetírás", "bölcselet" és "grammatikusok", a második "lantos költészet", "epikai költészet" és "drámai költészet" c. fejezetekre tagolódik. Emélfogva ebben a kiadásban is megmaradtak azok az időrendi ^ttopulások, amelyeket az előbbi kiadással kapcsolatban említettünk. Erre és több tárgyi tévedésre, stiláris pongyolaságra annak idején Volf György bírálata igen élesen rámutatott.¹⁶ A műfaji szempontú irodalomtörténeti áttekintést viszont a szerző azzal indokolta, hogy "a VI-VII. osztály prózai és költői studiumának folytatólagos tanításáról, illetőleg rövid rendszeresítéséről lehet szó csak, amikor az Utasítások által jelzett irodalomtörténeti előiskolázás csupa átmenetül szolgál az újabb idők olvastatásához".¹⁷ Ezek szerint tehát a műfaji csoportosítás a tanulók helyzetét igyekezett könnyíteni.

Irodalomtörténete 2-ik kiadásának kiegészítésére 1884-ben Tóth Sándor Olvasókönyvet is adott ki.¹⁸ Ez abban különbözik az eddigi szemelvénygyűjteményektől, hogy szépirodalmi művek mellett, illetve azok helyett, a tankönyv korszakbeosztása szerinti csoportosításban összefoglaló irodalomtörténeti és nyelv-

vészeti tanulmányok találhatók a 262 oldal terjedelmű, kö-
zépszerű kiállítású, változatos betűtípussal készült, jól
áttekinthető kötetben.

Bevezetésében az irodalom és az irodalomtörténet je-
lentőségének megvilágítására rövidítve közli az olvasókönyv
Toldy Ferencnek a MTA díszterme felavatása alkalmával mondott
beszédét. Címe: A magyar irodalom befolyásáról a nemzet éle-
tére a legrégibb időktől fogva.

Az 1000 és 1526 közti prózairodalomból a Halotti Beszéd
szövege 12 soros történeti bevezetővel és nyelvi magyarázattal,
egy bibliafordítási részlet és a Margit legenda egy szemelvénye
ad némi izelítőt. A régi epikai költészet jellemére Arany János
Naiv eposzunk c. tanulmányát és az Ének Pannónia megvételéről c.
verset közli a könyv. Az e korabeli vallásos énekköltést Szilády
Áronnak az Alexandriai Szent Katalin legendáról írt tanulmánya
ismerteti.

A nemzetiségi küzdelmek korának próza- és költői irodal-
mát tíz tanulmány és több kisebb szépirodalmi szemelvény il-
lusztrálja, ill. magyarázza.

Az általános virágzás kora /a XVIII. század végétől a XIX.
század végéig/ irodalmából szépirodalmi szemelvények helyett
csak átfogó tudományos értekezések szerepelnek az olvasókönyv-
ben.

A Tóth Sándor olvasókönyve megjelenése idején érvényben
levő, 1879-ben kiadott tantervhez kapcsolódó Utasítás /1880/ e-
lőírta ugyan a gimnáziumi oktatásban az írókról szóló "irodalmi
és történeti nagyobb tanulmányok" olvastatását, de az itt közölt
mennyiség /42 tanulmány!/ nyilvánvalóan nagyon sok az egy éves,
heti 3 órás gimnáziumi irodalomtörténeti oktatáshoz. A kevésbé
jelentős szerzőkről szóló tanulmányok /Az első grammatikusok,

Beregszászi, Révai, Versegby, Gvadányi, Ányos, Erdélyi, Vajda Péter, Tóth Kálmán/ mellőzését az is indokolná, hogy a tanterv csak a legkiválóbbak részletes tárgyalását írta elő.

A 2.-hoz képest lényeges változást mutat Tóth Sándor irodalomtörténetének 3. teljesen átdolgozott, 1900-ban megjelent kiadása.¹⁹

A két kötetre bővitést az indokolta, hogy az 1899-ben megjelent módosított új gimnáziumi tanterv az irodalomtörténet tanítására két évet /VII-VIII. osztály/ biztosított. A tantervhez kapcsolódó Utasítás /1903/ pedig részletesen fejtegeti, hogy az irodalmi tanulmányok alapja az olvasmány, ezért szükségsszerű volt az irodalomtörténeti tankönyvnek szemelvényekkel való kiegészítése.

Az I. kötetben az irodalomtörténet és a szemelvények aránya: 1-144, és 145-308. 1. Képi szemléltetésül a könyv elején a Halotti Beszéd hasonmása szerepel. Szerzőnk a tanterv előírásának megfelelően művében "a nemzeti szellem útjainak lehető hivatkozására" törekedett, jelezni próbálta, hogyan vált a magyar irodalom a demokratizmus fejlődésének utengyetőjévé és miként forrt össze a magyar nyelv a magyar népszellemmel. Eredetiség helyett "az igazság helyes közlése" volt a célja, ennek érdekében gyakran használta a Beöthy- féle képes irodalomtörténetet. Nem meglepetés tehát a tekintélyes szerző irodalomszemléletének érvényesülése Tóth Sándor könyvében.

A terjedelem növekedésén kívül megváltozott az új kiadásban az irodalomtörténeti korszakbeosztás is. A 2. kiadás három korszakával /a hit, a nemzetiségi küzdelmek és az általános művelődés kora/ szemben itt a következő hat szerepel: I. A pogánykor /-1000/, II. A kor.középkor /1000-1526/, III. A vallási és nemzeti küzdelmek kora /1526-1772/, IV. A felujulás kora

/1772-1825/, V. A nemzeti átalakulás kora /1825-1849/, VI.

A forradalom utáni kor /1849-a tankönyv megjelenésig/.

A VII. osztály anyaga az I.- VI., a VIII.-é az V.-VI. korszak irodalomtörténete, kiegészítve nyelvtani, stilisztikai, retorikai és poetikai anyagrészekkel.

A nemzeti szempont előtérbe nyomulása mellett az irodalomszemlélet változásának jele, hogy az előbbi kiadás szerint csak az írás vagy nyomtatás útján megörökített alkotások tartoznak az irodalom körébe, a szóbeliek nem, ez pedig már oda sorolja a "népköltést" is, amely - megállapítása szerint - "a nemzeti génusz legősibb s ezért legerősebb megnyilatkozása".

/5.1./

A terjedelem növekedése folytán a könyv irodalomtörténeti része tartalmasabbá, elmélyültebbé vált. Ennek egyik megnyilvánulása, hogy protestantizmus jellemzése során az előző kiadásból teljesen hiányzó, dicsérő megállapítások találhatók benne.

/31.1./ A korabeli iskolaviszonyokról szóló szakasz is egészen új rész a tankönyvben. A XVI. század liráját ismertető fejezetben mutatkozik meg először legfeltűnőbbben az a nacionalista színezetű pátoasz, amely legfeltűnőbb vonása ennek a kiadásnak.

Ez a szemlélet jut kifejezésre a Zrínyiről, a kuruc költészetéről, Apáczairól és Fazekasról szóló ismertetésekben is.

"A magyar demokraták" címen 22 sorban foglalkozik a tankönyv Batthányi Alajos, Hajnóczy József és Martinovics munkásságával. Írásaik forradalmiságát és elveik radikalizmusát nem elítélő hangsúllyal, hanem tárgyilagos megértéssel említi.

Kölcsey "a nemzeti haladás és felvilágosodás eszmájének" hirdetése miatt az előbbinél jóval nagyobb elismerésben részesül. Katona Bánk bánját viszont ez a kiadás is a "tisztán romanti-

kus világ" hordozójaként mutatja be. Elemzése felszines. Az előzőhöz képest lényeges változást mutat az I. kötet olvasmányanyaga is. A nemzetietlen korig terjedő részben /1711-1772/ korszakokonként és műfaji csoportosításban, a felujulás korától /1772-1825/ kezdve szerzők szerint következnek a szemelvények, köztük néhány tanulmány is található. E tanulmányrészleteken kívül kb. 80 irodalmi szemelvényt tartalmaz a kötet.

Az összesen 240 oldal terjedelmű II. kötetből 104 oldal az irodalomtörténet, a többi irodalmi szemelvény. A változás tartalmi kiegészítésben és az anyag szerkezeti átrendezésében, áttekinthetőbbé tételében jut kifejezésre. A nemzeti és a hazafias szempont előtérbe nyomulása a Kossuthról, Erdélyi Jánosról és Petőfiről szóló ismertetésében legfeltűnőbb. Arany János költészetének ismertetése kisebb stiláris javításoktól eltekintve lényegében ugyanugy történik, mint előbb. A balladák és a lírai versek mellőzésével a Toldi és a Buda halála áll a középpontban.

Az előbbinél tömörebb, összefogottabb ebben a kiadásban az abszolutizmus korának ismertetése. Előnyösen változott, tartalmilag gazdagodott a Jókairól és Madáchról szóló fejezet. Teljes egészében új a XIX. századvég fiatal drámaíróit /Szigeti József, Dobsa Lajos, Kövér Lajos, Berczik Árpád, Rákosi Jenő, Csiky Gergely, Toldy István, Tóth Mde, Csepregi Ferenc/ bemutató fejezet. /74./

A II. kötet olvasmányai közt a nagyobb helyet /105-240.1./ a tanulmányrészletek foglalják el.

A kötet szépirodalmi szemelvényeinek száma mindössze: 23. Ezek nagyobb része kisebb költők verse. Petőfinek és Aranyinak egy költeménye sem szerepel, Vörösmartynak is csak kettő /A merengőhöz, A vén cigány/.

A fentiekből kitetszően Tóth Sándor irodalomtörténete a többszöri kiadás során tartalmában gazdagodott, szerkesztésében, külső formájában /papír, nyomdatechnika/ javult, szemléletében demokratizálódott.

Harmadik kiadását a korabeli kritika azért dicsérte, mert "a nemzeti szellem utjának lehető hív követését tartotta fő feladatának és ennek megfelelően a művelődési tényezőkben mindig a kor eszméit tüntette fel".²⁰ Érdemnek minősül az is, hogy a művészet fejlődésének feltüntetése mellett tekintettel volt a nyelv fejlődésének és a nyelvészeti ismeretek összefoglalására is. Tartalmi erőnynek tekintendő a tantervi előírásokhoz való igazodás és a kortárs irodalom ismertetésére irányuló készség. A világirodalmi kitekintés, a képi szemléltetés és az anyag didaktikai feldolgozásának hiánya viszont éppugy csökkenti értékét, mint a műelemzéseket helyettesítő, deduktív tanítási módszert sugalmazó, olykor kissé frázisosan fogalmazott méltatások. Ennek ellenére utolsó változatában kortársaihoz viszonyítva a jobb tankönyvek közé sorolható.

3. SZÁNTÓ KÁLMÁN

Tanári működése mellett számon tartott írói és újságírói munkát végzett a századvég tekintélyes tankönyvirója, Szántó Kálmán is. /Nádudvar, 1861-1923. Bp./ Kecskeméten nevelkedett, középiskoláit az ottani ref.kollégiumban, az egyetemet magyar-német szakon Budapesten végezte. 1884-től Körömbányán polgári iskolai, 1890-től Kecskeméten főreáliskolai tanár és a Kecskeméti Lapok szerkesztője volt. Folyóiratokban és napilapokban megjelent tárcákon kívül több önálló szépirodalmi és tudományos kötetet is adott ki.²¹ Néhány tankönyvet

írt a magyar nyelv és irodalom különböző részstudiumainak iskolai tanításához.²² Irodalomtörténeti tankönyvének 1892-ben megjelent 3. kiadása az, amelyik gimnáziumok és reáliskolák használatára engedélyt kapott, s ennél fogva vizsgálódásunk körébe tartozik.²³

Az iskolai követelményt kifejező korabeli ismertetés szerint érdemes e tankönyvnek, hogy az elsősorban tudományos igényt képviselő elődöknél /Toldy, Beöthy/ nagyobb figyelemben részesíti az irodalomtörténet tanítására biztosított gimnáziumi óraszámot, ezért terjedelme mindössze 140 oldalra korlátozódik./ A Toldy két kötete 351, a Beöthyé 350 lap terjedelmű.²⁴

A 68 fejezetre tagolt könyv bevezetése /1-2.fej./ az irodalom és irodalomtörténet fogalmának meghatározása után Toldy nyomán a magyar irodalomtörténet következő korszakbeosztását adja: 1./ pogány kor/ a honfoglalástól 1000-ig/, a./ a keresztény hitbuzgóság kora /1000-1526/, 3./ a vallási és nemzeti küzdelmek kora /1526-1772/, 4./ a nemzet és a nemzeti irodalom virágzásának kora /1772-a könyv megjelenéséig./

Jól érvényesíti a szerző a tantervnek azt az előírását, mely szerint a régebbi korok vázlatos áttekintése után részletesebben az újabb irodalommal kell foglalkozni. Ez a magyarázata, hogy az 1772-ig terjedő korszakok irodalmát mindössze 23, az onnan kezdődő jó évszázadnyi időszakot pedig 46 §, az egész könyvnek több, mint kétharmad része ismerteti.

A nemzeti virágzás kora könyvünkben a következő három kisebb egységre oszlik: a nemzeti újjászületés /1772-1820/, a romantizmus /1820-1844/ és a nemzeties műköltészet kora /1844-1867/.

Szántó Kálmán könyvét a maga korában a középiskolai oktatás szempontjából jól használhatónak tartották. Már említett

első bírálója csak azt kifogásolta, hogy szerzőnk mestereinek, Toldynak és Beöthynek a műveiből nem mindig szerencsés kézzel válogat. Kár, hogy a magyar irodalomtörténet korszakbeosztásában inkább Toldyhoz, mint Beöthyhez igazodik, ugyanis ez utóbbi javítása ellenére megtartja a "hanyatlás" és a "virágzás" kora elnevezést. Azt a merész állítást viszont, hogy Kisfaludy Sándor "az általános klasszicizmus idején a romanticizmus egyetlen képviselője" átveszi Beöthytől. Jogos az az ellenvetés is, hogy tankönyve alapján nem világos, mit ért Szántó a romanticizmus korán. Ha szerinte is ide tartozik Kisfaludy Károly, Vörösmarty, Bajza, Czuczor, Vajda Péter, Toldy stb., miért számítja ide Katonát, ki nem ebben a szellemben írt, - kérdi Bánóczi - s miért nem Kölcseyt, Jósikát stb., akik romantikus szellemben dolgoztak. Ide illett volna az 58. §-ban felsorolt drámaírók /Horváth Cyrill, Tóth Lőrinc, Czakó/ beiktatása is, nem pedig a "nemzeties műköltészet" korába. A bifogások közé tartozik továbbá ennek a kornak Beöthy nyomán 1820-tól való számítása, mivel akkor semmi olyan fontos esemény nem történt, ami ezt a korszakhatár indokolná.

Ha e kifogások mellett megemlítjük még a magyar naiv eposzra, a székelyek származására, a szombatosokra vonatkozó, már akkor is túlhaladott álláspont képviselését, a Kisfaludy Károly külföldi utjával kapcsolatos tévedéseket, a világirodalmi kitekintés, a képi szemléltetés és az iskolai feldolgozásra vonatkozó utmutatás hiányát, a szerény kiállítást, az áttekinthetőséget nehezítő nagy bekezdéseket, akkor kiemelkedőnek nem, csak megfelelőnek tekinthetjük. Használhatóságához azonban nélkülözhetetlen volt az 1894-ben megjelent Olvasókönyv.²⁵

E 354 oldal terjedelmű szöveggyűjtemény szerkesztésében szerzőnket az vezette, hogy a növendékeknek, mivel a középiskolai oktatás nyolc éve alatt irodalmunk csaknem egész kincsesházával megismerkednek, az irodalomtörténeti oktatásnál már nem annyira szemelvényekre van szükségük, mint inkább olyan olvasmányokra, melyek megtanítják - mint az előszóban írja - "mily szempontból kell nagyjainkkal foglalkozni, tehetségüket méltányolni s műveiket tanulmányozni". Az alapelv ellenére szükségesnek vélte azonban, hogy a nehezebben hozzáférhető és értelmezésre szoruló régi irodalomból eredeti szemelvényeket is vegyen föl a gyűjteménybe. Ezek száma fokozatosan gyérül, minél közelebb jutunk a könyv megjelenésének időpontjához.

Az olvasmányokat a régi helyesírásmód megtartásával az eredeti forrásokból vette a szerkesztő, a cikkeket és tanulmányokat azonban terjedelmi és didaktikai okokból gyakran rövidítette, olykor egyszerűen kivonatolta. A jegyzetekkel takarékosan bánt, mert szoktatni akarta a tanulókat az önálló utánajáráshoz. Csak olyanokat magyarázott, amelyekhez nehezen hozzáférhető segédeszközökre lenne szükség. A közölt tanulmányok száma: 33. Szerzőik a korszak legtekintélyesebb tudósai: Arany /Naiv eposzunk/, Beüthy /A szépprózai elbeszélés a régi magyar irodalomban/, Szilády Áron /A Toldi mondáról/, Fraakói Vilmos /Pázmány/ stb. A szerkesztő irodalomszemléletének jellemzése szempontjából nem mellőzhető adat: legtöbbször /Ütször/ Beüthy Zsolt és Gyulai Pál neve fordul elő a tanulmányírók között. Ez utóbbinak Arany, Jósika, Eötvös, Kemény és Szigligeti felett mondott emlékbeszédét közli az olvasókönyv.

A 138 szépirodalmi szemelvény a tankönyv irodalomtörténeti korszakolásának megfelelő csoportosításban, a szerzők munkásságát ismertető alapos magyarázat kíséretében található az olvasókönyvben. A szemelvények száma szerint így következnek a szerzők: Petőfi /11/, Csokonai

/9/, a kuruc költészet /8/, Arany /7/, Tompa /7/, Berzsenyi /6/, Vörösmarty /5/. A válogatás láthatóan a műfaji szempontok figyelembe vételével történt, ez pedig olykor az életmű tartalmának megítélésében torzítóan hatott. Legfeltűnőbbben mutatkozik ez az eszméletaránytévesztés az olvasókönyvben közölt következő 11 Petőfi vers tükrében: Sikos a hó, A faluban, Gyere lovam, Megy a juhász, Alku, Vizen, Hozzám jössz-e?, Szeptember végén, A külföld magyarjairól, Az alföld, Sári néni.

A mai irodalmi értékrend alapján vitathatnánk a szerzők kiválasztását is, de ehelyett arra a következtetésre utalunk, amely a szerkesztési elv ingadozásában úgy mutatkozik, hogy Balassától szemelvény van, de róla szóló tanulmány nincs, Pázmányról tanulmány van, saját szemelvény nélkül, a kuruc költészetből szemelvény és róla szóló tanulmány is. A Csokonai-szemelvényeket szintén nem egészíti ki róla szóló tanulmány. Ennek ellenére korabeli kritikusa, Bánóczy József legjobb e nemű kisebb gyűjteményünknek minősítette, és Sajnálatát fejezte ki amiatt, hogy kevesen nem karolták föl.

***

A magyar irodalomtörténet gimnáziumi tanításának két évre emelése /1899/ szükségszerűen maga után vonta Szántó Kálmán tankönyvének átdolgozását is. Így jelent meg 1900-ban a 4. kiadás, címlapja szerint irodalmi és műtörténeti képekkel.²⁶ Ezt a változatot nem sikerült megtalálnom, ezért az előbbiből való különbségére csak a hozzá csatlakozó olvasókönyv alapján tudok következtetni.²⁷

Szembevetendő külső változás, mely esztétikai szempontból nyilván előnyére vált a könyvnek, a képi szemléltetés. Az olvasókönyv tartalmi változásai minden bizonnyal az irodalomtörténeti részben is megmutatkoztak. Ez az olvasókönyv is az előzőhöz hasonlóan tanulmány-

nyokat és szépirodalmi szemelvényeket tartalmaz, de azon kívül, hogy a régebbi szerzők szemelvényeiben is mutatkozik némi változás /pl. újonnan bekerült Bacsányi: A franciarszági változásokra, Vörösmarty: A vén cigány, Petőfi: Egy gondolat c. verse stb./ a következő új szerzők szemelvényei is szerepelnek a gyűjteményben: Tóth Kálmán /4/, Ligeti /1/, Vajda /2/: Virrasztók, A vadli erdőben/
Gyulai /3/, Szász Károly /3/, Lévay /3/, Dömötör /2/, Dalmady /1/, Komócsy József /1/, Tolnai Lajos /2/, Arany László /1/, Kiss József /2/, Beöthy Zsolt /1/, Gregus Ágost /1/.

Mindebből kitetszik, hogy az átdolgozott 4. kiadás szemléletében korszerűbb, tartalmában gazdagabb, külső formájában szebb volt az előzőnél. A tartalmi bővítést az olvasókönyv terjedelmének növekedése, az oldalszám 353-ról 372-re emelkedése is mutatja. A nyilvánvaló minőségi javulás ellenére sem sokáig tekintették ezt a könyvet kifogástalannak, mert 1910-ben tantervi változás nélkül más szerző /Gaál Mózes²⁸/ bevonásával újabb átdolgozását tartották szükségesnek.

Ez a Gaál Mózes-féle 5. kiadás a 3.-hoz képest lényeges mennyiségi növekedést mutat. A terjedelem 140-ről 252 oldalra, a fejezetek száma pedig 68-ról 79-re emelkedett. Javult a papír minősége, a nyomdatechnika, a 38 szemléltető kép²⁹ /13-ai portrék, szobrok, hasonmások/ didaktikai és esztétikai szempontból egyaránt előrelépést jelent.

Szerkezeti szempontból változás mutatkozik a magyar irodalomtörténet korszakbeosztásában. Az előbbi kiadás Toldyra épülő négy fő korszaka helyett itt a következő nyolc található: 1./ a pogány kor /-1000-ig/, 2./ a keresztény hitbuzgóság kora /1000-1526/, 3./ a reformáció kora /1526-1606/, 4./ a katolikus visszatérés kora /1606-1711/, 5./ a nemzeti hanyatlás kora /1711-1772/, 6./ a nemzeti újjászületés kora /1820-1843/, 8./ a nemzeti műköltés kora /1843-1867/.

Ha tekintetbe vesszük, hogy ezek a periódusok a négy fő korszakon belül az előbbi könyvben is szerepelnek, így ezt a módosítást csak külsődlegesnek tekinthetjük. Három korszak neve is megváltozott az átdolgozás során: az "ellenreformáció" helyett "katholikus visszahatás", a "romanticizmus" helyett a "romantikus költés", a "nemzeties műköltészet" helyett pedig a "nemzeti műköltés" elnevezés szerepel. Évszámváltozás csak a legutolsó korszak kezdő dátumánál mutatkozik, 1844 helyett itt 1843 található.

A tartalmi kiegészítést és színvonalemelést néhány nagyobb költő életművének tárgyalásában történt változás érzékelteti. A könyv irodalmi jellegét a korabeli többi tankönyvhöz viszonyítva az is mutatja, hogy 79 fejezete közül mindössze 6 foglalkozik tudományos irodalommal. Tantervi oka lehet, hogy világirodalmi kitekintést nem tartalmaz a könyv. Az anyag feldolgozását támogató gyakorlatok, feladatok, összefoglalások szintén hiányoznak belőle. Ennek ellenére világos szerkezete, értelmes magyarázatai folytán az ismeretszerzésre irányuló régi pedagógiai igény kielégítésére megfelelő szemelvénygyűjteménnyel kiegészítve alkalmas, jó tankönyvnek tekintendő.

4. GÓBI IMRE

A XIX. századvég tekintélyes evangélikus gimnáziumi tanára volt. /1846 Hódmezővásárhely/ Középiskolai tanulmányait szülővárosában és Szarvason, az egyetemet Jénában végezte. Tanári működésének állomáshelyei: Pozsony, Sopron és Budapest. 1893-ban az ág.ev. bányakerület és a magyarhoni ág.ev. egyházegyetem levéltárának őrévé választották. Magyar irodalmi tankönyveinek sorát /magyar iránytan, szerkesztéstan, retorika, poetika/ irodalomtörténete zárta.³⁰

A tankönyv 171 oldal terjedelmű irodalomtörténeti része 61 §-ból áll. Bevezetése az irodalom és irodalomtörténet fogalmának magyarázata után irodalmunk következő korszakbeosztását adja: 1./ a pogány kor a honfoglalástól a ker.valás felvételéig /1000-ig/, 2./ a ker. középkor a mohácsi vészedelemig /1000-1526/, 3./ a reformáció kora a bécsi békéig /1526-1606/, 4./ a kat.visszhatás kora /1606-1711/, 5./ a nemzeti hanyatlás kora /1711-1772/, 6./ a nemzeti visszahatás s az irodalom újjászületésének kora /1772-1825/, 7./ a nemzeti átalakulás kora /1825-1849/, 8./ irodalmunk a forradalom után /1849-92/. A periodizáció - mint látható - itt is Toldy és Beöthy alapján készült. A korszakok megnevezésében mutatkozó kisebb stiláris változtatásoknak nincs jelentőségük. A műköltészet mellett az irodalom körébe sorolja Góbi a népköltészetet is. Az egyetemes irodalomtörténet mellett beszél a szorosabb értelemben vett nemzetiről, vagyis olyan irodalmi termékek összességéről, "melyekben a nemzet szelleme különösebben nyilatkozik /költészet, történetírás, nyelvtudomány./ /1.1./

Már korabeli bírálója megállapította, hogy Góbi tankönyvében Toldy Ferenc és Beöthy Zsolt műveinek hatása egyaránt nyomon követhető.³¹ A pogány korról foglalkozó két § a korabeli műveltség emlékeit /nyelv, írás, vallás/ és a költészet nyomait /szertartásos, alkalmi énekek; ősmondák; énekes rend/ ismerteti. Nem tartja bizonyosnak, hogy a székely rovásírás a hunoktól származik, sem nem hirdeti, hogy az az ősmagyar írás. Józan mértéktartás jele, hogy a kor problémáiról nem próbál határozott, lezárt véleményt mondani. Pogány őseink vallásáról pl. azt írja, "még jóformán felderítetlen". Arany János nyomán azonban ő is feltételezi egy magyar naiv

eposz létezését.

Az egyes korszakok irodalmának bemutatása általában a közállapotok ismertetésével kezdődik, azt követi az irodalmi és műveltségi viszonyok, majd a szépirodalom műfajak szerinti tárgyalása. A tudományos irodalom ebben a tankönyvben is szerves tartozéka az irodalomtörténetnek, az ismertetésére fordított terjedelem azonban jóval korlátozottabb az előzőknél, a 61 §-ból mindössze hét /9-10., 17., 21., 38., 56., és 61./ foglalkozik vele. Irodalmunk értéke^bs és mennyiségben történt gyarapodását jól érzékelteti az egyes korszakok fejezeteinek száma: a pogánykor 2, a ker.középkor 3, a reformáció kora 8, a kat.visszahatás kora 10, a nemzeti hanyatlás kora 4, a nemzeti visszahatás kora 15, a nemzeti átalakulás kora 18, a forradalom utáni kor 5.

A keresztény középkor általános jellemzése során az egyház és a királyság műveltségmeghatározó szerepének megvilágítása történik. Ezután a történelmi és társadalmi mozgató rugók említése nélkül a reneszánsz magyarországi hatásának ismertetése következik a Mátyás udvarában élő humanisták, köztük Janus Pannonius nevének említésével, munkásságára történő utalás nélkül.

A kor vallásos irodalmának tárgyalása a Halotti Beszéd és a Königsbergi Töredék bemutatásával kezdődik nyelvi sajátosságai rövid jellemzésével. A kódexirodalmat műfaji csoportosításban mutatja be a tankönyv. A középkori nemzeti költészet maradványainak ismertetése jóformán csak szerzők és művek említésére korlátozódik néhány soros általános jellemzés kíséretében. A kiemelkedő szerzők életrajza - mint pl. a Balassa Bálinté - elég részletes, ugyanígy a vonatkozó irodalomtörténeti

tények ismertetése is, a művek tartalmi és formai jellemzése viszont elég általánosságban mozgó és szűkszavú. Egyes szerzők munkásságának megvilágítására olykor világirodalmi kitekintés is található: Apáczai Csere Jánosnál Descartes, Bessenyei-nél Voltaire hatását magyarázza a szerző, de van példa az összehasonlításra is /Amadé és Faludi lírája, romanticizmus és klasszicizmus/.

Toldytól és Beöthy-től eltérően az 1772 utáni magyar irodalomban Góbi fölveszi a "német iskola" elnevezést azoknak az íróknak az irodalomtörténeti elhelyezésére, akik Toldy-nál ingadozók, Beöthynál pedig válogatók néven szerepeltek. Ez iskolához átmenetet képviselők közé sorolja Ráday Gedeont, Verseghyt, Bacsányit, Daykát, Kármánt, Csokonait, Kisfaludy Sándort, a tulajdonképpen német iskolához pedig Kazinczyt, Berzsenyit és Kölcseyt.

Az írók ismertetését a tárgyilagosság és a pontos adatközlés jellemzi.

A legkiemelkedőbb szerzők bemutatásánál alkalmazott módszer a következő: 5-6 soros magyarázat az író jelentőségéről, tulajdonságairól, utána életrajz, majd művek ismertetése, méltatása műfaji csoportosítás szerint, a fontosabb epikai és drámai művek cselekményével kiegészítve. A második vonalba tartozó szerzőket műfaji csoportosításban egy-egy összefoglaló cím alatt, olykor jelentősebb egyéniség köré sorakoztatva mutatja be a tankönyv, pl. Kisfaludy Károly kortársai és követői /42.§/, Czuczor Gergely.- A többi eposzíró /45.§/.

A lexikális bőség és a tankönyvi terjedelem korlátozottságából eredő feszültség szükségképpen az árnyaltabb műelemzés korlátjává válik és olyanféle adatszűfolttséghez vezet, hogy pl.

a Vörösmarty lírájáról szóló 32 soros ismertetésben 28 vers-cím fordul elő, jelezvén a költő lírai műfajainak gazdagságát és tartalmi változatosságát. Az irodalmi értékeszmény kifejezője az a tény is, hogy szerzőnk a XIX. század regényírói közt leg részletesebben Jósika Miklós munkásságával foglalkozik. Petőfi tárgyalása során utal a társadalmi és politikai indítékokra, de úgy véli, hogy politikai verseiben "sok a nyersesség a szenvedély salakja s a szónoki pathos költői melegség helyett" /137.1./ Ennek az értékrendnek természetes következménye, hogy a tankönyv szerint Az apostol c. költemény "se részleteiben, se egészében nem sikerült". A korabeli hivatalos irodalomtörténeti felfogásnak megfelelően könyvünkben Arany János az epika terén kongeniális társa Petőfinek, lírájáról azonban a balladákkal együtt mindössze 21 sor ismertetés olvasható. Az akadémizmus értékrendjéhez illően a forradalom utáni költők közt leg részletesebb és legelámszerűbb méltatás Gyulai Pál és Szász Károly munkásságáról olvasható, Vajda Jánosról pedig mindössze ennyi: "Bizonyos izgatott, szenvedélyeskedő, elkeseredett, haragos, dacos fájdalom szól költeményeiből. Van bennök erő, jellemzetesség; de van mesterkedés, a szokatlannak, a rendkívülinek hajhászása is. /160-161.1./ Ismertetés és jellemzés nélkül közli a tankönyv 9 fiatal kortárs lírikus nevét.

A forradalom utáni regény- és novellairók közül Jókai, a drámaírók közül Madách Imre munkásságának ismertetése áll a középpontban. Az új földesur c. regény, illetve Az ember tragédiája tartalmának részletezésével, az esztétikai méltatás csaknem teljes hiányával. Mindkét műfajcsoportnál említve vannak azok legfiatalabb művelői. Figyelemre méltó, hogy a novellisták közt Mikszáth Kálmánt, a drámaírók közt pedig Csiky Gergelyt értékeli legtöbbször a tankönyv.

Az elméleti részhez kapcsolódó olvasmányok /172-457.1./ között az irodalomtörténeti korszakok szerint tagolva 183 szemelvény található. /105 szerző munkája./ Az olvasmányok korszakok szerinti megoszlása: pogánykor 3, a ker.középkori:15, a ref.kora: 24, a kat.visszahatás kora: 23, a nemzeti hanyatlás kora: 10, az irodalom ujjaszületésének kora: 52, a nemzeti átalakulás kora: 47, a forradalom utáni kor: 15.

Végeredményben megállapíthatjuk, hogy Góbi Imre könyve a tantervi előírásoknak megfelelően, a XIX. századi akadémizmusban és konzervatív, pozitivistá értékeszményben gyökerező szemlélet alapján készült. Világirodalmi kitekintése egy-egy szerzővel kapcsolatban inkább esetlegesnek, mint rendszeresnek mondható. A tananyag feldolgozását támogató gyakorlatokat, feladatokat és képi szemléltetést nem alkalmaz, de az irodalmi anyag ismertetésének módjában, főként a terjedelmesebb művek cselekményének ismertetésében, világos rendszerezésében pedagógiai tudatosság észlelhető. Nyelvi szempontból egyszerű, érthető fogalmazású, néhány régiessége ellenére tanulható tankönyv. Külső kiállítása alapján, valamint papír és nyomdatechnikai szempontból említett korlátai ellenére a jobb kiadványok közé sorolható.

A magyar irodalomtörténet gimnáziumi tanításának két évre emelése folytán /1899/ Góbi Imre tankönyvének átdolgozása és kibővítése is indokoltta vált. Ennek megfelelően a második kiadás az első után tíz év múlva már két kötetben látott napvilágot.³²

Az átdolgozás az eredeti népnemzeti szemlélet és irodalmi értékeszmény megtartásával főként mennyiségi és szerkezeti változások-
(ket

mutat. Az első kiadás 464, a kétkötetes második pedig /346+365/ összesen 711 oldal terjedelmű. Az anyag újszerű elrendezését az irodalomtörténet periodizációjának megváltozása magyarázza. Az első kiadásban a nyolc irodalomtörténeti korszaknak megfelelően tagozódik mind az irodalomtörténeti, mind az olvasmányi rész nyolc-nyolc fő szakaszra. A második kiadásban viszont csak a következő öt korszak található: 1./ a középkori irodalom /1526-ig/, 2./ a XVI. század irodalma /1606-ig/, 3./ a XVII. század irodalma /1711-ig/, 4./ a XVIII. század irodalma /1820-ig/, 5./ A XIX század irodalma. Ennek megfelelően az irodalomtörténet és a hozzacsatolt szöveggyűjtemény egyaránt öt-öt részre oszlik. Ebből az első kötet az 1-4-et, a második pedig az ötödiket foglalja magában. Ezen belül a középkor irodalma az uralkodó családok szerint három szakaszra tagolódik: 1./ a fejedelmek, 2./ az Árpádházi királyok, 3./ a vegyes házakból származott királyok korszaka. A szerkezeti átrendezés folytán a §-ok száma 61-ről 69-re emelkedett. Ebből az első kötetben 43, a másodikban 26 /44-69/ található. A Beöthy-hatás némi erősödése abban mutatkozik, hogy az új kiadás szerint Góbinál éppugy, mint Beöthynél a nemzeti irodalom a nemzet irodalmának főképpen azokat az ágait jelenti, "melyben a nemzet lelke /geniusza/ legtisztábban tükröződik /költészet, nyelvtudomány, történetírás/" /3.1./ Az első kiadásban ilyen összefüggésben a nemzeti lélek helyett még "a nemzet szelleme különös megnyilatkozásáról" volt szó.

A "pogánykor" kihagyása a magyar irodalmi fejlődés folyamatából az új kiadásban csak formális szerkesztési eljárás, mivel a középkor ^{keretében} lényegében ugyanaz az ismertetés olvasható róla, mint az első kiadás önálló fejezetében. A korszakok összevonása /pogány és kor. középkor, a nemzeti hanyatlás és ujjaszületés kora /folytán főként

a kortörténeti bevezetők átírása, anyaguk összevonása vált szükségessé. Néhány esetben a műfajcsoportok szerint összefoglalóan tárgyalt anyagrészek kisebb egységekre bontására került sor. Az okozta a §-ok számának növekedését.

Leglényegesebb tartalmi változás a reneszánszról és a kuruc kor költészetéről szóló részben mutatkozik. Az átdolgozás során mindkét téma önálló fejezetbe került és az előzőkhöz képest tartalmilag gazdagodott, mélyült. A reneszánsznál a történeti körülmények jobb megvilágítása mellett főként a művészeti vonatkozások /Corvina, képzőművészet, ötvösség/ részletesebb tárgyalása jelent többletet, korabeli irodalomról viszont most sem található ugyyszólván semmi Vitéz János és Csejzmiczei János /Janus Pannonius/ nevének említésén kívül.

"A kurucvilág költészete" címen önálló fejezetté bővült ismertetésben /23.§/ az előbbinél részletesebb és szakszerűbb a történelmi viszonyok rajza, ^{elmélyültebb} ~~részletesebb~~ II. Rákóczi Ferenc szerepének, sorsának tárgyalása, árnyaltabb a költői termékek tartalmi és műfaji vizsgálata, több a verscím; köztük azonban Thaly-szerzemények is találhatók.

Tartalmi kiegészítések főként a kisebb jelentőségű szerzők és művek ismertetésében mutatkoznak, a kiemelkedő alkotókról szóló fejezetek leginkább szó szerinti átvételei az első kiadás megfelelő részeinek néhány újabb közbeiktatásával. Szemlélteti változás jele, hogy az első kiadásban a nemzeti átalakulás korabeli /1825-1849/ politikai irodalom képviselői között Kossuthról csak Széchenyivel kapcsolatban történik néhány szavas inkább bíráló, mint elismerő hangvételű megemlékezés /55.§/, az új kiadás 63. §-a viszont Széchenyi után Wesselényi és Deák mellett nagy lelkesedéssel és elismeréssel emlékezik róla.

Az olvasmányanyag is csaknem teljes egészében azonos az előzővel. Néhány újabb szemelvény /Balassi: Katonaének, Vörösmarty: Honszeretet, Az uri hölgyhöz, Petőfi: Föl! Nemzeti dal, Arany: Ágnes asszony/ felvétele javít ugyan valamit a helyzeten, de a válogatás alapkoncepciójának korlátait nem tudja áttörni.

A tartalmi gazdagodás, a szerkezeti áttekinthetőség fokozása és nyomdatechnikai némi javulása /többféle betűtípus alkalmazása/ kétségtelenül növeli a tankönyv didaktikai értékét, a századvég modern irányzatai iránti érzéketlensége miatt azonban ezt a kiadást is a régies, konzervatív munkák közé kell sorolnunk. Világnézetének protestáns jellegét azzal is érzékelteti, hogy a keresztény szót következetesen keresztyénnek írja. A képi szemléltetés egyetlen példája az új kiadásban a Halotti Beszéd hasonmása./Beöthynél is!/

5. HORVÁTH CYRILL

A középkori irodalom terén végzett uttörő kutatásai miatt a magyar irodalomtörténetírásnak is számon tartott egyénisége. /Veszprém, 1865-1941, Balatonalmádi/. Pályája kezdetén mint cisztercita rendi, később mint világi tanár működött Baján, Egerben, a budapesti ^{re}Formátus gimnáziumban és a sárospataki kollégiumban. 1905 óta a budapesti községi reáliskola tanára, 1911-től igazgatója volt. Ugyanakkor a budapesti egyetemen a régi magyar irodalom történetének magántanára. 1893-ban mint bajai gimnáziumi tanár azzal a szándékkal kezdett irodalomtörténeti tankönyviráshoz, hogy a forgalomban levő ilyfajta munkák jobb tulajdonságait egyesítse és a tantervi utasításokat is kellőképpen számba vegye.³³

Mindenekelőtt a terjedelem csökkentésére törekedett, nemcsak annak az időnek a rövidsége miatt, amely az állami és a katolikus intézetekben az irodalomtörténet tanítására rendelkezésre állt, hanem annak a felismerésnek az alapján is, hogy "tetemes anyagon, főképp, ha holmi kihagyásokkal is megszaggatjuk, nehezen vagy sehogy sem bír uralkodni a tanuló". Ebben a részben különösen Góbi Imre példáját, illetve az Utasításokat követte. A fontosabb részeket lehetőleg részletesen fejtegette, a mellékeseknél viszont bátran hagyott el neveket és címeket azzal az indoklással, hogy "a név-, cím- és évszámhalmaz nem tudomány; s ha még a lényegét is veszélyezteti, káros fölösleg". A rövidsége törekvés magyarázza, hogy a korszakok általános jellemzésében sok olyat elhagyott, ami másoknál nem hiányzik. Mint gyakorló pedagógus tapasztalta, hogy "amit az irodalmi jelenségekkel világosan összekapcsolni nem lehet, zavarja a tanítást, megnehezíti a tanuló munkáját, s azt a vélekedést támasztja benne, hogy csak "pro forma" összehányt ismeretgarmadával kell gyötrődnie. Elsősorban azt próbálta érzékeltetni, milyen tartalommal és milyen formai nyereségekkel gazdagodott szellemi életünk időről időre. Jeligéje: "Valódi jó irodalomtörténeti tankönyvet soha sem fog írni, a ki előzőinek eredményeit föl nem használja". Nyíltan vallja: nem eredetieskedésre, hanem használhatóságra törekedett, a közvetlen elődök /Beöthy, Tóth Sándor, Góbi, Szántó/ könyveinek tanulságait bőven fölhasználta, nem is szólva Toldy Ferenc és Gyulai Pál alapvető tanításának alkalmazásáról. /4. 1./

A tankönyv ennek ellenére nem teljes egészében kompiláció. Önállóságának bizonyítéka, hogy az Utasításoknak megfelelően Széchényi és Kossuth ismertetése a korukbeli irodalom élére került. Oktatási alapelv ugyanis, hogy "lehetőleg semmit ne mondjunk konkrét személyekre való vonatkoztatás nélkül. A szóban forgó időszak mozgalmái pedig e két nagy ember munkásságához fűződnek"./Uo./ Az összefüggések jobb megértése céljából történt az a szerkesztési eljárás is, mely szerint

a "bibliai elbeszéléseket" nem külön fejezetben, hanem a protestáns énekeskönyvek költészetével együtt tárgyalja a tankönyv.

A szemelvények közé semmi olyat nem vett föl a szerkesztő, amelyről az elméleti részben említés ne történnék. Az olvasmányok sorrendje didaktikai érdekből az elméleti tárgyalás menetéhez igazodik, ezzel az induktív tanítási módszert igyekszik sugalmazni, mert véleménye szerint enélkül "az egész dolog levegőben lebegő ábrándozás, vagy még az sem". /5. 1./

A szemelvényanyag kényszerű megrostálása ellenére fölismerhető a törekvés arra, hogy egyetlen olyan szerző se maradjon ki, aki szellemi életünk fejlődésére jelentékeny hatással volt. Vitatható viszont annak az illúzióknak a jogosultsága, mely szerint Petőfi csupán a fejlődés folytonosságának érzékeltetésére szerepel néhány dal az olvasmányok közt, mivel "Petőfit minden ifju ismeri, vagy legalább is számba sem jöhet az a néhány, aki nem olvasta". /5. 1./ Az alsóbb osztályok olvasmányanyagának figyelembe vétele magyarázza, hogy Jókai-regény, Jósika Abafi, a Zalán futása, a Zrinyiász, a Bánk bán, a Szép Ilonka, a Csalódások, a Toldi, Arany balladái, a Szózat és a Himnusz nem találhatók a könyvben. Az Utasítások szerint részletesen tárgyalandó írók szemelvényeit Arany János, Szilády Áron, Toldy Ferenc, Fraknói Vilmos, Salamon Ferenc, Beöthy Zsolt, Gyulai Pál, Kölcsey Ferenc, Greguss Ágost, Lévy József, Csengery Antal, Erdélyi János, Kemény Zsigmond, Bánóczy József és Bérczy Károly tanulmányai egészítik ki. A legújabb szerzők művei azzal az indoklással maradtak ki a kötetből, hogy "az iskola szent ügyét... ne dobjuk oda semmiféle ingatag kísérletezésnek!" /6. 1./

A bevezetésben a többi tankönyvhöz hasonlóan itt is az irodalom és irodalomtörténet fogalmának meghatározása mellett az irodalomtörténeti korszakok ismertetése található. Ezek közül az utóbbival kapcsolatos kisebb formális változtatás érdemel említést. Horváth

Cyryll Beöthy nyomán a magyar irodalom fejlődésének régi és új korszakát különbözteti meg, a köztük levő határvonalat az 1772. évvel jelöli. A régi irodalmon belül itt a szokásos öt helyett csak négy fő korszak szerepel, az 1526-tól 1711-ig terjedő időszakot /vagyis a reformáció és az ellenreformáció korát/ ugyanis összefoglalóan "a vallásharcok és nemzeti küzdelmek korának" nevezi a tankönyv, de ezen belül a következő három kisebb periódust jelöli meg: a protestáns szellem korszaka /1526-1608/, az ellenreformáció ideje /1608-1664/, a nemzeti küzdelmek korszaka /1664-1711/. A Beöthy-féle "nemzetietlen" kort /1711-1772/ Horvát "a nemzeti irodalom hanyatlásá"-nak nevezi. Az új magyar irodalom korszakai Beöthy és Góbi elnevezésének, évszámainak kontaminációja nyomán itt így alakultak: 1./ az ébredés és előkészület ideje /1772-1820/, a nemzeties költészet kora /1820-1849/, 3./ a szabadságharc után következő időszak /1849- /.

Az egyes korszakok tárgyalása a következő rendszerezés alapján történik: 1./ politikai élet, 2./ műveltség, 3./ irodalom. Ez utóbbi további bontása: egyházi és világi és ezeken belül műfaji csoportosítás. Az ellenreformáció korától kezdődően az egyes fejezetek lezárásaként áttekintés található a korszakok tudományos irodalmáról. E fejezetek azonban kevésbé zsufoltak, mint a korábbi tankönyvekben, csak a legkiemelkedőbb szerzők és művek szerepelnek bennük. Az ébredés korából pl. mindössze 9 szerzővel foglalkozik két és fél oldal terjedelemben.

A ~~egy~~ szerzők jelentőségét az ismertetésükre szánt terjedelem általában *reálisan* érzékelteti. Ezt mutatja Tinódi, Balassi, Pázmány, Zrínyi, Mikes és Faludi munkásságának kiemelése a régi irodalomból, ugyanakkor az un. főrangú lírikusok egészen vázlatos áttekintése. Miellemzés helyett Horváth Cyryll könyve is az írói életrajzok mellett csupán általános jellemzést és méltatást ad a főbb művek címének említésével.

A szemlélet és az irodalmi értékeszmény konzervativizmusa az 1772-től számított új magyar irodalom tárgyalásában mutatkozik legjobban. A francia forradalmat pl. szerzőnk úgy emlegeti, mint amely "örjüngésbe esett, trónnak és oltárnak hadat üzent". /60. l./ A korszak irodalmának tárgyalása itt is "iskolák" szerint történik, a felvilágosodás eszméinek hatása sem Bessenyei, sem Csokonai ismertetése során nem kap kellő hangsúlyt. A nyelvújítás történetét részletesen és tárgyilagosan mutatja be a tankönyv, ismerteti Kazinczy szépirodalmi munkásságát is. *A dicséret hangján szól* Kölcseyről mint a hazafias költészet és műproza kiemelkedő alakjáról.

A nemzeti költészet kora /1820-1841/ c. fejezetet Széchenyi és Kossuth munkásságának tárgyalása vezeti be, majd a "nemzeti romantizmus" rövid jellemzése után Kisfaludy Károly és Katona József ismertetése, illetve méltatása következik. Ez utóbbi úgy, mint aki "a romantikus irányzat hatalmas termékét alkotta meg". /103. l./

Vörösmarty tárgyalására hat oldalt szentelt a tankönyv. Legrészletesebben eposzaival és drámáival foglalkozik. A lírai versek közül a nemzeti problémák jelzésére a következő címeket említi: Szózat, Elhagyott anya, Uri hölgyhez, Élő szobor, Elveszett ország, Gondolatok a könyvtárban, A vén cigány. Feltűnő aránytalanság, hogy a Csongor és Tündével mindössze 10, a legjobbnak minősített Várnász c. drámával pedig 26 sorban foglalkozik könyvünk.

A továbbiakban Eötvös regényeinek demokratikus tendenciáiról, Kemény Zsigmond lélekábrázoló művészetéről és Petőfi világhírnevéről mint irodalmunk "eleddig legerdetibb egyéniségé"-ről olvastunk. Legnagyobb érdemének a "specifikus magyar dal" megteremtését tartja. A négy oldal terjedelmű igen elismerő hangú méltatásban bíráló szavak csak a politikai verseket illetik. Velük kapcsolatban féktelen szenvedélyességből eredő "vadságot" emleget a tankönyv, e megbélyegzett kategóriába sorolva a következő költeményeket: Mit nem beszél

az a német?, Akasszátok föl a királyokat!, A királyokhoz, A hivatalos népnemzeti szemlélet alapján tehát Horváth Cyrill is igyekezett tompítani Petőfi költészetének társadalmi-politikai élet, hibának vagy legalábbis fiatalságából eredő átmeneti fogyatékoságnak tekinteni el nem hallgatható forradalmiságát, remeklésnek minősíteni dalait, családi és szerelmi költeményeit. /131. l./ Ebből következik, hogy a költőideál Arany János, aki "Petőfi lángszellemének természetes megnyilatkozásával" szemben a lángszellemmel párosult "tanulmány" nagyszerű megtestesülése, líránk és epikánk továbbfejlesztője. Ennek ellenére az ismertetésre fordított három és fél oldal a többi kiemelt alkotóhoz viszonyítva kevésnek tűnik: a balladákat csak igen röviden érinti, a lírai versek közül is csak cím szerint sorol fel néhányat elemzés és méltatás nélkül. A rövidségnek nyilván az is magyarázata, hogy az alsóbb osztályokban tárgyalt műveket ismertnek tekintti a tankönyvíró.

A kiegyezés utáni korszak irodalmának ismertetése mifajti csoportosítás szerint történik. A tekintélyesebb szerzők mellett /Gyulai, Szász Károly, Tóth Kálmán/ kevésbé jelentős nevek is fordulnak elő, pl. Pájer Antal mint a katolikus egyházi költészet művelője. Vajda János munkásságáról ez a könyv is igen szűkszavuan, mindössze hat sorban emlékezik meg általános megállapítások kíséretében tragikus emberi sorsán szánakozva. Az 1860 után feltűnt költőknek csak a névsorával találkozunk, ismertetés, jellemzés nélkül.

A forradalom utáni regény- és novellairók közt Jókai, a drámaírók közt Madách Imre munkásságának ismertetése áll a középpontban az Új földesur és Az ember tragédiája részletesebb bemutatásával, illetve cselekményük ismertetésével. A korszak tudományos irodalmának áttekintése után 21 soros Összefoglalás zárja a tankönyv irodalomtörténeti részét. Ebben a millenniumi korhangulatnak megfelelően

arról olvashatunk, hogy "az anyagi élet pezsgése között pezsgő élet és mozgás uralkodik tudományban és irodalomban, jeléül a nemzet élet-revalóságának, a jövőre való hivatottságának, - de intésül is egyszeremind, hogy azoknak emlékét, a kik a sok százados fejlődés munkájában önfeláldozó részt vettek, megbecsüljük s példájukból lelkesedést, erős és utbaigazítást merítünk". /157. 1./

Az olvasmányanyag kiválasztásának szempontjairól már szoltunk. Terjedelme 446 oldal, tehát lényegesen nagyobb, mint Góbi Imre könyve első kiadásáé. /285/ Oka a tanulmányrészletek felvétele a szemelvények közé. A szerzők száma: 88, a szemelvényeké: 138. Ha ezt az adatot a Góbi-féle olvasókönyvhöz viszonyítjuk /ott 105 szerző 183 szemelvényét találjuk /mindjárt kitűnik a súlypontosításra irányuló fokozott törekvés, kevesebb szerző több művének bemutatása. Emellett néhány példa egymás mellé állításával érdemes rámutatni arra a különbségre is, amely egyes szerzők szemelvényeinek eltérésében mutatkozik két csaknem egyidőben megjelent tankönyvben, a Horváth Cyrillében és a Góbi Imréében. Lássuk először a a Balassi-szemelvényeket Horváthnál: /In laudem confinium, 2./ Hogy Juliára talál, 3./ Esdeklés Juliához, 4./ Bár ne tudtam volna, 5./ Bucsuének kedveséhez, 6./ Bucsuének a hazától, 7./ Lelkem mint Noé galambja, 8./ Balassi Bálint /Szilády Árontól/ Góbinál: 1./ Bisonnyal esmérem, 2./ A darválnak szól, 3./ Anna nevére, 4./ Borivóknak való, 5./ Könyörgés Istennek. Berzsenyi Horváthnál: 1./ Virág Benedekhez, 2./ A nagyrokhoz, 3./ A felkelt nemességhez, 4./ Nagy Pálhoz, 5./ Osztályrészem, 6./ Életphilosophia. Góbinál: 1./ Felsőbüki Nagy Pálhoz, A felkelt nemességhez, 2./ Az én osztályrészem, 4./ Bucsuzás Kemenes-Aljától, 5./ Fohászkodás, Az első példánál - mint látjuk - egészen más a szemelvényanyag, egyetlen olyan sincs az említett versek között, amelyik mindkét könyvben előfordulna. A második példánál viszont a szemelvények fele mindkét könyvben azonos. Az egybevetés további

folytatása nélkül is megállapíthatjuk, hogy a többféle tankönyv egyidejű használata folytán ugyanannak a tantervnek az alapján is a szemelvények sajátos válogatásával lehetőség nyílt az iskolában az egyes szerzők munkásságának különféle árnyaltu tárgyalására.

Az irodalomtörténeti tankönyvszerkesztésben új koncepciót nem képvisel Horváth Cyrill könyve sem. Ez is elsősorban az ismeretgyújtást és nem az ízlésformálást vagy az esztétikai érzékenység fejlesztését tartotta szem előtt. A kitűzött célt a korabeli konzervatív szemlélet alapján szakmailag megbízhatóan, értelmes, világos, jól tanulható fogalmazásban, logikus, áttekinthető szerkesztésben próbálta elérni. Kétszázötven tudományos felkészültségű, szaktudományában jártas gyakorló pedagógus nevelői felelősségtudattal készült munkája. Tudományos hivatkozásokkal és főleg lexikális adatokkal nem zsúfolja könyvét. Mértéktartó az olvasmányokhoz kapcsolódó szó- és tárgyi magyarázatokban is. A nagyobb írók munkásságának jobb megismertetésére az Utasítások alapján tanulmányrészleteket közöl, képi szemléltetést, gyakorlatokat, feladatokat nem tartalmaz, de nyomdatechnikailag igényes, változatos betűtípusokkal készült, jól tagolt, értékes kiadvány. Ilyennek tartotta a korabeli kritika is, főként jellemzéseinek tárgyilagossága, adatainak megbízhatósága és olvasókönyvének jó szerkesztése miatt. Kifogást csupán az újabb irodalomból vett töredékes szemelvények ellen emel.³⁴

Az 1899-es gimnáziumi tanterv alapján Horváth Cyrill irodalomtörténeti tankönyvének átdolgozására is sor került. Ez a változat mint 3. kiadás 1902-ben jelent meg.³⁵ Növekedett a

terjedelme és némiképp megváltozott a külseje. Az új kiadás 605 lapról 782-re bővült. Ennek oka szerzőnk szavai szerint "a szaporább nyomás, de különösen a felhasznált sok kép s a szövegnek bővülése". /Előszó/ A 29 műemlék, hasonmás, térkép ³⁶ és szerző ³⁷ arcképe közlését a művészettörténet fokozott figyelmébe vételét szorgalmazó hivatalos rendelkezések indokolják. A terjedelem növekedéséhez vezetett az is, hogy az egyes szerzőkkel, főként a nagyokkal ez a kiadvány az előbbinél részletesebben foglalkozik. Nem volt cél újabb kérdések, szempontok bevonása, hanem csupán az, hogy a tanuló a régi kereteken belül mélyebb hatásokat kapjon. Ez magyarázza egyes fejezetek bővítését.

Nagymértékben növeli a tankönyv ismeretközlő értékét az a jegyzetanyag, amely "Függelék" címen /775-782.1./, betűrendben lexikonszerűen a világirodalomnak arról a 80 képviselőjéről ad rövid tájékoztatást, akiknek neve ilyen vagy olyan összefüggésben előfordul a kötetben.

6. ERDÉLYI KÁROLY

Mint piarista tanár /1859-1908/ vidéki gimnáziumokban tanított, s közben értékes irodalomtörténeti, nyelvészeti munkákat írt, műfordításokat készített oroszról, spanyolból és hollandból. Foglalkozott a skandináv irodalommal is. Középiskolai tanulmányait Szegeden, Vácon és Kecskeméten, a teológiát Nyitraán, az egyetemet Pesten végezte. Tanári működésének állomáshelyei: Tata, Nagykanizsa, Kecskemét, Temesvár, legutóbb a kolozsvári piarista gimnázium igazgatója volt. Összefoglaló munkáját Irodalmi dolgozatok címen 1901-ben adta ki. A középiskolák számára készített magyar irodalomtörténeti tankönyve

mint a Pintér Kálmán stilisztikai és retorikai, illetve a Pintér-Erdélyi-féle poetikai tankönyvsorozat záróköteté jelent meg 1897-ben.³⁸

Az irodalomtörténetre /1-169 l./ és olvasókönyvre /173-471.l. tagolt vászonkötésű, közepes minőségű papíron jó nyomdatechnikával készült könyv első része a magyar irodalom legújabb korig terjedő történetből szerzője kifejezése szerint csak "a legszükségesebb anyagot nyújtja". A szaktudományban mestereinek Gyulait és Beöthyt vallja, de rajtuk kívül mások munkásságának eredményeit is fölhasználta. Szemléletben és irodalmi értékesztésben tehát eredetiség nem várható tőle. Ezt azonban nem írhatjuk rovására, hiszen jó kézikönyvet szerkeszthet az is, aki a tudományos eredményeket a tanterv oktatási-nevelési célkitűzéseinek és a tanulók életkori sajátosságainak megfelelően, ügyesen összeállítja. Az ismeretanyag kiválasztásában, egyes szempontok kismelésében, mások mellőzésében, a rokon és ellentétes jelenségek világos elrendezésében, szóval az anyag didaktikai feldolgozásában nyílik elég lehetőség az eredetiség és önállóság megmutatására. Erdélyi könyvének egyéni sajátosságai és e téren mutatkoznak. Ilyen pl. az a szándék, hogy az írók életével magyarázza költészetüket, és jellemzésük mindig kellő számú mű alapján történjék.

Az irodalom és irodalomtörténet fogalmának meghatározásában szerzőnk ugyyszólván szó szerint igazodik Beöthyhez. Lényegében őt követi az irodalomtörténeti korszakok megállapításában is azzal az eltéréssel, hogy Pázmány és Petőfi fellépését, illetve Kisfaludy Károly Aurórája megjelenését korszakhatárnak tekinti, eszerint könyvében a reformáció kora 1526-tól Pázmány fellépéséig /1603/, az utánzás és felujulás kora 1772-től az Auróra meg-

jelenéséig /1822/, a nemzeti költészet kora pedig 1822-től Petőfi felléptéig /1842/ tart. A kortárs tankönyvekhez képest mutatkozik némi eltérés egyes korszakok megnevezésében is: az 1822-től 1867-ig terjedő korszakot pl. Erdélyi "a népies nemzeti irodalom korszaká"-nak nevezi. Ez ennek megfelelő korszak Beöthymél "a nemzeti költészet", Góbinál és Horváth Cyrillnél "irodalmunk a forradalom után" nevet viseli. Az egyes korszakok általános jellemzése során szerzőnk fokozott figyelmet fordít a művelődéstörténetre, úgy azonban, hogy az irodalomtörténetnek kárt ne okozzon. Abból a meggyőződésből, hogy "némi rendszeres nyelvtani összefoglalás, sőt módjával némi történeti nyelvtan nélkül nem szabad elbocsátani a tanulót a középiskolából az életbe", a régi irodalomnak főként nyelvészeti oldalát emelte ki. /IV.1./ Ezért szánt nagyobb teret a nyelvújítás ismertetésének is. Az írók tárgyalásánál rövideg és tömörség volt fő törekvése. Az irodalomtörténeti kézikönyvek közt műve a legrövidebbek közé tartozik. Olvasókönyvvél együtt 478 oldal. /1-169+173-478/

Középiskolai tankönyvben Erdélyi Horváth Cyrillel ellentétben a következő indoklással a legújabb irodalom tárgyalását is fontosnak tartja: "Figyelmeztessük a tanulót, hogy a jelenkor irodalomtörténetére vonatkozó adatok és bírálatok nem véglegesek, inkább csak eszméltetők, hogy a körülöttünk pezsdülő vagy elhanyagolt irodalmi élet jelenségeit meg kell figyelnünk, bírálnunk, a múlt alkotásaihoz mérnünk; figyelmeztessük az irodalom vásári lármájára is, melyben rövid időre főltnik egy-egy munka, hogy néhány napig beszéltesen magáról s azután a megérdemelt feledésbe merüljön, míg az igazán értékes mű gyakran csak lassan bódít, sőt néha egyáltalán nem válik népszerűvé". /IV.1./

Az irodalomtörténeti anyag tárgyalása korszakonként azonos szempontok szerint történik: a társadalmi, politikai és műveltségi viszonyokat magában foglaló általános jellemzés után szerzők és művek műfaji csoportosítás szerinti bemutatása, majd mintegy lezárásként a korabeli tudományos irodalom ismertetése következik.

A rövidsége törekvés és az adatbőség igényének együttes érvényesítése olykor lexikális zsufolttséghez vezet, ennél fogva némelyik fejezet csaknem száraz névsorra zsugorodik. A protestáns kori vallásos irodalom 3 oldalnyi ismertetése pl. 46 nevet és címet tartalmaz. A kiemelkedő szerzők ismertetésének kb. fele részét az évszámokkal, személy- és földrajzi nevekkal, művek címével teletűzdelt pályakép tölti ki, utána az irodalmi munkásság műfajok szerint csoportosított általános jellemzése, méltatása következik a nevezetesebb művek címének felsorolásával. Mai értelemben vett műelemzés nincs ebben a könyvben sem, kivéve a leghíresebb epikai és drámai művek cselekményének rövid összefoglalását, erényeinek, hiányosságainak magyarázatát.

A 19. század irodalmi anyagának rendszerezésében azt az elvet érvényesíti, hogy egy-egy kiemelkedő szerző köré csoportosítja a kisebbeket így: Kisfaludy Károly és köre, Vörösmarty Mihály és követői, Petőfi Sándor és követői, Arany János és a nemzeti irány folytatói, Szigligeti és a drámaírók.

Selejtezi elfogultság nem ütközik ki értékeléséből. A katolikusok mellett nem hallgatja el a protestánsok érdemeit sem. Társadalmi és politikai konzervativizmusa viszont több esetben nyíltan kiütközik. Apáczai Csere Jánosról többek között ezt írja: "Hazafias lelkesedése mindenkor tiszteletreméltó marad, de vannak súlyos tévedései is; a mellett, hogy az örökös

jobbágyságot kárhoztatta, a mi valóságos tünnemény számba megy az ő századában, azt tanítja, hogy bármely közembernek szabad a jogtípró fejedelmet megölnie". /39.1./ Ugyanez az elítélő hang Petőfi forradalmi költészetével kapcsolatban így szól meg: "A forradalom láza elragadta s igazságtalanná tette a nagyok és királyok ellen szóló költeményeiben, melyekben tulzó republikánus eszméket vall". /132.1./ Ebből az osztálybékét konzerválni szándékozó népnemzeti hazafiságból következik, hogy szerzőnk némi aggodalommal állapítja meg a 19. század végének magyar irodalmában a nemzeti forma hiányát, a nyugati áramlatok térhódítását. Mivel az Utasítások a házi olvasmány fontosságát hangoztatták és hosszabb irodalomtörténeti értekezések olvastatását követelték, szerzőnk az alsóbb osztályokban tárgyalt vagy házi olvasásra kijelölt terjedelmesebb epikai és drámai műveket mellőzve elsősorban lírai verseket vett föl olvasókönyvébe az értekezések mellé. A 108 szerző 175 szemelvénye közül értekezés: 24. Ezek közül 6 Gyulai Pál, 4 Beöthy Zsolt műve. A többi szerző sorrendben így következik: Simonyi, Balassa, Zolnai Vilmos, Arany János, Szilády Áron, Fraknói Vilmos, Salamon Ferenc, Thaly Kálmán, Széchy Károly, Erdélyi János, Riedl Frigyes, Péterfy Jenő, Alexander Bernát. A tanítás támogatására szerzőnk kiegészítésként a Jeles Írók Iskolai Tárá, az Olcsó Könyvtár, a Régi Magyar Könyvtár sorozatait és Endrődi Sándor: A magyar költészet kincsesháza c.kiadványt ajánlja a szaktanárok figyelmébe.

A szemelvények részben egyeznek a korabeli tankönyvekben találhatóakkal, részben egészen mások. A Balassi Bálinttól közölt 5 vers közül /Könyörög Istennek, Bucsú hazájától A magyar nemzet romlott állapotjáról, Egy katonaének, Hogy Juliára találal/ pl. csak az első azonos a Góbi-féle könyvben találhatóakkal, Csokonait viszont itt egészen más négy szemelvény képviseli,

mint amott. Vörösmartynál a 9 szemelvény közül 3 közös, Pétfőfinél 5 közül egy, Aranyánál az 5 közül egy sem azonos. Értékes többlet viszont, hogy ez a tankönyv Vajda Jánosnak 3 versét közli /Száll a hegyre, A vaáli erdőben, A virrasztók/.

Erdélyi Károly könyve magán viseli a szaktudományban jártas gyakorló pedagógus és felelősségtudattal működő nevelő munkájának ismérveit. A korabeli hivatalos irodalmi és pedagógiai szemlélet alapján készült. Gyakorlatok, feladatok és szemléltető képek nincsenek benne. Nemzeti érzéstől fűtött, olykor kissé patetikus stílusa a hazafias nevelésszándék bizonyossága.

7. VÁCZY JÁNOS

Váczy János /Kecskemét, 1859-1918/ a századforduló korának tekintélyes irodalomtörténésze. Középiskoláit Kecskeméten, az egyetemet Pesten végezte. Az ottani Egyetemi Könyvtárban, majd a Magyar Nemzeti Múzeum Hirlaptárában töltött néhány évi munka után a budapesti VII. kerületi gimnázium tanára lett. Irodalomtörténeti kutatómunkája legismertebb eredménye Kazinczy Ferenc teljes levelezésének kiadása /1890-1912/ 21 kötetben a MTA megbízásából. Ezen kívül is sok értékes anyagot tárt föl a 18. század végének és a 19. elejének irodalmából.

Irodalomtörténeti tankönyve 1902-ben jelent meg, tehát már a két éves gimnáziumi tanítási időre készült: I. kötete a középiskolák VII., a II. pedig a VIII. osztály számára, de használhatták a tanítóképző intézetekben is.³⁹ A terjedelem bővülésének oka, hogy szerzőnk az eddig szokásosnál részletesebben tárgyalta "a nemzeti szellem maradó becsü kifejezéseit, a jelesebb műveket, amelyek koruk eszmévilágát leginkább viszatükröztetik, vagy más szempontból értékesek". A régi irodalom-

ból azért közöl egy-egy jellemző mutatóványt, mivel egyébként a tanulók nehezen juthatnának hozzá. Az irodalom és az irodalomtörténet értelmezésében, a szerzők és művek értékelésében a Gyulaihoz és Beöthyhez igazodó korabeli hivatalos szemlélet, illetve értékeszmény érvényesül. Ennek megfelelően Váczy is azt vizsgálja, milyen prózai és költői művek keletkeztek a legrégibb kortól napjainkig, s miként fejeződik ki azokban nemzetünk érzés és gondolatvilága; milyen vallási, politikai vagy társadalmi eszmék hatása alatt keletkeztek az irodalmi művek, s mennyire érvényesültek bennük tartalmilag és formailag a szép általános törvényei. Az írók életrajzát is abból a szempontból mutatja be, hogy azáltal a művek eredete és a nemzetre gyakorolt hatása érthetőbb legyen. Az irodalomtörténeti korszakok megnevezésében a már ismert tankönyvekhez képest olykor ugyan mutatkozik kisebb stiláris módosítás /pl. a "pogánykor" helyett itt "hősi mondák kora" megjelölést találjuk/, de a korszakhatárok lényegében változatlanok. Könyvünk tehát nem tartalmi, hanem szerkezeti és módszertani vonatkozásban hozott újat, figyelmünket elsősorban ezeknek a vizsgálatára fordítjuk.

A tankönyvnek nincs külön elméleti és olvasmányi része, hanem a szemelvények beépülve az irodalomtörténet ismertetésébe ^{rájuk} a vonatkozó elméleti részek előtt helyezkednek el abból a didaktikai megfontolásból, hogy szerzőnk az irodalomtörténet tanításának nagyobb sikerét az induktív módszertől reméli. Az egyes fejezetek anyagának csoportosítása mindvégig azonos: a korszakok politikai és közműveltségi viszonyainak ismertetése után következik az irodalmi irányok általános jellemzése, majd kisebb csoportok szerinti bemutatása. Ezután találhatók néhány jegyzetes magyarázat kíséretében a szemelvények, azokat követi

a közölt mutatóványok és a velük rokon irodalmi művek részletesebb tárgyalása. Az egyes szerzők jellemzése az életrajz után a lehetőség szerint mindig az olvasott részek alapján történik az *uralkodó hivatalos* esztétikai és irodalomtörténeti vélemények szerint. A nagyobb epikai és drámai műveket szemelvényekkel és áthidaló szövegekkel minél hitelesebben igyekszik a könyv megeleveníteni.

A mindenáron vitatkozó kedv - mint nem sokkal a könyv megjelenése után tette - most is fölvetethető a kérdést: vajon az induktív tanítási módszer alkalmazásához van-e szükség erre az áttekinthetőséget megnehezítő, elméletet és olvasmányokat egyben tartalmazó szerkesztési eljárásra? Hiszen az indukció külön olvasókönyvvel rendelkező tankönyv alapján is jól alkalmazható.⁴⁰ Nem a szemelvények helye a lényeg - folytathatnók az érvelést e logika alapján - , hanem az, hogy a tanulók az olvasmányból kiindulva a tanár irányításával felfedezzék annak leglényegesebb tartalmi és formai sajátosságait, élmények birtokába jussanak, szeressék meg az irodalmat, igényes, műértő olvasóvá váljanak, stb.

Az is igaz, hogy a terjedelmesebb művek megértéséhez tözetes elolvasásra van szükség, a szemelvénytöredékek és az áthidaló szövegek nem pótolják az egészet.

2. Az ilyenféle jogos megjegyzések ellenére leszögezzük: ez a tankönyv a maga korában tanári kézikönyvek és egyéb módszertani útmutatók hiányában segíthette a tanárokat abban, hogy a tanítási órákon a művek az addiginál nagyobb szerepet kapjanak és a tanulók száraz irodalomtörténeti ismereteknél értékeesebb irodalmi élményhez juthassanak.

Didaktikai célnak tekinthetjük a tankönyv korszakzáró

összefoglalásait is, amelyek tekintettel vannak az európai eszméáramlatokra s nemzeti életünk korszakalkotó eseményeire, amennyiben azok hatása az irodalomban visszatükröződik.

Tankönyvünk I. kötete az irodalomtörténeti korszakoknak megfelelően hat, a II. három fő fejezetből áll. Ezekben belül műfajcsoportok és kiemelkedő szerzők szerint tagolódik az anyag. A legnagyobb költők és írók munkásságának ismertetése műfaji csoportosításban történik. Egy-egy kiemelkedő író munkásságának ismertetését, jellemzését híres tudósok, vezető irodalomtörténészek tanulmányrészletei zárják.⁴¹ Az a tény, hogy a 18 tanulmány közül 5-nek Gyulai Pál, 3-nak pedig Beöthy Zsolt a szerzője, világos bizonyíték a tankönyv irodalomtörténeti és esztétikai irányvonaláról.

Új vonás az is, hogy írói arcképek és szobrok helyett nevezetesebb művek kéziratainak és címlapjainak hasonmását közli a tankönyv. Ezek száma az I. kötetben 11, a II.-ban 10.⁴²

A szerzők és az olvasmányok száma a következő: I. kötetben 150 szerző 224, a II.-ban 64 szerző 164 szemelvénye található. Összesen 214 szerző, 388 szemelvény. A válogatásban az a szempont vezette a szerzőt, hogy minden fontosabb műből közöljön olyan szemelvényt, amelyből a tanuló fogalmat alkothat magának az illető mű tartalmáról, szerkezetéről és előadásmódjáról. A korabeli már ismerttetett tankönyvekhez képest a szemelvények száma még akkor is negynek mondható, ha két éves tanítási idővel számolunk. /A Horváth Cyrill könyvben 88 szerző, 188 mű, a Göbbi Imréében 105 szerző, 183 mű, Erdélyinél 108 szerző, 175 mű egy tanítási évre./

Mai értékrendünk alapján sok kevésbé jelentős szerző mellőzésével és a legkiválóbbak szemelvényeinek szaporításával tennénk korszerűbbé ezt a válogatást, főként az értekező és a

történeti próza szemelvényeit látjuk kihagyhatónak. A sok szerző bemutatásából eredő zsufeltság ellenére az is megállapítható, hogy a legkiválóbbak munkásságát ebben a könyvben az előbbieknél gazdagabb szemelvényanyag illusztrálja az alábbi megoszlásban: Balassi 10, Csokonai 11, Berzsenyi 8, Vörösmarty 11, Petőfi 12, Arany 11. Igaz, hogy a versek kiválasztása a műfaji szempontok előtérbe állítása miatt nem a legjobban sikerült. Vajda János négy versének /Az üstökös, Luzitán dal, A virrasztók, Nyári les/ fölvétele és nagyra értékelő méltatása azonban figyelemre és említésre méltó. A tartalmi arányok közé sorolandó az is, hogy ez a tankönyv kortársainál valamivel határozottabban fogalmazza meg Bessenyeinek a francia fölvilágosodáshoz fűződő kapcsolatát, az irodalom nemzetnevelő szerepét, az eszmeáramlatok térhódítását és a népköltészet irodalmunkra gyakorolt hatását.

A stílus általában egyszerű, világos, helyenként kissé archaikus, enyhén retorikus. A nehézkes fogalmazásu, relativ fűzésű mondatok száma aránylag kevés.⁴³

A magyar és világirodalom érintkezéseire a történelem különböző korszakaiban utalás történik, de világirodalmi anyagot nem tartalmaz a könyv, mivel a tanterv nem írja elő.

Az egykori recenzens véleményével ellentétben nem írjuk a könyv terhére, hogy az alsóbb osztályokban tárgyalt versek is szerepelnek benne irodalomtörténeti fokon értelmezve és magyarázva. A kötelező olvasmányok tartalmának közlése viszont valóban feleslegesnek, sőt didaktikai szempontból inkább károsnak, mint hasznosnak tűnik. Az is vitatható, hogy a képi szemléltetésnek hasonmásokkal történő itt alkalmazott formája elérhető a kívánt hatást.

E lehetséges és több szempontból indokolt ellenvetések ellenére megállapíthatjuk, hogy Váczy János könyve az irodalmi-ismeretnyújtásra tartalmi és formai sajátosságainál fogva alkalmas volt, sőt a műközpontú irodalomtanításra is indítást adhatott. Nyilvánvaló eredménye, hogy ezután még két kiadására kerül sor.

A 2. kiadás 1906-ban, a 3. 1910-ben jelent meg, mindkettő Lempel Róbert nyomdájában, ezek is az elsőhöz hasonlóan jó minőségű papíron, szép nyomással, változatos betűtipusokkal és az áttekintést megkönnyítő lapszéli vázlatpontokkal. Változatlan az illusztrációs anyag, az indukcióra épülő szerkesztési elv és az irodalomszemlélet is. Kis nyomdatechnikai változás, hogy a 3. kiadás tartalomjegyzéke az előbbinél valamivel apróbb betűs, és papírja kissé gyengébb minőségű.

Az újabb kiadások részletes vizsgálata és tüzetes egybevetése felesleges. Említésre csupán az érdekes, amit a szerző a 3. kiadás előszavában így fogalmazott: "Inkább csak az utóbbi pár év alatt tisztázott irodalomtörténeti újabb adatokat iparkodtam ismét a lehető legrövidebben értékesíteni. Csupán a Rimay Jánosról szóló fejezet mondható némileg újnak: mert mióta Rimay összes költői művei megjelentek, sokkal kiválóbb helyet követel irodalmunk történetében, mint régebben gondoltuk". Erre a szerzői megjegyzésre azért érdemes felfigyelni, mert jól érzékelteti azt a tudományos igényt és felelősségtudatot, amely Váczy Jánost tankönyve szerkesztésében vezérelte.

8. BARTHA JÓZSEF

Nacionalista elfogultságáról ismert irodalomtörténész. /Sáta, 1866-1950. ?/ Néhány évi vidéki működés után a budapesti VIII., később a II.ker.királyi kat.főgimnázium tanára, illetve

igazgatója, utóbb a budapesti tankerület magyar nyelvi és irodalmi szakfelügyelője, majd főigazgatója lett. Irodalmi tankönyveket /stilisztika, retorika, poetika, irodalomtörténet/, irodalomtörténeti, stilisztikai cikkeket és tanulmányokat írt. A haladó írókat és mozgalmakat bíráló hangja miatt ismertebb műve a Két nemzedék magyar irodalma /1926, Irodalmunk az 1875-1925. évkörben/ és Az új magyar irodalom kis tükre /1937/. Ez utóbbi miatt tiltakozó kritikusoknak szenvedélyes hangon válaszolt 1938-ban Pro domo című írásában.⁴⁴

A módosított gimnáziumi tanterv /1899/ alapján készült irodalomtörténeti tankönyve a Szent István Társulat kiadásában 1900-ban jelent meg.⁴⁵ A használatban levőkhöz viszonyított nagyobb terjedelmét a tanítási idő két évre emelésével indokolja. Az anyag tárgyalása főként írói pályaképekre épül, de tekintettel van az irodalmunkat és művelődésünket irányító szellemi mozgalmakra is. E téren közvetlen elődeinél nagyobb teljességre törekedett, de Beöthy könyvéénél szűkebb körben maradt. A forgalomban levő tankönyvektől főként a II. részben tért el azzal, hogy az életrajzi menetű tárgyalás mellett a műfajok fejlődésének világosabb feltüntetésére is törekedett.

Némi újítást mutat e könyve magyar irodalomtörténet korszakolásában is. Általában megmarad ugyan a régi felosztás, de néhány megszokott elnevezés és időpont megváltozott. Az ősmondák /1000-ig/ és a ker.középkor /1000-1526/ meghagyása mellett a hitújítás és az ellenreformáció korát összevonva az 1526-tól 1664-ig terjedő időszak "vallási harcok", az utána következő pedig /1664-1772/ "a nemzeti küzdelmek és hanyatlás" néven szerepel. A felújulás korának /1772-1820/ elnevezése és évszáma megmaradt, az 1820-tól 1900-ig terjedő, egységesen "nemzeties"-nek nevezett periódus két kisebb szakaszát névmagyarítással "regényes nemzeti"-nek /1849-ig/ és "népies nemzeti"-nek nevezi /1900-ig/.

Az "ujítás"-nak és "eredetiség"-nek e formája ellen a korabeli kritika igen erélyesen tiltakozott, nemcsak azért, mivel szerzőnk egy szóval sem magyázza, miért tartja a vasvári béke vagy Zrínyi Miklós halála évét korszakforduló és határjelző állomásnak, hanem főként azért, mert "ezáltal szerencsésen összezavarja... a reformationnak rendkívül jellemzetes korát s egyéneit a katolikus visszatérés korával".⁴⁶ A szakmai szempontból is kifogásolható eljárásnál bírálónk szerint még súlyosabb hiba a könnyen felismerhető felekezeti elfogultság, hogy "ne akadjon korszak, melyet protestantizmusról kellett elneveznie". /uo./ Ugyancsak indokolatlanul maradt a legelentétesebb álláspontokat, törekvéseket és irodalmi alkotásokat magában foglaló két korszak összekapcsolása.

A 660 oldal terjedelmű, jó nyomdatechnikával, áttekinthető formában, közepes monóságú papíron készült, képi szemléltetést nem alkalmazó könyv szerkezeti beosztásaaa következő: előszó /3-6.l./, irodalomtörténet /6-240.l./, olvasókönyv /241-654.l./, tartalomjegyzék /655-660.l./

Bevezetésében a többiekhez hasonlóan itt is az irodalom és irodalomtörténet fogalmának meghatározása után az irodalomtörténet korszakainak már említett felsorolása következik. A továbbiakban korszakoknak megfelelő fő fejezetek szerint tagolva következik a magyar irodalom történeti fejlődésének áttekintése. Az egyes fejezetek szerkezeti fölépítése azonos: a bevezető általános jellemzés az uralkodó társadalmi, politikai és művelődéstörténeti viszonyokat világítja meg, de a lényeges elemeket általában nélkülöző, gyakran oly torzító, felszínes formában, hogy Sebestyén Károly említett bírálata szerint itt gyökerezik a könyv egyik legnagyobb, talán gyógyíthatatlan hibája. Ezek a fejezetek ugyanis - mint találóan írja - "oly felszínesen, gyarlóan érintik a nemzet politikai és irodalmi életének okozatos összefüggését, eleven kapcsolatát, mint eddig egy

ily nemű könyvünk sem". /i.m.571.1./ A korok szellemében való elmélyedés hiányát még tetőzi a több helyen megnyilvánuló katolikus felekezeti elfogultság, amint ezt Sebestyén mellett a könyv hivatalos bírálója, Négyessy László is megállapította.⁴⁷

Az üresen kongó, frázisos előadásmódról valló részletek helyett lássuk milyen társadalmi, politikai, ideológiai felfogás tükröződik a könyvben. Legtöbbet mutat meg ebből a felvilágosodás ellen küzdő katolikus pap munkásságát méltató következő szakasz: "A felvilágosodás írói ellen különösen két katolikus pap küzdött nagy erővel és sikerrel. Az egyik Szentmiklósi Timóteus, a ki a Jó nevelés tükrében komolyan figyelmezteti az erkölcsök felforgatóit a veszélyes következményekre. Sokkal nagyobb volt azonban a hatása Szaiz Leó egri szervitának /1746-1792/, a kinek nagy tudományával könnyed és szatyoros magyar előadása párosult. Igaz magyar és Más is igaz magyar című irataiban nagy felkészültséggel, őszinte, sokszor durva szókimondással támadja meg a sárral dobáló fölvilágosult írókat, és sokszor bánulatot keltő szellemességgel forgatja ki okoskodásaikat; csúfolja, szurja, csipkedi s nevetségessé teszi őket, még pedig olyan nyelven, a mely könnyedség, magyarosság és fordulatoság tekintetében ritkítja párját". /130.1./

Ez önmagáért beszélő megnyilatkozás után nem meglepetés Petőfi Apostolának ilyen értékelése: "A mű több szép költői részlete mellett is gyöngé alkotás; meséje még elég jól szövődik, de hőse teljesen lehetetlen alak, a valóságosságnek legcsekélyebb vonása sincs benne, a szabadságnak nem hőse, hanem örjögője". /195.1./

Bartha Józsefnek a magyar irodalom egészére vonatkozó értékeszményét legtömörebben talán következő megállapítása foglalja össze: "Arany legnagyobb költőink között foglal helyet, s

Vörösmarty, Petőfi s ő alkotják költészetünknek három legkiválóbb diszét". / Az Arany Jánosról szóló itteni ismertetésre is vonatkozik egyébként az, amit a legtöbb tankönyvvel kapcsolatban Németh G. Béla igen találóan így foglalt össze: "Különösen a tankönyvirők kezén jutott mostoha sors a lírikus Aranyinak kezdetétől máig. A közvetlenül alkalmazott didaktikus-morális elv rendszerint kiszorította az esztétikait, de még a szélesebb értelemben vett szemléletit is... Hogy ő a legmegrendültebb s legmegrendítőbb lírikusaink egyike - ezt valamiképp egy-egy kivételtől eltekintve még mindig elfedezték tankönyveink".⁴⁸ Természetes tehát, hogy itt is az elbeszélő költemények és a balladák kapják a legnagyobb elismerést. Lírai versei közül néhány általános megjegyzés kíséretében a következők címe található: Enyhülés, Dante, Széchenyi emlékezete, Rendületlenül, Kondorosi csárda mellett, A sárkány, Vojtina Ars poeticája.

A legújabb kor szerzőiről szóló ismertetés sehol sem több bármelyik íróra és műre érvényes felszines általánosságnál, olykor jelentéktelen tollforgatókat is magában foglaló puszta névsornál. Figyelemre méltó viszont, hogy Reviczky Gyulát a kor legkiválóbb lírikusaként említi.

A könyv nagyobb részét alkotó, 415 oldal terjedelmű szöveggyűjtemény 122 szerző 238 művét tartalmazza. /Váczy János 1902-ben megjelent két kötetes irodalomtörténetében 214 szerző 388 műve található./ Kiválasztásukban az Utasítások szellemének megfelelően az az elv érvényesült, hogy legalább egy-két darab minél több jelesünket képviselje, a legkiválóbbakat pedig több is. Az alsóbb osztályokban tárgyalt versek is találhatók a szemelvények közt. Műveket méltató értekezések fölvételeét Bartha csak ott tartotta szükségesnek, ahol "ezt az illető irodalomtörténeti alaknak

vagy alkotásnak nagy jelentősége a bővebb felvilágosítás céljából megkövetelte". Ez a magyarázata, hogy mindössze öt tanulmányrészletet közöl.⁴⁹ Az olvasmányokhoz kapcsolódó, világirodalmi vonatkozásokra is utaló jegyzetek a külföldi szerzők nevét szerencsésnek egyáltalán nem tekinthető módon, magyarosított formában így közlik: Rousseau János Jakab, Goethe János Parkas, Moliere Poquelin János.

A képi szemléltetést, összefoglalásokat, kérdéseket és feladatokat, nem tartalmazó könyvet hivatalos bírálója, Négyesi László kemény megjegyzések kíséretében bár, de elfogadásra ajánlotta a minisztériumnak. Tartalmi hiányosságai és nyelvi gyengesége mellett főként katolikus elfogultságát hibáztatta. Sebestyén Károly pedig a könyv megjelenése után mindezeket tovább részletezve, leszújtó bírálatának összegezéséként egyértelműen kimondta, hogy "az a könyv határozottan rossz. Mert nincs benne annyi új, a mennyi születését igazolná; s a mi új benne az rontja, a helyett hogy javítaná értékét". /i.m.575.1./

Saját tapasztalatunk alapján sincs okunk ezt a véleményt megváltoztatni annak ellenére, hogy a szerző a kifogásokat nagyrészt visszautasította, és közülük egyeseket "indokolatlan akadémikodásnak" érzett. Kiegészítésként legfeljebb azt tehetjük hozzá, hogy önállóság és előadásmód szempontjából Beöthy könyve rajta kívül a többiek nagy részét is háttérbe szorította, valamennyiükre erős árnyékot vetett.

A kezdeti méltatlankodás és tiltakozás ellenére Bartha később mégis megszívlelte a bíráló megjegyzéseket, és könyve 1904-1906-ban ugyancsak a Szent István Társulatnál megjelent 2. javított kiadásában jórészt hasznosította is őket.

Az 1911-ben /I.köt./ és 1914-ben /II.köt./ megjelent 3. kiadásban könyve további javítása érdekében szerzőnk a legkiválóbb írók tárgyalására fordított nagyobb figyelmet, a kisebbeket a nagyok köré csoportosítva csak annyiban ismertette, amennyire a történeti fejlődés megvilágítására szükségesnek látta. Az olvasmányokat úgy állította össze, hogy azokból az egyes korok és írók képe minél hitelesebben kirajzolódjék. A tanulmányrészleteket kihagyta, a nagyobb terjedelmű műveknek viszont a teljes tartalmát közölte. Az átdolgozás folytán az I.kötet terjedelme 395 oldalról 376-ra csökkent, a II. viszont 372-ről 424-re növekedett. A szemlélet, értékrend, szerkezeti felépítése, a didaktikai feldolgozás mértéke és a nyomdatechnika is lényegében változatlan. A tartalmi gazdagodás és a stiláris javítások folytán azonban ez az átdolgozás egészében véve korlátai ellenére az előbbiekénél jobbnak mondható.

9. PRÓNAI ANTAL

Századunk első évtizedében a Szent István Társulat tankönyv-írói gárdájának egyik legaktívabb tagja, Prónai Antal /Lissz, 1871-1914, Budapest/ kegyesrendi tanár 1895-től haláláig a rend budapesti gimnáziumában tanított. A Társulat megbízásából valamennyi gimnáziumi osztály /I-VIII./ számára írt irodalmi tankönyveket, de emellett tudományos és szépirodalmi munkát is végzett. Irodalomtörténeti művei közül legismertebb Dugonics András életrajza /Szeged, 1903/. Tagja volt a Szent István és a Dugonics Társaságnak, szerkesztője a Katolikus Tanáregyesület Közlönyének, a Magyar Középiskolának.

A magyar irodalomtörténeti tankönyve 1910-11-ben jelent meg.⁵⁰ Az érvényben lévő tanterv /1899/ alapján elsősorban a legkiválóbb szerzők olvasmányon alapuló megismertetésére készült. Az

enciklopédikus tárgyalásmódot, címek és évszámok halmozását pedagógiai megfontolásból tudatosan mellőzte. A karképek rajzában és az egyes írók munkásságának ismertetésében gondja volt szerzőnknek az európai eszméáramlatok és a világirodalmi hatások feltüntetésére. Az írói életrajzokat nevelési célból a szokottnál részletesebben, de minden felesleges adat elhagyásával színesen és melegen próbálta tárgyalni. Mindezt azért, mert - saját vallomása szerint - szem előtt tartotta a "nagy nemzeti célt", de ugyanakkor "az irodalom jellemképző, erkölcsileg is nevelő hatására" gondolt mind az életrajzokban, mind az olvasmányok kiválogatásánál. Az erkölcsi agyonmagyarázástól viszont óvakodott. A kor tudományos színvonalán akart dolgozni. A tudomány eredményeit azonban igyekezett az iskolai oktatás céljaival egyeztetni, ezért az anyag tárgyalásában élénkségre, elrendezésében didaktikai célszerűsége törekedett. /Pl. az irodalomtörténetben egyeztetőknek, válogatóknak, ingadozóknak nevezett írócsoportokat egyszerűen "a németes irány megkezdői"-nek nevezi./ Tudományos hitelének dokumentálására az egyes fejezetek végén összeállította a nevezetesebb művek kiadásának jegyzékét és a vonatkozó szakirodalmat. A folyóiratokban megjelent kisebb tanulmányokra azonban nem utalt.

Az irodalomtörténetet és olvasókönyvet magában foglaló 418 oldal terjedelmű I. kötet részeinek aránya: irodalomtörténet 7-166. l. olvasmányok 167-414. l., tartalomjegyzék 415-418. l. A II. kötetben irodalomtörténet 4-151. l., olvasmányok 152-443. l., tartalomjegyzék 414-448. l.

Az anyagrendezés alapjául szolgáló irodalomtörténeti kurzusbeosztás a megnevezés néhány árnyalati változásától és két irodalmi vonatkozású évszám felvételétől eltekintve lényeges újítást nem mutat: I. Régi irodalom: 1. az ősmondák kora /1000-ig/,

2. a kolostori irodalom /1526/, 3. a hitujítás /1606/, 4. a katólikus visszahatás /1711/, 5. a pihenés kora /1772/. II. Új irodalom: 1. a felujulás /1820/, 2. a nemzeti romanticizmus /1844/, 3. a népi-es nemzeti irodalom kora /1882/. III. A legújabb kor /a tankönyv megjelenésének időpontjáig/. 1844 és 1882, vagyis Petőfi fellépésének és Arany halálának évszáma helyett más művekben 1849 és 1867 a korszakhatárt jelző dátum.

Az egyes korszakokat tárgyaló fejezetek minden esetben a műveltségi viszonyok korabeli állapotának ismertetésével kezdődnek. Ezután a hitujítás koráig bezárólag műfaji és tematikai csoportosításban a lexikális adatok halmozása nélkül a nevezetesebb szerzők bemutatása következik életrajzuk és munkásságuk részletesebb vizsgálatával. Az I. kötetben Tonódi, Balassi, Pászány, Zrínyi, Gyöngyösi, Mikes, Faludi, Bessenyei, Csokonai, Kazinczy, Berzsenyi, Kisfaludy Sándor, Kálcsay, Katona, a II.-ban Széchenyi, Kisfaludy Károly, Vörösmarty, Jósika, Eötvös, Kemény, Petőfi, Arany, Tompa, Jókai, Szigligeti és Madách a kiemelt szerzők. A többieként mint ugyanezt a műfajt képviselő kortársakat csak vázlatosan ismerteti a tankönyv.

Az irodalmi anyag tárgyalásában azok a szempontok érvényesülnek, amelyeket a szerző könyve bevezetésében mint minden művizsgálatánál alkalmazandó eljárásmódot így határozott meg: "Az írásművek bonyolult szellemi működés eredményei, a vizsgálatuknál sokféle szempontot kell tekintetbe vennünk. E szempontok közül különösen kiemelkedik a nemzetnek és a kornak a hatása, az írónak művében megnyilatkozó egyénisége és végül az egész emberiséggel közös eszmék kapcsolata". /I.k. 7.1./ A konzervatív, idealista történet- és társadalomszemlélet folytán azonban a felépítést meghatározó gazdasági, társadalmi mozgató rugók ebben a könyvben helyben maradnak. Az egyes szerzők és művek értékelése főként ne-

velési szempontból történik. Ez okból kap különös hangsúlyt Zrínyi emberi egyéniségének nagyszerűsége, Petőfi szülőszere-
tete, érzésének tisztasága és természetessége. Az akadémizmusban
gyökerező esztétikai értékeszmény alapján érthető, hogy Csokonai
Dorotttyájának társadalmi vonatkozásai helyett elsősorban komi-
kumának elemeit vizsgálja a tankönyv, és néhány "szépérzékünket
sértő" kifejezését kifogásolja. Nyilván ez okból bírálja Petőfi
forradalmiságából eredő "tulzásait" is.

A tankönyv szellemét meghatározó szemlélet másik tényezője
a római katolikus apológétika. Érezhetően szívesebben idézik
Pázmány Péter, mint Szent Molnár Albert érdemeinek részlete-
zésénél. A hitújítás korabeli bibliafordításokat ismertetve
fontosnak tartja megemlíteni, hogy a protestánsok követelése
előtt is volt már Németországban 14 bibliafordítás. Ugyanitt azt
is hangsúlyozza, hogy az egyház a protestantizmussal ellentét-
ben a Szentírás magyarázatában nem hagyja magára a hívőt, hanem
az egyházi tan egysége érdekében utmutatást ad a szöveg értel-
mezésére. Kiemeli továbbá, hogy az első nyomtatott bibliafordi-
tások nálunk is katolikus szerzők művei. /Komjáti Benedek, Pesti
Mizsér Gábor./

Prónai történelemszemléletének reakciós konzervativizmusa
könyvének két pontján, a fölvilágosodásról és a millennium ko-
rabeli viszonyokról szóló részben mutatkozik meg legélesebben.

A tankönyv elméleti részéhez "a pihenés korá"-tól kezdő-
dően általában 3-4 oldal terjedelmű tudománytörténeti fejezetek
is csatlakoznak, ezek azonban korántsem oly zsúfoltak, mint a
régőbbi tankönyvekben, csak a legfontosabb lexikális adatokat
foglalják magukban.

Az olvasókönyv a legkiválóbb írók minél több oldalú bemu-
tatása érdekében a kisebbek csupán kortörténeti értékű műveit

mellőzi. A bátor szelekció folytán a szerzők száma a két kötetben mindössze 64, /Váczy János könyvében 214, Bartha Józsefénél 122/, a szemelvényeké viszont 370. /Váczynál 388, Barthánál 238/. A súlypontoszás következménye, hogy ebben a könyvben Balassit 12, a kuruc költészetet 10, Csokonait 12, Vörösmartyt 31, Petőfit 77, Aranyt 17, Tompát 19 szemelvény szemlélteti. A szemelvényeket néhány soros bevezető, a nehezebben érthető szavak magyarázata és az olvasmány rövid méltatása foglalja keretbe. A terjedelmesebb művekből /Ludas Matyi, Egy falusi notárius stb./ közölt részleteket áthidaló magyarázat köti össze. A kötelező olvasmányokról szemelvények helyett csak részletes ismertetést és méltatást tartalmaz a könyv. Ezek oktató-nevelő célzattal közölt példák arra, hogyan kell az irodalmi műveket értelmezni és gyönyörködni bennük.

Korszerűségre törekvést tükröző vonása a könyvnek, hogy a legújabb kor irodalmából is közöl szemelvényeket. A lírikusokat Szabolcska, Endrődi, Ábrányi, Reviczky, Komjáthy, Kiss József, Váradi Antal, a regény- és novellairókat Mikszáth, Herczegh és Gárdonyi képviseli. A válogatás önmagában véve is jelzi a konzervatív irányzat előtérbe állítását.

Az irodalmi anyag már említett didaktikai feldolgozásán kívül a könyv pedagógiai értékei közé tartozik az egyszerű, világos, jól tanulható stílus és a változatos betűtipusokra épített, áttekinthetőséget biztosító nyomdatechnika. A tantervi célkitűzésekben és a korabeli irodalomszemléletben gyökerező korlátai ellenére didaktikai szempontból kortársaihoz képest előhaladást mutató könyv; tankönyvirásban gyakorlott szerző munkája. Népszerűségének és szíves fogadtatásának bizonyítéka, hogy egy évtizeden belül még három kiadására került sor.

A 2. kiadás 1912-14-ben jelent meg szintén a Szent István

Társulatnál, a 3. pedig 1917-ben. Ezek azonban egy-két újabb kutatási adat beiktatásán és néhány stiláris javításon kívül alig mutatnak valami változást az előzőhöz képest.

Tartalmi, de főként szerkezeti vonatkozásban mutat lényegesebb változást Prónai Antal könyvének a Sik Sándor⁵¹ átdolgozásában megjelent 4. kiadása. A 274 oldal terjedelmű könyv egy kötetben tartalmazza a gimnázium VII. és VIII. osztályának irodalomtörténeti anyagát olvasmányok nélkül. A két osztály anyagának egybekapcsolását az áttekinthetőség érdekében tartotta fontosnak a szerző. Irodalomszemléletben és pedagógiai célkitűzésekben az átdolgozás változtatás nélkül tovább viszi az első kiadás alapulajdonságait. Megőrizte a magyar irodalomtörténet korszakbeosztását. Tartalmi változtatást csak az újabb kutatási eredmények alapján végzett. A kuruc költészet tárgyalásánál pl. elkülöníti Thaly Kálmán költeményeit az igazi kuruc versektől. Tovább viszi Sik Sándor is Prónai könyvének katolikus elkötelezettségét, a felvilágosodással és a 19. századvég modern eszméáramlataival kapcsolatos elutasító magatartását. A mai /a legújabb/ irodalom tárgyalásánál Sik Sándor túllépett az első kiadás keretein: 3 sorban elismerő megállapításokat tesz Ady költészetéről, megemlíti Babits, Kosztolányi, Juhász Gyula és Tóth Árpád nevét. A szerző katolikus érdekeltségének jele, hogy újabb elbeszélő költészetünk legkiválóbb alakjának Zemléní Árpádot /1865-1919/ tartja, aki finnugor költői tárgyaival és stílusbeli sajátosságaival frissítette fel epikánkat. Ugyanennek a nézőpontnak a következménye, hogy Sik Sándor egész újabb irodalmunk legnagyobb szabásu egyéniségének Prohászka Ottokár székesfehérvári püspököt tartja. A regény és novellairók közt újonnán említett nevek: Szabó Dezső, Molnár Ferenc, Kóbor Tamás, Tormay Cecil,

Kaffka Margit, Erdős René /Móricz Zsigmond nem ! /. A legkiválóbb újabb publicistáink közt említve: Bartha Miklós, báró Kaas Ivor, gr. Andrássy Gyula és Rákosi Jenő.

Némi új anyagot adott Sik Sándor Prónaihoz képest a világirodalmi kapcsolatok tárgyalásánál is, főként a naturalizmus ismertetésénél. Ezzel kapcsolatban felsorolja 25 francia, orosz, német, angol, lengyel, amerikai, dán, spanyol, norvég és finn író nevét. Rajtuk kívül is megemlíti a világirodalom modern regényírói közül 15-öt, köztük Gorkijt is. Egészen új eleme a könyvnek az a 21 oldal terjedelmű világirodalmi függelék /249-271.l./, amely az ókori és keleti irodalmaktól kezdve a jelenkorig időrendi táblázatban mutatja be a világ- és a magyar irodalom fejlődését. Fejezetei: ókori és keleti irodalmak, a középkor irodalma, az új kor irodalma. Rovatai: 1. évszám /általában 100 éves periódusokban/, 2. a különböző népek /és ezek írói, költői/: görög, római, zsidó, babilóni, kínai, olasz, francia, német, angol, északi germánok, indiaiak, szlávok, más népek, magyarok.

Prónai tankönyvének ezt az átdolgozását tantervváltozás nem indokolta, hiszen ekkor még az 1899-es tanterv volt érvényben, a javítás és újítás tehát csupán didaktikai és pedagógiai megfontolásból történt. Ez kétségtelenül javára is vált a könyvnek. Az olvasmányanyag pótlásáról azonban később gondoskodni kellett.

10. PINTÉR JENŐ

A legterjedelmesebb magyar irodalomtörténet szerzőjének /Cegléd, 1881-1940, Budapest/ értékelésében és jellemzésében elsősorban arra az ellentmondásra kell felfigyelnünk, amely e

tudományos és közéleti szempontból egyaránt fényes karrier irodalomtörténeti és didaktikai érdemei közt mutatkozik.

Pintér Jenő mennyiségileg rendkívül gazdag és a hivatalos körök részéről igen nagyra értékelt irodalomtörténeti munkásságát a modern irányzatok képviselő konzervatív, nacionalista szemlélete, tény- és adattisztelő pozitivizmusa miatt különböző heves-séggel és változó formában, de ugyyszólván állandóan támadták, ugyanakkor közülük is néhányan nem titkolták elismerésüket a szerző emberi és tanári értékei előtt. József Attila⁵² és Keresztury Dezső⁵³ ugyan a bibliográfiai érték mellett nem sok dicsőrnivalót talált Pintér irodalomtörténeti munkásságában, sőt jellegtelen tárgyilagossága, illetve az esztétikai fogékonyság és minőségérzék hiánya miatt keményen bírálták is. Németh László, az egykori tanítvány viszont egyideig eszményképének tekintette a katedrán Shakespeare Coriolanusát lelkesen szavaló és az ifjúságba szocialista eszméket oltogató "nagyon jó tanárt". Később persze ő is jól látta és szóvá is tette az egykori eszménykép irodalmi érzéketlenségét /"színvak létére színekkel akart foglalkozni"/, de hibáját vagy inkább tragédiáját nem a képesség hiányában és kiváltképpen nem a jellemben kereste, hanem abban, hogy "nem volt egy góc ebben az országban, amelyhez a hozzá hasonló magyar fiúk igazodhattak volna".⁵⁴ Az említett alapvető hiányosságokat tárgyilagos nekrológjában Szerb Antal is fölidézte, sőt meg is toltotta azzal, hogy "Pintérnek nem volt erős oldala az írói egyéniség plasztikus ábrázolása, sem pedig az alkotások árnyalatos, finom mérlegű érzékelése",⁵⁵ de mindezek ellenére sokra tartotta a rendkívüli szorgalmu kutató vonzó emberi egyéniségét és különös képességét az összefoglalásra. Bóka László a Pintér Jenő életútján látható és magatartásában mutatkozó ellentmondások nyomán véleménye bizonytalanságát így fejezte ki: "Sejtetlen sincs, mi-

ilyen ember volt". Kertész Manó, Turóczi-Frostler József és mások közvetítésével tudta ugyanis, hogy "ez a rossz tudós és stréber közéleti tolongó tele volt belső bizonytalansággal és jó ösztönökkel".⁵⁶ Turóczi-Frostler tudományos szempontból is védelmébe vette Pintér irodalomtörténetét, megállapítva róla, hogy uralkodó vonása a pozitivizmus és idealizmus közt levő magyar történeti realizmus, sőt azt is hangsúlyozta, hogy "Pintér kezdettől fogva érdeklődő kritikával kísérte az egész szellemtörténeti mozgalmat, s amikor megírja legújabb munkáját /A magyar irodalom története. Tudományos rendszerezés. I-VII. 1930-34/ elfogadja a mozgalom eredményeiből mindazt, ami pozitív értékűnek bizonyult".⁵⁷

Bármennyire szaporítható az ilyen és ehhez hasonló pozitív megállapítások, nyilatkozatok száma, végső következtetésünk mégis csak az lehet, hogy Pintér Jenő, bár kezdetben Ady tisztelői közé tartozott és a forradalommal is rekonszenvezett, végül mégis az ellenforradalmi művelődéspolitikai egyik oszlopa lett, és sokféle formát öltő, de egyetlen műnek tekintendő irodalomtörténete konzervatív szemléletet és értékeszményt képvisel. Ennek részletes bizonyítása helyett azonban szempontunkból tanulságosabb annak nyomkövetése, hogy ez a rendkívüli munkabírási ember, aki a folyóiratszerkesztés, az Irodalomtörténeti Társaság szervezése, az akadémiai tagság, nyelvművelés, főigazgatóság stb. mellett is mindvégig éber figyelemmel kísérte a középiskolai oktatás gyakorlatát⁵⁸, több mint három évtizeden át használatban levő /1911-1945/ magyar irodalomtörténeti tankönyveivel hogyan próbálta segíteni az iskolai oktató-nevelő munkát: milyen tananyagot, milyen didaktikai feldolgozásban és milyen módszertani utmutatások kíséretében tartalmaznak e tankönyvsorozat különféle változatai.

Amikor a középiskolák számára készült irodalomtörténeti tankönyvének első kiadása 1911-ben megjelent⁵⁹, már évekkel azelőtt /1908/ mint fiatal jászberényi gimnáziumi tanár a magyar irodalom történeté-

netéről írt munkájáért elnyerte a WFA Semsey-díját. Tankönyve szerkesztésében igazodni próbált az Utasítások /1903/ előírásaihoz, ezért tartózkodott a sok név, évszám és könyvcím fölvetelétől, harmad- és negyedrangú írók tárgyalásától, mert meggyőződése szerint "nem irodalomtörténeti kutatókat kell nevelnünk, hanem tartalmas lelkű, emelkedett gondolkodású, művelt magyar embereket". /Előszó/ Ennek érdekében nem az ismeretek halmozása, hanem a tudás mélyítése a feladat. Ilyen megfontolással került sor Toldy Ferenc és Beöthy Zsolt könyvei anyagának megrostálására, hogy igazán az ifjúságnak való irodalomtörténetet adjon. A tankönyv felfogásban, berendezésben és előadásban a tisztes magyar irodalomtörténet már megjelent két kötetét követi, tartalmilag és alakilag olyan vezérfonal akar lenni, amely minden irányban előmozdítja az irodalom megkedveltetésének és az irodalomtörténet tanításának ügyét.

A középiskolák VII. osztálya számára készült I. kötet az irodalomtörténeti részből /5-108.1./ és Olvasókönyvből /109-272.1./ áll. A közepes minőségű papíron hatféle betűtípussal nyomtatott, világos szerkesztésű, jól áttekinthető könyv nagyobb betűkkel szedett fő szövegét nem megtanulásra, hanem csak tájékoztatásra szánt apróbetűs részek szakitják meg. A könyv elejére helyezett Corvin-codex címlapján kívül egyéb képi szemléltetés nem található benne, emiatt külsőleg elég szerény, egyszerű kiadvány.

Az irodalom fogalmának nemzeti szempontokat hangsúlyozó meghatározása után a magyar irodalom történetének következő 9 korszakra osztása olvasható: 1. A pogányság kora /1001/, 2. Az árpádházi királyok kora /1301/, 3. A vatyesházi királyok kora /1526/, 4. A reformáció kora /1606/, 5. Az ellenreformáció kora /1711/, 6. A hanyatlás kora /1772/, 7. A megújulás kora /1831/, 8. Vörösmarty Mihály és Petőfi Sándor kora /1849/, 9. Arany János kora /1882/.

A pogány korról szóló fejezet témakörei: a magyar nemzet, a ma-

gyar nyelv, a pogány magyarok műveltsége: dalai, mondái. Röviden említve a naiv eposz kérdése is.

A következő fejezetek lényegében azonos szerkezetűek: a kor általános műveltségének rövid ismertetése után az irodalom műfajcsoportok szerinti tárgyalása következik: a kiemelkedő szerzők életrajzával és munkásságuk általános jellemzésével. A méltatás legtöbbször racionalista, lapos közhelyekhez vezet tartalmi és formai finomságok jelzése nélkül. Néhány helyen azonban mint pl. Pázmány és Zrínyi munkásságának méltatásánál kissé átmelegszik a hangja és szárnyalóbbá válik előadása. A reformáció korától kezdődően minden fejezet bevezetőjében áttekintés található a korabeli vallásos, tudományos és latin nyelvű irodalomról is.

A felvilágosodás értelmezésénél, pontosabban becsmérélnél Pintér könyvében is csaknem szó szerint ismétlődnek az előbbiekből jól ismert tiltakozó sorok: "A gondolkodás, a szó és a gondolat szabadsága sokaknak tetszett ugyan, de annál elviselhetetlenebbnek tűnt fel az új programnak az a része, mely az előjogok ellen irányult és a kötelességek megosztását követelte. Az ilyen elvekkel nem volt mit remélniök rajongó demokratáinknak". /I.k.72.1./ A továbbiakban tárgyalagosságra törekedve mutatja be Martinovics, Hajnóczi és Laczkovics tevékenységét. Ez utóbbi elkeseredését is próbálja indokolni.

A megújulás korabeli írók bemutatása itt is iskolák szerinti csoportosításban történik. Legrészletesebben /6 oldal/ Kazinczyval foglalkozik a könyv, de Kölcseyről, Csokonairól és Berzsenyiről műveket konkrétan alig érintő igen vázlatos áttekintést ad. Katona Bánk bánjával foglalkozik ugyan, de amit a cselekményen kívül 14 sorban elmond róla, inkább a lényeget kerülgető játék a szavakkal, mint műelemzés.

Az I. kötetben szereplő utolsó szerző Kisfaludy Károly. Három oldal /kb.120 sor/ terjedelmű ismertetésében az életrajz után

szomorujátékai közül az Irénét, vigjátékai közül a Csallódásokat és a Kérőket jellemzi a tankönyv. Kisfaludy borongós hangú hazafias költeményeit Kölcseyvel rokonítja, dalainak pedig tréfás könnyedségét emeli ki. Az irodalomtörténeti rész befejezésésként egy 15 soros jegyzetben a klasszicizmus és romantizmus közt von^t párhuzamot olvasható. /I.k. 105./

Az olvasókönyv 69 szerző 159 szemelvényét tartalmazza. Ezek korszakonkénti megoszlása a következő: középkor 15, a reformáció kora 14, az ellenreformáció kora 24, a hanyatlás kora 12, a megújulás kora 94. A terjedelmes epikai és drámai művekből nincs szemelvény, a jelentősebb lírikusoknak viszont Balassi kivételével jól választott, jellemző költeményeit közli a tankönyv. Fl. Bacskányi: A franciaországi változásokra, Gyűlölet, Egy szerencsétlen ifjú sírjánál, Lina panasza, A szenvedő. Kölcsey: Himnusz, Zrínyi dala, Zrínyi második éneke, Csolnokon, Hervadás, hervadás, Busan csűrűg, Esti dal, Vanitatum vanitas, Húst, Áldozat, Bölöklapra, Szép Lenke, Csokonai: A nágy^{an}/osrághoz, A tihanyi echóhoz, A reményhez, Lillához, A rózsabimbóhoz, Egy tulipánhoz, Miért ne innánk?, Szerelendal a csikóbőrös kulacshoz. Borossy: A magyarokhoz, A felkelt nemességhez, Felsőbüki Nagy Pálhoz, Fohászkodás, Az én osztályrészem, A közelítő tél, Melegedés, Búcsúzás Keménysaljától, Levéltörődök barátomhoz.

Jó tanári irányítás mellett ez a szemelvényanyag alkalmas lehetett az irodalom eredményes gimnáziumi tanítására.

A II. kötetben az irodalomtörténeti rész még rövidebb /5-77.l./ mint az I.-ben /a terjedelmi különbség 28 oldal/, az olvasókönyv viszont lényegesen terjedelmesebb /51-308.l./ A különbség 64 oldal. Ezek a mennyiségi adatok világosan jelzik, hogy szerzőnk az olvasmányra épülő irodalomtanítás híve és a tankönyv elméleti anyagát

csak irányjelző összefoglalásnak tekinti, az anyag didaktikai feldolgozásának módját a tanárra bízta.

A Vörösmartyról és Petőfiről elnevezett 8. korszak /1831-1849/ tárgyalása a tudományos irodalom rövid jellemzésével, az általános műveltségi viszonyok ismertetésével kezdődik. Ezután Széchenyi, Kossuth, majd néhány alfejezetben a politikai irodalom, a történetírás, az irodalom- és nyelvtudomány képviselőinek bemutatása következik, majd külön önálló fejezetben /6 oldal/ Vörösmarty munkásságának ismertetése. Emberi egyéniségének példamutató nemes vonásait Petőfi szavaival nyomon követjük, a Zalán futása megjelenésének történeti jelentőségét hangsúlyozza, a cselekmény és a szereplők ismertetése után az eposz lírai elemeire, nyelvénkre, verselésének és költői képeinek nagyszerűségére mutat rá. A kisebb epikai művek közül a Két szomszéd várral és a Csorhalommal, a drámák közül a Csor és Tündével foglalkozik részletesebben. Igen feltűnő, hogy Vörösmarty lírájának tárgyalására mindössze 21 sort fordít a tankönyv. 18 verscím mellett néhány általános megállapítás olvasható benne a hazafias és szerelmi költeményekről, végül az epigrammákról. A költői jelentőséget méltató záró szakasz az eredetiséget, a magyar költői nyelv továbbfejlesztését, Petőfi és Arany útjának előkészítését sorolja legfőbb érdemei közé.

A kortárs lírikusok közül Bajza József, a regény- és drámaírók közül pedig Jósika Miklós munkásságának ismertetése a leg részletesebb. A magyar népköltés bemutatása Budólyi és Krisa János munkásságával kapcsolatban történik. Bütyös életútjának és műveinek tárgyalása során a falu jegyzőjét a legjobb magyar irányregénynek nevezi, a Magyarország 1514-ben pedig a kor szellemének megértése miatt dicséri. Külföldi mintái közül Chateaubriant említi.

Petőfi ismertetése is kiváló emberi egyéniségének rövid jellemzésével kezdődik, ezt követi költészetének tárgykörök szerinti áttekintése. Hazafias költészetéről szólva említi a nép ügyéért és a demokratikus eszmékért vállalt forradalmi harcát asszál a végező következtetéssel, hogy "politikai versei közt akad néhány nyers darab, de hazafias költeményei elragadó alkotások". /II.k. 33. l./ A korabeli tankönyvek negatív véleményével szemben az apostól-ról itt ilyen elismerő megállapítások olvashatók: "A költemény tele van megragadó részletekkel. A költő nyelvének sardon ragyogása, gondolatainak magas szárnyalása, az érzelnek viharos hullámszásának festése szinte fölülmulhatatlannak látszik". /II.k. 35. l./ Legtöbbször Petőfi dalköltészetét értékeli, de a világirodalom legnagyobbjai közé sorolja gondolatai nemessége, vallomásai őszintesége, nyelvének magyarsága és strófái dallamossága miatt is. Külföldi mintái közül Heinét és Béranger-t említi.

A következő korszak fő fejezete a tudományos és politikai irodalom után Arany János munkásságát mutatja be. Részletesebben epikai műveivel foglalkozik, a balladák ismertetésére 16 cím említésén kívül mindössze 12 sort fordít. A líráról szóló 14 soros jellemzés a költemények mélabus hangulatát és sötét tónusát említve így folytatódik: "A szerelen érzelmei meg sem szólaltak lantján. Annál mélyebb és megragadóbb hazafias lírája, annál melegobb és igazán magas szárnyaló ott, ahol nemzetének fájdalmát vagy reményeit tolmácsolja". /II. k. 49.l./ Jelentőségét a magyar föld és magyar nép bemutatásában, jellegzetes népi hősök teremtésében, a tárgyhoz simuló gazdag költői nyelvben és a tökéletes versechnikában jelöli meg.

Arany lírikus kortársai közül hazafias elégiái és allegóriái miatt kiemelt helyet /egy oldal/ kapott a könyvben Toma Mihály.

Petőfi és Arany követőinek rövid áttekintése után csaknem azonos terjedelemben /28-25 sor/ következik Gyulai Pál és Vajda János munkásságának ismertetése. Ez utóbbi kötöt világnézetét és társadalmi pesszimizmusát az okok jelzése nélkül onlegeti és érezhető eszméi fenntartásai ellenére elismeri róla, hogy "a visszaautóított imádó győztesét kevés költőnk tudja sordabb színezéssel festeni". Majd elismerő szavait így folytatja: "Vajda János hangja merész volt. Nyelve erővel teljes. Képzetele ugyancsak szárnyaló. Érzelmének heve megdöbbentő". /II.k. 54. l./ A 16 verscím említése szintén az életmű pozitív értékelésének jele.

A kiemelkedő szerzőkre valló részletes /2 oldal/ ismertetést találunk a könyvben Szigligeti Ede munkásságáról a Lilionfi és a Csikós című drámák kiemeléssel. A Tóth Edéről és Csikó Gergelyről szóló rövid áttekintés után következik kb. azonos terjedelemben /2-2. oldal/ Madách Imre, Kemény Zsigmond és Jókai Mór munkásságának jellemzését nélkülöző általános jellemzése. Az ember tragédiájában a koncepció nagyszerűségét, a gondolatok mélységét, Keménynél a korfestés, jellemzés és léleklelésés kiválóságát, Jókainál az előadásmód élönkséget és érzelmességet emeli ki. A két utóbbi szerzőnél utal a gyakran onlegetett hiányosságokra is. /Kemény: szerkesztés, előadásmód, Jókai: korfestés, jellemzés./

"A többi elbeszélő" cím alatt 35 soros ismertetés következik Vas Gereben és Abonyi Lajos munkásságáról. A továbbiakban egy-egy műük címével együtt név szerint említve: P. Szathmáry Károly, Beöthy László, Pálffy Albert, Degré Alajos, Vadnay Károly, Bérczy Károly, Győry Vilmos, Baksay Sándor.

A kötet végére csatolt 11 oldal terjedelmű /66-77. l./ Függelék az Arany János halála utáni magyar irodalmat tekintti át a népi-nemzeti irány szempontjából, megállapítva róla, hogy "az ujjonnan

follépő írók-költők között maradandó értékű alkotást nem hozott létre senki". Ugyanott a nyugatosok noszálnáról a következő jellemzés olvasható: "elvetnek mindent, ami megszokott, hétköznapi, hagyományos". /II. k. 71. l./ Elismeri azonban, hogy köztük több tehetséges író munkálkodik, legnépszerűbbnek, a valóban lírai tehetségnek tartja Ady Endrót.

A korszak tudományos irodalmáról szóló 81 és 261 oldalnyi áttekintés, ill. a MTA és a Kisfaludy Társaság vezetőségét, tagdát, majd egyéb tudományos intézeteket és folyóiratokat bemutató szakasz zárja a tankönyv irodalomtörténeti részét.

Az olvasmányi rész 31 szerző 283 szemelvényét tartalmazza. Petőfi és Arany művei teljesen hiányoznak, nyilván ezzel a megfontolással, hogy azok munkásságát önálló kötetekből teljes egészében kell tanulmányozniuk a tanulóknak. A nagy írók kiemeléseinek további bizonyágaként a szemelvények száma szerint élen áll Vörösmarty Mihály /40 szemelvénnel/, utána így következik a sorrend: Págy András 23, Tompa 19, Szabolcska 17, Endrődy 16, Reviczky 16, Vajda 15, Kosma Andor 14. Előg nagy a 6-7 szemelvénnel képviselt szerzők száma.

A tantervi előírás ellenére nem közöl a könyv a tárgyalat korokra és írókra vonatkozó tanulmányokat. Ennek pótlására jelent meg 1914-ben a husz irodalomtörténeti tanulmányt tartalmazó segédkönyv a gimnáziumok és reáliskolák VII. osztálya számára.⁶⁰ Ettől a hiánytól eltekintve azt mondhatjuk Pintér könyvéről, hogy az a tanterv és Utasítások /1899, 1903/ szellemében készült. Olvasmányokon alapuló, az alsóbb osztályokban szerzett ismeretekre építő olyan irodalomtörténeti tanítást sugalmaz és támogat, amely tekintettel van a művelődéstörténeti és esztétikai szempontokra, valamint a tanulók idegen irodalmakban szerzett olvasmányaira is. Örvakodik a sok név, évszám és könyvcím emlégetéséről, a 26 tények

megtanítását viszont lehetővé teszi.

Pintér Jenő tankönyvírói buzgalmit és pedagógiai felelősségtudatát jelzi, hogy Irodalomtörténeti tankönyvét 1919-ben 2. kiadásban is megjelentette anélkül, hogy tantervi változás kényszerítette volna átdolgozására.⁶¹ Ugyanakkor jó példa ez arra is, milyen szabadsága volt a tankönyvírónak az irodalomtörténeti anyag kiválasztásában és kereteinek megállapításában. Szerzőnk szerint legfőbb indok volt az átdolgozásra a középiskolás tanulók világirodalmi tájékozottságának emelése. Ennek érdekében az 1. kiadásból és a korabeli tankönyvek nagyobb részéből hiányzó világirodalmi anyaggal is foglalkozik, de emellett gyökeresen átdolgozta az elméleti részt és megrostálta a szemelvényanyagot. A Tanácsköztársaság bukása után nyomban meginduló ellenforradalmi restauráció hangulatának és politikai légkörének felolt meg a könyv 1919. augusztus 29-én kelt előszavában kifejezett következő célkitűzés: "Olyan könyvet akartam adni Magyarországnak ifjúságának, melyet örömmel és haszonnal forgathat. Áressék át a magyar ifjak, hogy mit köszön ez a nemzet a maga halhatatlan érdemű íróinak s nyorjjen az új nemzedék annyi történeti és esztétikai iskolázottságot, hogy - az iskola padjai közül kikerülve - minden szökkenő nélkül igazodjék el a modern irodalom szövevényei között".

Az anyagcsökkentés és tartalmi rövidítés a könyv terjedelmében így mutatkozik: 2. kiadás I. kötet: 256 l. /1. kiad. 276./ Ezen belül az elméleti rész: 5-77. l. /előbb: 5-105/, szemelvények 77-260 /előbb: 109-272. l./ A tulajdonképpeni rövidítés /28 oldal/ tehát az irodalomtörténeti részben történt a világtörténeti tekintés ellenére, az olvasmányi anyag terjedelme 10 oldallal növekedett.

Az átdolgozás nyomán némi változás történt a magyar irodalomtörténet korszakainak megnevezésében és évezámainak megállapításában

is: az új kiadás "katholikus kódexirodalom kora" /1001-1535/ címen összefogta az előbbiben árpádházi és vegyesházi királyok kora néven szereplő időszakokat. A reformáció kora itt 1535-től 1603-ig tart, vagyis a protestáns hitvitázás megindulásától Pázmány felépéséig, amott 1526-tól 1606-ig. Változott az ellenreformáció korának dátuma is: most 1603-tól 1704 /Gyöngyösi halála/, amott: 1606-1711. A történelmi évszámok helyett tehát az irodalomtörténetiek kerülnek előtérbe. A megújodás korának elnevezésénél viszont a klasszicizmus beiktatásával a cím is bővül, a korszakhatár pedig irodalmi évszám helyett /1831, Kazinczy halála/ történelmire /1825/ változott. Az 1. kiadásban két korzakra bontott 1831-től 1882-ig terjedő időszak most "a romantizmus és népieség" kora összefoglaló címen szerepel. Az előbb csak "Függelék"-be foglalt, 1882-vel kezdődő korzak most "a realizmus és naturalizmus kora" néven önálló fejezetet kapott. E változások nyomán az első kiadás 9 korzaka helyett a másodikban csak 8 található.

Mince terünk valamennyi tartalmi rövidítés bemutatására. Később csak néhányra utalhatunk annak előrebecsítésével, hogy az összevont a könyvben érvényesülő irodalomszemléleten és értékrenden lényegesen nem változtatott. Rámutatunk viszont azokra a világ-irodalmi kiegészítésekre, amelyek a 2. kiadás jellegét leginkább meghatározzák.

A bevezető részben a korzakok ismertetése után az új kiadásból kimeradt "A magyar irodalomtörténetírás fejlődése" című szakasz, helyette újonnan bekerült a hinduk két nagy eposzáinak, a Mahabharatának és a Ramajanának, továbbá a Sakuntala c. drámájának, a Pancsatantra mesegyűjteménynek és a Ponciánus históriájának ismertetése. A biblia, majd a görög és a római irodalom főbb képviselőinek rövid jellemzésével zárul a fejezet.

A pogány ösköltészet korában rövid ismertetés olvasható az Ezeregy éjszakáról, a Koránról, Firduszi perzsa költő híres eposzáról, a Sahnaméről, a Kalevaláról és Osszián énekeiről. Az ismertetéshoz magyarázó jegyzetek is kapcsolódnak. A kat.kódexirodalon korábban fűzött világirodalmi összefoglalás /17-19.l./ Bodadach, Niebelung-ének, Roland-ének, Arthur mondakör, Cid-románok, Dante: Divina Commedia, Boccaccio: Dekameron, Ariosto: Orlando Furioso, Kempis: Krisztus követéséről. /A szerzőkről itt is lexikonszerű jegyzet./

A reformáció korabeli irodalomtörténeti rész rövidítését jól érzékelteti az, hogy Balassi tárgyalása 75 sorról 36-ra szűkült. Világirodalmi összefoglalás címen viszont önálló fejezetbe /26-27.l./ kerültek a következő művek: Tasso: Megszabadított Jeruzsálem, Camoens: Lusadák, Cervantes: Don Quijote, Shakespeare drámái.

Az ellenreformáció korának magyar irodalomtörténete is lényegesen /18-ról 11 oldalnyira/ megrövidült, a világirodalmi összefoglalásban /39-40.l./ viszont feltűnő maximalizmust jelezve a következő szerzők nevével találkozunk: Corneille, Racine, Moliere, Lafontaine, Boileau, Pascal, La Rochefoucauld, Bossuet, Fénelon, Sévigné, Saint-Simon, Lope de Vega, Calderon, Milton. A tudományos kutatás legfrissebb eredményeinek figyelembe vételét mutatja, hogy a koruc kor költészetével kapcsolatban ez a kiadás fölveti a Thaly-kérdést is.

A kat. restauráció korában szintén a világirodalmi összefoglalás /45-46.l./ pótolja a magyar irodalomtörténet megrövidítését. Részletesebben csak Voltaire-ről és Defoe Robinsonjáról szól a könyv, de megemlíti a következő neveket is: Rousseau, Swift, Montesquieu, Diderot, D'Alenbert, Buffon, Young, Pope, Goldsmith,

Forcy, Metastasio, Goldoni, Alfieri.

A megújulás korának irodalmát tárgyaló résznél a korabeli politikai helyzetváltozással /1919/ magyarázható annak a szakasznak a kihagyása, amely a felvilágosodás irodalmának nemzetközi jellegét és magyarországi népszerűtlenségének okait magyarázta az 1. kiadásban. E korszak világirodalmi összefoglalásában néhány fontos jellemzővel a következő nevek szerepelnek: Klopstock, Wieland, Lessing, Herder, Goethe, Schiller, Bürger, Voss, Matthison, Gessner, a Schlegel testvérek, Kleist, Körner, Jean Paul, Kotzebue, Beaumarchais, Chateaubriand, Chenier, Béranger, Byron, Shelley, Burns, Moore, Puskin.

Az olvasmányanyag megrostálása folytán teljesen kimaradt az 1. kötetből 35 szerző, így az új kiadásban 69 helyett mindössze 34 található, újonnan került be 25, az első kiadásban joggal hiányolt szemelvény, köztük 10 Balassi, 4 kuruc kori és 5 Csokonai verse. Így az összes szemelvények száma a 2. kiadás I. kötetében 118, tehát 41-gyel kevesebb, mint az 1. kiadás I. kötetében.

A 2. kiadás II. kötete 308 oldal terjedelmű, kéttel rövidebb az elsőnél. Szerkeszti beosztása: irodalomtörténet 3-67.l. /előbb: 5-77/, olvasmányok 68-294.l. /előbb: 81-308/. A rövidítés lényegében az irodalomtörténeti részben, nem a szemelvényekben történt.

A külső forma csak a betűnagyságban és a papír minőségében mutat némi különbséget az 1. kiadás javára, a tagolás a szerkeszti beosztás és nyomdatechnika alig változott.

Az 1825-től 1882-ig terjedő korszak irodalmát tárgyaló fejezetben említésre méltó változás, hogy a Vajda Jánosról szóló ismertetés bővült, és szaporodott benne az elismerő megállapítások száma. Ugyanilyen szerencsés kiegészítés a Tolnai Lajos pályáját

móltató magyarázat. A legfeltűnőbb új elem viszont ebben a kötetben is az a hat oldal terjedelmű világirodalmi összefoglalás /49-551.l./, amely röviden ismerteti Heine, V.Hugo, George Sand, Balzac, Flaubert, Masset, Baudelaire, Mistral, Scott, Dickens, Thackeray, Eliot, Tennyson, Longfellow, Poe, Manzoni, Leopardi, Carducci, Anderson, a svéd Tegnér, a lengyel Mickiewicz, Gogol, Turgenyov, Dosztojevskij és Tolstoj munkásságát.

Pintér konzervatív, retrográd történelemszemlélete a világháború és azt követő viszonyok jellemzésében így jut kifejezésre: "A magyar katonák páratlan hősiességgel küzdöttek, de vérük hiába hullott. A harctéri összemlást követte az internacionalista forradalom. Az állami és társadalmi rend csak nehéz küzdelemnek és súlyos szenvedések árán állott helyre". /II.k. 55.l./ A korszak szépirodalmi anyaga meggyesik az 1. kiadás Függelékében olvashatóval. A konzervatív értékeszmény alapján kiemelt lírikusok közt újonnan szerepel néhány soros móltatással Vargha Gyula, Sajó Sándor és Bartók Lajos. A regényírók közt a leglelkesebb móltatást Herczeg Ferenc kapja, de feltétlen elismerés jut kifejezésre a Gárdonyiról szóló 19 soros ismertetésben is.

Ady Endréről és a nyugatosokról az 1.kiadás egyetlen sor helyett most 12 sor terjedelmű, örtetlenségre valló retrográd szemléti tájékoztatás olvasható. A világirodalmi kitekintésben a naturalizmus és szimbolizmus nagyon vázlatos jellemzése után a következő neveket találjuk: Hauptmann, Sudermann, Verlaine, Zola, Maupassant, Daudet, France, Rostand, Maeterlinck, Kipling, Wilde, Echegaray, Ibsen, Sienkiewicz, Gorkij.

Az olvasmányanyagban legfeltűnőbb változás, hogy az új kiadásban 34 Petőfi - és 20 Arany - ^{v2,3} ~~szemléti~~ is található a szemléti anyag között, amelyeknek száma általában csökkent az előzőhöz

képest: Vörösmartytól 40-ről 32-re, Czuczornál 11-ről 4-re, Szabolcskánál 17-ről 4-re. Teljesen kiharadtak a kötelező olvasmányok szemelvényei, három költő viszont újonnan lépett a sorba: Vargha Gyula 4, Sajó Sándor 3 és Ady Endre 8 költeménnyel.⁶² Az Ady-versek után magyarázatként 10 soros idézet következik Horváth János „Ady s a legújabb magyar líra” c. tanulmányából. A szemelvényekhez nyelvi magyarázatokat tartalmazó lábjegyzetek csatlakoznak.

A tankönyv didaktikai hatásfokát kedvezően befolyásolják azok a kiegészítések, amelyek a magyar írók új kiadásairól, a fontosabb tanulmányokról, irodalmi folyóiratokról, a IV-VIII. osztály kötelező olvasmányairól, a könyvnélkül tanítandó versekről és a VIII. osztályos írásbeli dolgozatok tételeiről adnak tájékoztatást. A tantervben és Utasításokban ezekről a kérdésekről csak általános rendelkezések olvashatók. A tanárra volt bízva annak eldöntése, hogy melyik mű legyen házi és melyik iskolai olvasmány. Nincs előírás a könyvnélkül tanítandó versekre, az írásbeli dolgozatoknak csak a számát, témakörük jellegét és a kidolgozásukkal szemben támasztott követelményeket jelzik, de velük kapcsolatos konkrét előírásokat nem tartalmaznak. Ilyen helyzetben a tankönyv nyújtotta segítség az uniformizálás veszélye nélkül megkönnyíthette és határozott mederbe terelhetette a tanári munkát.

Pintér könyvének ez a kiadása tehát eszméileg egyértelműen igazodott az ellenforradalmi rendszer reakciós művelődéspolitikája kívánalmaihoz, ugyiszlén korábban, mint /1919/, ahogyan azok rendeletok és törvények formájában megjelentek volna; a pedagógiai gyakorlat számára viszont néhány utmutatással az előzőnél nagyobb segítséget nyújtott. A világirodalmi kitekintés helyes gondolat lett volna, de a sok név puszta felsorolása olvasmányélmény nélkül az irodalmi nevelés szempontjából nem sok eredménnyel járhatott.

A Horthy rendszer új gimnáziumi tantervének kibocsátása

előtt /1924, 1926/ aránylag rövid idő alatt /1920-1922/ két újabb változatban jelent meg Pintér irodalomtörténeti tankönyve.⁶³

A 3. kiadás előszavában az akkor /1921/ már budapesti tanke-
rületi főigazgatói tisztséget viselő és a MTA tagságával kitüntet-
ett szerző a rendszer hű tisztviselőjére és a lelkiismeretes tudós-
ra egyaránt jellemzően így indokolta könyve átdolgozásának szüksé-
gességét: "Az ilyen nemzetnevelő munkától nem lehet sajnálni semmi
fáradtságot. A mi legnemzetibb tudományunk iskolai kézikönyvében ne
legyen egy henye mondat, egy szükségtelen jelző sem. Így tekintve
a feladatott: a középiskolai irodalomtörténetírás munkája - ha nem
puszta tankönyvkészítésnek, hanem minden isében átgondolt kompo-
zíciónak fogjuk föl - voltaképpen ^{nem} könnyebb, mint egy nagy tudomá-
nyos irodalomtörténet megírása. /I.k. 5.l./

Az átdolgozás során leglényegesebb változtatás a szemelvény-
válogatásban történt. E tekintetben az a szándék vezette a szerzőt,
hogy az ifjúság e két kötetben mindast hiánytalanul egybegyűjtve
kapja, ami a középiskola szempontjából nélkülözhetetlen történeti
vagy esztétikai értékek. E két kötet szemelvényeikhez mindössze még
bizonyos kötelező olvasmányok hozzácsatolását tartja szükségesnek
a VII. és VIII. osztályos irodalomtörténeti tanításban.⁶⁴ Itt hív-
ja föl a figyelmet néhány évvel ezelőtt megjelent Irodalomtörténeti
Olvasókönyvőre, amely a gimnáziumi tanterv és Utasításoknak megfe-
lelően a behatóbban tárgyalt írókra vonatkozó tanulmányokat tartal-
mazza.

A szemelvényanyag növekedése folytán az egyes kötetek terjedel-
me így változott: I.köt. 296 lapról 351-re, a II. 308-ról 436-ra
bővült. Az irodalomtörténeti rész terjedelme alig változott: az I.
kötetben 72 lapról 67-re csökkent, a II.-ban 63-ról 66-ra emelkedett.
Az irodalomtörténeti korszakok megnevezésében és évszámaiban egyet-
len változás, hogy "a realizmus és naturalizmus kora" az új kiadás-

ban lezáró évszámot is kapott /1882-1920/, előbb még nyitott volt. Megrövidültek a világirodalmi összefoglalások és tartalmilag bővültek, verseikkel gazdagodtak, konkretizálódtak a kiemelkedő magyar szerzőkről /Balassi, Csokonai stb./ szóló ismertetések.

Az ellenforradalmi ideológiának tett engedmény és a reakciós politika szolgálatára irányuló szándék az 1918-as forradalom és a Tanácskötésesség gyalázásában így jutott kifejezésre: "Országunk félrevezetett rajongók, agyafurt szólhámosok és lelketlen gonosztevők számmánya lett. Az ujjonnan szervezett nemzeti hadsereg megsebadította hasánkat az árulóktól és banditáktól, de az állami és társadalmi rend csak súlyos szenvedések árán állott helyre". /II.51. l./ Ennek természetes folytatása a századforduló hírlapirodalmának ilyen jellegű: "Internacionalista szellemű, lelkiismeretlen újságírók ragadták magukhoz a kösvélemény irányítását. Megkezdődött az országos kutyamérgezés, a nemzet tekintélyes férfainak gyalázása, államunk épületének alattomos aláaknázása". /uo./ Ebben a tükrőben Vörösmarty költeményei és Herczeg regényei kapják az elismerést, a nyugatosok munkája pedig "nemzetellenesség"-nek és "tekintélyrombolás"-nak minősül.

Ezek az önmagukért beszélő kijelentések egyértelműen jelzik Pintér könyvének konzervatív, nacionalista szemléletét és a tényleges helyzetképet torzító értékeszményét.

Az I. kötetben 21, a II.-ban 74 az új magyar irodalmi szemelvények száma. Lényegesen gazdagodott az új kiadásban a Függelék-be sorolt módszertani útmutatók anyaga. Az I. kötetnek ebben a részében szemelvények találhatók a magyarországi latin irodalomból⁶⁵, ezután következik az un. útműtató, amely évszázadonként két egymásmelletti oszlopban párhuzamba állítja a magyar és világirodalom legkiválóbb alkotóit, illetve alkotásait. A Függelék III. része a magyar és külföldi írók bővebb tanulmányozásra alkalmas

bibliográfia /6 oldal/, a IV. pedig 22 szállóigót tartalmaz. A továbbiakban javaslat található a könyvnélkül megtanulandó költemények és prózai szemelvények minimumának kiválasztására, az írásbeli dolgozatokra, a kötelező olvasmányokra módszertani utmutatással arra, hogyan kell az olvasmányokról tartalmat, jól használható jegyzetet készíteni.

A II. kötet Függelék 8 részből áll: 14 un. híres költemény után 30 katolikus, 17 református és 24 evangélikus ének címe következik, majd másfél oldal terjedelemben magyar népdalok és nótaszerzők ismertetése. Itt is található évmutató, bibliográfia, szállóigék jegyzéke, könyvnélkül tanulandó verseknek I-VIII. osztályig /összesen 20/, írásbeli dolgozatok, kötelező olvasmányok és 60 összefoglaló érettségi tétel mintakidolgozással, végül 5 és fél oldalas tárgymutató. A tanári munka támogatására tehát ez a kiadás az előbbinél még nagyobb segítséget nyújtott.

A világháborút követő nehéz évek arra kényszerítették a szerzőt, hogy a 4. kiadásban ⁽¹⁹²³⁾ könyvét megrövidítse. Ennek folytán az irodalomtörténeti fejezetek csak kevésbé módosultak ugyan, de a szemelvényes rész kisebb lett. A 3. kiadás változatlan közrebocsátása - amint az előszóban írja - szinte megfizethetetlenül tette volna a könyvet a legtöbb tanuló számára: ezért csak a legfontosabb olvasmányokat vettek föl a szemelvényes részbe.

A kisebb forma és rövidebb terjedeleme ellenére megmaradtak ennek a kiadásnak a Függelékben is az előszóban ismertetett módszertani tájékoztatások /évmutató, bibliográfia stb./.

Abban az időszakban, amelyben az 1879-es tanterv nyomán a gimnáziumi oktató-nevelő munka szellemét és anyagát Kármán Mór pedagógiai elvei határozták meg /1879-1924/, az irodalomtudományban a pozitivizmus uralkodott. Az irányzat alapját képező filozófia August Comte, J. Stuart Mill és Herbert Spencer rendszerében gyökerezik. Fő jellemvonása, hogy az egyetemes kérdések felvetése helyett az indukciót és a részletek elemzését, a spekulatív gondolkodás helyett a tények tiszteletét állítja a vizsgálódás középpontjába. Elterjedése összefügg a természettudományoknak a 19. század második felében létrejött nagyarányú fejlődésével.

Az európai irodalomtudományban vezető irányzattá a múlt század hetvenes-nyolcvanas éveiben vált. Franciaországon és Anglián kívül /Taine, Hennequin, Guyau, Lacombe, Renard stb./ leginkább Németországban terjedt el /a Scherer iskola/.

Magyarországi megjelenését 1871-től, Pauler Gyulának a Századokban Comte, Buckle és Draper történetfelfogását ismertető cikkeitől szokás számítani. Az irodalomtudományban első jelentkezése Riedl Frigyesnek 1877. évi cikke a Pesti Naplóban, amelyben bírálja a Budapesti Szemle konzervativizmusát, Taine és Darwin elméletei elől elzárkózó magatartását.⁶⁶ Megállapítható viszont az is, hogy "mindazokat, akik a "népnevezeti" esztétika egyeduralmának a megszüntetéséért küzdöttek, vagy ennek az esztétikának a korszerűsítésén fáradoztak, a hatvanas esztendőktől, több-kevesebb kapcsolat fűzte a pozitivizmushoz, mégpedig elsősorban annak angol-francia válféjéhez".⁶⁷ Legtekintélyesebb magyar képviselője Riedl Frigyes és Péterfy Jenő, a németes /Schere-féle/ filológiai pozitivizmus meghonosítója Heinrich Gusztáv. Rajtuk kívül azonban hatással volt ez az irányzat a 19. század második és a 20. első fe-

leben a legtöbb magyar irodalomtörténészre, nemcsak azokra, akik az ötvenes évek nemzedékének liberalizmusát a 67 utáni új helyzetben elégtelennek tartották, hanem a belülről reformálni szándékozókra, sőt a konzervatív vagy reakciós irányba fordulókra is, de nem egyértelműen és mindenekfelett, hanem más irányzatokkal: esztéticizmussal, pszichológizmussal és szociológizmussal együtt. Ezért helyesen állapítja meg Horváth Károly: "A pozitívizmus többarcú jelenség és a hatása alá kerülő tudósok munkái is igen eltérő vonásokat mutathatnak, olyanokat is, amelyek nem a pozitívizmusból származnak". /i.m.57./

Nyilvánvalóan vonatkozik ez a megállapítás az előző fejezetben bemutatott irodalomtörténeti tankönyvekre is, amelyeket már csak azért is ajánlatos még egyszer áttekinteni, mivel van olyan nézet, mely szerint a műközpontu, nevelő értékű irodalomtanítás gyakorlati megvalósulásának a pozitívizmus érvényesülése volt egyik akadályozója. /Komár Fálné i.m.31./ Ezzel kapcsolatban azonban meg kell említenünk, hogy a köznap nyelvhasználat olykor önkényesen faktualizmusra, filológiai adatközlésre szűkíti le a pozitívizmus fogalmát, ennél fogva minden olyan irodalmi vizsgálódást, amely gondos filológiára épül, pozitivistának minősít tekintet nélkül annak eszmei irányultságára. Érezni kell tehát a különbséget az általános szóhasználat és a szakmai minősítés között.

Beőthy Zsoltot, a leghosszabb életű és legnagyobb hatású irodalomtörténeti tankönyv szerzőjét Riedl Frigyes és Péterfy Jenő mellett a pozitívista kor harmadik típusának tekintti az irodalomtudomány, "aki Taine elméletéből kialakította a milleniumi időszak alatt a magyar uralkodó osztály nacionalista illúzióinak legjobban megfelelő magyar irodalomtörténetírást". /Horváth i.m.408/ Mint fenti ismertetésünkben láttuk, a "race" fogalmát

A "nemzetiség"-gel helyettesíti. Ehhez járulnak a korszerűség, a viszonyok, a hagyomány és az írói egyéniség mint az irodalmi alkotást meghatározó tényezők. A magyar irodalom történetét mint a "volgai lovas"-ban testet öltő "nemzeti eidosz" megnyilatkozását fogta fel. Így lett a polgári pozitívizmusból nemesi-polgári nacionalista ideológia. Ez azonban a tankönyv első kiadása idején még nem mutatott olyan torzításokat, mint később, főként a Tanácsköztársaság bukását követő években. Nacionalizmusa ekkor még nem sokban haladta túl a Gyulaiéét. Ténytisztelt és pozitívista esztétikai empirizmus jellemzi a művet, Arany és Petőfi korát tűntetve föl a magyar irodalom egyetlen és vissza nem térő fénykorának. Az irodalomszemlélet nemzeti jellege az előző korszak hagyományát folytatva a könyv címében is /A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése/ kifejezésre jut.

A kortársnak tekinthető tíz irodalomtörténeti tankönyv szerzője közül Beöthy kivül még öten /Lévay István, Szántó Kálmán, Góbi Imre, Horváth Cyrill és Erdélyi Károly/ használták irodalomtörténetük címében a "nemzeti" jelzőt, a többiek /Tóth Sándor, Váczy János, Bartha József, Prónai Antal, Pintér Jenő/ tankönyve egyszerűen "A magyar irodalom története" címet viseli.

A felsoroltak közül Beöthy Zsolt mellett csak Pintér Jenő nevéhez fűződik a magyar irodalomtörténet-írás terén önálló "tudományos rendszerezés", a többiek főként egy-egy részletkérdés kutatói voltak, tankönyvükben jórészt mások eredményeire támaszkodtak. A "nagy Pintért" /1930-1940/ viszont szintézisreemtő elv hiányában a szó legsivárabb értelmében vett pozitívista alkotásnak tekinti a szaktudomány. Horváth János véleménye szerint: bibliographie raisonnée, egy kronológiai rendbe rakott Szinnyei. Rá is vonatkozik

azonban a megállapítás, mely szerint "a két világháború közötti akadémikus pozitivistáknál csupán a módszer a pozitívista, a világnézeti tartalom már nem a Comte-, Taine-, Mill-féle agnoszticizmus, hanem a magyar uralkodó osztályok konzervatív nacionalizmusa. Ez a reakcióssá válás megindult már az első világháború előtt a tizedes években."⁶⁸

Pintér középiskolai irodalomtörténeti tankönyve lexikális adathalmaz vagy enciklopédikus teljességigény okán a szó perioratív értelmében nem tekinthető egyértelműen pozitívista alkotásnak, hiszen szerzője helyesléssel vette tudomásul a Középiskolai Utasításoknak azt az előírását, hogy a magyar irodalom tárgyalásából ki kell kapcsolni minden fölösleges részletet. Fenti ismertetésünkben kitűnik, miként rostálta meg tankönyvének már első kiadásában azt a hagyományos magyar irodalomtörténeti anyagot, amely Toldy és Beöthy iskolakönyveinek megjelenése óta szinte változatlanul vándorolt át kézikönyvről kézikönyvre.

Az anyagválogatást, a terjedelmi rövidítést a szemelvényekben és az irodalomtörténeti részben a többi kortárs tankönyvszerző is elvégezte. Ennek érzékeltetésére egymás mellé állítjuk a tankönyvek irodalomtörténeti részének oldalaszámait:

Beöthy 1.kiad. I.köt.135, II. 139, /A későbbi kiadásokban lényegesebb terjedelmi változást főként az írói arcképek fölvétele okozott./, Lévy: 76, Tóth Sándor 1.kiad.: 162, 2.: 139, 3.I.köt.144 II.104, Szántó: 140, Góbi 1.kiad.171, 2.kiad.I.köt.112, II.: 115, Horváth 1.kiad.: 149, 2. I.köt.281, II.: 169, Bartha: 234, 2.kiad. I.köt. 138, II.:116, 3.kiad.I.köt. 119, II.206, Prónai 1.kiad.I.köt. 159, II.147, 4.kiad.271, Pintér 1.kiad.I.köt.103, II.72, 2.kiad. I.köt.75, II.68 /A későbbi kiadásokban a terjedelmi változást leginkább az írói arcképek beiktatása vagy a szemelvények válogatása okozta./

Jól tudjuk, hogy a könyvek terjedelmének egzakt mérésére a betűnagyság és a szövegtűkör különbözősége miatt az oldalszám nem a legbiztosabb támpont, egybevetésükből azonban a feldolgozott anyag mennyiségére vonatkozóan némi következtetés mégis levonható.

Az a tény, hogy az egy éves irodalomtanítási időre készített tankönyvben /1899 előtt/ Beöthyhez viszonyítva Lévy csaknem egy negyedére, Tóth Sándor, Szántó, Góbi, Erdélyi és Horváth Cyrill kb. felére csökkentette a terjedelmet, külsőleg is dokumentálja a szerzők elvi szembenállását a lexikális adatok tengerére épülő irodalomtanítással. A két évre szóló /VII-VIII. osztály/ 1899 és 1924 között megjelent irodalomtörténeti tankönyvek közül Pintér és Góbi kivételével Horváth Cyrill, Bartha József és Prónai művei elérték, sőt, a későbbi kiadásokban túl is haladták a Beöthy-féle irodalomtörténet terjedelmét. A bővülés azonban nem az irodalomtörténeti adatok mennyiségének növekedéséből, hanem a kiemelkedő szerzők munkásságának részletesebb tárgyalásából keletkezett. A művelődéstörténeti fejezetek megrövidítése és számuk csökkentése ellenére ezekben a könyvekben is található néhol nevek és címek felsorolására korlátozódó részlet. A ténybizonylat mellett az indukciós módszer alkalmazása egyes tankönyvek /Lévy, Vácz/ szerkesztésében és általánossá tételének szorgalmazása a tanítási gyakorlatban, főként pedig a nemzeti szellem irodalmi megnyilvánulásának vizsgálatára korlátozódó szemlélet uralma a vizsgált tankönyvekben kétségtelenül a pozitívista irányzat érvényesülésének bizonyítéka. Ez talán még inkább akadályozta a műközpontú, élményszerű irodalomtanítás kialakulását, mint a lexikális adatok nagy mennyisége. Így vált lehetővé, hogy a 20. század elejére epigonná vált "népnemzeti" iskola követői és képviselői kerültek előtérbe a tankönyvekben és az oktatásban. A pedagógiában uralkodó nemzetnevelési elv is kedvezett ez irányzat térhódításának.

V.

A Horthy-korszak első középiskolai törvényét és tantervét /1924-26/ követő irodalomtörténeti tankönyvek

A történeti kutatások alaposan elemezték és tudományosan értékeltek már azokat a törvényeket, rendeleteket, elméleti fejtegetéseket és gyakorlati intézkedéseket, amelyek a Horthy-korszakban az első- és középfokú oktatás neveléspolitikai alapelveit, szervezeti formáit, művelődési anyagát, célkitűzéseit és feladatait meghatározták.¹ Ezek alapján világos, miért volt fontos az ellenforradalom vezető köréi számára az osztálytársadalmat konzerváló régi iskolarendszer fenntartása, miért elégedtek meg átfogó közoktatási reform helyett az értelmiség képzésére szolgáló középiskola differenciálásával, vagyis a latinos-görögös gimnázium és a természet-tudományos reáliskola mellett a latint és a modern nyelveket középpontba állító reálgimnázium, a modern nyelvekre és természet-tudományokra nagyobb gondot fordító leánylicéum és az egyetemen tovább tanulni nem szándékos leányok számára a leánykollégiumok létrehozásával. /1924.XI.tc./

Bethlen István, Klebelsberg Kunó, Kornis Gyula és mások szerepének vizsgálatát mellőzve a kultúrpolitika kialakításában csak azt emeljük ki, hogy a differenciált középiskoláknak lényegében azonos volt a nemzeti műveltségi bázisuk, bennük az ún. nemzeti tárgyakat: a magyar nyelvet, irodalmat, történelmet és földrajzt csaknem teljesen azonos óraszámban, ugyanabban a szellemben tanították. Ez a hazafias és a vallásos gondolat összekapcsolását, az antikommunizmus és irrodentizmus ébrentartását jelentette a nevelésben. A nemzet vezető garnitúrájának magas színvonalú oktatása érdekében

azonban a bethloni konszolidáció időszakában /1921-31/ a nemzet-
nevelő szempontok érvényesítése még nem szorította annyira háttérbe
az általános műveltségi igényt, mint később a nyílt fasiszta politi-
ka erősödése idején /1932-44./

A következőkben mindenekelőtt a fiú- és leányközpiskolák szá-
mára 1926-ban, ill. 1927-ben kiadott, lényegében azonos koncepciót
képviselő tanterveket és utasításokat kell vizsgáljunk különös te-
kintettel a VII-VIII. osztályban folyó irodalomtörténet tanítására²,
mert csak így érthetők az irodalomtörténeti tankönyvek szerkesztő-
sében érvényesülő szempontok, valamint a szerzők költötteségének és
szabadságának mértéke.

As 1926-os és az 1899-es tanterv között a elő megjelölésében
egy kis stiláris módosításon kívül minősébe annyi az eltérés, hogy
az új megfogalmazásban elmaradt "a magyar irodalom és művelődés fej-
lődésének kiemelése, hangsúlyt kapott viszont az "irodalmi művek ol-
vasásán, tartalmi és formai elemzésén, irodalomelméleti és történeti
ismertetésén, irodalomelméleti és történeti ismereteken alapuló ma-
gyar irodalmi műveltség". /3.1./ A feladatok meghatározásában a tan-
tervekhez kiadott részletes utasítások közt³ csupán annyi különbség
van, hogy az 1927-es utasítás az olvasmányokról azt is megjegyzi:
"A jól megválasztott olvasmány természetesen páratlan nevelő értéket
is jelent". Ebből a rövid kiegészítésből Konár Pálné joggal követ-
keztet arra, hogy "valamennyi csekély mértékűnek látszó módosítás
nagyon is átgondolt volt abból a szempontból, hogy az irodalomtani-
tást - közvetlenül vagy bonyolultabb áttételek útján - olyan irányba
terelje, amelyben az a maga sajátos eszközeivel hathatósan támogat-
hatja az ellenforradalom politikai törekvéseit magáévá tevő, vallás-
erkölcsi alapon álló és burzsoá értelemben hazafias szellemű, vese-
tésre hivatott fiatal értelmiségiek kénevelését".⁴

Az 1926. évi tantervben előírt művelődési anyag is az 1899-es koncepció szerint épült fel, vagyis az I-III. osztály költői és prózai olvasmányai után stilisztikai, retorikai és poétikai tanulmányok következtek a IV.-VI. osztályban, végül a VII-VIII. osztályban irodalomtörténettel zárult a magyar tantervi anyag. Különbség van viszont abban, hogy az új tanterv első helyre teszi és cím szerint is feltünteteli a tárgyalandó szemelvényeket, bővíti az olvasmányanyagot, és kisebb igényekkel lép fel az elméleti ismeretek tanításával kapcsolatban. A VII-VIII. osztályos irodalomtörténeti anyag megjelölésében több olyan kisebb változás mutatható, amelyekre a tankönyvíróknak figyelmet kellett fordítaniuk.

Az 1926-os tanterv pl. Kisfaludy Károly tanítását a VII. osztályban írja elő, és a VIII. osztályos tananyagot Széchenyi fellépésétől számítja. Különbség a két tanterv közt, hogy az utóbbi a részletesen tárgyalandó írók között az előbbinél több nevet említ, és előírja, hogy "a tantervben megállapított olvasmányanyag még kiegészítendő a lehetőséghez képest a görög és római irodalom, illetőleg az újabb világirodalom kiváló termékeivel". /7.1./ A régebbi tantervekben ilyen előírás nem található. A tankönyvírók egyéni döntése alapján került sor világirodalmi művek ismertetésére a középiskolai tankönyvekben.

Az előbbinél több mint negyedszázaddal később keletkezett tanterv értelmesszerűen megfeszabította az irodalomtörténeti folyamat vizsgálatát: a VIII. osztályos anyagot nem Madáchcsal zárja, hanem a fiatalabb szerzők közül a részletesebben tárgyalandók közé sorolja Gyulait, Mikszáthot, Gárdonyit és Herczeg Ferencet is. Ez az anyagbővítés azonban nem tekintendő gyökeres újításnak, mivel irodalomtörténeti tankönyveink egy része tantervi előírás nélkül eddig is foglalkozott a legújabb kor irodalmával.

Az 1926-os tantervnek abban a mondatában, amely a VII-VIII. osztály számára előírt tananyagban "a magyar irodalmi iszlés, nyelv és stílus fejlődésének" megmutatását hangsúlyozza /7.1./ a szellem-történeti irányzat jelentkezése mutatkozik. Ismeretes, hogy Horváth János Magyar irodalomismeret c. munkájában /1922/ az irodalom fejlődése folyamán létrejövő végső eredményt az irodalmi tudásban és iszlésben ragadja meg, és azt írja róla, hogy "az irodalmi iszlés, amelyről itt szó van, nem szeszóly, nem egyéni így vagy úgy tet-esés, hanem történelmi fejlődés, kollektív tulajdon... az irodalmi alapviszony, amely mindenkor az egyes személyek között léte-sül, végtelen ismétlődésével egy nagy közösséget teremt". /203.1./ A tanítás szellemére vonatkozó, az új irodalomszemléletben gyöke-rező kívánalmakat az 1927-es Utasítások így juttatják kifejezésre: "Bár - főleg a VIII. osztályban - az irodalomtörténeti ismertetés egyes kiválóbb írói egyéniségek körül csoportosul, ezeket nem kell mindentől elszigetelten tárgyalni, bele kell őket állítani az il-lető fejlődési sorozatba is, melyhez tartoznak; illetőleg fejlő-dési átnézeteket is kell adni az írókkal kapcsolatosan, esetleg az anyag befejeztével ... Szükséges, hogy az egyes korszakok ural-kodó irodalmi iszléséről is ismerete legyen az ifjunak, hogy ismer-je az 1772-től 1848-ig terjedő korszakban az irányok és iszlések áramlásait, változását, kiválasztódását". /61.1./⁵

A tankönyvek tartalmát és szellemét meghatározó eddig emli-tett tényezők /tanterv, utasítások, irodalomtörténeti módszer/ mellett megjegyzendő az is, hogy a régebben többfelé ágazó, olykor egyéni indítékokból is táplálkozó tankönyviről tevékenység a Northy-korszakban három fő irányra korlátozódik: 1./ a Franklin Társulat Pintér-féle, 2./ a Szent István Társulat Alezseggy-Erisits-ik-féle sorozata, 3./ a protestáns iskolák számára készült Zeig-mond Ferenc-féle irodalomtörténeti tankönyvek.

1. PINTÉR JENŐ IRODALOMTÖRTÉNETI TANKÖNYVÉNEK ÚJABB VÁLTOZATAI

A pedagógiai felolvaségtudatból táplálkozó állandó javítási szándék és az 1924. évi köztársasági tanterv előírásai készítettek Pintér Jenőt irodalomtörténeti tankönyve újabb átdolgozására és 1927-ben 5. kiadására.⁶ A változtatás lényege röviden úgy foglalható össze, hogy ezúttal az elméleti részt behatósabban tárgyalta, az olvasmányok közé ismét fűlvette azokat a szemelvényeket, amelyeket a nehézségek miatt az előbbi kiadásból ki kellett hagynia, végül pedig irodalomtörténeti tanulmánygyűjteményt is csatolt a kötethez. Legfeltűnőbb azonban a könyv esztétikai értékének növekedése. Ezt szolgálja a Gyönyörű Gyönyör illusztrátornak az irodalomtörténeti szövegekhez alkalmazkodó 40 rajza, a 39 külföldi írói arckép /késülük 16 egész lap nagyságú színes reprodukció, 25 kisméretű portré/ és 13 hasonmás híres művek címlapjáról. Mindezek alapján a hivatalos bírálathoz ilyen jellemzés olvasható róla: "A könyv ma forgalomban levő magyar irodalomtörténeteink sorában külső kiállítását és belső elrendezését nézve egyaránt legkitűnőbb. A tanuló a műben értelmi fokának megfelelő és vonzó előadásban mindazt megtalálja, ami szellemi életünk múltját, illetőleg az iskolá és a küsműveltség szempontjából minél is fontos".⁷

Könyve használatát Pintér Jenő nem elszigetelten, nem csupán a VII-VIII. osztályra korlátozva, képzelte el, hanem az alsóbb osztályok tananyagával összefüggésben. Ennek érdekében Zlinszky Aladár stilisztika /IV.o./, Riedl Frigyes retorika /V.o./ és poétika /VI.o./ könyveit úgy dolgozta át, hogy a bennük közölt elmélet és olvasmányok rendszeres fűlépítésével egyben minijárt meg is alapozza az irodalomtörténeti tanulmányokat. A IV-VI. osztály elméleti anyagának és olvasmányainak az irodalomtörténethez kapcsolá-

sától azt várta, hogy a tanulók "biztos irodalmi tudást visznek magukkal az iskolából az életbe". /6.1./

As elméleti anyag bővítése és az olvasmányi rész kiegészítése folytán így alakult a könyv szerkezeti beosztása: I. kötet 456 lap. 3-104-ig irodalomtörténet, 105-375-ig olvasmányok, 376-432-ig irodalomtörténeti tanulmányok, 433-448-ig Függelék, 450-456-ig névmutató, tartalomjegyzék. II. kötet 405 lap. 3-133-ig irodalomtörténet, 134-337-ig olvasmányok, 338-370-ig irodalomtörténeti tanulmányok, 371-396-ig Függelék, 397-405-ig névmutató, tartalomjegyzék.

Pántér Jenő - mint fentebb láttuk - irodalomtörténeti tankönyvének már a második /1919/ és a harmadik /1921/ kiadásában tantervi előírások nélkül is elvégezte azokat a tartalmi módosításokat, amelyeket az ellenforradalmi rendszer szemléletben és az irodalmi anyag válogatásában megkívánt tőle, ezért az irodalomtörténeti rész a kiegészítések ellenőre az ötödik kiadásban lényegében alig tért el a közvetlenül megelőzőktől: a korszakbeosztás és azon belül a fejezetek címe, tartalma igen keveset változott. Már az 1919-es 2. kiadásban megtörtént az irodalomtörténeti korszakok stíluskategóriákkal való megjelölése: klasszicizmus, romantizmus, realizmus kora. Az 5. kiadás megjelenésének időpontja /1927/ az 1880-tól 1920-ig terjedő korszak tárgyalását is igényelte, és az nyilván a szemlélet történeti szemlélet hatására kapta könyvünkben "a realizmus, naturalizmus és szimbolizmus kora" elnevezést.

Mienc módunkban, de nem is szükséges mindazoknak a kisebb kiegészítéseknek, stiláris módosításoknak a felsorolása, amelyek az új kiadás értékét feltétlenül növelték. Általánosságban csak annyit említnék róluk; konkrétabbá és tartalmasabbá tették az anyagot ezzel, hogy az általános műltatások közt verscímek és a terjedelmesebb művek cselekményvázlatai is megtalálhatók. Mémelyik

kiegészítés mint pl. Kölcsy Himnuszának hat soros ismertetése nyilvánvalóan a hazafias nevelés érdekében történt. /I.k.93.1./ Ugyanez a tendencia mutatkozik a Petőfi hazafias verseihez fűzött következő kiegészítésben is: "Hazafias költeményei azt a gondolatot fejezik ki, hogy nem elég a hazát tétlenül szeretni, hanem a szabadság kivívásával ujja is kell teremteni azt". /II.37.1./ Toma Mihály allegóriáit is minden bizonnyal politikai aktualitásuk miatt nevezi a könyv "halhatatlan" költeményeknek, mert "megszóltat bennük eltiport nemzetünk minden keserűsége". /II.78.1./ Az Ady ismertetésére fordított nagyobb terjedelemben /74 sor/ azt jelenti, hogy több alkalom nyílik az értetlenség megmutatására, a lírai tehetség elismerése mellett a "szavazó jelenségek" onlogizálására: "Fáradt, kedvetlen, lószagú magyar. A konzervatív hagyományok esküdt ellensége... A múlt csodálata éppen úgy hiányzik költészetéből, mint a magyar rögört való befeláldozás érzése... Az avatatlanok az ő politikai versei nyomán csupa sehonnait láttak minden magyar urban a főlistent minden kőszá domagóiban" /II.118.1.

Természetes, hogy ilyen értékre szerint Tisza István "történeti jelentőségű államférfiu" /II.94/, kiváló költőknek pedig a következők minősülnek: Konjáthy Jenő, Ábrányi Emil, Bartók Lajos, Pósa Lajos, Zempléni Árpád és Gyóni Géza. Az elbeszélők és színírók közül Petőlei István, Justh Zsigmond, Móth Béla, Tömörkény István, Andor József és Somló Sándor kapta ugyanezt a minősítést.

A millennium korának novellistái és regényírói közt Pintor Miksath Kálmánt teszi az első helyre és önálló fejezetet fordít ismertetésére, de a valóságot megszépítő konzervatív szemlélete alapján idealizált képet rajzol róla. Legfőbb írói erényének hangjának eredetiségét, stílusának könnyedségét, érdekes mesemondását, bülsz emberismeretét és iróniába hajló humorát tartja /II.107/, ólos társadalombírálatáról azonban nem szól, "különös házasság" c.

regényét egyáltalán meg sem említi. Az akadémizmusban gyökerező értékeszmény alapján lesz könyvünkben Gárdonyi Géza is "a legnagyobb regényírók egyike"... "a magyar nemzeti irodalom egyik klasszikusa".

A kortárs magyar irodalomról adott vázlat /II.122-31.1./ név szerint felsorolja mindazokat a tudósokat, költőket, elbeszélőket és színműírókat, akik a kulturális élet valamelyik területén a könyv megjelenésének időpontjáig letették névjegyüket. Csoportosításuk a / hagyományörzés és az újítás alapján történik, éreztetve, hogy a tankönyvíró szimpátiája az előbbiekre felé hajlik /Szabolcska, Sajó, Végvári/. Közülük önálló fejezetben megkülönböztető módon kiemelt tárgyalásban /két oldal/ mint "a modern magyar regény és színmű legkiválóbb művelője" /II.129/ Herceg Ferenc munkássága részesült. A "választékos hangú, könnyed tollú író"-nak különösen *Regények c. regényét* és *Bizánc c. drámáját* dicsőíti a tankönyv. Mellette honályban marad Móricz Zsigmond munkásságának jelentősége a bemutatására szánt 20 soros ismertetésben.

Nevék említése nélkül egy fél oldal terjedelemben az elszakított országrészek irodalmi problémáit is fölveti a tankönyv azsal a végező következtetéssel, hogy "az elszakított országrészekben évek során kialakul majd a helyi színesetű irodalom is, de azért a külön medrekbe szorított írói törekvések viszai mégis csak egyesülnek az egységes magyar irodalom medencéjében". /II.131.1./ Egy nyolc soros apróbetűs szakasz az amerikai magyar irodalom sajátosságaira utal.

As 5. kiadás didaktikai értékét legkedvesebben befolyásolta az előbbiekből anyagi okok miatt kihagyott szemelvények újrafelvétele. Az I. kötet 51 szerző 156, a II. 33 szerző 165 szemelvényét tartalmazza. A válogatás mennyiségileg is óráskelteti az

írói rangot. Az élvonalba tartozóknak /Balassa, Krúdy, Kazinczy, Csokonai, Bersegyi, Külessey, Kisfaludy Károly/ az I. kötet legálább 10-10 szemelvényét küldi, a II. kötet klasszikusainál ez a szám 20 főlé emelkedik /Vörösmarty 28, Petőfi 24, Arany 23./ A kisebb jelentőségűek szemelvényei teljesen kimaradtak, a második vonalba soroltaknak 2-7 költeménye került be az olvasmányok közé. Vélük kapcsolatban említékre méltó, hogy Bacsányinak 3 /A franciaországi változásokra, Gyűjtődés, A szenvedés/, Vajdának 6 /Száll a hegyre, A váli erdőben, Az üstökös, Hossz év múlva, Szerelmek hatalma, Tavasz felé/, Ady-nak 6 /Az Új Versek előhangja, Párizsban járt az ősz, A halál lovai, Az Illés szekerén, Kilillant évek szőlőhegyén, Ádám, hol vagy?/, Szabolcskának 3 /Dal a betűről, Salzburgi csapásokban, Grand cafóban/, Sajó Rándornak 3 /Az akácfa, Magyar ének 1919-ben, S zed föld mind az én hasám/, Végvárnak 3 /Hagy magyar télben, Eredj, ha tudsz, Segítsetek!/ verse található a könyvben. A kötelező olvasmányként is előírt terjedelmesebb epikai és drámai művekből szemelvények helyett tartalmi kivonatok szerepelnek. A szemelvényekhez 2-3 soros általános jellemzést és nyelvi magyarázatot tartalmazó jegyzetek kapcsolódnak. A 15 irodalomtörténeti tanulmány⁸ közlése nemcsak a tantervi előírásokhoz való igazodás dokumentuma, hanem színvonaluk is klasszikusaink életművének értékeléséhez.

A Függelék az előzőkhöz hasonlóan ebben a kiadásban is közli az idegen írók lexikális adatait, a külföldi és a magyar könyvesházat, az évmutatót, a szálló igéket, a kötelező olvasmányok és a könyv nélkül megtanulandó költemények jegyzékét, az írásbeli dolgozatok címét, az évi tennetjavaslatot és az érettségi tételőket. Új kiegészítés viszont a II. kötetben néhány templomi ének /katolikus, református, evangélikus/, továbbá a magyar népdalokról és néptáncokról szóló két oldal terjedelmű ismertető, az iro-

dalomtörténeti naptár, amely az írók születésnapját állítja naptári rendbe, végül az írók születésnapjáról, vallásáról, foglalkozásáról készült kimutatás.

A könyv esztétikai értékét nagymértékben megemelő képek és illusztrációk megosztása a következő: I. kötet irodalomtörténeti részében 7 illusztráció, 9 egész oldal nagyságu, fényes papírra nyomott írói portré /Balassa, Erianyi, Kasinszky, Csokonai, Kisfaludy Sándor, Barssanyi, Külcsey, Katona, Kisfaludy Károly/. Az olvasmányok kötet 11 illusztráció, 10 hasornás, 7 kisméretű írói archép, az irodalomtörténeti tanulmányok kötet 7, a Függelékben 1 illusztráció. A II. kötet irodalomtörténeti részében 3 illusztráció, 7 nagy alaku írói portré /Vörösmarty, Petőfi, Arany, Jókai, Madách, Mikszáth, Gárdonyi/, az olvasmányok kötet 4 illusztráció, 3 hasornás, 16 kisméretű írói archép, az irodalomtörténeti tanulmányok kötet 6, a Függelékben 1 illusztráció.⁹

A kőpi szemléltetés gazdagsága, a Függelékben készült sokféle irodalomtörténeti tájékoztatás, az évi munkaterv, a jó minőségű papír, a szép nyomdai kiállítás alapján joggal mondhatjuk, hogy Pintér Jenő könyvének az a változata korában gyökeres tartalmi és szemléleti korlátai ellenére valóban a figyelemre méltó kiadványok közé tartozik. Minél több információ nyújtását szolgálja mindkét kötet végén a magyar írók születésének és halálának helyét feltüntető irodalomtörténeti térkép.

A körülményekhez képest az 5.-hez hasonlóan optimálisnak tekinthető Pintér Jenő irodalomtörténeti tankönyvének 1929-ben megjelent 6. kiadása is.¹⁰ Ebben kisebb javításokon kívül az a legfeltűnőbb változás, hogy kimaradtak belőle és külön kötetbe kerültek az eddig függelékben készült irodalomtörténeti tanulmányok.

As elméleti rész és az olvasmányanyag annyira nem változott, hogy az új kiadás mellett egyidőben a régi is használható volt. Az I. kötet szerkezeti felépítése a következő: irodalomtörténet 7-112, /az 5.-ben: 7-103/, olvasmányok: 115-342 /az 5.-ben: 106-374/. Az elméleti rész tehát kissé bővült, az olvasmányok száma valamivel csökkent.

Az 1955-ben megjelent 7. kiadás javításai szintén olyan természetűek, hogy a szerző véleménye szerint az előbbi kiadásokat fennakadás nélkül használhatják a tanulók. Ennek a kiadásnak is csak az I. kötetét sikerült megszerezni, de ez is elegendő a változások megállapítására. Ezek közül legfeltűnőbb a terjedalom csökkentése. A 6. kiadás 364 lapos, I. kötete 263 lapra szűkeedett, ezen belül a részek aránya így alakult: irodalomtörténet: 3-99 /előbb: 7-112/, olvasmányok: 100-259 /előbb: 115-342/. A szemelvények számának csökkentésén kívül nem vált a könyv didaktikai értékeinek javára az illusztrációk, az írói arcképek és a Függelékbe foglalt sokféle információs anyag kinaradása sem. Mindez nyilvánvalóan gazdasági okokból, a könyv olcsóbbá tétele érdekében történt. A külső kiállítás és a nyomdatechnika azonban az említettek-től eltekintve változatlan maradt.

Pintér Jenő irodalomtörténeti tankönyvének lényegesebb átdolgozására később már csak az 1958-as gimnáziumi tanterv megjelenése után került sor.

2. PRÓHAI ANTAL TANKÖNYVÉNEK 1927-es ÁTDOLGOZÁSA

A Szent István Társulat kiadásában megjelent Próhái-féle irodalomtörténeti tankönyvnek az új tanterv alapján történt átdolgozásában Sik Sándor kegyesrendi tanár mellett részt vett Alszerghy Zoltán tanárközségi intézeti gyakorló gimnáziumi tanár is. Az átdol-

gozás az előzőhöz /1920-as/ hasonlóan szintén egy kötetbe foglalja a VII. és a VIII. osztály irodalomtörténeti anyagát, külön szerkeszti a hozzá tartozó olvasókönyvet.¹¹

A két részből álló, összesen 304 oldal terjedelmű irodalomtörténet az 1920-as kiadáshoz képest 33 oldallal bővült. Bevezetőben az irodalom, az irodalomtörténet és az irányesznek fogalmának magyarázata után a magyar irodalom történetének az előbbiekkal teljesen megegyező korszakbeosztását küli, majd felsorolja a magyar irodalom történetével foglalkozó nevezetesebb műveket.

Az ósmondák korának tárgyalása során rövid áttekintés olvasható a honfoglaló magyarság műveltségéről, vallásáról, nyelvéről, írásáról, politikai szervezetéről, a költészet első nyomairól, a munkadalokról, rólvasásokról, hősdalokról, majd Toldy Ferenc nyomán a hun és magyar mondaköréről, végül a korszakra vonatkozó művek felsorolása zárja a fejezetet.

A kolostori irodalommal foglalkozó rész /12-25.l./ mindenekelőtt feltárja azt a hatást, amelyet a szerzetesrendek gyakoroltak a középkori ember vallásosságának és egész szellemi életének alakására, majd az első nyelvenlők után forrásaikra is utalva tartalmaz szempontból ismerteti kódexainkat, a krónikákat, a világi irodalomból a Szabács viadalát és a Pannónia megvételéről szóló éneket. A reneszánszról szóló ismertetés keretében mindössze annyi olvasható János Pannoniusról, hogy "latin költészenyei külföldön is csodálatnak tárgyai" és a humanista költők legkiválóbbjai közé tartozik. A továbbiakban utalás történik a reneszánsz költők műveiben olykor jelentkező erkölcsi lazaságra s ezzel kapcsolatban Temesvári Palbárt és Apáti Ferenc negrovó nyilatkozataira.

A hitújítás korabeli irodalom tárgyalása /26-42.l./ mint ettől kezdve a többi korszaké is, műfaji csoportosításban történik, kiegészítve a legfontosabb bibliográfiai tájékoztatással. Balassi

Bólintnak, a világi líra legnagyobb korabeli képviselőjének élet-
rajzát és költészetét jelentőségének megfelelő alaposással ismer-
teti a tankönyv. A legfontosabb verseinek említésével általánosság-
ban, de lényegre mutatva jellemzi szerelmi, vallásos és vitózi ver-
seit, majd röviden összefoglalja az életmű jelentőségét. A szép-
prózaí elbeszélők közt Pesti Micsér Gábor és Heltai Gáspár meséi
szerepelnek néhány soros jellemzéssel, kissé részletesebben a Fon-
ciánus históriája, illetve a Salamon és Markalf.

A katolikus visszatérés korának ismertetése /43-59. l./ a mű-
veltségi viszonyok és a jezsuiták szerepének tárgyalásával kezdő-
dik, de említés történik a protestáns iskolák és nyomdák érdemei-
ről is. A szellemtörténeti irányzat érvényesülése itt a barokk mű-
vészet irodalmi sajátosságainak fokozottabb vizsgálatában jut ki-
fejtésre Zrínyi és Gyöngyösi munkásságával kapcsolatban. A nagy
költő és hadvezér életművének bemutatása alapos /7 oldal/ és sok-
oldalú, középpontban a Szigeti Veszedelem részletes elemzésével, a tar-
talom, a forma és az alapszöveg megvilágítása mellett megmutatva a
kompozícióban és az egyes jelenetekben található barokk elemeket.
Az idillekkel kapcsolatban említi a tankönyv Marini hatását, de
szól a jellegzetes magyar vonásokról is. A prózaí művek hazafias
célzatát kiemeli, de részletes elemzésüket nem adja. Legterjedel-
mesebb "A török áfium" ismertetése.

Pázmány munkásságának tárgyalása /6 oldal/ Pintérnél csak 2/
a Kálauz részletes ismertetésével nyilvánvalóan a katolikus val-
lási eszmék tudatosítását és elnőlyítését szolgálja. A protestáns
írók közül Szenczi és Csleji munkásságáról rövid tárgyilagos tá-
jékoztatást nyújt a könyv, a "tudományos irodalom" c. fejezetben
Andicsai Csorzi János érdemeit méltatja. A kor drámájáról, széppró-
zájáról és lírájáról szóló vázlatos áttekintés után kissé részle-

tesebb ismertetés található a kuruc költősszet tematikájáról, hangjának újszerűségéről és előadásmódjának jellegzetességeiről. A társadalmi és politikai sajátosságokról nincs említés.

A pihenés korának /1711-72/ ismertetése az előzőkhöz képest említésre méltó változást nem mutat. A felújulás korabeli irodalom tárgyalásában viszont emuttal nagyobb hangsúlyt kapott a rokokó és a szentimentalizmus irodalmi jelentkezésének vizsgálata Csokonai, illetve Kölcsey munkásságában. Az írók és költők bemutatása az ismert iskolák szerinti csoportosításban, jelentőségüknek megfelelő részletességgel, helyes arányérékkel az elfogadott irodalomtörténeti értékre alapján történik, utalással a világirodalmi hatásokra. A szemlélet konzervativizmusának jele, hogy pl. Fazekas Lúdas Matyijának költői erőnyeit /szerkezet, nyelv, komikum/ dicséri a tankönyv, de mondanivalójának demokratikus tendenciájára nem utal. Homályban maradnak a róla szóló ismertetésben Csokonai haladó társadalmi és politikai nézetei is, de említésre méltó, hogy konzekvenciák levonása nélkül ugyan, hivatkozás történik a Marosvásárhelyi gondolatok és a Konstancinápoly c. költeményeire is. Ugyanígyen rokonszenves meglepetés, hogy a németes irány követői közé sorolt Bacsányi János munkásságának tárgyalása során a francia forradalommal rokonszenvesző költői magatartást nem elítélően, hanem a következő megértő szavakkal magyarázza: "Költőink közt egyedül Bacsányi érezte meg azt az ifjító szellőt, amely a franciaországi változások hívatárából, a Bastille romjaiból világhódító utra indult. A világ megváltóját látja a küböriséget romba döntő francia nemzetben, lelkesedve ujjong a hírekre, amelyek a távolból hozzá elhatnak". /I. 202.1./ A Kasinczy, Kölcsey, Bercsényi, Kisfaludy Pándor, Katona József életművét ismertető fejezetek szakértelennel, jó érzékkel és nevelői célsáttal tárják föl a világirodalmi érintkezési pontok jelzésével legnevezetesebb alkotó-

sai tartalmi és formai sajátosságait. A műelemzést azonban példákkal megvilágított általános megállapítások helyettesítik.

A magyar irodalomtörténet 1820-tól 1844-ig terjedő szakaszát "a nemzeti romanticizmus kora" címen 50 oldal terjedelemben tárgyalja a tankönyv. A történelmi, társadalmi és műveltségi viszonyok után Szóchenyi István munkásságának ismertetése kiterjed a nagy politikus "romantikus lelkének" jellemzésére is. Kisfaludy Károly költészetének tárgyalása a romanticizmussal való azonosulás alapján történik. A jelenség magyarását azonban nem történelmi és társadalmi okokra, hanem elsősorban alkati tényezőkre vezeti vissza tankönyv, mondván: "Kisfaludynak egész egyénisége olyan, hogy alkalmas lett a romantikus iránynak megközelítésére. Inkább szerette már műveltsége irányánál fogva is a modernebb irodalmat, mint a klasszikusokat, nyugtalan szelleme, gazdag tapasztalatai, élénk képzelete mind a romanticizmus felé vonzották". /131.1./ Munkásságának tárgyalása világirodalmi összefüggésben történik, megvilágítva először mintaképnek, Kotzebuonak drámáiról módszerét, majd Kisfaludy érdemét a vigjáték magnagyarításában. Részletesen a kőrök c. vigjátékot mutatja be. Az elbeszélések közül a komolyaknál többre értékeli a vidám tárgyakat. Röviden elismeréssel szól a lírai költeményekről és verses elbeszélésekről, az utóbbi csoportnál szintén említi a német minták hatását.

A korszak kisebb jelentőségű íróinak /Gombos, Polyal, Gaál, Fáy/ munkásságát csak rövid fejezet vásolja a tankönyv, Vörösmarty munkásságának tárgyalására viszont 11 oldalt fordít /Pintőnél 7 oldal/. A pályakép a költő rokonszenves emberi egyéniségét is megvilágítja. Az életmű ismertetése műfaji csoportosításban, az egyszerű és világos előadásmód mellett tudományos

elmélyültséggel történik. Íráójának elsősorban romantikus jellegét hangsúlyozza, de a hazafias nevelés érdekében rámutat a tettekben megnyilvánuló hazaszeretet hirdetésének jelentőségére és nyilván ugyanilyen célsáttal szépen móltatja a Szósatot, majd cím szerint felsorolja a következő költeményeket: Liszt Ferenchez, Főti dal, Jósolat, Harci dal, Himnusz, A magyartalan hölgyhöz, Az elhagyott anya, Az urí hölgyhöz, A továbbiakban a "Gutenberg albuma" c. vers kivételével említés történik a tankönyvben Vörösmarty valamennyi nagy költeményéről. A pályaképet lezáró összefoglalásból az emelkedett, olykor kissé patetikus stílus érzékeltetésére idézzük a következő mondatokat: "Újabb költői nyelvünk megalapításának érdeme örökre az ő nevéhez fűződik. Ő az első igazán nagy költőnk; neki jutott az a szép hivatás, hogy kifejezze lantján a magyar szellem egyetemes lelki világát. Költőszetének minden isében nemes a jelleme; róla valóban el lehet mondani, hogy "lantja szent" mert csak nemes eszméről szeg, még pedig a vatesnek ihletével; és a fennkölt ünnepies színezet egyik legfontosabb jellemzője költőszetének". /149.1./

Vörösmarty kortársainak bemutatása itt is műfaji csoportosításban vázlatos áttekintés formájában történik. A legfontosabb művek ismertetésével és a korabeli hivatalos irodalomtörténeti értékeszmény alapján jellemesve önálló fejezetben szerepel viszont a korssak három arisztokrata regényírója: Jósika, Kötvös és Kemény pályaképe.

A tankönyv legterjedelmesebb /66 oldal/ fejezete "a népies nemzeti irodalom kora" címen 1844-től 1882-ig mutatja be irodalmunk fejlődését. Egyes szakaszainak nyomankövetése helyett csak néhány feltűnő értékelési sajátosságára utalunk, mindenekelött arra hogy a Petőfi tárgyalására szánt 6 oldal a Vörösmartyra fordított 11 után külsőleg is jelsi, hogy tankönyvünk értérendjében nem a

forradalmi költő foglalja el a központi helyet. A költő egyéniségéről, világnézetéről, kedélyéletéről és stílusáról szóló jellemzésben elsikkad politikai magatartásának, demokratizmusának és forradalmiságának lényege az ilyen általános megállapítások között: "szereti a szabadságot, a természetet. Nyugtalan egyéniség, állandóan lobogó indulatok hajtják, amelyekre teljesen rábissa magát... Gondolkozásának, érzelmeinek egyenetlenségét ifjúkora magyarázza meg". /184.1./ A szakzszerűsögre és tárgyilagosságra törekvő ismertetés a családi és szerelmi versek után említi Petőfi nevesetes hazafias verseit is, de végső következtetése ebben az éretlenségre valló megállapításban összegabódik: "a kor demokratikus hangja s az ő hazafias meggyabódése zong verseiből. De politikai verseibe nem egyszer bizonyos diszharmónikus hang vegyül: a szenvedély és az izgató célzatosság nyersesége". /186.1./ E konzervatív szemlélet jut kifejezésre Az apostol teljesen negatív értékelésében. Nevelési szándék jele viszont a családi versekben a fiui szeretet hangsúlyozása.

Arany János életművének alapos, szakzszerű 10 oldal terjedelmű szóp ismertetése a tanterv hazafias nevelésselvének megfelelően annak a legfőbb érdemnek a kiemelésével zárul, hogy "a magyar lélek, a magyar élet rendkívül gazdag, változatos világát tárja föl, nemzeti egyéniségünket hiven érezteti minden alkotásában". /198.1./ A tantervben szintén központi helyen álló vallásos nevelés ügyét szolgálja viszont Madách Az ember tragédiája c. műve három fő szereplője jellemzéséből levont következő tanulság: "Az a három tényező, amely az egyes főszereplőkben egyoldaluan jelentkezik, egyesül az Urban: ő az ész, erő és érzellem harmóniája. Ez a hármas erő a prózai nyelvre való áttétele a Szentháromság misztériumának. A végső jelenetben a görnyedő Ádám elé ez az Ur szabja a jövő utjait: az ember csalódhatik, elbukhatik, de

főlemeli az Istenben való hit, az eszmékért való lelkesedés és a saját ereje véges voltának tudata". /212.1./

Ezek után nem meglepetés a századforduló költészetével kapcsolatban a materializmus és szocializmus "romboló munkájának" emlegetése, sem Ady költészetének az ólas társadalom bírálata és eszimbolizmusának "érthetetlensége" miatti negatív értékelése. Ezzel szemben viszont tankönyvünk szerint Prohászka Ottokárnak köszönhető "a eszimbolizmus stílusujjosságának a dekadenciától a magaságok felé emelkedése". /230.1./ Miben az értékrendben Mikszáth-nak sem érdeme, hanem inkább hibája a kemény társadalombírálat azsal az indoklással, hogy olykor "a kegyelet tárgyain is mutatni szeret". /232.1./, Herceg Ferenc viszont mint "a századforduló társadalmi életének legművészebb rajzolója" /234.1./ egy teljes oldalon át érdemén felüli dícsőretben részesül a naturalista tendenciák miatt megbélyegzett szerzőkkel /Bródy Sándor, Molnár Ferenc, Móricz Zsigmond, Szabó Dezső/ szemben. Ugyanílyon szellemű megkülönböztetés jut kifejezésre a legújabb kor drámairodalmának ismertetésében is legművészebb termékeknek minősítve Szomere György A siralomházban c. egyfelvonását.

A tankönyv függelékében 33 oldal terjedelmű olyan világirodalmi összefoglalás található, amely a keleti népek legrégibb irodalmától kezdve /Perzsia, Arábia, India/ a klasszikus irodalmonkon át /görög, római/ a századfordulóig vázlatosan áttekinti minden jelentősebb nép irodalmát. Ezt követi a világirodalom főbb adatainak időrendi táblázatos áttekintése 21 oldalon a legrégibb időktől kezdve írók, művek, országok szerint csoportosítva.

Az új tanterv követelményeinek megfelelően átdolgozásra került a tankönyvhöz kapcsolódó szemelvénygyűjtemény is.¹² A gimnáziumok VII-VIII. osztálya számára készült 284 oldal terjedelmű könyv a középkor névtelenjeivel együtt összesen 69 szerző 250

szemelvényét tartalmazza a következő megosztásban: a kolostori irodalom kora: 15 /nyelvművek, legendák, példák, halál himnusz, világi dalok/, a hitújítás kora: 8 szerző, 18 szemelvény /köztük Balassa Bálint 11 verse/, a kat. visszahatás kora: 5 szerző /Pázmány, Szencsi Molnár, Zrínyi, Gyöngyösi, kuruc költészet/ 17 szemelvény /köztük 8 kuruc dal/, a pihenés kora: 3 szerző /Mikes, Faludi, Kármán/ 7 szemelvény, a felújulás kora: 16 szerző /Bessenyei, Orczy, Ányos, Baróti Szabó, Vízeg, Dugonics, Csokonai, Bacsányi, Versegly, Szentjóbí, Dayka, Kármán, Kazinczy, Kölcsey, Berzsenyi, Kisfaludy Sándor/ 51 szemelvény, a romanticizmus kora: 9 szerző /Kisfaludy Károly, Fáy, Vörösmarty, Csuczor, Garay, Bajza, Jósika, Eötvös, Kemény/ 45 szemelvény /köztük Vörösmarty 23 verse/, a nyílt nemzeti irodalom kora: 10 szerző /Petőfi, Arany, Tompa, Jókai, Tóth Kálmán, Thaly, Gyulai, Mindszenty Gedeon, Madách, Vajda/ 69 szemelvény /köztük Petőfi 28, Arany 12, Tompa 9, Vajda 7 verse/, a századforduló kora: 10 szerző /Szabolcska, Kosza Andor, Bárd Miklós, Vargha Gyula, Sajó Sándor, Reviczky, Konjáthy, Kiss József, Ady, Prohászka/ 28 szemelvény /köztük Szabolcska 3, Reviczky 6, Ady 7, Prohászka 4, a többiek 1-2 szemelvénye. Az ósmundák korából művek hiányában a hun és magyar mondakör későbbi irodalmi feldolgozásait sorolja fel a tankönyv.

Az olvasókönyv szemelvényeinek válogatása az irodalomtörténeti anyaghoz igazodik, szerzők és műfajok szerint a lehető teljességre törekszik, tükrözi az elméleti részben érvényesülő értékrendet úgy, mint a szemelvényekhez fűzött rövid magyarázatok, szövegértelmezések. Nem lebecsülendő értéke e kötetnek az a bevezetésben olvasható útmutatás, amely a terjedelmesebb irodalmi szemelvények, főként a háziolvasmányok feldolgozásához ad jól használható szempontokat.¹³ Ugyanilyen tanulságos az a tájékoztatás, amely az olvasmányokról szó-

ló szóbeli és írásbeli beszámolók készítését igyekszik tervszerűvé és céltudatosabbá tenni. Jó példák találhatók itt a vázlat szerű kivonatra, a rövid és részletes tartalmi összefoglalásra, valamint a lírai versekről készített ismertetőkre.

A világirodalmi szemelvények kiemelésének tantervi okai vannak. Az irodalomtörténeti részen is csak a Függelékben szerepel a világirodalmi áttekintés.

Végül következtetésként megállapíthatjuk, hogy a két részből álló tankönyv egységben tekintve megfelelt a tantervi előírásoknak, az ellenforradalmi rendszer nevelési elveinek és a római katolikus világnézet követelményeinek. A konzervatív és retrográd szemlélet azonban nem alacsony színvonalon, hanem az irodalmat hozzáértéssel, pedagógiai érzéssel és esztétikai érzékenységgel előző szakemberek közvetítésével jut kifejezésre benne. Szerkezete, áttekinthetősége, stílusa, külső kiállítása és nyomdatechnikája alapján a képi szemléltetés hiánya ellenére is a korabeli igényeknek jól megfelelő kiadványnak tekinthető. Az olvasókönyvben található módszertani mutatók jórésze az irodalomértésre nevelésnek ma is hatásos eszköze lehet.

3. ZEIGMOND FERENC: A MAGYAR NEMZETI IRODALOM TÖRTÉNETE /1932-33/

Az Országos Református Tanácsgyűlés 1930-31-es titkári jelentése szerint a protestáns tanárok egyre erősebben tiltakoztak Beüthy Zsolt irodalomtörténetének iskolai használata ellen túlságosan bő ismeretanyaga és nehezen tanulható stílusa miatt, de nem kevésbé azért is, mivel az újabb irodalomról nem ad kellő tájékoztatást. Javasolták tehát az Egyetemes Konventnek, hogy Zeigmond Ferencet bízzák meg egy korszerű irodalomtörténeti tankönyv megírásával. A helyzetfűl-

táró jelentésben és a javaslat indoklásában az is kifejezésre jutott, hogy a probléma meg nem oldása esetén a református iskolák tanár és tanítvány munkájának megkönnyítésére nem református szellemű tankönyveket fognak bevezetni.¹⁴

A tankönyvszerző kijelölésében a választás nem véletlenül esett Zeigmond Ferenc szénolyéire /Szénoly, 1883-1949/. A protestáns középiskolai tanárok nagy tudásu büszkesége ama kevesek közé tartozott, akiket tudományos munkásságuk elismeréseként a MTA is tagjai sorába választott. /1925-ben lett levelező, 1943-ban rendes tag./ A kolosvári egyetem elvégzése után nevelői pályája a karcagi ref. gimnáziumban kezdődött /1906-1922/, majd a debreceni Kollégium gimnáziumában folytatódott /1922-1934/. 1930-ban a debreceni egyetem ^{en} címzetes rendkívüli tanár lett. 1925-től 1934-ig a Református Tanárképző Intézetben mint a magyar nyelv és irodalom szakvezető tanára működött. Gazdag irodalmi munkásság, a tudomány minden új eredménye iránt fogékony, szenvedélyes érdeklődő tudós volt.¹⁵ Ennek bizonyossága, hogy a vitatott életmű értécsének előmozdítására Az Ady-kérdés története /Mészter, 1928/ c. művében összegyűjtötte az Adyt védő és támadó írásokat. A debreceni egyetemen az 1928/29. tanévben Móricz Zeigmond-ról heti 2 órás előadásorozatot tartott. Munkáit a művek elmélyült, árnyalt elmondása és jó ítélőképességen alapuló, a teljes anyag birtokában levő reális értékelés jellemzi.

A tankönyvirői megbízatáshoz a tudományos tekintélyen kívül hozzájárult az is, hogy Zeigmond Ferencnek volt hosszú nevelői gyakorlata során kialakult tankönyvirői koncepciója is. Ennek lényege a következő: 1./ a tankönyvnek az egykoru tudomány színvonalán kell állnia, 2./ világnézeti elfogultságból a szaktudomány érveinek ellenszegülni vagy elölük megszökni vagy éppen megamisítani őket: az ilyen

eljárás rut moránylet volna minden olyan világnézeti meggyőződés ellen, amely erkölcsi alapon áll, 3./ a modern didaktika a hosszabb, lendületesebb lecke-felmondás helyett az irodalmi alkotások közvetlen tanulmányozását igényli, ezért a korszerű irodalomtörténeti tankönyv ne önálló kezességű tudományos szakmunka kívánjon lenni, hanem inkább csak didaktikai kommentár szolgáljon a közvetlenül megismerendő művekhez. E szerint tehát az olvasmányi rész határozná meg az elméleti mondanivaló nikéntjét.¹⁶

As ilyen előzmények után elkészült magyar irodalomtörténetéről /1932-33/ előljárójában elmondhatjuk, hogy esellenében és feldolgozási módszerében egyike volt a felszabadulás előtti legjobb középiskolai irodalomtörténeti tankönyveinknek.¹⁷

A könyv összeállításában az volt a szerző fő törekvése, hogy a Beüthy-féle tankönyv elméleti anyagát erősen megrostálja és helyenként korszerűen módosítsa. A módosítás legeszenbetűnőbb a bevezető fejezetben és a középkori irodalomról szóló részben. Itt Horváth János irodalomelméleti felfogását és "A magyar irodalmi műveltség kezdetei" c. munkájának megállapításait vette át, másutt több helyen Pintér Jónó műveire támaszkodott. Az irodalom új értelmezése alapján /"az a szellemi viszony, melyet írók és olvasók között írásművek létesítenek"/, hiányzik Eszmond Ferenc könyvéből a pogánykor, mert abból semmiféle írott emlékek nem maradt ránk. Irodalmunk története eszerint csak a kereszténység felvételével kezdődik, mert akkor már keletkeztek írásművek, és kifejlődött írók és olvasók között az a szellemi viszony, amely az idézett definíció szerint az irodalom lényege.

As új irodalomszemlélet mellett érvényre jutott Eszmond Ferenc tankönyvében az a régóta hangosztatott, de gyakran mellőzött didaktikai elv is, mely szerint az irodalomtanítás és az irodalmi tankönyv középpontjába az olvasmányt, az irodalmi művet kell állítani. Tan-

könyvünk szerkesztése ezt úgy érvényesíti, hogy egy-egy korszak irodalmából először szemelvényeket közöl, és csak azután következik a magyarázat, az értékelés, a méltatás. Abban különbözik ez Váczy János föntebb ismertetett, induktív módszerrel készült tankönyvétől, hogy itt nem minden egyes szemelvény után következik közvetlenül a magyarázat, hanem az áttekinthetőség érdekében egy-egy nagyobb írói egyéniség vagy több kisebb író szemelvényeinek egész csoportja után. A magyarázó fejezeteket követő könyvészeti jegyzék a tárgyalta irodalmi művek olcsó kiadásait és a rájuk vonatkozó legfontosabb tudományos dolgozatok címét tartalmazza.

A 294 oldal terjedelmű I. kötetben 78 szerző 130 szemelvénye található korszakonként a következő megosztásban: középkor 21 szemelvény, reformáció kora 15 szerző, 18 szemelvény /köztük Balassi 4 verse: Könyörgés, A tavasz dicsérete, A Juliáról szerzett énekekből, Dal a lengyel citerás leányról/, a kat. visszahatás kora 7 szerző, 20 szemelvény, a hanyatlás kora 7 szerző, 10 szemelvény, a megújulás kora 25 szerző, 61 szemelvény /köztük Csokonai következő 10 verse és drámarészlete: Esküvés, A reményhez, A tihanyi echóhoz, A magánossághoz, Anakreoni dalaiból, Szegény Zsuzsi a táborozáskor, a Dorottya-ból, a Lélek halhatatlanságából, a Tempefői-ből, a Gersonból/.

A II. kötet terjedelme 307 lap, benne 57 szerző 145 szemelvénye. A nemzeti költészet fénykorát képviseli 30 szerző 101 szemelvénnel, a legnagyobbak ilyen arányban: Vörösmarty 9, Petőfi 19, Arany 14, Vajda 4. A modern kor 20 szerzője /35 szemelvény/ közül az élen áll 7 verssel Ady Endre /Az Értől az Óceánig, Én nem vagyok magyar, Nekünk Mohács kell, Párizsban járt az ősz, Lédával a bálban, Vér és Arany, Álom: az Isten./ Babits 3, Juhász Gyula 2, Tóth Árpád 1 és Szabolcska 2 költeménnyel szerepel. A kortárs irodalmat összesen 9 szemelvénnel a következő költők képviselik: Szabó László, Erdélyi

Jósa, Végvári, Reményik Sándor, Áprily Lajos, Mócs László, Fekete Lajos.

A két kötet 133 szerzőjének 275 szemelvénye azt mutatja, hogy Zeignond Berenc a szerzők jóval szélesebb körének bemutatására törekszik, mint az ugyanakkor használatban levő más irodalomtörténeti tankönyvek szerzői. / Az Alsóghy-Brisits-Sik-főle olvasókönyvben 69 szerző 250 szemelvénye, a Pintér tankönyv 5. kiadásában 84 szerző 321 szemelvénye található. / Ez utóbbiak a kisebbek teljes mellőzésével a legkiválóbbak minél alaposabb bemutatását tekintették a tankönyv fő feladatának. Zeignond viszont a kisebb jelentőségű alkotók bemutatásával az irodalmi élet megtelepítésére törekedett. Történetének fejlődésében a következő szakaszokat különböztette meg: I. középkor /1000-1526/, II. a reformáció kora /1526-1606/, III. a katolikus visszatérés kora /1606-1711/, IV. a hanyatlás kora /1711-1772/, V. a megújulás kora /1772-1825/, VI. a nemzeti kultúra fénykora /1825-1867/, VII. modern kor /1867-/. Az irodalmi korszakhatároknak politikai történelmi évszámokkal való jelölését ezzel magyarázza, hogy "az irodalom is a nemzeti életnek egyik vetülete: a politikai és az irodalmi viszonyok szoros összefüggésben vannak egymással" /I.k.8.1./, a szellemtörténeti nézőpont hatására azonban hozzáfűzi azt is, hogy "mint minden önállóságra törekvő tudománynak, az irodalomtörténetnek is kötelességszerű célja az, hogy kutassa fejlődésének sajátmagában rejlő okait és módjait. Ezidőig azonban még nem jutott el tudományunk az önállóságnak arra a fokára, hogy a magyar irodalom fejlődésének belső törvényszerűségében az egyes eseményeket biztosan megállapíthasson". /uo./

A korszakok elnevezése és évszámai általában megfelelnek a hagyománynak, eltérés mindössze annyi, hogy Zeignond a megújulás korát /Beöthy-nél felugulás kora/ 1825-ig szánítja /Beöthy 1820-1824, és a nemzeti kultúra fénykorát /Beöthy-nél nemzeti kultúra kora/

1867-től zárja, vagyis a kiegyezést tartja a "modern kor" korszakkezdő eseményének. /Beüthi a millenniumot tekintti annak./

A középpontba állított irodalmi szemelvények értelmezéséhez igen jó segítséget nyújt a tankönyv azszal, hogy minden egyes olvasmányhoz közvetlenül kurzív szedéssel kapcsolja a megértéshez feltétlenül szükséges tudnivalókat 4-5 sor terjedelemben, a lábjegyzetekben pedig alapos, pontos nyelvi magyarázatokat közöl.

A szemelvényeket követő irodalomtörténeti magyarázat a főntebb említett olvekhez, vagyis a korszerű tudományos eredményekhez és a világnézeti elfogulatlansághoz következetesen próbál igazodni, de ugyanakkor tartóskodik egy-egy kérdés tudományos szakmunkába illő részletes kifejtésétől, csupán a lényegre mutató, tömör kommentár igényével lép fel. Ez az oka annak, hogy terjedelme aránylag kicsi, kötetenként mindössze 90 oldal, vastagbetűs szedéssel, tehát nem egészen 1/3 része az egész könyvnek.

A legújabb tudományos eredmények felhasználása mű és közönség korszakonként váltakozó vizsgálatán túlmenően főként abban jut kifejezésre, hogy minden eddigi tankönyvnél nagyobb figyelemben részesíti a művészi irányok /-látás- és ábrázolásmódok/ érvényesülését az irodalmi alkotásban: a barokkot /Zrínyi, Gyöngyösi/, a rokokót /Faludy, Csokonai a klasszicizmust és romantizmust /a felvilágosodás korabeli irodalomban/, a praeromantikát /Kisfaludy Sándor/, az idealizmust, realizmust, naturalizmust /Gárdonyi, Herczeg, Móricz/, a szimbolizmust és impresszionizmust /Ady, Juhász, Kosztolányi/. Ez irányzatok mindegyikéről "jegyzet" formájában lényegre mutató, világos ismertetést is ad. Ezenkívül a modern értékelés nyomai ismerhetők fel többek között Vörösmarty /az osszianizmus hatása/ és Petőfi /a szerepjátszás/ munkásságának ismertetésében. Nem lebecsülendő tartalmi értéke Zeignond Ferenc irodalmi magyarázatainak a magyar és világirodalmi párhuzamok /Petőfi-Arany, Kemény-Jókai, Balzac-Kemény, Dickens-Jókai stb./ és hatások meg-

mutatása sem. A legújabb tudományos eredmények alapján vizsgálja a költők stílusának korszellemhez simulását, Vörösmartyt a stilromantika, Petőfit a stilrealizmus, Aranyt a stilklasszicizmus legtükéletesebb képviselőjeként mutatva be.

A nagy írók tárgyalásánál alkalmazott szempontok általában a következők: egyéniség, emberi jellem, sors, életrajz, pályakép, művek műfaji csoportosításban. A kisebb jelentőségű szerzők munkásságának csak néhány legjellemzőbb vonására utal a tankönyv. Vitéz kérdések ismertetésénél mint pl. a századforduló modern irodalmi törekvéseinek vagy Ady költészetének értékelésénél tárgyilagosan elmondja az ellentétes érveket, az olvasóra bízva az állásfoglalás jogát. Egyéni álláspontját is kifejezésre juttatja, azonban a keresztény erkölcs vagy a társadalmi rend erőszakos megváltoztatására törekvő jelenségek láttán: elítélő hangnnyal említi például, hogy Janus Pannonius emberi jellemén nyomot hagytak korának erkölcsi feltjai, Balassa Bálint gyakran vetemedett hozzá méltatlan tettekre, egyetlen nagy szerelmét minduntalan beszennyezte a pillanatnyi mámor hevében. Ez a konzervatív politikai szemlélet táplálja ^{ca}Petőfit ^émelő felső fokok közé szűrődő enyhe kritikai megjegyzéseket is, pl.: "A 23-26 éves ifjú politikai meggyőződésével akár egy véleményen vagyunk, akár nem: megható és elragadó látvány mindnyájunkra nézve az a prófétai hit és bátorság, amellyel ez a lágnlelkű ifjú feláldozza életét és szerelmét egy még szentebb eszméért: a nemzeti és világszabadságért... Egy párját ritkító temperamentum túlsúlyoszerű működése ez, mely hamut és pernyét is ont magából, de századok múltán is elbűvöli a szemlélőt a roppant mélységekből feltörő láng- és fényáradat". /II. 109-10. l./

Az elfogulatlan tárgyilagosságra törekvés alapján nem meglepő, hogy Mikszáthot, Gárdonyit és Herczeget Zeigmond Ferenc könyve is egyaránt kimagasló írói egyéniségeknek tartja, és többé-kevésbé

mindhármát Jókai szellemi örökösének tekinti. Herczoget annak példaként említi, hogy "az ezeréves magyar nemzeti lélek miként tudja ödes gyermekévé hódítani a varázskörébe jutott idegent". /II.247.1./ Móricz naturalizmusát a polgári ízlés értékvondja tükrében megjegyzéssel illeti ugyan, de tehetségéről elismeréssel szól, megállapítva róla, hogy "erkölcstelenségnek éppen nem mondható". /II.249. 1./. A Szabolcska költészetéről szóló ismertetés visszafogottsága jelzi, hogy a tankönyvszerző jól látja a tényleges művészi értéket, és a tárgyilagos véleményalkotás érdekében küli a beloldai részséről Szabolcska ellen megnyilvánuló lekicsinylés okait. Ady társadalom-esszéjével és politikai felfogásával teljes mértékben nem azonosítja magát Zsigmond, sőt bizonyos költői témái /Üstönöllet/ ellen is kifogása van, a költői mondanivaló kiszélesítését, ujszerű kifejezőmódját és versformáit ^{virant} nagy stílári értékeknek tekinti.

A szigorú tárgyilagosságra törekvő szerző érthetően nem vállalkozik "napjaink" irodalmának részletes tárgyalására, "mert ezen az anyagon még nem végezhetette el az idő a kiválogatás munkáját". /II.3.1./ A világháború utáni korból szemelvényekkel csupán Szabó László, Erdélyi József, Végvári, Áprily, Mócs László és Fekete Lajos szerepel a könyvben, az irodalomtörténeti részben rajtuk kívül röviden említve van még Szabó Dezső, Harsányi Kálmán, Zilahy Lajos, Galácsy Irén, Berde Mária és Tanács Áron. A nacionalista túlsúlytól való tartózkodás példájának tekinthető ^{hogy} Sándor irredenta versei közül egyet sem közöl, sőt a költő nevét sem említi.

A felekezeti elfogulatlanság szép példája, hogy a kálvinista tankönyvíró a katolikus Pászány írói érdemeit így összegezi: "Pászány könyvei nemcsak mint a vallási meggyőzés eszközei, hanem mint írói alkotások is nagyjelentőségűek: a magyar próza stílusnak eddig legkitűnőbb termékei". /I.110. 1./

A közepes minőségű papírra nyomott, semmiféle képszerűsége-

tést, reprodukciót nem tartalmazó könyv külső kiállítás szempontjából az egyszerű, szerény kiadványok közé sorolandó, nyomdatechnikai szempontból említésre méltó újítása viszont, hogy a verseket borgiss/9/, a prózai szemelvényeket garmond/10/, a magyarázó szöveget vastagbetűs nyomással közli, s az utóbbi részben a jobb áttekinthetőség érdekében az alfejezetek címét a lapszálon keretbe foglalja.

Mind ezek mellett hangsúlyozni szeretnénk, azt a néhány, mindmáig érvényes módszertani utmutatást, amelyet a könyv használatával kapcsolatban a magyartanárok számára adott, mondván, hogy a magyarázatok nem leckeeként való betanulásra valók, hanem arra, hogy az oktatás folyamatában a tanár irányító kérdései nyomán a művekből vett példákkal annak csaknem minden mondatát feloldják, megvilágítják. Ugyanilyen figyelemreméltóak az irodalomértő magyszerű tudósnak és tanárnak az érettségire vonatkozó megjegyzései is. Erdemét ébreztetéséhez e sorok írójának tanítványi tisztelete is szeretne hozzájárulni.

VI. Az 1934. évi középiskolai törvény és az 1938-as gimnáziumi
törvény alapján készült irodalomtörténeti tankönyvek

As 1930-as években Bethlen István bukása után a Gömbös-, Bárd-
nyi-, László-, Teleki- és Bárdosi kormányok alatt a növekvő szoci-
ális feszültségek ellensúlyozására, valamint az olasz és német kor-
mányzatok hatására Magyarországon is fokozatos jobbra tolódás és a
fasista módszerek egyre nyitottabb alkalmazása következett be. Ennek
érdekében a neveléspolitikát és az iskolai oktató-nevelő munkát is
a "nemzeti egység" megteremtésének szolgálatára irányították. Gömbös
Gyula miniszterelnök 1935 májusában a költségvetési vita befejezé-
sekor beszédében ezt mondta: "A kultúrpolitikának szervesen bele
kell illeszkednie a nemzeti életébe. Ez nem egy külön terület, ez a
nemzeti célok szolgálatába kell, hogy álljon! Gyakorlati magyar tár-
sadalom kell nevelni. Nem tanítani, hanem nevelni kell".¹ A fajvó-
dó jobboldali reformpolitika erőlyesen szembeállt minden olyan tö-
rekvéssel, amelyet a "magyar lélek"-től idegennek velt, vagy szel-
lemileg és erkölcsileg bomlasztónak tartott. Az 1924-ben létrehozott
differenciált középiskolai rendszert is az a vád érte, hogy akadá-
lyozza az új nemzedék "egésszéges és egyöntetű világnézetének" a
kialakulását, része volt annak a "szomorú jelenségnek az előidéző-
sében, amit általánosságban a nemzeti késszellen, az egésszéges nem-
zeti világnézet hiányának" neveznek.²

Igy került sor 1934-ben az egésszéges középiskola létrehozását
biztosító középiskolai törvény megalkotására. Ennek indoklásában
Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter azt hangsúlyozta,
hogy a magyar értelmiség nevelése a "nagy nemzeti erőfeszítések és
súlyos nemzetpolitikai feladatok idején" nem lehet sem humanishti-
kus, sem természettudományos, a műveltség legjellemzőbb vonása

"nemzeti jellege" kell, hogy legyen. Az oktatás gerincét a "nemzetismeret"-nek kell alkotnia, vagyis a legtágabb értelemben vett nemzeti tárgyakkal. A nemzeti tárgyakkal ez a középpontba állítása megfelel annak a kiemelkedő, sőt elsőbbséges szerepnek, amit a nevelésnek az oktatás mellett be kell töltenie.³

As 1934. évi XI. tc. a "hazafias szellemű általános műveltség" helyett "a magyar nemzeti művelődés szellemének megfelelő általános műveltség" kialakítását tűzte ki célul⁴, ezt vette át az 1938. évi gimnáziumi tanterv is⁵, mely megszüntetve a a IV-V-VI. osztályban a stilisztika, retorika, poétika oktatását, új irodalomtanítási koncepciót léptetett életbe. Ennek körvonalai a következők: I-III. osztály: magyar történeti tárgyú olvasmányok, novellaszerű elbeszélések. IV.o.: Arany Toldija: Olvasmányok a magyarság képének kikerekítésére /tájak, típusok, élet/. A lovageszmény megvilágítására néhány világirodalmi költői részlet. V.o.: A magyar kult szellemi életének legfontosabb áramlatainak végigvezető olvasmányok. Stílusa és eszmekörök. Szövegismertetés nyelv és stílus szempontjából. VI.o.: Magyar és világirodalmi olvasmányok az írói mű megismerésére. A középpontban: Vörösmarty, Petőfi, Arany és Jókai. Irodalmi nyelvünk főbb kérdései. Írói világlátás, a mű alapösszeállításának, írói eszmekörök. Szerkesztés, stílus, forma, tartalom összefüggései. Stíluselvező gyakorlatok, egybevetések. A VII. és VIII. osztályban lényegében megmaradt az irodalomtörténet, a tanterv azonban most az olvasmányokat állítja előtérbe, és irodalmunk történeti fejlődését azok segítségével kívánja tanulmányosztatni. A régihez képest a művek kijelölésében is változásokat ír elő: azt kívánja, hogy az eddig szokásos irodalmi olvasmány-anyagot /tehát a VII. osztályban a Vörösmarty előtti időkben összeválogatottat, a VIII. osztályban Vörösmartytól a legújabb időkig/ ki kell bővíteni l. olyan művekkel, "melyek a magyar

irodalomismeret legkiválóbb művelőitől valók és alkalmasak arra, hogy a tanulók előtt megvilágítsák irodalmunk fejlődésmenetét és az egyes írók jelentőségét", 2. világirodalmi szemelvényekkel; "ezek rendeltetése az, hogy megérestessék irodalmunknak a világirodalommal való együttmozgását", 3. a magyarországi latin nyelvű művekből vett szemelvényeket nemcsak magyar fordításban, hanem eredeti szövegekben is közzélni kell.

A VII-VIII. osztályos irodalomtörténeti anyag tanításáról így rendelkezett az Utasítás: folyton azon legyünk, hogy a fejlődésben a magyar lélek tevékenységét érzékeltessek... "mutassuk meg a történeti fejlődés során a szellem közösségformáló erejét... Eljók át tanítványaink mély lelki megrendüléssel, hogy nemzetünket megőriztette a halál keze. Isteni csodával életben maradtunk, a halál közelsége pedig nagy tanulságokat rejt magában: eljutottunk most is - mint már nem egy csapás után - nemzetünk sorsának tisztultabb látásához, az elmulasztottak pótlásának akaratáig, az egyén és közösségi megújulás vágyáig". A magyar irodalomtanításnak is azt a legfontosabb feladatát kell szolgálnia, hogy "a homályos vágyak és akaratok valósággá legyenek". /12-21.1./ Érdemes megjegyezni, hogy ugyanilyen szellemű utasítás vonatkozott az 1934-es középiskolai törvénnyel életre hívott szakközépiskolákban /liceum, felső kereskedelmi, felső mezőgazdasági és felső ipari/ folyó magyartanításra is.

Ezek az Utasításban rögzített és agitativ módon kifejezésre juttatott "nemzetnevelési" szempontok veszélybe sodorták azt a lehetőséget, amelyet az elméleti rendszer uralma alóli felszabadulás biztosíthatott volna, vagyis az irodalmi művek tartalmi és formai sajátosságainak elmélyült tanulmányozását az iskolai oktatásban. Ugyanakkor a szellentörténeti irodalomszemlélettel támogat-

va alkalmas eszközzé váltak a rendszer közsoktatási irányítóinak kezében - mint Komár Pálné helyesen mondja - a reakciós politikai törekvéseket szolgáló "korecsznék" konstruálására". /l.m. 112.1./

As új tanterv nyomán készült irodalomtörténeti tankönyvek szerzőinek szellemi mozgásterét a fenti utasítások szabták meg. Azok szelleméhez és anyagmegjelöléséhez való igazodás a hivatalos engedélyezés előfeltétele volt.

As új tanterv bevezetője a gimnáziumok és leánygimnáziumok I. osztályában az 1938/39. tanévben kezdődött, a VII. osztályban 1941 őszén lépett életbe. Ekkorra megjelent a három iskolafenntartó /az állam, a római katolikus és a protestáns egyházak/ szellemének megfelelő magyar irodalomtörténeti tankönyvek első kötete is, a VII. osztály számára, egy évvel később pedig a VIII. osztályos⁶. Mindháromnak a szerzői kipróbált tankönyvirók, köztisztviselőkben álló pedagógusok, a magyar irodalomtörténet-írás érdemes munkásai. Idealista, konzervatív világnézetűk, társadalmi és politikai szemléletük ellenére szaktudományuk logujabb eredményeit tárgyilagosságra törekvő megítéléssel fogadták és kisebb-nagyobb mértékben fel is használták. Tudományos tisztességük biztosíték a szellemi munka rangját diszkreditáló, felszínes politizálásba tévedés ellen, ugyanakkor könyvük bizonyíték arra, hogy a téves prekoncepció szubjektív beleérzési képesség és / tárgyilagosságra törekvő megítélési szándék ellenére is szerzők és művek értékelésében gyakran milyen félreértésekhez, hibás következtetésekhez vezet. A három tankönyv változatossághasonlításával érzékeltetni próbáljuk azokat a variációs lehetőségeket, amelyeket a merev tantervi utasítás és az idealizmus különböző árnyalataihoz való kötődés biztosított a szerzőknek. Mindebből következtetni lehet a tankönyvek alapján folyó tanítás szellemére és módszerére is.

Az első szembevetendő különbség, hogy a három tankönyv közül kettő a hagyománynak megfelelően most is "A magyar irodalom története" címet viseli, Zsigmond Ferenc viszont erősebben tapadva a tantervi anyagmegjelöléshez, "magyar irodalmi olvasókönyv"-nek nevezi művét. Az "irodalomtörténet" cím megtartása nem mond ellent a tantervi előírásnak. Igaz ugyan, hogy ott VII-VIII. osztályos tananyagként első sorban "magyar és világirodalmi olvasmányok"-ról van szó "a magyar irodalom és nyelv fejlődésmenetének megismerésére", de utána nyomban kitűnik, hogy ez tulajdonképpen "irodalmi életünk történeti fejlődésének" a tanulmányozását jelenti, voltaképpen tehát irodalomtörténet.

Különbözik Zsigmond Ferenc könyve a másik kettőtől abban is, hogy ő az egyetlen, aki előszavában megmagyarázza az olvasmányi rész előtérbe állításából eredő következményeket: a szövegmagyarázó részek meg rövidítésének és művek szerinti szétválogatásának szükségességét az "elméleti és a rendszerezési" szempont rovására. Itt mondja el azt is, hogy az irodalomtörténeti összefüggést az egyes korok irodalmi életét összefoglaló áttekintés érsékelte a könyvben, Thienemann Tivadar: Irodalomtörténeti alapfogalmak c. munkája alapján. Az irodalom fogalmát és koraszakait ismertető bevezetésben pedig Horváth János: Magyar irodalomismeret c. tanulmánya /Minerva, 1922/ volt a forrása. Az aránylag kevés szemelvényt a nehéz gazdasági helyzetből eredő kényszerű terjedelmekorlátozással indokolja. Kiegészítésként szerszónként utal a könyv az I-VI. osztályban már tárgyalt művek címére. Helyhiány miatt nem lehetett elegendő szemelvényanyaggal megmutatni irodalmunknak a világirodalommal való "együttmozgását"; csak a világirodalmi "hatás" és a műfordítói színvonal szemléltetésére lehetett egy-két példának helyet szorítani.

A másik két könyv szerzői nem beszélnek nehézségeikről, nem magyarázzák könyvük jellegét, használatára vonatkozó útmutatást sem

adnak.

Terjedelm szempontjából a lapsszámolás alapján Zeignond könyve látszik legrövidebbnek /I.216, II.251, összesen 467 lap/, leghosszabb az Alszeghy-Brisits-Sik /I.251, II.338, összesen 589 lap/, középen áll a Pintér-Bence-féle /I.248, II.251, összesen 499 lap/. Tekintetbe véve, hogy Zeignond könyvében a magyarázó részek teljes egészében igen apró betűvel /buzgias/ nyomottak, a terjedelmi különbség nincs olyan nagy, mint az első pillantásra tűnik.

Mindhárom könyv bevezetésében az irodalom és az irodalomtörténet fogalmát magyarázza, majd az irodalomtörténet korszakait ismerteti, de nem egyforma részletességgel és nem egészen azonos szemlélet alapján: Pintér-Bence három és fél, Zeignond három, Alszeghy-Brisits-Sik mindössze egy és egynegyed oldalt szentel e témakörre. Bizonyos mértékben valamennyin érződik Horváth János szemléletének hatása, de legkevésbé az Alszeghy-Brisits-Sik-féle könyvben. Az irodalom értelmezésében az írók és olvasók szellemi viszonya helyett "az emberi léleknek szavakban való megnyilatkozásáról", a nemzeti irodalom vonatkozásában pedig Beöthy nyomán "a nemzet lelkének megnyilatkozását" emlegeti. A szellemi történet hatására itt csupán az utal, hogy az irodalomtörténeti korszakok elkülönítésében fő tényezőnek mondja a korokat jellemző lelkiiséget és az egyes korokban uralomra jutó irányzatot.

A Pintér-Bence-féle könyv szerint az irodalomnak mint művészi jelenségnek a lényege "az érzés és gondolat művészi kifejezése a nyelv és a forma segítségével". A továbbiakban azonban az irodalomról mint társadalmi jelenségről szólva ez a könyv is kimondja Horváth János tételét, mely szerint az irodalom az író és közönség viszonyán alapul, hozzáfűzi azt is, hogy az irodalom fogalma korok szerint változik, minden korszakban más-más meghatározását adhatjuk.

Zsigmond Ferenc irodalomértelmezésében teljes egészében a Horváth-féle koncepció érvényesül.

Nem teljesen egyezik a három könyvben a magyar irodalomtörténet korszakbeosztása sem: Pintér-Bence és Zsigmond Ferenc megegyezően és irodalomelőttinek nevezi azt, amelyből nem maradt fenn írott emlékek. Alszeghy-Brisits-Sik erről nem beszél, szerinte első a legrégibb időktől 1526-ig tartó magyar középkor. Pintér-Bencénél ez az időszak a középkori irodalom és humanizmus néven két részre tagolódik. Ez a tankönyv évszámmal sehol sem jelzi a korszakhatárokat, ilyen formán is érzékeltetve a korszakváltás folyamatosságát. A második korszak Zsigmondnál középkor /1001-1526/, a következő nála és Pintér-Bencénél a reformáció, a korszakzáró évszám 1606, illetve 1602. Alszeghy-Brisits-Siknál: hitújítás. A XVII. század mindehárom könyvben más-más elnevezésű, az évszámok sem azonosak: Alszeghy-Brisits-Siknál a katolikus újjászületés /1602-1704/, Zsigmondnál az ellenreformáció /1606-1711/, Pintér-Bencénél a katolikus visszahatás kora /é.n./ A XVIII. század elnevezése szintén hármas változatot mutat: Pintér-Bencénél az erőgyűjtés, Alszeghy-Brisits-Siknál a pihenés /1704-72/, Zsigmondnál a magyar nyelvű irodalom pangásának kora /1711-72/. A következő korszak Pintér-Bencénél és Zsigmondnál egyaránt megújulás néven szerepel, az utóbbinál 1772-1825-ös dátummal, amott év nélkül. Alszeghy-Brisits-Sik viszont az 1825-ig tartó időszakot két egységre tagolja: az 1804-ig terjedő részt iránykeresők, a következőt a szellemi történet hatásáról árulkodó preromantika /előromantika/ névvel illeti.

A reformakorszak irodalmi megnevezésében a Pintér-Bence és az Alszeghy-Brisits-Sik-féle könyv áll közel egymáshoz: az elsőben a romantika, a másodikban a magyar romantika kora /1825-1844/ címen. Zsigmond viszont mellőzve a stílusirányra utaló megjelölést az 1825-től 1867-ig terjedő korszakot a nemzetiesség kultúrájának fénykorának ne-

vezi, és a politikai történet alapján reformkorra /1825-1849/ és az abszolútizmus korára /1826-1867/ tagolja.

Petőfi és Arany korának megnevezésében a másik két tankönyv a politikai történet helyett stílusiránysátra utal: Alszeghy-Brisits-Siknál a romantika klasszicizmus /1844-67/, Pintér-Bencénél a népies romantika irodalom kora olvasható.

A kiegyezéstől a XX. század kezdetéig terjedő időszakot Alszeghy-Brisits-Sik a realizmus korának nevezi és 1900-ig számítja, Pintér-Bencénél ugyanez a kor átalakulás néven szerepel korszakhatár említése nélkül, de nyilván Ady felléptéig tekintve. Zeigmondnál egyszerűen csak a századvég és századforduló kora /1867-1906/ nevet kapta ez a periódus.

A XX. század irodalmából tárgyalt időszakot mindegyik tankönyv más-más névvel illeti: Alszeghy-Brisits-Sik a századforduló, Pintér-Bence a modern irodalom korának nevezi, Zeigmond legújabb kornak mondja.

-o-o-o-

A következőkben azt tekintjük át, hogy a tantervileg előírt tananyag három rétegeből: 1. a magyar irodalmi olvasmányokból, 2. az irodalomtörténeti tanulmányokból, 3. a világirodalmi szemelvényekből áll, milyen mennyiségben tartalmaznak az egyes tankönyvek.

1. A magyar irodalmi olvasmányok száma a következőképpen alakult: Pintér-Bence I.kötetében 48, a II.-ban 25 szerző szerepel 117, illetve 126 szemelvényvel. Ugyanez Alszeghy-Brisits-Siknál: I.k. 51, II. 42 szerző. A szemelvények száma: I.k. 110, II. 117. Zeigmond könyve I. kötetében 69, a II.-ban 44 szerző, 125, illetve 100 szemelvényvel. A két kötet összesített adatai így viszonyulnak egymás-

hoz: legtöbb, összesen 113 szerző szemelvénye található a Zeigmond Ferenc könyvében, ennél 20-szal kevesebb az Alszeghy-Brisits-Sik-féleben. További 20-szal csökken, mindössze 73-ra apad a szerzők száma a Pintér-Bence könyvben. A szemelvényeket tekintve viszont éppen fordított sorrend alakul a három tankönyv között: 243 szemelvényt első helyen áll Pintér-Bence, 227-tel második Alszeghy-Brisits-Sik, 225-tel harmadik Zeigmond Ferenc. Ő viszont az olvasmányanyag kiegészítésére minden jelentős író tárgyalásánál utal az előbbi osztályokban már megismert művekre.

Korszakonként legfeltűnőbb aránytalanság, hogy a keresztény kőszépkor irodalmából az Alszeghy-Brisits-Sik könyvben mindössze 9 szemelvény szerepel, Pintér-Bencénél több, mint kétszer annyi: 23, Zeigmondnál 18. Legarányosabb a szemelvények száma az ellenreformáció korában: Alszeghy-Brisits-Sik és Pintér Bence könyvében 17-17, Zeigmondnál 18. A tankönyvirők felekezeti hovatartozása egyes korszakok olvasmányanyaga mennyiségében is érzékelhető. A protestáns gimnáziumok számára készült Zeigmond-féle könyvben pl. a reformáció korának irodalmát 17 szerző 18 szemelvénye szemlélteteti. Ugyanabból a korból Pintér-Bencénél 6 szerző 13 szemelvénye, Alszeghy-Brisits-Siknél 8 szerző 19 szemelvénye szerepel. A katolikus gimnáziumok számára készült Alszeghy-Brisits-Sik-féle könyvben viszont a legújabb kor tárgyalása során önálló fejezet foglalkozik a katolikus irodalommal szemelvényeket kísérve a következő szerzőkkel: Prohászka Ottokár, Harsányi Lajos, Sik Sándor, Mócs László, Harsányi Kálmán, Andor József, Tarsnai György.

A szemelvények súlypontozásával, a kiváló alkotók munkájának kiemelésevel a szemelvények száma alapján a Pintér-Bence könyv tűnik ki: Csokonának 13, Vörösmartyknak 23, Petőfinak 17, Aranyknak 19, Adyknak 22 verse található benne. Ugyanezeknek a szerzőknek a műveiből az Alszeghy-Brisits-Sik-féle könyv a következő számban készül:

Csokonai 6, Vörösmarty 19, Arany 14, Ady 10, Petőfi-verset nyilván azért nem vett be, mert tárgyalásánál az egész verskötet használatára gondolt. Esethaz képest az említett szerzők feltűnően kevés műve olvasható Zsigmond Ferenc könyvében: Csokonainak 4, Vörösmartynak 9 /ebből 4 perigramma/, Aranynak 9, Adynak 4 verse. Petőfi-vers itt sincs, nyilván az előbbihez hasonló megfontolás alapján. A terjedelmi korlátozásra az előeső szerint a világháborús gazdasági helyzet kényszerítette a református egyházi főhatóságot. Ez az oka az oly fontos szemelvényanyag erős megrostálásának.

Bármilyen tanulságos volna, tér hiányában le kell mondanunk a három tankönyv olvasmányanyagának szerzők szerinti egybevetéséről. Így csak néhány példán örsékelhetjük: ugyanazon tanterv érvénye idején az egyes költők és írók munkásságának szemléltetése a magyar irodalomtörténet tanításában mennyire különböző szemelvényekkel történhetett, s ennek folytán hogyan árnyalódhatott a róluk rajzolt kép.

Balassa Bálint

Pintér-Bence: Borivóknak való, Katonaónek, Bacsuja házjától, Hogy Juliára találja, A darvaknak szól, Egyelmes Isten.

Alsóeghy-Brisits-Sik: Hogy Juliára találja, Darvaknak szól, Sokféle dologhoz, Kiben örül, Colloquium, Valedict patriae, Kiben búne, Adj már csendességet. /három közös az előzővel./

Zsigmond Ferenc: Bocskási meg Uristen, Julia két szeme, Példák Balassa költeményeinek forrásaihoz való viszonyára. Utalás az alsóbb osztályokban tárgyalt következő versekre: Könyörgés Istennek, Katonaónek, Borivóknak való. /Minden szemelvény más, mint az előző kettőben./

Zrínyi Miklós

Pintér-Bence: Szigeti veszedelem /az eposz kezdete, Szoliman hadba indul, Zrínyi és Delimán párviadala, Peroratio/, Beszűletre, A török

Ady Endre

Pintér-Bence: A fekete zongora, Párizsban járt az ősz, A Halál loval, Sirni, sirni, sirni, Egy ismerős kisfiu, Hazamegyek a falumba, Álom egy méhesről, Szeretném, ha szeretnének, Lédával a bálban, A mi násznagyunk, Ádám, hol vagy?, Az Ur érkezése, A Hortobágy poétája, A magyar Ugaron, Hepehupás vén Szilágyban, Fölszállott a páva, A magyar Messiások, Az Értől az Óceánig, Nekünk Mohács kell, A föl-földbobbott kő, Az eltévedt lovas.

Alszeghy-Brisits-Sik: Az új versek bevezetője, A vár fehér asszonya, Vér és arany, Az utolsó mesely, Fölszállott a páva, Szeretném, ha szeretnének, Azott szónarendek fölött, Ádám, hol vagy?, A föl-földbobbott kő, Kurucok így beszélnek. /Három azonos az előbbivel./

Zsigmond Ferenc: Az Értől az Óceánig, En nem vagyok magyar?, Párizsban járt az Ősz, Az Idő rostájában. /Kettő azonos a Pintér-Bence válogatással, egy sem egyezik az Alszeghy-Brisits-Sik könyvében találhatókcal./

Az élő kortársirodalom képviselőinek szemelvényei a három könyvben. Pintér-Bence: Móricz Zsigmond: Hét krajcár, Szabó Dezső: Különös utazás. Alszeghy-Brisits-Sik: Móricz Zsigmond: Tragédia, Szabó Dezső: Az elsodort falu /egy rész/, Reményik Sándor: Lovas favágó, Herczeg Ferenc: Az élet kapuja /egy rész/, A katolikus irodalom képviselői: Prohászka Ottokár: Istenkeresésem szenvedélyei /Az elmélkedésekből/, A világ Isten költeménye, A kommunizmus bukása után.- Harsányi Lajos: Falusi templomok illata, A diakónus imája, - Sik Sándor: Felelősség, Harangvirág. -Mész László: Meteor, A királyfi három bánata.

- Harsányi Kálmán: En nem vagyok az élet tagadója.
- Andor József: A tanítónő /részlet/. - Tarczai György:
Szemár-Ünnep Budán.

Zsigmond Ferenc: Erdélyi József: Igazán, Magányos csillag,
Illyés Gyula: Három öreg /részlet/, Áprily Lajos: Kolozs-
vári éjjel, Szeptemberi fák, Vallomás, Reményik Sándor: Tö-
lem, Mindennapi kenyér, A lelki szegénység dicsérete, Mécs
László: Egy bujdosó szegénylegény. [A három tankönyv szemel-
vényválogatásából levonható általánosítható tanulság: súly-
pontozásra, a kiváló szerzők életművének minél részletesebb
bemutatására legnagyobb gondot fordított Pintér-Bence köny-
ve, utána az Alszeghy-Brisits-Sik-féle tankönyv. Zsigmond
Ferenc az alsóbb osztályos olvasmányokra utalással próbál-
ja az írói arányokat érzékeltetni. A tanítási gyakorlatban
azonban azok felhasználása nyilvánvalóan több gondot okozott,
mint a másik két könyvben a tanár és diák számára közvetle-
nül rendelkezésre bocsátott olvasmányanyag.

Az izlés és megítélés diktálta variációs lehetőségek
még inkább megmutatkoznak a három tankönyv világirodalmi
szemelvényeinek válogatásában. Az összehasonlítás kedvéért
állítjuk egymás mellé címjegyzéküket.

Pintér-Bence: Jacopone da Todi: Stabat Mater, Szent
Ferenc prédikál a madaraknak, Roland ének /részlet/, Dante:
Isteni színjáték /két rész/, Petrarca: Áldott legyen, Vil-
lon: Epitaphium:. - Tasso: Jeruzsálem felszabadítása /egy
rész/. - Rousseau: Émile /Ha gazdag lennék.../ Byron: Ó,
Földanyám, - Leopardi: A végtelenség, Balzac: Grandet Eugé-

nia /Grandet halála/, Flaubert: Bovaryné /Egy esküvő Nor-
mandiában/, Dosztojevskij: Bűn és Bűnhődés /Porfirij, a vizs-
gálóbíró. -Baudelaire: Tájkép, Paul Verlaine: Paul Verlaine
álma, Whitman: Téli mozdony. Alsószék-Brisits-Sik: Jacopo
da Todi: Himnusz, Szent Patrik Purgatóriuma, Nibelung-ének
/egy rész/, Petrarca: XXXIX. szonett, Luther: Orvendjetelek:
Shakespeare: Julius Caesar /részlet/, Bellarmin: Az imád-
ságról, Racine: Athalis /részlet/, Moliere: Köszönet a ki-
rálynak, Boileau: A költészetről, Calderon: Az élet álom,
Milton: A vak szonettje, Voltaire: Zadig, Rousseau: A tár-
sadalmi szerződés, Ossian: Mingala siralma, Goethe: Az én
istennöm, Dal, Szelió xéniákból, Schiller: Wallenstein tá-
bora, Mathison: Elégia. /Manzoni: A milánói pestis, V. Hugó:
Hernani /egy részlet/, Lamartine: Levél Byronhoz, Novalis:
Himnusz az éjhez. -Dickens: Twist Olivér /egy rész/, Tolsz-
toj: Háború és Béke /egy rész/, Ibsen: A népgyűlölet. -Niet-
sche: Tél felé, Baudelaire: Az albatrosz, Verlaine: Fe-
kete éj.

Zsigmond Ferenc: Példák Balassa szerelmi költeményeinek for-
rásaikhoz való viszonyára /Ovidius, Marullus, Aeneas Sylvius,
Regnart néhány versszaka, Példa Csokonainak idegen mintái-
hoz való viszonyára: Bürger: An die Bienen. - Osszián
magyar fordításaiból : Káthron /Bacsányi és Kazinczy
fordításában./, Homeros magyar fordításaiból: Iliász,

I.1.1-21. sor Kölcsey és Vályi Nagy Ferenc fordításában. -Osszian magyar fordításaiból /Fábián Gábor és Kálmán Károly./ Burns: Dunbar Fáni, Felföldön a szívem, Byron: A chiloni fogoly /egy rész/, Béranger: A fecskék, V.Hugo: Madárfészek a templomban, Balzac: Grandet Eugénia /egy rész/, Freytag Gusztáv: Tartozik és követel /egy rész/, Puskin: Anyegin /egy rész/, Heine: Dalok könyve /5 dal/, Tennyson: Királyidillek /egy költ./

A világirodalmi szemelvények közt - mint látható - véletlenül sincs egyesítés, mindegyik tankönyv más-más szemelvényekkel illusztrálja különböző irodalomtörténeti korszakokat. A legáttekinthetőbb és oktatási szempontból leginformatívabb a Pintér-Bence-féle könyv az anyag korszakokként történő elosztása miatt és azért is, mivel a szemelvényvel bemutatott szerzők mellett röviden, lexikonszerűen ismerteti a korok, stílusirányzatok más nevezetes képviselőit is.

As Alszegehy-Brisits-Sik könyv két kötetében a világirodalmi szemelvények elhelyezése nem egészen azonos: az I.kötet végén 25 oldalon együtt található egy világirodalmi összefoglaló a főntebb bemutatott anyagból a középkortól a XIX. század elejéig, a II. kötetben viszont korszakokként, illetve fejezetekként elosztva a magyar irodalmi szemelvények előtt van a világirodalom. Szám szerint ez a tankönyv közül legtöbb világirodalmi szemelvényt: az I.kötetben 18-at, a II.-ban 10-et. Pintér-Bencénél: I.k.10, II.7.

Zeigmond Ferenc terjedelmi okokra hivatkozva a világirodalom ismertetésénél sajátos eljárásmodot alkalmaz: I. kötetben csak Balasának és Csokonaiak a forrásaihoz való viszonyát, továbbá az Osszian-és Homérosz-fordítás színvonalát szemlélteteti, a II.-ben viszont 14 szerző 15 szemelvényét közli; kitekintést nem ad, csak a szemelvény szerzőjét ismerteti röviden s művét értelmezi, méltatja.

Az irodalomtörténeti tanulmányok közlésére vonatkozó előírást legpontosabban és legkövetkezetesebben szintén Pintér-Bence tankönyve hajtotta végre: I. kötetében koraszakokhoz és kiemelkedő szerzőkhöz kapcsolva 14, a II.-ban 12 tanulmányrészletet közöl⁷. Zeigmond Ferenc az I. kötetben 3, a II.-ban 7 tanulmányból mutat be részleteket.⁸ Etekintetben leggyengébben teljesítette a tantervi előírást az Alszeghy-Brisits-Sik-féle könyv: az I. kötetben egyáltalán nem közöl tanulmányt, a II.-ban is mindössze hármat.⁹

Követelmény volt a tankönyvirók számára az is, hogy a középkori udvari történetírást gestairóink műveiből vett két nyelvű szemelvényekkel, a humanizmust /ugyancsak párhuzamos latin-magyar szöveggel/ Janus Pannonius egy-két versével, egy tipikus humanista levéllel és a humanista történetírásból vett részlettel világítsák meg.

Est az előírást legpontosabban Zeigmond Ferenc hajtotta végre: könyve I. kötetében latin-magyar nyelven részletet közöl Szent László legendájából, Szent Imre herceg hianussából, a Szent László-himnusból, Temesvári Pelbárt prédikációjából, Anonymus Gestájából, Bonfinius történeti művéből, majd Janus Pannonius két epigrammája zárja a sort. A latin nyelvű irodalom első helyre tétele a történeti fejlődés nyomon követését jelzi.

Pintér-Bencénél a latin nyelvű szemelvények a középkori magyar nyelvű irodalom emlékei után következnek, ott is az előbbinél kisebb mennyiségben. Az Anonymus Gestájából vett részletnek pl. csak az első szakasszát közli latin nyelven, ugyasólván jegyzetszerűen, apróbetűvel a magyar fordítás után. Latin nyelvű szöveg még ebben a könyvben Janus Pannonius Betegen a táborban c. versének és Bonfinius Mátyás arcképéről szóló írásának egy része, szintén apróbetűs /petit nagyságu/ nyomással.

A latin nyelvű rész legkisebb terjedelmű az Alszeghy-Brisits-Sik-féle könyvben. Ott mindössze Anonymus Erdély meghódítása c. sze-

melvőnének első bekieszése található latin nyelven. A humanizmus korából nem közli sen a Guarinohoz írt költeménynek, sen a Bucci Váradtól címűnek a latin szövegét.

Az irodalmi anyag didaktikai feldolgozása szempontjából a Pintér-Bence és az Alszeghy-Erisits-Sik-féle könyvek állnak közelebb egymáshoz, hozzájuk képest a Zeigmond Ferencé lényeges eltérést mutat. Az előző kettő irodalomtörténeti jellegéből következik, hogy a hagyományos utat járják: az irodalom ismertetését kortörténeti bevezetővel kezdik, ezután az írók életrajza, majd műfaji csoportosításban műveiből válogatott szemelvények következnek, az olvasmányok után szömagyarázat, rövid műelemzés, jellemzés, majd a szerző jelentőségének ismertetése található. Pintér-Bence könyvében az értékelés egy-egy tanulmányrészlettel folytatódik. Mindegyik korszak tárgyalása tömör, lényegre mutató összefoglalással és világ-irodalmi kitekintéssel zárul. Az egész könyv átgondolt, világos, jól szerkesztett fejezetek sorozatából áll. Mindezt kétet végén 3-3 oldal terjedelmű áttekintés található az egész évi anyagról a következő szempontok szerint: korszakok, irányok, műfajok, nyelv és stílus, verselés. A könyvben érvényesülő értékrend az akadémizmus esztétikai felfogásában gyökerezik, a társadalomkritikától lehetőleg tartózkodó, eszményítő realizmust tartja követendőnek, az összefoglalásokban és a stílusproblémák jellemzésében azonban olykor a szellemtörténeti szempontok is felvillannak. A könyv egészére mégis inkább a *filológiai* rendszerezés és alaposág jellemző. Híre vall a kötetkészítő "Könyvesház" című kis bibliográfiái tájékoztató is a tárgyalt írók műveinek kiadásairól.

Az Alszeghy-Erisits-Sik-féle tankönyv ugyanilyen deduktív mód-

szerrel dolgozza fel az irodalmi anyagot: kortörténeti bevezető után életrajz, a művek ált. jellemzése, szemelvények és magyarázat. Az iskolai munka megkönnyítése és tervszerűbbé tétele érdekében viszont itt az egyes szemelvényekhez kapcsolt kérdéseket és feladatokat is találunk. A fejezeteket korzakonként tömör összefoglalások zárják. Az irodalomtörténeti kép teljessége érdekében néhány olyan szerzőről /költőről a tudományos irodalom képviselőiről/ is említés történik, főként az élő irodalom tárgyalása során, akiknek műveiből szemelvényt nem közöl a tankönyv. A konzervatív szemléletre épülő irodalomértékelést a katolikus világnézet mellett a tankönyvírók szubjektív beleélőképessége, jó megfigyelő képessége, emocionális érzékenysége és a szellemi történet eredményeinek ismerete, esetenkénti alkalmazása is színezi, főként a terminológiában és a szemelvényekhez kapcsolódó feladatok kijelölésében. A könyv konzervativizmusáról énkritikának tekinthető az az átdolgozás, amelyet 1945-ben Szalai András végzett rajta. Ez főként Petőfi költészetének társadalmi-politikai jelentőségének megvilágítását, néhány retrográd, nyíltan reakciós szemelvény /Tornyai Cecília, Mócs László stb./ kihagyását, illetve az új politikai helyzetnek megfelelő demokratikus tartalommal való felcserélését tartotta elsőleges feladatának.

Zsigmond Ferenc könyvének címe is jelzi, hogy a tantervi előírásnak megfelelően a szemelvényeket állítja előtérbe, tehát induktív tanítási módszert sugalmazó olvasókönyvnek készült. Tanár-tanítványra egyaránt nagy munkát bíz, de nagy önállóságot is biztosít számukra: a művek elmélyült közös tanulmányozását, mondanivalójának és művészi sajátosságainak megállapítását, készen kapott, reprodukálásra váró értékelések helyett a saját vélemény önálló kialakítását és megfogalmazását. A munka irányítására és megkönnyítésére rövid írói életrajzokat, a szemelvényekhez néhány soros magyarázatokat is közöl, de nem segitanulandó leckének szánta őket, hanem a közös

olvasásban föloldandó és részletesebben kifejtendő tárgyalási alappal. Az egyes szemelvények, életművek értékelésében és a korszakokról irodalomtörténeti összefoglalásokban ez a könyv örvényesíti a három közül leghatározottabban a Horváth János alaptételét: író és közönség viszonyának, valamint az irodalmi ízlés és kifejezési forma változásának vizsgálatát. A szellemtörténeti irányzatok való fokozottabb köttetés jele az is, hogy a három tankönyv szerzői közül az irányzatokkal fejezetenként "jegyzet" formájában Zsigmond Ferenc foglalkozik leg részletesebben. A maga korában korszerűnek vélt rendszerezési elv ellenére is látnunk kell azonban, hogy irodalomtörténetének középpontjában a nemzeti klasszicizmus eszménye áll. Ez a forrása a forradalmi törekvésekkel és modern irányzatokkal szemben érzett aggodalmának. Ennek ellenére a valóság tisztelete, a biztos tárgyismeret, tudományos tisztesség és nevelői tudatosság jellemzi ezt a tankönyvet is, mint a másik kettőt.

A Pintér-Bence-féle tankönyvben a fejezetek előtt a korszakok szellemére utaló, összesen 5x11 cm nagyságú rajz is található /a csodaszarvas üldözése, másoló bérát, a budai vár, könyvnyomtatás stb./. A másik két könyv képi szemléltetést nem alkalmaz.

Nyomdatechnikai szempontból is ez a legsikerültebb. Jól olvasható, optimális nagyságú /ciceró/ betűkkel nyomott főszövegét szép nyomású apróbetűs /borgisz/ jegyzetek egészítik ki. Ezeken belül kurzív szedés és még nagyobb /nittel/ betűk biztosítják egyes szavak kiemelését. A szerkezeti egységek, fejezetek, címek határozott elkülönítése jól áttekinthetővé teszi a közepes minőségű papíron készült, esztétikailag is figyelemre méltó kiadványt. Hozzá képest a többiek nyomdatechnikai szempontból azért mutatnak kevésbé jó képet, mivel a nagyobb terjedelmű apróbetűs magyarázó szövegek és az alsóbb osztályos olvasmányokra való visszautalások miatt kissé zsu-

foltnak tűnnek, annak ellenére, hogy helyenként dőlt betűs nyomás, lapszéli alcimek segítik az áttekinthetőséget.

x X x

A Horthy-korszak kulturpolitikáját megvilágító visszapillantásunkban utaltunk azokra az indítékokra, amelyek az antikommunizmus és az irredentizmus ébrentartását, sőt fokozását biztosították az ellenforradalmi uralom éveiben. Említettük azt is, hogy ez a politika erős támogatást kapott az irodalomtudományban ez időben uralomra jutott szellemtörténeti irányzattól. Magyarországon ugyanis az 1930-as években annak az a legreakciósabb, legszélsőségesebb válfaja vált divattá, amely a pozitívizmus tagadásában a tényektől elrugaszkodva egy-egy misztikus, önmozgó "korszellem"-et tett meg minden irodalmi jelenség alapjának, ennél fogva alkalmas eszköz volt a nyílt fasizmus útjára tért társadalmi rendszer közoktatási irányítóinak kezében a reakciós politikai törekvéseket szolgáló "koreszmék" konstruálására". /Vö. Komár Pálné i.m.112./

Aligha vitatható ennek a megállapításnak a gimnáziumi irodalomtanítás egészére, főként 1938-as tantervi átrendezésére vonatkozó igazsága. A bemutatott háromféle tankönyv /Pintér-Bence, Alszeghy-Brisits-Sik, Zsigmond/ alapján azonban megállapítható, hogy a gimnázium VII-VIII. osztályában folyó irodalomtörténet-tanításban a szellemtörténeti irányzat nem egyértelműen és nem a legszélsőségesebb formában érvényesült, hanem inkább úgy, ahogyan Horváth János irodalomszemléletében kimutatható. Erről az irodalomtudomány eddigi eredményei alapján a következőket mondhatjuk: "Tényismeret és ténytisztelet jellemzik Horváth Jánost a par excellence szellemtörténészekkel szemben; távlatlatteremtés, tények ösztönözte és azok vonzása alatt álló intuición, kongeniálisan ihletett elemzőkészség választják el a pozitivistáktól; a költészetet

irracionáléként átélő polgári eszéistáktól kategórikus, igen sokszor kategóriákat teremtő esztétikai szemlélete, poetikai tudatossága, irodalomtörténeti iskolázottsága különbözteti meg... Egyszóval módszerének komplexsége... irodalomszemléletének szerencsésen arányos összetettsége egy elődeit fölülmuló módszertani szintézist hoznak létre, illetve fejeznek ki nála, olyat, amely fogyatékoságával egyetemben polgári irodalomtudományunkon belül a marxista-leninista módszerhez legközelebbinek mondható". /Tóth Dezső: Horváth János irodalomszemléletéről. ItK 1959.3-4./

Az elméleti alapjaiban idealista szemlélet, mely szerint az irodalomtörténet "önelvűsége" és tárgyilagossága érdekében a műalkotások elemzésében és megítélésében kerülni kell az irodalmon kívüli szempontokat s az irodalmat mint irodalmi jelenséget kell vizsgálni, szerzők és művek értékelésében szükségképpen torzításokhoz vezetett. Ezek közül elég arra utalni, hogy Ady szimbolizmusáról adott elemzése jórészt máig érvényes megállapításokat tartalmaz, de az életmű és az egész Nyugat-mozgalom megítélésében érezhetően politikai ellenszenv vezette. Szerinte ugyanis az Arany János és Gyulai Pál munkásságában kiteljesedő nemzeti klasszicizmus abszolút norma, a magyarság csak ahhoz ragaszkodva teljesítheti feladatát, egyénisége megőrzését. /Vö. A magyar irodalom története /szerk.Sőtér István/ 5.köt.80-82/

A korszak főntebb bemutatott irodalomtörténeti tankönyviróira az egybevetésből kitetsző árnyalati különbségek szerint leginkább ez a szemlélet hatott, s műveikben ezt a komplexnek nevezhető módszert alkalmazták. Hagyományörzők voltak. Hagyományörzésükkel azonban tárgyilagosságra törekvésük ellenére akarva-akaratlan a fejlődést gátló hatalom érdekeit szolgálták.

VII. A felszabadulás után megjelent gimnáziumi magyar irodalom-
történeti tankönyveink

Az ország felszabadítását követő demokratizálódásnak nevelési vonatkozásban első legnagyobb vívmánya volt az általános iskola létrehozása azzal a céllal, hogy korszerű nevelő munkával elindítsa a nemzetet a demokratikus szellemű benső megújulás útján, hogy az akkorinál tisztább, nemesebb, a magyarsághoz és emberiséghez méltóbb közszellemnek vessen meg az alapját. Az elnyomott osztályok kulturális felemelkedését biztosító feltételek és lehetőségek megteremtése mellett a háborús romok eltakarításával, a termelés megindításával egyidőben az eszmei megújulás érdekében nyomban kezdetét vette az előző rendszertől örökölt pedagógiai szemlélet elleni küzdelem is. Az ország nyugati részén még súlyos harcok folytak, midőn a debreceni ideiglenes kormány választás- és közoktatásügyi minisztere az 1944/45. iskolai év nevelési feladataként minden iskola számára a demokratikus szellemű világnézeti áthangolást írta elő.¹ Ennek érdekében intézkedett az iskolákban használt tankönyvek felülvizsgálásáról különös tekintettel a történeti és irodalmi, a földrajzi, a gazdasági és társadalmi ismereti, valamint közgazdaságtani tankönyvekre.²

A tankönyvek felülvizsgálatára az iskolák igazgatói által kijelölt három tagú bizottságnak /két szaktanár és a nevelői szakszervezet helyi szervétől kiküldött tag/ minden tankönyvre nézve részletesen meg kellett jelölni azokat a részeket, a./ amelyeket teljesen el kellene hagyni, b./ amelyeket módosítani kellene. A módosítás tartalmára nézve is javaslatokat kellett tenni.

A javaslat kidolgozásában a következő tájékoztató szempontokat kellett szem előtt tartani: "A történeti tankönyvekből el

kell távolítani azokat a részeket, amelyekben az 1914-18. évi világháborút követő korszak tárgyalják; ezeket az eltávolított részeket összegyűjtve, zár alatt az iskolában kell megőrizni. Más tankönyvekben is különös gonddal kell megvizsgálni azokat a részeket, amelyek a Szocialista Szovjet Köztársaságok Uniójára, az ezzel szövetséges hatalmakra, a marxista szocializmusra, és az un. imperialista törekvésekre vonatkoznak. Az utóbbi törekvéseknek a magyar és külföldi változatait egyaránt el kell ítélni. A tankönyvekben alkalmazkodni kell ahhoz a tényhez, hogy jogilag Magyarország határait azok a földrajzi vonalak szabják meg, amelyeket az un. trianoni szerződés és a szövetséges hatalmakkal kötött fegyverszüneti megállapodás kijelölt. A tankönyvekben is ki kell fejezni, hogy ezeken a határokon belül kell az ország belső újjáépítéséhez fogni, és nem az elveszett területek visszaszerzésére törekedni. Gondoskodni kell arról, hogy az elmúlt negyedszázad alatt Németországban, Olaszországban vagy akár nálunk is szociális és nemzeti jelszavak alatt tett intézkedések kellő megvilágításba kerüljenek, s ahol a jelszavak mögött a tömegek érdekeivel ellentétes törekvések húzódnak meg, ezekre is rá kell mutatni. Fel kell tárni azokat az okokat, amelyek a nemzetet érdekei ellenére háborus pusztításba sodorták. Rá kell mutatni arra, hogy a marxista szocializmus, a Szocialista Szovjet Köztársaságok Uniója és a szövetséges hatalmak demokráciája a történelem építőerői." ³

Nem meglepő, hogy ideológiai vonatkozásban ezek a szempontok azt az állapotot tükrözik, amely az ország felszabadítását, majd az újjáépítést irányító politikát jellemezte a fordulat éve előtt, vagyis valamennyi antifasiszta erő összefogását nemzetiségre, vallásra és társadalmi helyzetre tekintet nélkül. Ebből a régi tankönyveket felülvizsgáló rendelkezésből és az Országos Köznevelési

Tanács tankönyvi bizottsága által az új tankönyvirókhoz eljuttatott szempontokból kitűnik, hogy új tankönyveinknek gyökeresen szakítani-
ok kellett az egyirányú nevelés eszményével, és kivéve a félreért-
hetetlen, cselekvő demokratikus állásfoglalást - erősen kell ^{ett} közre-
ledniök a becsületesen értelmezett semleges iskola felfogásához.⁴

A fejlődés során a koncepció elvi korlátai egyre nyilvánvalóbbá
váltak, mégis történelmi jelentőségűek az eredmények, amelyeket az
Országos Köznevelési Tanácsa - mint a miniszter tanácsadó szerve -
a Magyar Pedagógusok Szabad Szakszervezetének és a haladó szellemű
magyar pedagógus-társadalomnak a bevonulásával a tankönyvirás terén
a felszabadulást követő években elért.

Az országépítés sok szép hősi példája közé sorolható az erő-
feszítés, melynek nyomán már az 1945/46. iskolai évben a gimnázium
/leánygimnázium, liceum, leányliceum/ valamennyi osztályában a Ma-
gyar Pedagógusok Szabad Szakszervezet szerkesztő bizottsága által
készített tankönyvek alapján folyhatott a magyar irodalom tanítása.
Mielőtt közülük a vizsgálódási körünkbe eső VII-VIII. osztályos iro-
dalomtörténetek ismertetésére térnénk, a gimnáziumi irodalomtanítás-
nak 1945-től 1950-ig terjedő tantervi szerkezetéről kell elmondanunk
a következőket:

Az 1945-46. tanévben kezdődött meg a tanítás az általános is-
kola I. és V. osztályában. Ez utóbbi a gimnázium, illetve a polgári
iskola I. osztálya helyébe lépett. Így ebben a tanévben a gimnáziumban csak II-VIII. osztályok nyíltak. Az általános iskola éven-
kénti fejlődésével fokozatosan szűntek meg a gimnázium alsó osztá-
lyai, míg végül az egykori nyolc osztályos gimnázium négy osztálya
középiskolává alakult a 14-18 éves korú tanuló ifjúság nevelésére.⁵
Az ott folyó munkát 1950-ig új tanterv hiányában rendeletek és ut-
mutatók szabályozták. Ezek szerint egyelőre lényegében változatlan

maradt a magyartanítás szerkezeti fölépítése is: a II-III-IV. osztályban magyar történeti tárgyú és novellaszerű olvasmányok, költemények alkották az irodalomtanítás törzsanyagát. A használt tankönyvek címe: magyar olvasókönyv. A gimnázium V-VI. osztályában magyar irodalmi szemelvények olvasása, tárgyalása szolgált az irodalomelméleti ismeretek kiegészítésére, rendszerezésére és az irodalomtörténeti tanulmányok előkészítésére. A VII-VIII. osztályban a magyar irodalom történeti áttekintése zárta a gimnáziumi irodalmi tanulmányokat. Ezt a tantervi strukturát tükrözi az 1945/46. iskolai évben használható tankönyvek jegyzéke is, amely határozottan kimondta, hogy "az állami, községi, társulati, érdekeltségi és magániskolákban csak a jegyzékben szereplő tankönyveket és csak a jegyzékben feltüntetett kiadásban szabad használni."⁶ Az államosításig a felekezeti iskolák egyházi főhatóságai engedélye alapján választhatták ki tankönyveiket. A következőkben először a Magyar Pedagógusok Szabad Szakszervezete szerkesztő bizottsága által kibocsátott, majd a római katolikus és a református gimnáziumokban használt irodalomtörténeti tankönyveket mutatjuk be.

A/ A MAGYAR PEDAGÓGUSOK SZABAD SZAKSZERVEZETE SZERKESZTŐ BIZOTTSÁGÁNAK MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TANKÖNYVEI

1. Magyar írók Katona József-ig.⁷

Ez a könyv a Magyar Pedagógusok Szabad Szakszervezete magyar irodalmi tankönyveinek VII. kötete. A sorozat szerkesztői Baróti Dezső⁸ és Vajda György⁹. Ezt a kötetet Baróti Dezső és Gerézdi Rabán¹⁰ állította össze. A középkor és a humanizmus Gerézdi Rabán, a következő rész Baróti Dezső munkája. A vallásos megújulás korának szövegét a szerzők közös munkával válogatták.

A 234 oldal terjedelmű könyv szerkezeti tagolása a következő: 2-162. l.: irodalmi szemelvények, 163-225: irodalomtörténeti vázlat, 226-232: jegyzetek, 233-234: tartalomjegyzék.

A korszakok szerint csoportosított irodalmi szemelvények előrebocsátása jelzi, hogy a tankönyvírók az irodalmi álménynyújtásnak, a művek tanulmányozásának szántak elsődleges szerepet az oktatásban és azután próbálták az irodalomtörténeti fejlődését érzékeltetni. A szerzők és életművek előtérbe állításának jelentőségére a tankönyv címével is utal /Magyar írók!/. Különbség mutatkozik az 1944-ig használt irodalomtörténeti tankönyvekhez képest abban is, hogy itt az egy kötetbe foglalás ellenére határozottan elkülönül egymástól az olvasmányi és az irodalomtörténeti rész, vagyis magyarázatok nem szakítják meg a szemelvények sorzatát, sem megfordítva: szemelvények az irodalomtörténeti magyarázatokat.

A korszakbeosztás ebben a könyvben nem meghatározott évszámok, hanem évszázadok szerint történik a következőképpen: középkor /XI-XIV. század/, humanizmus /XV-XVI.sz./, a vallásos megújulás kora /XVI-XVII.sz./, a felvilágosodás kora /XVIII.sz./, az empire-izlés kora /a XIX. század első harmada/. Ez utóbbi megnevelés itt fordul elő először a magyar irodalomtörténeti tankönyvekben.

A szemelvények száma korszakonként így alakult: középkor: 13, humanizmus: 11 /4 szerző/, vallási megújulás: 38 /14 szerző/, a felvilágosodás: 44 /16 szerző/, az empire: 35 /8 szerző/. Ha a középkori ismeretlen szerzőket is külön-külön személynek tekintjük, akkor úgy tűnik, hogy tankönyvünk összesen 55 szerző 141 szemelvényét közli. Ezt összevetve az 1944-ig használt három irodalomtörténeti tankönyvvel /Pintér-Bence, Alszeghy-Brisits-Sik, Zsigmond/ az derül ki, hogy a szemelvények száma itt a legnagyobb /Pintér-Bence:11?, Alszeghy-Brisits-Sik: 110, Zsigmond: 125/, a szerzők számában is csak Zsigmond Ferenc könyve szárnyalja túl ezt a kiadványt /69/, a másik kettő némileg lemarad mögötte. /48, 51/

Az olvasmányanyag jelentős része felfrissült, kicserélődött. Legfeltűnőbb ez a humanizmus korabeli irodalom szemléltetésénél, melynek 11 jól választott darabját közli a tankönyv.¹¹ Bornemissza Péter három szemelvénye /Elektra/fordításának utószava a magyar nyelv műveléséről, Siralmas énekem, Az ördögi kísértetekről/ és két népballada /Julia szép leány, Kádár Kata/ fölvétele az olvasmányok közé az irodalomszemlélet demokratizálódásának bizonyítéka. A közölt 6 Balassi-vers közül /Borivóknak való, Bucsuja hazájától, A darvakhoz, Kegyelmes Isten, Siralmas nékem, Mely keservesen kiált/ viszont csak a két utóbbi nem található a régebbi tankönyvekben. A XVI-XVII. századi szerzők itt is általában ugyanazok /Tinódi, Gyergyai, Pázmány, Szenci, Zrínyi, Gyöngyösi, Apáczai, Petróczy Kata/, mint a régiekben. Ujszerű viszont, hogy a kuruc költészet termékei /Menj el édes fecském, Buga Jakab éneke, Ja! Régi szép magyar nép.../ ebben a könyvben "népszerű énekek" címen szerepelnek.

A felvilágosodás korabeli írók bemutatásánál az egyik rendszerezési és nyilván szemléleti változtatás, hogy közéjük sorolja a tankönyv Rákóczi Ferencet, Mikst, Faludt és Amadét is, a másik, hogy Bessenyei kortársait nem csoportosítja a hagyományos költői iskolák szerint. A szemelvények kiválasztásánál a hiteles írói kép megmutatására törekvés mellett a demokratikus szempontok fokozott érvényesítésének szándéka is megmutatkozik. Bessenyei: A parasztság védelme, Orczy: A szegény paraszti néphez beszéd, Bacsánvi: A franciaországi változásokra, A látó, Csokonai: Az este, Tempefői/.

Az empire izlés korába sorolt szerzők közül a következőktől közöl szemelvényeket a tankönyv: Baróti Szabó Dávid, Virág, Benedek, Kazinczy, Berzsenyi, Kölcsey, Kisfaludy Sándor, Kisfaludy Károly, Katona József. Ez utóbbtól a megszokott Bánk bán-részletek helyett egy eddig még tankönyvben nem szereplő prózai írás található. /Mi az

oka, hogy Magyarországon a játékszini költőmesterség lábra nem tud kapni?/

A szemelvények után következő 62 oldal terjedelmű irodalomtörténeti vázlat csak az olvasmányok összetartozását mutató történelmi háttér megvilágítására és a köztük levő hiányok áthidalására szolgál. Bevezetésében az irodalom, az irodalomtudomány, az irodalomtörténet és a magyar irodalom korszakainak főntebb már említett rövid ismertetése olvasható. A középkori műveltség latin nyelvűségének és vallásos jellegének dokumentálására szól Szent Gellért szentírásmagyarázatából, a Deliberationról Szent Mór pécsi püspökről, a legendákról, himnuszokról, a gesztákról és Temesvári Pelbártról. A magyar nyelvű irodalomból a Halotti Beszédet nyelvi magyarázat nélkül négy sorban ismerteti, az Magyar Máriasisiralom méltatására Horváth János 13 soros idézetét közli. A középkor végén kibontakozó magyar kódexirodalom egy oldalnyi ismertetésével, jellemzésével és a világiasabb szellemű magyar költészet első termékeinek /Mátyás király halálát sirató ének, Apéti: Cantilena/ említésével végződik a fejezet.

Szenbetűnő változás az előzőkhöz képest a humanizmus korának és a humanistáknak viszonylag részletesebb /4 és fél oldal terjedelmű/ tárgyalása. Az eddig használt tankönyvek közül ez szentel legnagyobb figyelmet Janus Pannónius költői munkásságának. A pályakép bemutatása után, epikus költeményelt és elégiált említi néhány sorban, értelmezve a szemelvények közt szereplő költeményeket. A versek művészi értékéről kevés konkrétumot mond, nagyobb gonddal vizsgálja azok ujszerű érzés- és gondolatvilágát. Rövid kis világirodalmi kitekintést tartalmaz. "A középeurópai humanizmus kialakulása" c. kb. egy oldal terjedelmű korszakzáró fejezet.

Erősen vitatható annak indokoltsága, hogy a következőkben "A vallásos megújulás kora" c. fejezetben 15 oldalon a régi peric-

dizáció szerinti két korszakot is /reformáció, ellenreformáció/ egybefoglal a tankönyv. A kor társadalmi-politikai viszonyaiból kiindulva a jelentősebb szerzők munkásságának fontosságuknak megfelelő méltatását adja. Balassi költészetének főként humanista vonásait és őszinte élményszerűségét emeli ki. Tárgyilagosan jellemzi istenes énekeit is. Annál feltűnőbb, hogy nem foglalkozik a "Katona-ének" c. verssel. Balassi jelentőségét elsősorban az "örök emberi érzések" kifejezésében és nem hazafiui erényeiben látja. /177.1./ A felszabadulással járó demokratikus tendenciák megerősödéséből is következik a XVI-XVII. századbéli nép-költészetről, főként három népballadáról /Julia szép leány, Kőműves Kelemen, Kádár Kata/ olvasható meleg hangú, szép méltatás. Ez utóbbit mint az elnyomott nép társadalomszemléletét tükröző alkotást mutatja be a tankönyv.

A barokk izlésről szóló 17 soros ismertetés, az irányzat társadalmi gyökereire utalás után a magyar barokk-művészet sajátosságait hangsúlyozva tér át Pázmány Péter pályájának nagy elismerést és méltánylást mutató másfél oldal terjedelmű bemutatására. A téma vallásos vonatkozásai nem tűnnek ideológiai zavaró momentumnak, ugyanúgy Szenczi Molnár Albert munkásságának tárgyalásánál sem.

Zrínyi Miklós mint a XVII. század legkiemelkedőbb írója szerepel a könyvben. Életrajza után a Szigeti Veszedelem tartalmi ismertetése és méltatása következik, amely Sik Sándor Zrínyi Miklós c. tanulmányából vett idézettel az eposz barokk jellegét bizonyítja, majd jellemző művészetéről szól nagy elismeréssel. "A török áfium ellen való orvosság" tárgyalása nyomán jut kifejezésre Zrínyi emberi és politikai nagyságának nemzeti jelentősége.

A demokratikus szemlélet és a felvilágosult gondolkodás elmélyítésének szándéka érezhető Apáczai Csere János jobbjagy származásának kiemelésében és annak hangsúlyozásában, hogy "Apáczai

csaknem egy évszázaddal előzte meg a magyar szellemi élet fejlődését. Gondolkodását nem kötötték a nemesi világ hagyományai, bizonyára ezért lett egyike azoknak a keveseknek, akik már akkor az ész világosságáról, a következő kornak, a felvilágosodásnak a kedves jelképéről mertek beszélni". /187.1./

A régi értékítéllethez és szemlélethez kötődés jele viszont a fő-rangu lírikusok számbavétele és ugyanakkor a kuruc-költészet jelentőségének homályban maradása.

A Felvilágosodás korának tárgyalása a könyvben az előzőkhöz képest nemcsak azzal mutat előrehaladást, hogy rámutat annak társadalmi gyökereire és minden eddiginél határozottabban utal francia képviselőire Descartes-től Rousseau-ig, hanem azzal is, hogy korai magyar képviselői, illetve előkészítői közt említi a következőket: II. Rákóczi Ferenc, Mikes, Paludi, Amadé, Bod Péter, Czittinger, Pray György és Katona István.

A korszak íróinak tárgyalásánál a felvilágosodás jegyeinek vizsgálata új nézőpont és értékeszmény érvényesítésére vall. Ennek azonban nemcsak társadalmi és politikai megnyilvánulásaira utal a könyv, hanem az érzelmi forradalom terén mutatkozóakra, a szentimentalizmusban jelentkezőkre is. Ez alapon tekinti Károly Józsefet, a francia forradalom újszülött gyermekének, mert vele a szerző kifejezése szerint "az öntudatos polgár lép be irodalmunkba". /203.1./

Csokonainak a felvilágosult eszmékhez való viszonyát ez a könyv illusztrálja először Az este című költeménnyel. Rámutat azonban arra, is, hogy a pálya kezdetén jelentkező merész hang később hogyan és miért szelídül meg, miért menekült a kínzó valóság elől a költő egy álomvilágba, miként népesítette be álomvilágát a rakokó költészet bájos diszleteivel, hogyan mutatkozik ez a Lilla-dalokban és az Anakreon-versekben. A méla Tempefői-ről szóló ismertetés - nyilván az 1945-ben indokolt, "semlegesség" érdekében - nem élezi ki a dráma antifeudális

és antiklerikális tendenciáit. Fazekas Luda Matyijáról viszont az eddigieknél határozottabban mondja ki, hogy ez a magyar irodalom első demokratikus célzata műve, benne a szerző az elnyomott jobbágság védelmére emel szót.

Az eddig tárgyalt tankönyvek közül ez az első, amely az empire néven emlegetett új klasszicista ízlésnek a gazdag polgársághoz költődését, illetve annak társadalmi-politikai háttérét ilyen világosan magyarázza. A kortörténeti bevezető szól a romantika kezdeti jelentkezéséről, az előromantikáról /Praeromantika/, ennek jelentkezését Dugonics, Kármán és Csokonai műveiben is felismerhetőnek véli.

A korszak nevének megfelelően az írók-költők munkásságának ismertetésében a stílus és ízlésirányekhez való viszony áll előtérben, a klasszicizmus Kazinczynál, Baróti Szabó Dávidnál és Virág Benedeknél, a romantika Berzsenyinél, Kisfaludy Károlynál, Katonánál, a szentimentalizmus Külcseynél. Ez nyilván a szellemtörténeti látásmódra utal, de ugyanakkor meg kell említenünk az esszai szempontok érvényesülését is egy-egy életmű értékelésében. Tankönyvünk utal először arra a változásra, amelyet a felvilágosodás eszméivel való megismerkedés idézett elő Berzsenyi költészetében.

A vázlatos áttekintős további részletezés nélkül is érzékelteti talán korlátaival együtt a tankönyvben mutatkozó szemléleti felfrissülést.

A tankönyv külső kiállítását, nyomdatechnikáját, papírjának minőségét és borítólapját tekintve egyaránt szerény kiállítású; magán viseli a háború utáni nehéz gazdasági helyzet nyomait. Az idő rövidsége is hátrányosan befolyásolta a pedagógiai kiérlelődés lehetőségeit. Az anyagot didaktikailag nem dolgozza fel: összeteglalások, gyakorlatok és feladatok nincsenek benne, illusztrációt és képi szemléltetést sem alkalmaz. A 7 oldal terjedelmű jegyzet a szemelvények jobb megértését szolgálja. Gyakorlatilag azonban célszerűbb lett volna

közvetlenül a szemelvényekhez kapcsolni őket.

-0-0-0-

A történeti hűség kedvéért említést érdemel, hogy ez a tankönyv ugyanezzel az engedélyezési számmal ugyancsak Cserépfalvinál "Magyar írók Petőfi Sándorja" címmel is megjelent a liceumok és gazdasági középiskolák III. osztálya számára. Különbség a két kiadvány közt mindössze annyi, hogy ez utóbbi Waldapfel József¹² feldolgozásában a romantika korát, vagyis Vörösmarty, Széchenyi, Kossuth, Jósika és Eötvös munkásságának irodalmi szemléltetését és történeti ismertetését is magában foglalja.

-0-0-0-

1949-ben a VKM rendeletére a Tankönyvkiadó Nemzeti Vállalatánál, Kleniczay Tibor¹³, Stoll Béla¹⁴ és Szander József¹⁵ átdolgozásában "Magyar Könyv" a középiskolák III. osztálya számára címen megjelent a Baróti-Gerézdi-tankönyv javított kiadása. A 263 lap terjedelmű /az előbbinél 29-cel nagyobb/ kiadvány az előbbivel megegyező szerkezeti felépítésű, vagyis itt is az olvasmányok /3-198.1./ után következik az irodalomtörténeti vázlat /199-258/. Az átdolgozással eszközölt változtatások a szemelvényekben és az irodalomtörténetben egyaránt jelzik az előző kiadásnak azokat a pontjait, amelyek a fokozatosan erősödő marxista értékrend alapján 1949-ben már korrekcióra szorultak.

Legelőször tűnik szembe a korszakok elnevezésének némi módosítása: "a vallásos megújulás korá"-nak nevezett korszak itt határjelző évszámok nélkül két részre tagolódik: 1./ a reformáció, 2./ az ellenreformáció és a szabadságharcok kora. Eltűnik az "empire" izlés kora" megnevezés is. Az ott szereplő írókat a "felvilágosodás korá"-ba sorolja az új kiadás.

Nincs terünk az új kiadványban végrehajtott valamennyi változás bemutatására, csak legfeltűnőbbekre utalhatunk. Általánosságban azonban megállapítható, hogy az idealista szemléletet tükröző, vallásos tárgyú olvasmányok helyett nagy számban kerültek az új kiadásba antiklerikális, antifeudális és forradalmi tartalmú szemelvények. A középkori latin nyelvű irodalomból pl. kimaradt a "Magyarországi ének a világ megvetéséről", a "Sirató ének Magyarországnak a tatárok által történt feldulásától" és Temesvári Pelbárt Stellariuma, helyükre került Anonymus és Kézai krónikájából egy-egy részlet. A humanizmus korában jellegzetes új szemelvények: Janus Pannonius: Geleotto Marzio zarándoklásáról és Taurinus Stauromachiaja. A reformáció korában Székessy Horváth, Heltai és Szegedi Kis István szemelvényei jelzik a társadalmi és politikai szempontok fokozott érvényesülését a válogatásban. Teljesen megújult a Balassi költészetét szemléltető válogatás: a Katonacének mellett a következő versek találhatók: Idővel paloták, Julia két szeme, Kegyelmes szereltem, Egy citerás lengyel leányról, Margaréta, Kiben erő, hogy megszabadult szerelmtől. Kimaradt néhány vallásos szemelvény Pézsmány és Szenczi Molnár műveiből. A világnézeti nevelés szempontjából felhasználható olvasmányok különösen szép számban kerültek a felvilágosodás korából válogatott szemelvények közé: Bessenyei: Jámbor szándék, Tarimenos utazása, Martinovics: A magyarországi reformátorok titkos társaságának katekizmusa, Berzeviczy: A parasztok állapotáról és természetéről Magyarországon, Csokonai: A bagoly és kócsag, a Tempefői 7. jelenete, A Béka-egérharcból, Az álom, Konstantinápoly, Zsugori uram, Egy bécsi nagy gavallér, Katona: Bánk bán III.felv.3. jelenet /Tiborc panasza/. Kölcsey: A szabadsághoz, Hymnus, Rebellis vers, Bákóczi hajh!, Nemzeti hagyományok, Országgyűlési Napló, A szatmári adózó nép állapotáról, Parainesis.

Az olvasmányválogatásnak e határozott társadalmi-politikai tendenciáját az irodalomtörténeti rész indokolja az irodalom fejlődését meghatározó mozgató rugók feltárásával. Ez szükségképpen azzal a következménnyel jár, hogy a művek formai sajátosságairól alig történik említés az inkább tudományos, mint tankönyvi stílusban folyó ismertetésekben. Annak a történelmi helyzetképnek tankönyvi jelentkezése ez az állapot, midőn a fordulat éve után a marxista irodalomelmélet hatékony fellépése nyomán az irodalmi tudatban növekedett a művészet társadalmi elkötelezettségének felismerése, s elméletben és művészi gyakorlatban egyaránt egészséges tájékozódás indult meg a realizmus irányába.

A marxista irodalomértelmezés nyomai az irodalomtörténeti vázlatban mindvégig kimutathatók, de legvilágosabban a Révai József Kölcsey-tanulmányában kifejtett gondolatok /a baladó gondolat három típusának jelentkezése a felvilágosodás korában/ átvételében, illetve felhasználásában, továbbá Waldapfel József Csokonai, Berzsenyi és Kötönyi József munkásságára vonatkozó értékelésének idézésében jutnak kifejezésre.

Mindebből kitetszően tankönyvünknek ez az átdolgozott változata irodalomtanításunk fejlődésének azt a fokát mutatja, amikor harc indult a formalista esztétizálás ellen, az íróknak és műveiknek korukból való kireagadása, koruk társadalmi harcaitól független értékelése ellen. A cél kitűzésének helyessége aligha vitatható. Más kérdés, hogy a helyes cél felé kellő ideológiai felkészültség hiányában sokan helytelen módszerekkel közeledtek és ezáltal a szemiatizmus válhatott urrá irodalomtanításunkban.

Az ideológia előtérbe állítása folytán hiányzik ebben a könyvben is az irodalmi anyag didaktikai feldolgozása. A külső kiállítás és a nyomdatechnika is lényegében változatlan maradt. A könyv egyik változata sem tartalmaz világirodalmi anyagot.

2./ Magyar írók Vörösmartytól József Attiláig¹⁶

A Magyar Pedagógusok Szakszervezete magyar irodalmi tankönyveinek VIII. köteteként 1945-ben jelent meg a gimnáziumok és leánygimnáziumok VIII. osztálya számára a "Magyar írók Katona József-ig" c. könyv folytatása. A kötetet Waldapfel József és Barta János¹⁷ állította össze. Vörösmartytól Arany Jánosig Waldapfel József, Madáchtól a századfordulóig Barta János, Ady Endrétől József Attiláig Kovalovszky Miklós¹⁸ munkája.

A könyvben található 145 szemelvény mindössze 23 szerző¹⁹ műve. Viszonyításul érdemes emlékeztetni, hogy a főliszabadulás előtt használt Pintér-Bence, Alszegehy-Brisihs-Sik és Zsigmond-féle könyvekben a szerzők és művek száma így alakult: 25, 42, 44 szerző, 126, 117, 100 szemelvény.

A válogatás az életművek hiteles, műfaji változatokat is dokumentáló bemutatására törekedett. Az értékvend a szemelvények számában így jutott kifejezésre: Petőfi /31/, Vörösmarty /17/, Arany /16/, Ady /15/, József Attila /8/.

A tárgyi és nyelvi magyarázatokat tartalmazó jegyzetek /6 oldal/ itt is az egész olvasmányanyag után következnek, nem közvetlenül csatlakoznak a szemelvényekhez.

Az irodalomtörténeti vázlatnak különösen a Vörösmartytól Arany Jánosig terjedő része inkább tanulmány-, mint tankönyvjelleggel, kellő súlypontosítás nélkül, sok lexikális adatra építve mutatja be íróink életutját és munkásságát a magyar történelmi és világirodalmi kapcsolatok jelzésével. A tárgyalásmódban mindvégig érvényesül a politikamentesség, a világnézeti és társadalmi kérdések kiélézésétől való tartózkodás olyan szellemben, ahogyan a tankönyvek főliszvizsgálására kiadott rendelkezés előírta 1945-ben, vagyis az irodalmi értékelésben csak a "világnézeti áthangolás" szempontjából szükséges változtatás történt.

A tárgyilagosság-igény következménye, hogy igen pozitívan, bíráló megjegyzések nélkül emlékezik a könyv Prohászka Ottokár munkásságára is. A Szabó Dezsőről szóló viszonylag részletes /2 oldal/ ismertetés utal ugyan eszei és művészi tévedéseire, de erőnyeit sem hallgatja el. József Attila életutjának áttekintése a művészi fejlődés nyomán történik, hangsúlyozva természetesen az elnyomó társadalmi rendszer elleni lázadozását is. Jelentőségét azonban nem szűkíti le csupán eszei és politikai térre, hanem hozzáfűzi: "József Attila sokkal több, mint pártköltő, programja nem nyomja el a művészetet" /294.l./ Verscímei közt "A város peremén" mellett a következőket említi: Az utolsó harcos, Őt szegény szól, Nem emel föl, Talán eltűnök hirtelen, Ki-be ugrál, Kiáltozás, Tudod, hogy nincs bocánat, Karóval jöttél.

Az egész magyar irodalom fő jellemzőjeként már ez a könyv is kifejezésre juttatja azt a később egyre többször hangoztatott megállapítást, mely szerint "Petőfi és Ady mellett József Attila a harmadik igazi "politikus" költőnk, a szó nemes értelmében. A legtisztább humanizmust olvasztotta egybe aggódo, harcos magyarságával." /Hazám, 294.l./

Külső kiállítás és nyomdatechnikai szempontból is magán viseli a könyv a háboru utáni helyzet nyomait. Az olvasmányi rész jól áttekinthető, változatos betűtípusokkal készült, korszakokra és azoknak megfelelő nagyobb fejezetekre azonban nem tagolódik. Az irodalomtörténeti vázlat viszont eléggé egybefolyó. A fő szöveg ugyan jól olvasható, kellő nagyságú betűkkel nyomtatott, de a szerzők elkülönítése nem elég feltűnő. Az anyag didaktikai feldolgozását csupán a tárgyi és nyelvi magyarázatokat tartalmazó jegyzetek segítik. Sem képi szemléltetés, sem illusztráció nincs a könyvben.

A "Magyar írók Katona József-ig" és a "Magyar írók Vörösmartytól József Attiláig" c. a gimnázium VII-VIII. osztálya számára készült tankönyvek szövege kissé más megosztásban /Magyar írók Petőfi Sándor-ig és Magyar írók Petőfi Sándortól József Attiláig címen/ megjelent 1945-ben a liceumok és gazdasági középiskolák III-IV. osztálya számára is.

-o-o-o-

(A gimnáziumi irodalomtanításban a szocialista világnézeti nevelés szempontjából az 1949-ben kiadott I. osztályos tankönyv jelentett előrelépést.²⁰ Az irodalomelméleti ismeretek elmélyítésére szolgáló rendkívül nagyterjedelmű könyv /témakörei: Nagy költők a költészet feladatairól, Petőfi Sándor és kora, Gorkij és kora, Primitív költészet, Népköltészet, Görög irodalom, Római irodalom/ részletes bemutatása kívül esik vizsgálódási körünkön, mindössze azt említjük meg róla, hogy ebben a formában egy tanév alatt elvégezhetetlen volt. Átdolgozása, megrövidítése már 1950-ben esedékessé vált.²¹)

-o-o-o-

A szocialista nevelés érdekében 1949-ben sor került a "Magyar írók Vörösmartytól József Attiláig" c. gimnáziumi IV. osztályos tankönyv javított kiadására is.²⁰ A XX. századi rész Czibor János²¹ munkája. Az előzőhöz képest külső formában lényegében változatlan könyv szemelvényanyagának és irodalomtörténeti magyarázatának átalakításában viszont érezhető az előző kiadás kritikája. Ez a szemelvények megújításában így jut kifejezésre:

Vörösmarty versei közül ujjongan került a könyvbe néhány politikai jellegű vers: Mit forralt?, Átok, A vén cigány, a Zalán futása II. énekéből a görögök hadának leírása. Kimaradtak: A zivatar, Levél Stettner Györgyhez, Helvilához, Földi menny, Pázmán, Hymnus, Az emberrel Új szerzőként most jelenik meg először Táncsics Mihály Életpályám c. művének egy részletével. Petőfi 8 új költeménye demokratizmusának

és forradalmiságának dokumentuma: Háboru volt, Respublika, Az apostol /egyik éles hangú részlete/, A nemzethez, Akasszátok föl a királyokat. Az új szemelvények Arany Jánosnál is a nép iránti rokonszenvet, a zsarnokgyűlöletet és az antiklerikalizmust illusztrálják: A szegény job-bágy, János pap országa, Mit csinál^{unk}ma? A velszi bárdok. Még feltű-nőbb a társadalmi-politikai mondanivaló kiemelése Vajda Jánosnál. Az elmélkedő, filozófikus, tájleíró öt vers helyett ujonnan került be a következő három társadalmi-politikai jellegű szemelvény: Luzitán dal, Credó, Unbirálat /részlet a röpiratból/. Vargha Gyula teljes mellőzése, Ády 14 ujonnan fölvetett politikai verse a kihagyott 9 más jellegű helyett, Babits Jónás könyvének, Tóth Árpád Új Istenének a közreadása, Juhász Gyula munkásverseinek a fölvétele és az előző kiadásban egyáltalán nem szereplő Komját Aladár, Balázs Béla, Karinthy Frigyes, Radnóti Miklós, Sárközi György, Salamon Ernő, Pap Károly, Gelléri Andor Endre megszólaltatása a társadalmi-politikai szempon-tok fokozott érvényesítése és a szocialista világnézeti nevelés ér-dekében történik.

Külön hangsúlyt érdemel, hogy ugyanebből a célból József Attila versei közül ezuttal kerülnek be először az iskolai tananyagba a kö-vetkező versek, amelyeknek nagy része azóta is törzssayaga az iskolai oktatásnak: Tiszta szívvel, Anyám, Nyár, Favágó, Munkások, Lebukott, Vigasz, Eszmélet, A város peremén, Kirakják a fát, A Dunánál, Ars poe-tica, Hazám, Kései sirató, Kiáltozás, Ime, Hát meggleltem hazámat.

Az olvasmányi rész a szemelvénycserék ellenére ebben a kiadásban is éppúgy 200 oldal terjedelmű, mint az előbbiben, az irodalomtörté-net viszont a jóval több szerző /57/ felvétele miatt /amott: 23/ lé-nyegesen bővült, 84 oldalról 128-ra emelkedett. A szemelvényeknek megfelelően a stilusirányzatok és írói ábrázolásmód vizsgálata ho-lyott itt is a politikai átértékelés került előtérbe. Petőfiné ez Horváth Márton és Révai József megállapításainak átvételében jut ki-

fejezésre. A Jókairól szóló ismertetés szintén mellőzi az előbbi kiadásban uralkodó romantikus beállítást, helyette időrendben haladva mutatja be Jókai műveit, elsősorban a társadalmi és politikai haladás szempontjából értékelve őket. Az alapszemlélet változása nyomán derül fény tankönyvünkben Vajda János ellenzékbe szorulásának okaira, és Tolnai Lajos társadalombírálatának jogsultságára. Mikszáth életművében sem a lírai elemeket vagy az élet romantikus felfogásának nyomait vizsgálja az új kiadás, hanem mint a feudálkapitalista társadalom legnagyobb kritikusrát méltatja.

Ezek után természetes, hogy a 20. század irodalmának értékelése tovább már nem a polgári irodalomtörténet /Schöplín Aladár/, hanem sokkal inkább a marxizmus szellemében történik. Ady költészetének jellemzésében pl. Révai József tanulmányának megállapításai visszhangzanak, főként forradalmiságának jellegét, továbbá magánosságának és szimbolizmusának összefüggéseit értelmezve. Ebben a megvilágításban Babits, Kosztolányi és Tóth Árpád költészete igen kevés elismerést és annál több bírálatot kaphat, főként azért, mivel "a nyugati kapitalista dekadenciát hozosították meg irodalmunkban /281.1./ Juhász Gyulának viszont az a legnagyobb érdeme, hogy "az öncélú művészettől elérkezett a forradalom hitének megvallásáig." /289.1./ Márcznak a realizmus terén szerzett érdemei mellett korlátjaként említi a könyv a politikai állásfoglalásban mutatkozó következetlenséget, továbbá azt is, hogy "ha a társadalmi problémák megoldásának gyakorlati kérdéseire nyúlt, gyakran tévedésekbe bonyolodott, vagy az utópiák útján haladt". /300.1./

A népi írók értékelésében is a marxista kritika ismert megállapításai ismétlődnek: közülük csak kevesen jutottak el a munkásparaszt szövetség felismeréséig, mások viszont véglegesen utat tévesztettek. József Attila az előbbi kiadás másfél oldalnyi szö-

vege helyett most 14 oldal terjedelmű részletes ismertetést kapott mint Petőfi és Ady forradalmi hagyományainak új megvalósítója. A személyi kultusz torzításainak bizonyítékául arról is olvashatunk, milyen döntő jelentőségű volt a fiatal költő fejlődése szempontjából találkozása és néhány együttléte Rákosi Mátyással.

A Radnóti Miklós munkásságáról szóló 3 oldal terjedelmű értékelés, továbbá a Sárközi György, Salamon Ernő, Pap Károly, Gelléri Andor Endre, Szerb Antal és Halász Gábor munkásságának szentelt egyenként 15-20 soros megemlékezés kétségtelenül hasznos kiegészítés az előző kiadáshoz képest.

Világirodalmi anyagot, a társművészetekre és rokon tudományokra irányuló kitekintést ez a kiadvány sem tartalmaz éppugy, mint közvetlen elődei. Képi szemléltetés és a didaktikai feldolgozás egyéb ismert formái szintén hiányoznak belőle, nyomdatechnikai szempontból is az előbbiek színvonalán maradt. Itt is fennáll az irodalomtörténeti rész zsufoltsága, ennél fogva nem eléggé áttekinthető a könyv.

A szocialista nevelési igény gyors növekedésének jele, hogy egy év múlva már ennek a könyvnek a javított kiadására lett szükség; az 1. rész 1950-ben, a 2. 1951-ben jelent meg.²²

-o-o-o-

Az ideiglenesnek minősített tankönyv 1. része Vörösmarty főléptétől 1905-ig mutatja be irodalmunk fejlődését. Az előbbihez különösen igen hasonló, szerény kiadvány szerkezeti beosztása a következő: 3-125.1. irodalmi szemelvények, 126-129: jegyzetek, 130-185: irodalomtörténeti vázlat, 186-188: tartalomjegyzék. Az a kevés változás, amely az olvasmányanyagban és az irodalomtörténeti vázlatban található, mindössze néhány aktualizálásban jelzi az ideológiai szempontok érvényesítésének erősödését. "A Gutengerg-albuma" c. költeményhez kapcsoló jegyzetben pl. ez olvasható: "Igaza volt-e Vörösmartynak,

amikor 1840-ben ezt a sort leírta: "Majd, ha világosság terjed ki keletre nyugatról ? " Idézzük Sztálin elvtárs szavait: "Valamikor azt mondták, hogy a szocializmus fénye Nyugatról jön. És ez igaz volt. Mert a forradalmat és a szocializmust ott tanultuk". Majd kiemelve a Nagy Októberi Szocialista forradalom nemzetközi jelentőségét, így folytatta: Ettől a pillanattól kezdve pártunk nemzeti erőből tulnyomórészt nemzetközi erővé, az orosz proletáriátus pedig a nemzetközi proletáriátus elmaradott országából a nemzetközi proletáriátus élcsapatává változott át"./9.1./ A "Pusztai csárda" és az "Ábránd" c. versek kihagyása, helyettük a "Harci dal" felvétele szintén a politikai szemlélet érvényesítésének jele. Bizonyos szemelvények elhagyása más szerzőknél is nyilván ideológiai okokból történt: Aranyánál Madách bevezetése a Kisfaludy Társaságba, Jókai: Fekete gyémántok, Mikszáth: Különös házasság.

Az irodalomtörténeti vázlat nagyobb része az 1949-es kiadás szövszerinti átvétele némi rövidítéssel, egyszerűsítéssel és jobb szerkezeti tagolással.

A 2. rész szerkesztésében újítás, hogy a szemelvények nem folyamatosan, hanem szerzőként az irodalomtörténeti ismertetés közé iktatva következnek. A 265 oldal terjedelmű kötet az előbbi kiadvány megfelelő részéhez /az 1905-tel kezdődőhöz/ viszonyítva 110 oldal növekedést mutat. A másik változás, hogy ez a tankönyv világosabban érzékelteti az irodalomtörténeti fejlődés menetét: az anyagot két történeti korszaknak megfelelően két fő fejezetre osztja: I. A magyar irodalom a századfordulótól Magyarország felszabadulásáig, II. A magyar irodalom a felszabadulás után. Az első korszak alfejezetei: 1./ Irodalmunk 1905-től 1919-ig./Ady, Kaffka, Juhász, Tóth Árpád, Krúdy/, 2./ Kultúra és irodalom a Tanácsköztársaság korában, 3./ A magyar irodalom a Horthy-korszak idején /Móricz, Nagy Lajos, Babits, Kosztolányi, Karinthy, Móra, József Attila, Illyés

Gyula és a népiesek, Radnóti, Gelléri, Gellért Oszkár, Komját Balázs, Zalka/, A második korszak alfejezetei:

1./ A szocialista realizmus a művészet új korszaka /Zsdánov beszéde/ 2./ Harc a szocialista irodalom kialakulásáért Magyarországon /Révai nyomdán/, 3./ Szemelvények a mai magyar irodalomból /Illés Béla, Veres Péter, Déry, Zelk, Benjámín, Kónya, Szabó Pál, Darvas, Asztalos István/.

A szerzők száma a javított kiadásban 18-cal több, mint előbb, a régieknél is a társadalmi és politikai jellegű versek kerültek be nagyobb számban a kimaradt más jellegűek helyett. Kevesebb a példa ennek ellenkezőjére, ezek közé tartozik Tóth Árpád Esti sugárkoszoru c. versének felvétele az "Elégia egy rekettyebokorhoz" és "Egy régi ház előtt" címűek helyett. Nem irodalmi értéke, hanem a személyi kultusz szellemének megfelelően került a könyvbe a Rákosi-per egyik részlete. József Attilánál az Eszmélet, Kirakják a fát, Kései sirató, Kiáltozás c. versek helyett ugyanannak szerepel a Szegény ember balladája, Megfáradt ember, Tömeg, Szocialisták, A tőkehaszon balladája, Levegőt, Flóra.

Az irodalomtörténeti részben e szemelvényeknek megfelelően az íróknak a haladásához való viszonya az értékelés alapja. Ez magában hordozta a torzításnak és schematizálásnak az ötvenes években még jobban kiütköző tüneteit. Emellett viszont meg kell említeni azt az előnyös változást is, amely az irodalmi anyagnak az előb-

binél áttekinthetőbb és az összefüggéseket jobban érzékeltető csoportosításában, az írói pályák szakaszokra tagolásában, végső soron tehát a tanulás megkönnyítésében jut kifejezésre. Ez sem feledtetheti azonban az irodalomtanítás szematizálásához vezető hibaforrásokat.

-0-0-0-0-

Nem esik a megújuló magyar irodalomtörténeti tan-könyvirás fő vonalába, de a történeti hűség érdekében meg-említendő, hogy a felszabadulást követő politikai átalakulás folytán a róm.kat. és a református egyházi főhatóságok is arra kényszerültek, hogy gimnáziumaik részére a hivatalos utasításoknak megfelelő szellemű irodalomtörténeti tan-könyveket adjanak ki. Ezek 1948-ig, az iskolák államosításáig voltak használatban.²³

B./ AZ 1950-es TANTERV ALAPJÁN KÉSZÜLT ELSŐ TANKÖNYVEK

1./ A tanterv megjelenésének előzményei

A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének határozata a vallás- és közoktatásügyi minisztérium munkájával kapcsolatos kérdésekről 1950. március 29-én az elért jelentős eredmények számbavétele és elismerése mellett általánosságban azt állapította meg, hogy "köznevelésünk fejlődése, lényegesen elmaradt a magyar népi demokrácia általános fejlődése mögött."²⁴ Az elmaradás megnyilvánulásai közt említi az eleven élettől, a természettel való kapcsolat hiányát, a tanulói túlterhelést, a klerikális reakció befolyását, a munkás-paraszt származású tanulók nagyarányú lemorzsolódását, új tankönyvek kiadásának elszabotálását stb. A helyzet megjavítására legelső feladatként a következőket írta elő: "Fokozottan kell továbbvinnünk azt a küzdelmet, mely a klerikalizmus és sovinizmus, a tudományok eltorzítása és gyakorlati élettől való elszakítása ellen folyik az iskolákban. Olyan ütemben, amennyire csak gyakorlatilag megvalósítható - tankönyvek, tanterv és tananyag sugározza a marxizmus-leninizmus ideológiáját, mely nem a szakismeretek és szaktudományok elhanyagolását, hanem elmélyültebb, korszerűbb, az összefüggéseket feltáró, tehát tudományosabb oktatását jelenti"./ uc.2lo.1./

Mivel az itt meghatározott nevelési követelményeknek a régi tantervek nem feleltek meg, 1950-ben újak kiadására került sor mind az általános, mind a középiskolák számára. Bevezetésüket 1950. szeptember elsejével rendelte el a minisztérium.²⁵

Ezeknek a tanterveknek nagy érdemük a szocialista tartalmu iskolai nevelés megalapozása, de ugyanakkor igen súlyos fogyatkozások is volt. Ezt Komár Pálné lényegre mutató tömörséggel így foglalta össze: "A tanterv készítői... nem elemezték /erre módjuk

sem volt/, hogy a párthatározatban körvonalazott új nevelési tartalom milyen konkrét megnyilvánulási formákat kaphat a tanulók életkori szakaszainak és a szaktárgy sajátos jellemvonásainak megfelelően. A párthatározat szövege csaknem minden pedagógiai áttétel nélkül került be a tantervekbe. Így a határozatban törvénytelenül jogosan és időszzerűen követelt politikai nevelés a tantervi célkitűzésekben - alig keresve más kapcsolatot a nevelés többi területével - egyeduralomra jutott. E súlyos pedagógiai hibából következően a mindössze egy hónapos rohammunkával készített tanterv s a 3-4 hónap alatt írt irodalmi tankönyvek szemléletében a pártosság filozófiai fogalma elszegényedett, és lecsökkent a napi politikai eseményekhez kötődő "aktualizálások"-ra.²⁶

Ez új gimnáziumi tanterv egyik intézkedése az volt, hogy a felszabadulás után egységesített általános gimnáziumon belül reális és humánus jelleggel két tagozatot létesített. Az előbbiben nevének megfelelően a reál, az utóbbiban pedig a humán tárgyak tanítása folyt valamivel magasabb óraszámban. A magyar irodalomra vonatkozóan ez mindössze annyi különbséget jelentett, hogy a reális tagozat II. osztályában heti 3 volt az irodalmi órák száma, a többi osztályban mindkét tagozaton 4-4.

A magyartanárok régi kívánságát teljesítette a tanterv azzal, hogy az irodalomtörténet tanítására három évet biztosított a II-III-IV. osztályban. Az I. osztály ehhez irodalomelméleti előkészítést adott.

Az irodalomtanítás legfőbb céljává a magyar és világirodalom /főként a szovjet/ fejlődésének, kiemelkedő alkotásainak megismerését, nevelési szempontból pedig a szocialista világnézet megalapozását jelölte meg a tanterv.

Az irodalmi anyag három osztályra bontása így történt: II.osztály: a magyar irodalom története kezdettől 1830-ig. Világirodalom: Igorének, Cervantes, Shakespeare, Swift, Moliere, a francia felvilágosodás korának irodalma, Goethe, Puskin.- III.osztály: a magyar irodalom története 1830-tól 1905-ig. Világirodalom: Cogol, Balzac, Heine, Lermontov, Csernisevskij, Herzen, Doroljubov, Belinszkij, Hugo, Dickens, Tolsztoj, Szaltikov Scsedrin, Csehov. - IV.osztály: a magyar irodalom története 1905-től napjainkig. A szovjet irodalom története 1905-től napjainkig. Tankönyviróink ennek az első pillantásra is maximálista anyagmennyiségnek a feldolgozására kényszerültek.

2./ A magyar irodalom története gimnáziumok számára. I.rész.

A tanterv fokozatos életbeléptetése miatt 1950-ben csak a II. osztályos tankönyv készült el.²⁷ Szerzői az irodalomtudomány tekintélyes, kiemelkedő művelői.

A 303 lap terjedelmű könyv három fő részre tagolódik. Az első a 18. századig nyolc alfejezetben személyények és irodalomtörténeti magyarázatok segítségével a következő témakörök szerint mutatja be a magyar irodalmat: 1./ irodalmunk kezdetei /9-16.1./ 2./ a huszintizmus és humanizmus irodalma /17-29/, 3./ a reformáció irodalma /35-40/, 4./ a 16. század elbeszélő költészete /46-57/, 5./ Balassi Bálint /58-70/, 6./ Zrínyi Miklós /71-89/, 7./ az erdélyi haladó irodalom, /90-101/, 8./ a kurucz irodalom /102-121/

A második részben irodalmunknak 1711-től 1825-ig működő kiemelkedő alkotói elsősorban nem történeti összefüggést föltagró, hanem inkább monografikus feldolgozásban sorakoznak egymásután ilyen címek alatt: 9./ a felvilágosodás és Bessenyei György /126-135/, 10./ a magyar jakobinusok /136-154/, 11./ Csokonai Vitéz Mihály

/155-185/, 12./ Kazinczy Ferenc /186-196/, 13./ Berzsenyi Dániel /197-206/, 14./ Fazekas Mihály /207-222/, 15./ Katona József /223-234/ 16./ Kisfaludy Károly /235-242/

A harmadik részben ismertetett külföldi irodalomban még az előbbieknél is lazább az összefüggés. Ott csupán az időrend mutatkozik a különféle nemzetiségű írók tárgyalását rendszerező egyetlen szempontnak. A nyolc világirodalmi téma a következő: Ánek Igor hadjáratáról /243-244/, Shakespeare: Lear Király /245-251/, Cervantes: Don Quijote /251-256/, Moliere: Tartuffe /257-264/, Swift: Gulliver /265-268/, francia felvilágosodás írói /269-275/, Goethe /276-284/, Puskin /285-95/.

Ez a könyv az 1949-es kiadástól anyagát tekintve elsősorban ezzel a teljesen új világirodalmi résszel különbözik. Lényeges szerkezeti változás az is, hogy a szemelvényeket nem az irodalomtörténeti résztől elkülönítve, hanem abba beágyazva közli úgy, mint a régebbiek közül Váczy János és Zsigmond Ferenc könyve. Esztétikai szempontból figyelemre méltó a kiemelkedő szerzők portréinak felvétele a könyvbe.²⁸

Didaktikai jelentősége van annak, hogy a nagyobb fejezetek anyagának lényeges tudnivalóit kurzív szedésű, tömör, magvas áttekintések foglalják össze. A háromféle szövegtípus /irodalomtörténet, szemelvény, összefoglalás/ különböző nagyságu betűin kívül a címek jó kiemelése, határozott elkülönítése nyomdatechnikai szempontból előrelépést jelent.

A szemelvényanyag megváltoztatásának valamennyi példáját nem sorolhatjuk fel, általánosságban csupán azt mondhatjuk, hogy főként irodalmunk forradalmi és antiklerikális hagyományaiból válogattak a szerzők. Kimaradtak pl. az előző kiadásban még szereplő

vallásos vagy nemesi és konzervatív ihletésű írók. /Pázmány, Gyöngyösi, Orczy, Dugonics, Gvadányi, Pálóczy Horváth stb./, helyükbe a társadalmi és politikai haladást közvetlenül sürgető, a maradíságot bíráló, leleplező, harcra buzdító, az előbb éppen csak említett szerzők és művek léptek.

Az egyoldaluan válogatott olvasmányokhoz fűzött magyarázatnak szánt, gyakran frázisos közhelyek nem segítették az irodalmi alkotások művészi sajátosságainak mélyebb megértését, sőt inkább az uniformizálás és felszínesség veszélyét hordozták magukban. Erre vezetett egyébként a tankönyv bevezetésében kifejtett irodalomelméleti koncepció is.

Ez a marxista esztétika alapján határozza meg az irodalom valóságtükröző alaptulajdonságát és értelmezi funkcióját. Rámutat a burzsoá és a proletárirodalom közti különbségre, Lenin alapján magyarázza a proletárirodalom elvét és nevelői szerepének jelentőségét. Végül Sztálin és Rákosi idézetekkel arra utal, mit jelent számukra haladó irodalmunk a megalkuvás, a maradíság és a szellemi sötétség elleni harcban.

A könnyen felismerhető egyoldalúság mellett látnunk kell az uttörő munka jelentőségét, melyet a tankönyv szerzői a magyar irodalom tudományos igényű marxista feldolgozása előtt ebben a tankönyvben elvégeztek.

Komár Pálné idézett tanulmánya megvilágítja e könyv iskolai használatának nehézségeit. Az a megállapítása is helyes, hogy a következő évben kiadott Barczán Endre és Dallos György szerkesztette Tájékoztató a tankönyv egyoldalúságának korrekciójára valóban a maximalizmus további fokozódásához vezetett, nem sokban mozdította elő az irodalomtanítás hatékonyságát.

3./ Magyar irodalomtörténet az általános gimnáziumok számára. II.rész

1951-ben szintén az irodalomtörténetírás kiváló művelőinek közös munkája alapján jelent meg irodalomtörténeti tankönyv az általános gimnáziumok III.osztálya számára.²⁹

Az 543 lap terjedelmű, szemelvényeket és irodalomtörténeti áttekintést magában foglaló könyv 1830-tól 1905-ig a tantervben előírt világirodalmi kiegészítéssel mutatja be a magyar irodalom történetét. Bevezetőjében /3-5.1./ azt fejtegeti, hogy a 19. század elején Angliában és Franciaországban már kiütköztek a tőkés társadalom ellentmondásai. A kor haladó írói ezt észrevették, de nem tudták a bajok gyökerét feltárni. Ezt csak Marx és Engels ismerte föl. A továbbiakban a romantika és a realizmus értelmezése során az előbbinek haladó és reakciós változatait világirodalmi példákkal jellemzi, majd Engels alapján a kritikai realizmus fogalmát világítja meg.

A négy részre tagolt könyv fő témaköréi: 1./ irodalmunk a reformkorban és a szabadságharc idején, 2./ irodalmunk az önkényuralom korszakában, 3./ a kiegyezés korabeli magyar irodalom, 4./ világirodalom.

A reformkori irodalom önálló fejezetben monografikus jelleggel tárgyalt szerzői: Kölcsey, Széchenyi, Vörösmarty, Eötvös, Kossuth, Petőfi és Arany. A kisebbek közül több író kerül egy-egy áttekintő jellegű fejezetbe ilyen címeken: Vörösmarty haladó kortársai /Bajza, Garay, Páy, Jósika, Vajda Péter/, Tancsics és a forradalomban résztvevő költők /Czuczor, Sárosi, Berecz Károly, Zalár József/

Az önkényuralom korának kiemelt szerzői: Arany, Tompa, Kemény, Gyulai, Madách, Jókai, Szigligeti, Arany László. A kiegyezés korát kiemelt szinten Mikszáth, Csiky, Tömörkény képviseli. "A városi polgári irodalom" c. összefoglaló fejezetbe került: Reviczky, Komjáthy,

Péterfy Jenő, Ambrus Zoltán, Petelei. A demokratikus irodalmi törekvések képviselői közül Kiss József, Bródy Sándor, Thury Zoltán és Gárdonyi Géza munkásságát ismerteti a tankönyv.

A világirodalom képviselői közül csaknem 100 oldal terjedelemben bemutatott szerzők: Balzac, Heine, Hugo Viktor, Dickens, Lermontov, Gogol, Belinszkij, Csernisevcskij, Gercen, Dobroljubov, Turgenyev, Nyekraszov, Tolstoj, Szaltikov-Scsedrin, Csehov. /Turgenyev és Nyekraszov tárgyalását nem írta elő a tanterv./

Szerkezetileg ez a tankönyv a II. osztályoshoz hasonló felépítésű, vagyis olvasmányi része nem különálló, hanem beépül az irodalomtörténetbe. A szokatlanul nagy terjedelemben nem a feltűnően sok szerző felvételének, hanem a kiválasztottak igen részletes tárgyalásának következménye. Nem volt még eddig használatban olyan középiskolai irodalomtörténeti tankönyv, amelyik Kölcsey munkásságát 23, Vörösmartyét 47, Petőfiét 73, Aranyt 42, Vajda Jánosét 20, Mikszáthét 22 oldal terjedelemben tárgyalta volna. Ennek megfelelően különösen a kiemelkedő szerzőknél magas a szemelvények száma is: Petőfi 39, Kölcsey 26, Vörösmarty 24, Arany 21.

Vitathatatlan, hogy az írói életművek értékelését és a szemelvények válogatását ebben a könyvben a haladáshoz való viszony határozta meg. Az is tény, hogy az olykor erőszakolt aktualizálásnak a bevezetésben rögzített következő elvi alapja van: "Ismerjük meg nagy íróink értékeit, de ne hallgassunk megtorpanásaikról, megalkuvásaikról, műveik ellentmondásairól sem. Csak így használhatjuk fel alkotásaikat népünk boldog szocialista jövőjéért vívott küzdelmünkben". /13.1./

Ennek az elvnek következetes végigvitele nyilvánvalóan egyoldalúsághoz, sokszor vulgarizáláshoz vezetett. Petőfiről pl. többek közt ez olvasható: "Petőfi Sándor második hazája a Szovjetunió.

1942-ben, a Nagy Honvédő Háború éveiben "letépjük a német zászlót" cím alatt kötetbe gyűjtve az ő németellenes verseinek orosz fordítását osztogatták a Vörös Hadsereg katonái között. Petőfi németgyűllölete a világszabadság dicsőséges hadseregének, a szovjet hadseregnek fegyvertársává avatta őt. Költeményeit a Szovjetunióban az oroszokon kívül gruz, tadzsik, ukrán és más nyelvekre is lefordították. Petőfi a világirodalom legnagyobb költőinek egyike, életműve a haladó emberiség kincse. Ma is tanítója, buzdító barátja népünknek a békéért, a szocializmusért folyó küzdelemben",
/132-133.1./

Kemény Zsigmond értékelése is osztályhelyzetéből adódó korlátai kimutatására épül és ilyen megállapításokhoz vezet: "felismeri osztályának válságát, s éppen ezért meg van győződve arról, hogy a politikai és társadalmi átalakulás kikerülhetetlen. Mivel azonban a népről nem vesz tudomást s a plebejus vonaltól irtózik, a valódi kivezető utat nem ismerheti fel." /286.1./

Az elég gyakran ismétlődő efféle megállapítások negatív hatása mellett viszont ki kell emelnünk azt az érdemet is, hogy ez az értékelési szempont segített a kiegyezés kora ellenzékbe szorult írói, főként Vajda János és Tolnai Lajos jelentőségének felfelismeréséhez és az akadémizmusban gyökerező hivatalos irodalom eszméi, művészi korlátainak feltárásához. Az is kétségtelen, hogy a művek tartalmi elemzése mellett, illetve azzal összefüggésben gyakran megtalálható a könyvben a formai és nyelvi sajátosságok vizsgálata is. Vörösmarty romantikus képeinek és szaggatott előadásának művészi funkcióját az Előszó és A vén cigány c. versekben egy Horváth Márton-idézet magyarázza. /86.1./ Kötvös regényeinek művészi eszközeiről, stílusának és leíró művészetének sajátosságairól is lényeges megállapítások olvashatók ugyanúgy, mint más művekéről. A kiemelkedő szerzők /Vörösmarty, Petőfi, Arany/ költői

nyelvét vizsgáló fejezetek szintén az elmélyült, többszemponu anyagfeldolgozás bizonyítékai.

Ez a tartalmi érték azonban inkább a tanulmányírók kutató munkájának, mint a didaktikai szempontokra is ügyelő tankönyvíróknak az érdeme. Az utóbbiak érdekében mindenekelőtt az anyag mennyiségének korlátozására és iskolai feldolgozásának módszertani segítségére lett volna szükség. Tagadhatatlan, hogy az olvasmányokhoz kapcsolódó nyelvi-tárgyi magyarázatok, a nagy írók /Vörösmarty, Eötvös, Petőfi, Arany, Vajda, Mikszáth/ arcképei, néhány megzenésített vers kottája, a nyolc művészi képreprodukció, a terjedelmes fejezetek kisebb egységekre bontása, áttekinthető tagolása, lexikális adatok helyett a műelemzések előtérbe állítása, a fejezeteket lezáró összefoglalások beiktatása módszertani szempontból is figyelemre méltók. Végeredményben azonban sem ezek, sem Makay Gusztáv értékes szakdidaktikai tájékoztatója ³⁴ - mint Komár Pálné írja - "a tankönyv zsufoltságát nem tudta eléggé feloldani. A tananyag maximalizmusa üzte-hajtotta a tanárt, s így az oktatás gyakorlatában a marxista irodalomszemlélet kialakításának helyes programjával induló középiskolai irodalomtörténeti oktatás deduktív, verbális jellegű studiummá alakult, amelyben az irodalmi alkotások jobbára csak mint egy-egy irodalomtörténeti vagy művelődéstörténeti tétel illusztrációja kaptak helye, értékelésük továbbra is szematikus maradt".

/i.m.58.1./

A könyv első pillanattól nyilvánvaló maximalizmusa ellenére 1955-ig /2-3-4-5. kiadásban/ ugyanilyen terjedelemben jelent meg. Lényeges megrövidítésére először 1956-ban /6.kiadás/, majd újabb átdolgozására 1961-ben /11.kiadás/ került sor.

4./ Magyar irodalomtörténet az általános gimnáziumok IV.o.számára.
III.rész.

Az általános gimnáziumok IV.osztálya számára kiadott új irodalomtörténeti tankönyv a III. osztályoshoz hasonlóan szintén kiváló tudások nagy terjedelmű /452 l./ közös munkája. Szerkezetileg azonban különbözik tőle azzal, hogy a XI. század magyar és szovjet irodalmából válogatott olvasmányanyaga nem az irodalomtörténeti részbe, hanem gazdag tartalmu /592 l./ önálló szöveggyűjteménybe került.³²

A négy fő fejezetre tagolt könyv az addig használatban levőnek nem átdolgozása, hanem teljesen új mű. Anyaga a magyar irodalom története 1905-től a könyv megjelenésének időpontjáig világirodalmi kiegészítéssel a következő korszakbeosztás szerint: 1./ irodalmunk 1905-től 1919-ig /3-109.l./, 2./ 1919-től 1945-ig /110-296/, 3./ a felszabadulás utáni magyar irodalom /297-352/, 4./ világirodalom /297-448/.

A fejezetek marxista szemléletű rövid, tömör kortörténeti bevezetőkkel kezdődnek, ezután az első két fejezetben a kiemelkedő írók munkásságának részletes tárgyalása következik elsősorban a társadalmi haladáshoz való viszonyuk szempontjából a hazafias nevelés mindig érezhető szándékával.

Szeretnénk változás, hogy az előbbi tankönyvhöz képest a bemutatott szerzők száma 21-től 13-ra csökkent. Ez tette lehetővé legkiválóbb alkotóink tanulmányszámba menő részletes tárgyalását: Ady 54, Móricz 56, József Attila 55 oldalt kapott a könyvben, a többiek jelentőségük arányában kevesebbet.

Az első korszak kiemelt szerzője Ady mellett Kaffka Margit és Tóth Árpád. Itt kerül sor nyolc oldal terjedelemben a Tanácsköztársaság kultúrpolitikájának ismertetésére is. Ennek az irodalom helyzetével foglalkozó része főleg a költőinknek /Tóth Árpád,

Juhász Gyula, Komját Aladár/ a proletárforradalom miatti lelkesedését, bemutatja Móricz Zsigmondnak a politikai helyzetváltozásról szóló művészi riportjait, majd arra utal, hogy irodalmunknak e néhány hónap alatt tett kezdeti lépései miként szabták meg a fejlődés további útját, mit jelentettek József Attila és a felszabadulás utáni magyar irodalom fejlődése szempontjából.

Az írói életművek tárgyalása részletes életrajz után témakörök szerint csoportosítva, nyomdatechnikailag jól elkülönítve, világos szerkezeti tagolásban történik, határozottan megkülönböztetve a megtanulásra, illetve csak tájékoztatásra szánt kisebb-nagyobb be-
tűkkel nyomtatott részeket. A nagy fejezeteket lényegkiemelő, didaktikai szempontból hasznos összefoglalások zárják.

1919-től 1945-ig terjedő kor irodalmának tárgyalását a fehér terrorról, a korszak hivatalos ideológiájáról, a kommunistáknak a nép érdekeiért folytatott harcáról és az irodalmi folyóiratokról szóló tájékoztatás vezeti be. Móricz Zsigmondot és Juhász Gyulát Ady hagyománya folytatóiként mutatja be a könyv, Babitsot, Kosztolányit és Karinthyt mint a magas művészi színvonal igényének őrzőit, Krudyt és Móra Ferencet pedig mint egyik irányzathoz sem tartozó, sajátos írói egyéniségeket. E két utóbbiról egészen rövid /egy-egy oldal terjedelmű/ nem megtanulásra szánt apróbetűs pályaképet közöl.

A proletáriródalom kialakulását, a Tanácsköztársasághoz kapcsolódását, emigrációba kényszerülését, külföldön élő és itthon maradt tagjait önálló fejezet tárgyalja éppúgy, mint a Szabó Dezső eszméire visszavezetett népi írói mozgalmat. A szellemi forrásnak tekintett életmű mint az ellenforradalom ideológiájával több ponton érintkező eszmerendszer, végeredményben negatív értékelést kap a könyvben, ennek folytán a népi írók mozgalmának korlátai világosan kirajzo-

A IV. részben tárgyalt világirodalmi anyag tulnyomó része /84 oldal/ szovjet irodalom. Általános jellemzése után korszakokra tagolt történeti áttekintés következik Gorkijtől kezdve a könyv megjelenésének időpontjáig a következő címek alatt: a szovjet irodalom a polgárháborúk és a népgazdaság helyreállításának korában: Katajev, Osztrovszkij, Solohov, A.Tolsztoj, a szovjet irodalom a Nagy Honvédő Háború idején és a háború utáni építés időszakában: Tyihonov, Szimonov, Fagyeejev, Beck, Polevoj, Iszakovszkij, Pavlenko, Aszajev, Nyikolajeva. A nevek puszta felsorolása is mutatja, hogy a szerzők közt itt is több olyan található, akiknek művészi rangját szóta nem igazolta az idő.

A szovjet irodalom mellett rövid /9 oldal/ ismertetés olvasható még a lengyel, román, csehszlovák, bolgár, albán, NDK, a népi Kina és a tőkés országok haladó irodalmáról. /3 és fél oldal/

Az irodalmi anyagot a komplex esztétikai nevelés érdekében korszakonként a festészet, szobrászat, építészet és zene kiváló művelőit ismertető rész egészíti ki, sőt 20 híres festmény reprodukciója is megtalálható a könyvben.³³ A szemléltetés és az esztétikai nevelés ügyét egyaránt szolgálja néhány író arcképének fölvétele.³⁴

A tankönyv szerkezete szerint tagolt szöveggyűjtemény az egyes szerzőktől készült szemelvények számával így érzékelteti a művészi értékrendet: Ady /78/, Kaffka /5/, Tóth Árpád /15/, Móricz /15/, Babits /12/, Kosztolányi /6/, Karinthy /3/, Juhász Gyula /26/, Krúdy /3/, Móra /2/, Balázs Béla /1/, Hamburger Jenő /1/, Komjáth Aladár /4/, Zelka Máté /1/, József Attila /59/, Padányi /11/, Benjámin /4/, Kónya /3/, Kuczka /1/, Asztalos Sándor /1/, Devecseri /1/, Juhász Ferenc /1/, Gergely Sándor /1/, Háy Gyula /1/, Urbán /1/, Gorkij /8/, Majakovszkij /5/, Osztrovszkij /1/, Solohov /1/, A.Tolsztoj /1/, Tyihonov /3/, Szimonov /2/, Fagyeejev /2/, Beck /1/, Polevoj /1/, Iszakovszkij /3/.

Azsajev /1/, Nyikolajeva /1/, Bezimenszkij /1/, Leonidze /1/, Kezsun /1/, Pervomajszkij /1/.

Tulhaladná lehetőségeinket a szemelvények válogatási szempontjainak tüzetes vizsgálata és értékelése, csupán azt emeljük ki, hogy alapelveként a forradalmi hagyományok ébrentartása és a politikai aktualizálás lehetősége érvényesült. A könyv első recenziójával egyetértve valóban aránytalanságnak kell tartanunk a többiekhez képest Kosztolányi 8 és Karinthy 3 szemelvényét. Véleményünk szerint is Móra Ferenc egy oldalnál nagyobb teret érdemelt volna a könyvben. ³⁵

Az egy műnek tekintendő két kötetről nagy terjedelme és kidolgozásának magas színvonala miatt végeredményben azt mondhatjuk, hogy jobban szolgált a marxista szellemű magyar irodalomtörténetírás és a tanári továbbképzés, mint a gimnáziumi irodalomtanítás ügyét.

Az 1953-ban megjelent 2. kiadás néhány stiláris módosítás és a Déry Tibor Felelet c. regényéről szóló értékelés kivételével lényegében azonosnak tekintendő az elsővel. Lapszáma ugyan 452-ről 428-ra csökkent, de a változásnak nem tartalmi, hanem nyomdatechnikai oka van.

Az 1954-es 3. ^{Kiadás} ~~Kiadás~~ az előbbinél kissé jobb minőségű papíron megjelent betűhű utánnyomása a másodiknak. A tanítási gyakorlatot jobban szem előtt tartó átdolgozására, lényeges megrövidítésére ennek a tankönyvnek is csak 1955-ben került sor.

-0-0-0-

5./ Az irodalomtanítás megújítását szolgáló újabb tankönyvsorozatok

Az 1950-es tanterv alapján készült irodalomtörténeti tankönyvek ismertetése jelezte azokat a hibaforrásokat, amelyek a tanítási gyakorlatban még nyersebb formában és még alacsonyabb színvonalon jelentkeztek. Ezek részletes feltárását a megoldásukra vonatkozó javaslatokkal együtt az 1952. május 4-5. napján Budapesten tartott országos irodalomtanítási konferencia végezte el, fő problémaként jelölve meg a szematizmust, irodalmunk gazdaságának elszegényesítését, a szilárd

ismeretek nyújtásának hiányát, a szóbeli és írásbeli kifejezőképesség fejlesztésének elhanyagolását, az osztályon- és iskolán kívüli irodalmi munka gyengeségét.³⁶ A fő referátumot tartó Joboru Magda művelődésügyi miniszter a feladatok közt első helyen említette, hogy "1953-54-ig valamennyi osztály számára új irodalom tankönyveket kell kiadni, melyek mentesek a feltárt hibáktól". /i.m.22.1./ Ennek és az MDP 1954 februárjában hozott határozatának nyomán az ötvenes évek közepétől kezdődően megindult az irodalomtanítás s vele együtt az irodalmi tankönyvek korszerűsítése érdekében egy mindmáig tartó és kétségtelenül fölfelé ívelő folyamat. A sokrétű munka részleteinek érintése nélkül azuttal csupán az azóta megjelent gimnáziumi irodalmi tankönyvek cím szerinti felsorolására szorítkozunk azaz a kiegészítéssel, hogy az új tankönyvek megjelenéséig a régiak használatának megkönnyítésére a gyakorló pedagógusok központilag irányító tanmeneteket, módszertani leveleket és tananyagcsökkentő utasításokat kaptak.³⁷

Az 1961. évi III. törvény alapján végrehajtott iskola-reform az életszerűség, a korszerűség és a tanulói túlterhelés elleni küzdelem fokozottabb érvényesítésében jelölte meg a legfőbb oktatási feladatokat. A reform szellemében 1965-ben készült gimnáziumi tanterv nem változtatta meg az irodalomtanítás strukturáját, vagyis az I. osztály számára továbbra is irodalomelméleti, a II-IV. osztály számára pedig irodalomtörténeti, pontosabban irodalomtörténeti jellegű tanítást írt elő. Az irodalmi anyag súlypontosításában azonban lényeges újítás történt azáltal, hogy a felvilágosodás előtti magyar irodalom tanítása a II. osztályban az újabb korok, főként a kortárs i-

VIII. A múlt tanulmányai és a jövő irónyai

Történeti áttekintésünk azt mutatja, hogy irodalomtörténeti tankönyveinkben az anyagfeldolgozás módja általában a leírás és az ismertetés, illetve az általánosságban közölt megállapítások szemléltetése olvasmányokkal; bennük a szövegértést támogató jegyzetanyag, a bibliográfiai tájékoztató, a korszakzáró áttekintő összefoglalás vagy az előszóban közölt néhány módszertani utmutatás tekinthető a didaktika halvány jelentkezési formájának. Az induktív módszer alkalmazására a tankönyv szerkezeti fölépítésével 1945 előtt csak Lonkay Antal, Szvorényi József, Lévy István, Váczy János és Zsigmond Ferenc adott indítást. Az olvasmányok értelmezéséhez a tanulók önálló gondolkodásának fejlesztése céljából feladatok kijelölésével és problémák fölvetésével leginkább az Alszeghy-Brisits-Sik-féle könyvek járultak hozzá.

Az olvasmányok szerepe irodalomtörténeti tankönyveinkben különböző módon jut kifejezésre. A tanulmányozottak közül 5-höz /Környei, Lóskay, Szabó, Iare Sándor, Tóth Sándor 1.kiad./ egyáltalán nem kapcsolódnak olvasmányok, másik 5 irodalomtörténethez /Toldy, Tóth S.3.kiad., Szántó, Prónai-Alszeghy-Sik, Bóka-Dallos stb./ külön olvasókönyv tartozik; a többiek ugyanabban a kötetben közlik az irodalomtörténetet, mint az olvasmányokat. A szemelvények száma mindegyikben általában kevesebb a kívánatosnál. Ez a helyzetkép azonban csak akkor tűnik sivárnak, ha az irodalomtörténet gimnáziumi tanítását az előzményektől elszigetelve nézzük. Az igényesebb irodalmi nevelésre törekvő tanárok ugyanis nyilvánvalóan az alsóbb, főként a IV-VI. osztályos stilisztika, retorika és poetikai könyvek szemelvényeinek felhasználásával jól kiegészíthették az irodalomtörténeti olvasmányokat. Némelyik tankönyv utalásai figyelmeztetnek is erre a lehetőségre.¹

Kezdetben aránylag nagy terjedelmű irodalomtörténeti tankönyvek készültek; a 19. század utolsó harmadától kezdve azonban a rövidítésre törekvés ugyszólván állandó tankönyvirói programmá vált, és elsősorban az elméleti részre irányult, ott is főként a művelődéstörténeti anyag megrostálására.

A képi szemléltetés általában nem jellemezte régi irodalomtörténeti tankönyveinket; Beöthy Zsolt, Szántó Kálmán, Horváth Cyrill, Váczy János, Pintér Jenő és az utánuk következő több szerző könyvében viszont szép számmal találhatók írói arcképek és kéziratok, címlapok hasonmásai, 1950 után pedig híres festmények reprodukciói is.

1945 előtti magyar irodalomtörténeti tankönyveink szinte kivétel nélkül egy-egy szerző munkái; társszerzők bevonására általában csak a későbbi átdolgozásoknál, az ún. "javított" kiadásoknál került sor /Prónai-Sik, Pintér-Bence stb./. 1945 előtt három szerzős tankönyvet csak a Szent István Társulat kiadványai közt találunk /Prónai-Alszeghy-Sik, 1927, Alszeghy-Brisits-Sik, 1941-42/. Közvetlenül a felszabadulás után részint az idő sürgetésére, részint a kutatási területek differenciálódása folytán, 3-7 főből álló kollektívák szerkesztettek irodalomtörténeti tankönyveket. Az 50-es évek közepétől kezdve ismét az egy szerzős könyvek kerültek előtérbe. A reformtankönyvek közül csupán a gimnáziumi III. osztályosnak van két szerzője.

A tankönyvszerzők személyére vonatkozóan a mult azt tanúsítja, alig van a magyar irodalomtörténetírásnak olyan kiemelkedő alakja, aki a tankönyvirásból részt ne vállalt volna. Közülük Toldy Ferenc kivételével valamennyi rendelkezett hosszabb-rövidebb középiskolai tanári gyakorlattal is. Legjobb tankönyveinknek a középiskolai tanítással hivatásszerűen foglalkozó tudós tanárok a szerzői. Némelyikük /Szvorényi, Imre, Névy, Szántó, Góbi, Bartha/

Prónai, Alszegehy, Sik, Pintér, Barta János/ nemcsak irodalomtörténeti tankönyvet írt, hanem a gimnáziumi magyartanítás egészének szem előtt tartásával teljes tankönyvsorozat szerkesztésére is vállalkozott.

x X x

A tudományos-technikai forradalom megváltoztatja a tanítás szervezését, tartalmát és módszereit. A tanításközpontu oktatás mellett egyre inkább kezd tért hódítani a tanulásközpontu. Ebben a folyamatban a tanár nem kész ismeretek közvetítője, hanem inkább a tanulók munkájának szervezője, irányítója. Az ismeretszerzés és képzés strukturájának ilyen átrendezését az önállóságra és a permanens önművelésre nevelés igénye indokolja. Mindezzel együtt megkezdődött a megfelelő tankönyvtípus kikísérletezése is. A szakirodalomban fölvetett idevágó kérdések közül nem a végleges válaszadás, hanem a továbbgondolásra indítás szándékával említünk néhányat, jelezve azt is, hogy a korszerűsítési tervekhez a multbeli tapasztalatok milyen megerősítést adnak.²

A verbalizálásra szánt és reprodukálásra készített leíró-ismerető típusu tankönyvek egyeduralmának kora letűnőben van; olyan munkáltató jellegű tankönyvek a jövő, amelyek nemcsak a tananyagra vonatkozó információ forrásai, hanem megfelelő feladatok közlésével a tanulók önálló tevékenységének és önellenőrzésének is eszközei. Irodalmi könyvekre vonatkoztatva az általános követelmény így konkretizálható: "a jó könyv nem kész elemzéseket nyújt, hanem elemezni tanít, nem sablonnal, hanem sok-váltós modellekkel az adott alkotásnak megfelelő eljárást sugalmazza."³

Az új típusu munkáltató irodalmi tankönyv követésre méltó példájaként említi Mész Lászlóné Kanizsai-Nagy Antalnak a dolgozók szakközépiskolai IV.osztálya számára írt kísérleti tankönyvét. /i.m./ Makay Gusztáv viszont ezzel kapcsolatban fölvet néhány tisztá

tázásra váró problémát: a fakultatív tantárgycsoportos oktatási szervezet tananyagának és tankönyvének kérdését, továbbá a hátrányos helyzetben levő tanulók nehézségeit az önálló munkára épülő irodalmi nevelés során.⁴ Igen figyelemre méltóak azok a gondolatai is, amelyeket az új típusú irodalmi tankönyv szerkezetének lehetséges változatairól, a tankönyv stílusáról, az irodalmi élmény és a tankönyv viszonyáról, valamint az ideiglenes tanterv és a tankönyvpályázat kérdéseiről kifejt.

Enhez a koncepcióhoz képest merész újításnak, bátor kezdeményezésnek tűnik a Mész Lászlóné kéziratot tanulmányában bemutatott tankönyvcsalád, amely gimnáziumok és szakközépiskolák számára egységesen három könyvből állna, helyettesítené az évfolyamonkénti tankönyveket, és használatban volna mind a négy évben; kapcsolódna hozzá a tanulók számára egy feladatlapokat tartalmazó programfüzet, a tanárok segítésére pedig kézikönyv a programok feldolgozása árá vonatkozó útmutatással, a tananyagban szereplő művekről szaktudósok által írt elemzésekkel és tanulmányokkal.⁵

A két tervezet közt lényeges különbségeik ellenére több, multibeli tapasztalatokkal is alátámasztható egyezés található. Ilyen mindenekelőtt annak hangsúlyozása, hogy a műközpontú irodalomtanítás és a történetiség szembeállítása áldíllemma. Műelemzés csak a mű történeti meghatározottságainak /társadalmi, politikai, erkölcsi, stílustörténeti stb./ feltárásával lehetséges. Az indukcióra épülő irodalomtanítás során azonban az irodalomtörténeti folyamat belülről kifelé haladva, az egyes művek összehasonlításával és kapcsolataik érzékeltetésével válik a tanuló számára világossá, nem pedig deklarativ kijelentések útján. Mindkét koncepció szerint szükség van tehát az olvasmányok mellett valami szintézis tankönyvi közlésére. Ennek változataira a régiek közül Váczy János és Zsigmond Ferenc könyvének második kiadása nyújt figyelemre

méltó példát. Közös kívánság az is, hogy a tankönyv valamilyen formában /jegyzet, kislexikon/ tájékoztasson az irodalmi olvasmányokról. A jelentős művekről szóló irodalomtörténeti tanulmányok, kritikák, az önálló tanulást támogató bibliográfia, a fejezeteket záró összefoglalások, munkáltató kérdések, problémafelvetések, feladatok, tanári kézikönyvek tervbe vétele szintén olyan közös igény mindkét említett elgondolásban, amely az előző fejezetekből kitetszően több régi tankönyvünkben alkalmazott szerkesztési módszer volt; korszerű felújításuk a tanítás hatásfokát előmozdító hagyományppolás lehet.

A közeljövő egyik magyar irodalmi tankönyvének körvonalai bontakoznak ki az 1978-as tanterv alapján készítendő gimnáziumi I. osztályos tankönyv megírására hirdetett pályázat alkalmából kiadott Utmutatóban. Ez többek közt tekintélyes terjedelmű képanyag, a tankönyv elméleti fogalmait rövid szócikkekben összefoglaló kislexikon, név- és tárgymutató, a történelmi, művészettörténeti, világirodalmi és hazai irodalmi adatokat szinkronban feltüntető időrendi táblázat, valamint az egyes témakörökre vonatkozó bibliográfia föl vételét is előírja a kétkötetes tankönyv un. ismeretközlő részében. Mindezek a kívánalmak különféle változatokban Beöthy, Pintér és mások tankönyveiben megvalósultak.

A Závodszy Géza tanulmányában felvetett igen lényeges tankönyvtipográfiai, olvasáshigiéniai és esztétikai szempontok a jövő tankönyveiben az eddiginél nagyobb figyelmet érdemelnek.⁶ A régiek közül viszonylag Váczy János és Pintér Jenő könyvének 5. kiadása /1927/ emelkedik leginkább az átlag fölé.

Az elmélkedés magaslatairól nagyon helyesen a realitás szintjére hozza le a jó irodalmi tankönyv szerkesztésének problematikáját Mész Lászlóné azzal, hogy kéziratos tanulmányában felsorolja a különböző társintézményekkel /Diákkönyvtár, Tanért,

Hangfeszítő Vállalat/ megtárgyalandó kérdéseket. Minderre azért van szükség, mert a tankönyv tanulhatósága és hatékonysága sok tényezőtől függ. Helyesen mondja Závodszky Géza: "Egyetlen hibásan vagy nem megfelelő színvonalon megoldott összetevő - legyen az tartalmi vagy formai- használhatatlanná vagy csekély hatékonyságúvá teszi az egész munkát"./1.m.1075./ E helytálló megállapításokat ki kell azonban egészítenünk azzal, amire említett cikkében Makay Gusztáv is utalt.

Az irodalmi nevelés -általában az iskolai oktató-nevelő munkásikere döntő mértékben a tanártól függ. Minden tankönyv valódi értékét nagyrészt a felhasználás módja határozza meg /a régiek közül Toldy Ferencről kezdve Imre Sándor, Zsigmond Ferenc és mások is utaltak rá/; mindenek előtt megoldandó kérdés tehát a tanárképzésnek az új tartalmu, új szellemű, új formájú középiskolai irodalomtanításhoz való alkalmazkodása, a jövő pedagógusainak megfelelő szaktárgyi, pedagógiai és gyakorlati felkészítése a korszerű irodalmi nevelésre.

J E G Y Z E T E K

BEVEZETÉS

1. Faludi Szilárd:/szerk./ Tantárgytörténeti Tanulmányok I.
Bp.1960.Tankönyvkiadó.
2. Komár Pálné: A hazai irodalomtanítás alakulásának vázlatos története a múlt század 60-as éveitől 1945-ig. I.m. 21-176.
3. Mész Lászlóné: Milyen legyen a jövő irodalomkönyve? Magyar-tanítás 1973. 6. 269.
4. A m.kir.vallás- és közoktatásügyi miniszter 1879. évi 17630.sz. a. kelt rendeletével kiadott terv, módosítva az 1883.évi 26776. és az 1887.évi 8619.sz.a. kelt miniszteri rendelettel. Klamarik János: A magyarországi középiskolák újabb szervezete. Bp.1893. 180. és 230.
5. Horváth György: A tananyag és a tankönyv strukturája. Bp. 1972. Tankönyvkiadó.
6. Hankiss Elemér: A modern műelemző módszerekről, a verskritikáról és a tankönyvekről. Jelenkor 1971. 9. 832-841. Kanizsai-Nagy Antal: Válasz Hankiss Elemér cikkére. Jelenkor 1971. 12. 1135-37. Hankiss Elemér: Viszontválasz tankönyv ügyben. *uo.* 1137.
7. Bán Imre: Irodalomelméleti tankönyvek Magyarországon a XVI-XVIII. században. Bp. 1971. Akadémiai Kiadó.
8. Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Oesterreich. Klamarik János: I.m. 123.

I. FEJEZET

1. VS. Ratio Institutionis per Disputationes Literarias Almosdini Diebus 27., 28., et 29. Decembris Anni e[ri]jusdem /1804/ Elaborata, Congregationi dein Superintendentiali Anno 1806. Diebus 18. et 19. Aprilis Celebratae Exhibita, Ab eademque Approbata. Norma Discendi in Collegio Scholarum Alba N-Enyedien-si. 1820. Claudipoli, Typis Collegii Reformatorum, Klamarik János: A magyarországi középisko-

II.

lák újabb szervezete történeti megvilágítással. Bp. 1893. 170-65.

2. Klamarik i.m. 136-137.

3. Klamarik i.m. 155.

4. Czvittinger Dávid /1676-1743/: Specimen Hungariae literatae, Altdorf, 1711. Rotarides Mihály /1715-1747/ Historicae hungaricae literariae lineamenta. Altonaviae et Servestae 1745. Bod Péter /1712-1769/: Magyar Athenas, Nagyszombat, 1766. Wallaszky Pál /1742-1824/: Conspectus reipublicae literariae in Hungaria ab initio Regni ad nostra tempora delineatus. Posonii et Lipsiae, 1875. 2. Buda 1808. Horányi Elek /1736-1809/: Memoria Hungarorum et provincialium scriptis editis notorum, quam excitat A. Horányi 3.köt. Viennae et Posonii 1775-77. Nova Memoria I. Pest 1792. Scriptores piarum scholarum, 2.köt. Buda 1809. Pápay Sámuel /1770-1827/: A magyar literatura esmérete. Veszprém 1808. Zimmermann Jakab: Magyar irodalom. Bécs 1843. 2. kiad. Buda 1845. Szuppán Zsigmond: /1814-1881/: A magyar s külföldi irodalomtörténet, Pozsony 1847. Ferenczy Jakab Zsigmond /1811-1884/: Magyar irodalom és tudományosság története. Pest 1854.

5. Toldy Ferenc: A magyar nemzeti irodalom története 2 kötet. Pest 1851. Magyar Chrestomathia, Pest 1853. A magyar költészet története, Pest 1854. A magyar költészet kézikönyve a mohácsi véstől Kisfaludy Sándorig, Pest 1855. A magyar nemzeti irodalom története a legrégebb időkől a jelenkorig rövid előadásban, Pest 1864-65., 1868-1872, 1878. Irodalomtörténeti Olvasókönyv, Pest 1868.

6. Bereczik Árpád: Toldy és Gervinus, Filológiai Közlemény 1958. 462-470.

7. Halász Előd: Vörösmarty és Toldy, Tisztaíj 1955. 351-362./Könyv-ban is

8. Toldy i. m. III-IV.

9. Zsigmond Ferenc: A debreceni Kollégium és a magyar irodalom.

Debrecen 1940. 111.

10. Horváth István /1784-1846/ történetíró, pesti egyetemi tanár,

III.

Czeh János /1798-1854/ cs. és kir. tanácsos, történettudomány-
nyal, oklevelek, régi pénzek és emlékek gyűjtésével foglalkozott.
Lányi Károly /1812-1856/, rk.plébános, a MTA tagja, egyháztörté-
nész. Wenzel Gusztáv /1812-1891/ egyetemi tanár, akadémikus, tör-
ténelmi és jogi tanulmányokkal foglalkozott. Döbrentei Gábor /1785-
1851/, irodalomtörténész, esztétikus, nyelvész.

11. R. Várkonyi Ágnes: A pozitivisták történetelmélete a magyar történetírásban. Bp. 1974. II. 267-68.
12. Toldy i. m. 3. kiadás /1862/ X.
13. A magyar irodalomtörténet és legújabb kézikönyvei. Sárospataki Füzetek, 1863. 847-874.
14. I. h. 856-57.
15. Toldy Ferenc: a magyar irodalom története a legrégibb időktől a jelenkorig rövid előadásban. Bp. 1865. 6. 1. 1. jegyzet.
16. Toldy: Chrestomathia, V.
17. Zsigmond, i. m. 111-112.
18. Toldy Ferenc: A magyar költészet története, 2.köt. 1. kiadás Bp. 1854. /Heckenast/ I.köt. Zrínyi Miklósig 240/ 1.II.köt. Zrínyitől Kisfaludy Sándorig 282 l., 2. kiadás Bp. 1867. /Heckenast/ 475 l.
19. Toldy Ferenc: A magyar költészet kézikönyve a mohácsi vésztől a legújabb időig. I.köt. Kisfaludy Sándorig, Pest 1855. /Heckenast/ 735 l.II.köt. Kazinczy Ferencről Arany Jánosig. Pest, 1857. /Heckenast/ 847 l.
20. Vö. Pintér Jenő Magyar Irodalomtörténete tudományos rendszerezés Bp. 1930. II.köt. 257.
21. Halász i. m. 361.
22. Halász, uo.
23. Toldy Ferenc: Irodalomtörténeti Olvasókönyv vonatkozásban Magyar Irodalomtörténetére. I.köt. Pest, 1868.II.köt.Pest, 1869. /Athenaeum/

IV.

24. Bánási Miklós: /szerk./ Pedagógia, Bp. 1971. 344.

II. FEJEZET

1. A magyar irodalom ismertetése a legrégibb időktől napjainkig. Olvasókönyv a felsőbb tanodák használatára. I.köt. Buda 1855. Szent István Társulat. Bagó ny. XVI, 624 l. 21 cm, II.köt. Pest 1855. Herz ny., XVI., 4, 757 l. 21 cm.
2. Magyar Sajtó 1855. 99.sz. /okt.27./
3. A magyar irodalom ismertetése. Olvasókönyv a felsőbb tanodák használatára. Második javított kiadás. I. A magyar nyelv és irodalom története. 2-3. Az újabb magyar irodalom Bessenyeitől Vörösmarty Mihályig, Vörösmarty Mihálytól mostanig. Pest 1860-63. Szent István Társulat, Emich ny. 1-3. köt. 21 cm.
4. A magyar irodalom ismertetése. Olvasókönyv a felső tanodák használatára. I.köt. I. szakasz. A magyar nyelv és irodalom története. 3. kiadás. Pest 1864. Szent István Társulat, Emich ny. 332 l. 20 cm. -2. köt. Az újabb irodalom ismertetése a XVIII. század közepétől mostanig. I. szakasz Bessenyeitől Vörösmarty Mihályig, 3.jav. kiadás. Pest 1864. Szent István Társulat, Emich ny. 471 l. 21 cm
5. Arany János Magyar Irodalomtörténete. Közzéteszi és bevezetéssel ellátta Pap Károly, Bp. Franklin. 1911. 222 l.- Arany János Széptani Jegyzetei. Bevezetéssel ellátta Pap Károly. Kiadja a MTA, Bp. 1934. Arany János -Emlékkönyv II.köt.- Mindkét mű megjelent az Arany János prózai munkái c.kötetben. Magyar Helikon 1968, 837-969. l. /Keresztury Dezső és Keresztury Mária gondozásában./
6. A magyar irodalom történetének vázlata. Főgymnasiunai és reáliskolai ugymint magán használatra írta Környei János sz.fehérvári főgymn.tanár. Pest 1861, Lampel Róbert ny. 186 l. - 22 cm.
7. A magyar irodalomtörténet és legújabb kézikönyvei. Sárospataki Füzetek, 1863. /VII./ 861-862.

8. A magyar nemzeti irodalom vázlata. Környei János után átdolgozta dr. Boros Gábor, 5. kiadás, Bp. 1887. Lampel Róbert. A közoktatásügyi minisztérium által a polgári fiu-, polgári leány és középkereskedelmi iskolák számára 17358-1888.sz. rendelettel approbált tankönyv.
9. A magyar nyelv, irodalom s műveltség története /a legrégibb időtől a mohácsi vészig, tanodai s magán használatra írta: Lóskay Beköny Zircz-csisztereci áldor s pécsi főtanodai tanár, Pest 1863. Hartleben, Sommer ny. Bécs. 2, 231, 71. -24 cm. A 2. változatlan kiadás címe: A nemzeti irodalom és műveltség története a legrégibb időktől a mohácsi vészig. Pest 1871. Heckenast. /4/, X. 231 /7 l./ -24 cm
10. Sárospataki Füzetek i.h.
11. Kossuth, 1848. Hangok az emberiséghez, 1848, Balladák, 1848, Szabadságdalok a hadseregnek. Debrecen 1849.
12. A magyar irodalom története, Pest, 1864. Ráth Mór ny. 1-2. köt. -19 cm, I.k. 223, II.k. 356. A 2. kiadás uo. 1865.
13. Gyulai Pál: "Új magyar irodalomtörténet", Budapesti Szemle 1863 /XVII./ 350-356 és Gyulai: Bírálatok /1861-1903/ c. gyűjtemény, Bp. 1911. 27-38.
14. Zsigmond Ferenc: A debreceni Kollégium és a magyar irodalom. Debrecen 1940. 137.
15. Thierry, Amadée-Simon-Dominique: Francia történetíró /1797-1873/. Magyar vonatkozású műve: Histoire d' Attila, des ses fils et des ses successeurs jusqu' a l' établissement des Hongrois en Europe. 1856. Ford. Szabó Károly, "Attila, Attila fiai és utódai történelme a magyarok Európába telepedéséig". 1865.
16. Legújabb kiadása "A magyar stilisztika útja" Bp. 1961. 57-85. szerk. Szathmáry István. Gondolat kiadó.
17. Magyar irodalmi szemelvények. Kézikönyvül a felgymnasiumi V-VIII. osztályi ifjuságnak a magyar nyelv és irodalom oktatására a szó-

VI.

- noklat s költészet elméletének s a magyar irodalom történetének vázlatával. Szvorényi József főgymn-i igazgató s magyar akadémiai tagtól. /Első mutatványrészlet/ Pest 1866. /Heckenast Gusztáv/. 1-2. kötet., -22 cm, I-II.köt. 734^l.
18. Ferenczy Jakab Zsigmond: Magyar Irók. Életrajz-gyűjtemény I.k. 1856, Danielik Józseffel. /A II. kötetet Danielik József egyedül írta./
19. Magyar irodalmi szemelvények kézi-könyvül a középtanodai felsőbb osztályok növendékeinek a magyar nyelvben és irodalomban oktatására. A gyakorlati irályképzés elméletének és a magyar irodalom történetének vázlatával 2. jav.kiadás, Bp. 1873. Franklin. 1-2. köt. -20 cm, I.köt.288, II.köt. 548^l.
20. A magyar irodalmi tanulmányok kézikönyve. Heckenast. 453, 1 t. -20 cm.
21. A magyar nemzeti irodalom rövid ismertetése. A tanodai, növeldei s házi oktatás kézikönyve, Pest 1869. Keckenast, 212 l, -21 cm
22. Lehr Zsigmond: Szvorényi: A magyar nemzeti irodalom rövid ismertetése, Pest, 1869. OKTEK/ 1872. 509-519.
23. A magyar nyelv és nyelvtudomány története. I.köt. Debrecen 1891.
24. Geleji Katona István. Akadémiai értekezések 1869. Beregszászi Nagy Pál élete és munkái, Akadémiai értekezések 1880.
25. Az irodalom és a társadalmi viszonyok. Koszoru 1864. 11-16.sz.
26. Magyar mondattan az irály- és verstan vázlatával. Debrecen 1861. 168 l./ A következő 20 év alatt még 5 kiadás.
A magyar nyelv és irodalom rövid története. Debrecen 1865. 260^l.
További kiadásai ugyanott: 1870, 1874, 1877. Második nyelvtankönyve: Rövid magyar nyelvtan. Debrecen 1874. -A rövid magyar nyelvtan 2. és a mondattan 5. kiadása után átdolgozta és sajtó alá rendezte Balassa József, Bp., 1897.
27. Budapesti Szemle /Uj folyam/ 1866. 361.

28. Sárospataki Füzetek 1863. 853.
29. Németh G. Béla: A századvégi Nyelvőr-vitához. Dolgozatok a magyar irodalmi nyelv és stílus történetéből. Szerk. Pais Dezső, Bp. 1960. Akadémiai Kiadó. 227-261.
30. "Költészet-tan" tanodai és magánhasználatra. Pépa, 1863. /2. kiad. uo. 1872/. Magyar nemzeti irodalom története, uo. 1866, Bölcsészeti elemei. uo. 1872.
31. A magyar irodalom és szellemi fejlődésünk története./Kisérve jellemző olvasmányokkal a szülő művek minden neméből és fajtából/ főgymnasiumok, lyceumok és főreáliskolák számára s magánhasználatra. I.köt. 6s-, 6-, közép- és új kor. Sárospatak 1869. Nyomtatta Seinfeld Béla a Ref.Főiskola betűivel. 184^{l.}, II.köt. Pest 1871. A legújabb kor. -215^{l.} Kilián György kiadása.
32. Magyarország állami, társadalmi, vallási és szellemi intézményei s művelődési viszonyainak története kivonatban. Középiskolai tanulók számára kézirat gyanánt. Sátoraljaujhely 1886. Magyarország ezer éves politikai és művelődéstörténete dióhéjban. A nagyközönség és az "érettségire" készülő ifjúság számára. Bp. 1892. /Kéziratban maradt/.
33. Torkos László, OKTEK, 1869. 186-189.
34. A tragédia elmélete. Pest 1871. /A Kisfaludy Társaság dramaturgiai pályázatán jutalmat nyert. A komédia elmélete. A Kisfaludy Társaság Évkönyve. Új folyam. 1872. /VII./ A drámai közepfajok elmélete, uo. 1873. VIII.
35. Az írásművek elmélete, vagyis az irány-, költészet- és szónoklattan kézikönyve, Pest, 1870. /9. kiadása 1894./ Olvasmányok az írásművek elméletéhez. Pest 1871. /6. kiadás 1892./ Ezenkívül stilisztika, retorika és poetika könyvek.
36. A magyar nemzeti irodalom történetének vázlata irodalomtörténeti olvasókönyvvvel. A középtanodák legfelső osztályai számára. Pest. 1872. Ráth, Athenaeum ny. 4. IV. 400, 2 l. - 22 cm. 2. és 3.kiad.

1882. 4. 1887. 5. 1891. 6. 1897/

37. A magyar irodalomtörténet középtanodáinakban. OKTEK 1873/74.
/VII./ 57-70.

38. Olvasmányok a magyar nemzeti irodalom történetének vázlatához.
Bp.1897. Eggenberger-féle könyvkereskedés kiadása, Athenaeum
ny. 310 l.

39. Koltay Virgil: Névay László élete. Kiny. a budapesti kereskedelmi
akadémia 1901/2. évi jelentéséből. Bp. 1902.

40. Kőte Sándor: Közoktatás és pedagógia az abszolútizmus és a dua-
lizmus korában /1849-1918/ Bp. 1975. 22. l.

III. FEJEZET

1. A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. Összeállította
Beöthy Zsolt. I. köt. Bp. 1877, II. köt. Bp. 1878. Athenaeum. 15. kiadás
I. köt. 1928, II. köt. 1929. Bp. Athenaeum. Részletek jelentek meg
meg belőle: Költészetünk áttekintése Kisfaludy Károly óta. Fővárosi
Lapok 1877. 239. sz. Néhány magyar regényíró. Pesti Napló 1878.
235. sz. B. Kemény Zsigmond. Pesti Napló 1878. 239. sz. A magyar
népköltés és első gyűjteményei. Nemzeti Hírlap 1879. 177. sz.
2. Volf György: A középiskolai magyar oktatás. OKTEK 1875/76 /IX/
1. 9.
3. Bródi Béla: A középtanodai magyar irodalmi oktatás. OKTEK 1876
/IX/ 494-499, 526-530.
4. A m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszter 1879. évi 17630.
sz. rendelettel kiadott terv, módosítva az 1883. évi 26776 és az
1887. évi 8619. sz. a. kelt miniszteri rendeletekkel.
5. Dr. Klamarik János: i. m. 177.
6. Felkai László: Kármán Mór tantervelmélete. Tanulmányok a magyar
nevelés történetéből. PTI Bp. 1957.
7. Klamarik i. m. 178.
8. Klamarik i. m. 195-196.
9. Komár Pálma i. m. 137.
10. Klamarik i. m. 180.

11. Klamarik i. m. 230.
12. Magyar Pedagógia. 1895. 449.
13. Nemzet 1890. ápr.23. /dr.P. aláírásával/ és Magyar Középiskola, Bp., 1890. 6.
14. Jancsó Benedek: Középiskolánk reformja, 98-99.
15. Dortsák Gyula: A középiskolai nevelés nemzeti feladatairól. Egyetemes Közoktatásügyi Szemle 1890. 84.
16. Berghoffer József: A nemzeti irány érvényesülése a gimnázium nem sajátlag nemzeti tárgyainak körében, Egyetemes Közoktatásügyi Szemle 1892. 413.
17. Életbe léptetve az 1899. évi 32818. sz. rendelettel.
18. Pirchala Imre: A magyarországi középiskolák rendje, Bp., 1905. I.k. 146.
19. Németh G. Béla: Mű és személyiség. Bp., 1970. Beöthy Zsolt, 359-371; Itk. 1963. 581-590, A magyar nemzeti irodalom története IV.k. /Szerk. Sőtér István/ Bp., 1965. 929-490.
20. A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. Összeállította Beöthy Zsolt. I.k. A legrégibb időktől Kisfaludy Károlyig. A középiskolák VI., VII. és VIII.osztálya számára. Bp., az Athenaeum R.Társ. kiadása, 1877. II.k. no. 1878.
21. Hon 1877, 55.sz. Kelet Népe 1877. 63.sz., Fővárosi Lapok 1877. 51.sz.
22. 1877. I.k. 270-71.
23. 1879. II.k. 458-471.
24. OKTEK X./1876/77/ 434-438 és XIII. /1879/80/ 145-148.
25. A Magyar Irodalom Története IV.Bp., 1965. 933./Németh G.Béla/
26. Az I.kiad. 21 cm, a 2.24 cm; az I.kiad. I.k. 329. 1., 2.kiad. I.k. 342. 1.; az I.kiad. II.köt. 324. 1., 2.kiad.II.k.322. I-V. tart.jegyzék.
27. 3.kiad. I.köt. 374, II. 387 1., 4.kiad. I.k. 389, II.391/1.

X.

28. A 3. és 4. kiadás mérete nem 24 cm, hanem csak 22, ezért a szövegtér kisebb az előzőnél.
29. I.k. 398, l., II. k. 403, l.
30. I.k. 461, l., a II. 480, l.
31. A 8. kiadás képei: I.kötet: a königsbergi töredék /facsimile/, Margit legenda, a Szabács viadala utolsó lapja, Komjáthy B. "Szent Pál leveleinek első lapja, Magyari István: Az országokban való sok romlásoknak okairól c.művének címlapja, Részlet Pesti Mészér Gábor fabulájából, Tinódi Crónikájának címlapja, Tinódi címere, Balassi Bálint, Pázmány, Pázmány "Kalausz"-ának címlapja, Szenci Molnár: Az Institutiók címlapja. Apácai: Magyar Encyclopaedia címlapja, Szinyi nagy portréja aláírásával, a Szigeti Vesszelem címképe, Gyöngyösi arcképe, aláírása, II. Rákóczi Ferenc, Bod Péter: a Magyar Athénás címlapja, Mikes, Bessenyei aláírása és az Ágis tragédiája címlapja, Révai Miklós, Virág Benedek, Dugonics, Az Etelka címlapja, Gvadányi, A peleskei nótárius címlapja, Bacskányi, Csokonai, Kisfaludy Sándor, Kazinczy, Kazinczy kézírata, a Gondolat címlapja, Berzsenyi: A magyarokhoz I.szakasz, Kóksey, Kóksey kézírata.
- II. kötet: Kisfaludy Károly képe és kézírata, Katona, Págy, Vörösmarty, Czuczor, Garay, Bajza, Vachott, Sárosy, Jósika, Eötvös képe és kézírata, Erdélyi, Kriza, Tompa és kézírata, Petőfi képe és kézírata, a Nemzeti dal első nyomtatott példánya, Arany képe és kézírata, Szigligeti, Gyulai, Szász Károly, Tóth Kálmán, Vajda, Arany, Madách, az Ember tragédiájából, Jókai, Széchenyi, Széchenyi kézírata, Kossuth képe és kézírata, Deák képe és kézírata, Salamon Ferenc, Greguss, Toldy Ferenc.
32. A 8. kiadásban 53 új szemelvény került be a régebbiek helyére.
33. A forradalom utáni költők közül elsősorban a konzervatívok szemelvényei szerepelnek /Kozma, Vargha, Szabolcska, Baksgy, Eötvös Károly stb./

XI.

34. 10. kiad. 1909. I.k. 360^l, II.k. 376^l, a 11. kiad. 1913. Terjedelme azonos a 10.-kel.
35. A Pázmány Péter Tudományegyetem ny.r.tanára, volt rektora, a bölcs. tud.kar.többesörös dékánja, a magyar főrendi ház tagja, c. miniszteri tanácsos, a Kisfaludy Társaság elnöke, a MTA/ r.tagja, a Petőfi Társaság tiszt.tagja, a dunamelléki ref.egyházkerület tanácsbírája, a pápai főiskola világi gondnoka.
36. Kék Lajos /1879-1946/. Előbb budapesti gimnáziumokban tanított, 1917-ben a Színművészeti Akadémia tanára lett. Főleg a magyar nemzeti klasszicizmus korának költőivel foglalkozott.
37. Kék Lajos: Beöthy Zsolt /Költők és Írók. Élet és jellemrajzok az irodalom köréből./ Bp. 1925.
38. Schöpflin Aladár: Beöthy Zsolt, Nyugat 1922. 565-567.
39. Beke Ödön: Beöthy Zsolt a középiskolában. Az Ujság 1922. 89.sz.
40. Oláh Gábor: Beöthy Zsolt /1862-1907/, Budapesti Hírlap 1907- 78.sz. és Írói arcképek 21.
41. Négyesi László: Beöthy Zsolt, Budapesti Szemle 1922. 49-54.
42. Alexander Bernát: Beöthy Zsolt, Az Ujság 1922. ápr.28.
43. Zeigmond Ferenc: A magyar irodalomtörténet-tanítás alkalmos-szerű problémája. Prot. Tanügyi Szemle 1931. 360.
44. Gál Gábor: Beöthy Zsoltról. Jövő 1922. ápr. 19.sz.

IV. FEJEZET

1. Dr.Jancsó Benedek: Középiskolánk reformja. /Pedagógiai tanulmány/ Lampel Róbert kiadása, Bp. 1895. 99^l.
2. Tanterv a gymnasiumok számára. Kiadta a vallás és közoktatásügyi m.kir. miniszter 1899. május 6-án 32818, 18997 sz. alatti rendeletével.
3. A gimnáziumi tanítás terve s a reá vonatkozó utasítások. /Kiadta a vallás és közoktatásügyi m.kir.miniszter 43381/1903 sz.alatti rendeletével. Hivatalos Közlöny Kiadóhivatala.Bp.1903/

XII.

4. 1. Komár Pálné i.m. 49-51.
5. Vita a középiskola kérdéseiről. Bp., 1906. /Huszedik Század Könyvtára 12.köt./
6. Eszrevételok a magyar nyelv- és irodalomtanításról. Magyar Középiskola 1911. 347.^l
7. Görög-magyar szótár Homeros Iliasához és Odysseiájához. Bp., 1875. Görög-magyar szótár /Vida Aladárval/, Bp., 1887.
8. A magyar nemzeti irodalom kézikönyve /műfajok szerint csoportosítva/ a középiskolák felső osztályai számára. Eperjes, Rosenberg S.kiadása. 1878.
9. Névy Iászló, OKTEK.XII. /1878/79/ 178.
10. Protestáns Egyházi és Iskolai Lap 1878. /XXIV./ 1417.
11. Jancsó Benedek i.m. 99.
12. A magyar irodalom története. Középiskolák, tanítóképzők és felsőbb leányintézetek használatára. Irta Tóth Sándor. Schmiedicke Á. kiadása. Nagy-Szeben 1881. 162^{1/2} cm. Kiadását a VKM/15968/ 1881.sz.a. engedélyezte.
13. Magyar Szemle 1881., 93-95.
14. Magyar Szemle uo.
15. Dr.Tóth Sándor: A magyar irodalom története. Második átdolgozott kiadás. Bp. 1884. Kiadja az Eggenberger-féle könyvkereskedés. Hoffmann és Molnár.
16. OKTEK. XVII. /1884-85/ évf. 225.
17. Magyar Pedagógia XVIII. /1884-85./ 225.
18. Olvasókönyv "A magyar irodalom története"-hez. Középiskolák, tanítóképzők és felsőbb leányintézetek használatára. Az Utasítások szerint szerkesztette Tóth Sándor. Bp., 1884. Az Eggenberger-féle könyvkereskedés kiadása. Hoffmann és Molnár.
19. A magyar nemzeti irodalom története szemelvényekkel. Középiskolák használatára két kötetben. Irta Tóth Sándor. Harmadik,

teljesen átdolgozott kiadás. Bp. 1900. Lampel Róbert /Wodianer F. és Fiai/ cs. és kir. udvari könyvkereskedés kiadása. I. köt. 308 *l.*, II. köt. 240 *l.*

20. Csengeri János, Magyar Pedagógia 1900. /IX./ 325.
21. Elbeszélések /1885/, Tóth Ede /tanulmány, 1886/ Weér Judit és egyéb elbeszélések /1896/, Alkonyat /regény, 1897/ stb.
22. Irály- és költészettan a polgári és felsőbb leányiskolák számára, Bp. 1887, Olvasókönyv az Irály- és költészettanhoz. Uo. 1887, Magyar nyelv és olvasókönyv polgári és felsőbb leányiskolák használatára. Uo. 1888. A magyar nyemzeti irodalom története tanítóképző intézetek, polgári és felsőbb leányiskolák számára. Tárgyi és nyelvi magyarázatokkal ellátva. Uo. 1890.
23. A magyar nemzeti irodalom története iskolai használatra. Bp. 1892. 143. 3. javított kiadás. Franklin. Engedélysztetett a gimnáziumok és reáliskolák számára 1892/9715.sz.a. a polgári fiu- és leány- és felsőbb leányiskolák számára 1892/21823 sz.a.
24. Bánóczi József, OKTEK 1891-92 /XXV./ 740-45.
25. Olvasókönyv a magyar nemzeti irodalom történetéhez. Középiskolák számára összeállította Szántó Kálmán. Bp. Franklin Társulat. 1894. 354 *l.*
26. Szántó Kálmán: A magyar nemzeti irodalom története. 4. átdolgozott kiadás irodalmi és műtörténeti képekkel, Bp. 1900, Franklin.
27. Olvasókönyv a magyar nemzeti irodalom történetéhez. Középiskolák számára összeállította Szántó Kálmán, Bp. Franklin Társulat, 1901. 372 *l.*
28. Gaál Mózes, id. /1863-1936/ író, szerkesztő és tanár, majd tanterületi főigazgató. Ifjúsági szépirodalmi művek mellett pedagógiai vonatkozású írásai is vannak.
29. A képek jegyzéke: Koronázási kereszt, Initiale Márk krónikájából, A Königsbergi Töredék, Róbert Károly hódolata Szűz Mária

- előtt. A thorni Corvin-Codex címlap kerete, Balassi Bálint arcképe, Tinódi záróvignetteje, Pázmány arcképe, Zrínyi arcképe, az Obsidio Szigetiana címlapja, Gyöngyösi arcképe, Mátyási Rákóczi arcképe, Bessenyei szobra, Virág Benedek arcképe, Dugonics szobra, A Falusi Nótárius cinképe, Bacsányi arcképe, Csokonai szobra, Kisfaludy Sándor arcképe. Révai Miklós szobra, Kazinczy Ferenc éremarcképe, Berzsenyi szobra, Kölcsey szobra, Katona szobra, Széchenyi megalapítja az Akadémiát, Kisfaludy Károly arcképe, Fáy András mellszobra, Vörösmarty arcképe, Bajza arcképe, Tompa arcképe, Petőfi szobra, Arany arcképe, Jósika arcképe, Böttös szobra, Kemény arcképe, Tóth Kálmán szobra, Madách arcképe, Deák szobra.
30. A magyar nemzeti irodalom története. Középiskolák számára írta és olvasókönyvvél ellátta Góbi Imre gymnasiumi tanár. Bp. Franklin Társulat. 1892. 464^l/₂₁ cm.
31. Bánóczi József, OKTEK XXVI. /1892-93/ évf. 281-83.
32. A magyar nemzeti irodalom története. Középiskolák számára írta és olvasókönyvvél ellátta Góbi Imre, I.rész a VII.osztály számára, 2.jav.kiadás Bp. 1902. Franklin, 346^l/₂.köt. uo. 1903. a VIII. o.számára 365^l.
33. A magyar nemzeti irodalom története. A középiskolák felső osztályai számára szerkesztette Horváth Cyrill tanár, Bp. 1893. Singer és Wolfner. 1564/448,23 cm.
34. OKTEK XXVI. /1892-93/ évf. 673-74.
35. A magyar nemzeti irodalom története a középiskolák 7-8. osztálya számára, 3. kiadás, Bp. 1902. Singer-Wolfner, Hungaria ny. 782^l/₂₄ cm.
36. A magyar nyelv eredete-térkép, az enlakai felirat székelly be-
tűkkel, a székesfehérvári bazilika alaprajza, a jáki templom
főkapuja, a lébényi templom alaprajza, fríz a jáki templom fő

aspisán, a kassai székesegyház alaprajza, a jáki templom disztéséből, a kassai székesegyház, két kép a soproni bencések káptalanházának gyámövérl, az esztergomi Bakócz-kápolna, részlet Szt.Margit életéből, Báskai Lea másolata, Szt.Katalin legendájának kezdő sorai, a Buda Krónikából /Hess A.nyomtatványa/, XVI. századbeli lantos, a lipótvárosi Szt.István templom, a budavári főegyház, az új országház, a busuló juhász /Izsó Miklós/, Deák Ferenc szobra /Huszár Adolf/, az Akadémia/ alapításának emléktáblája /Holló Barnabás/, a budai honvéd-szobor /Zala György/, Petőfi szobra, "Fessítsd meg!" /a "Krisztus Pilátus előtt" c. képből /Munkácsy/, A halálra ítélt /Munkácsy Siralomházából/, A falu /Munkácsy: Siralomház/.

37. Balassi, Pázmány, Szenci Molnár, Zrínyi, Gyöngyösi, Mikes, Bessenyei, Virág, Dugonics, Gvadányi, Bacsányi, Csokonai, Kazinczy, Kazinczy széphalmi háza, Kölcsey, Kisfaludy Sándor, Berzsenyi, Katona, Révai Miklós, Széchenyi, Kossuth, Deák, Kisfaludy Károly, Kisfaludy Károly a halálos ágyon /Bajza, Toldy, Vörösmarty/, Vörösmarty, Czuczor, Garay, Bajza, Jósika, Eötvös, Kemény, Tompa, Petőfi, Arany, Jókai, Szigligeti, Gyulai, Szász Károly, Léveý, Tóth Kálmán, Vajda, Madách.
38. A magyar nemzeti irodalom története. Középiskolai használatra írta és olvasókönyvvvel ellátta Erdélyi Károly k.r.tanár, Bp. 1897. Hornyánszky Viktor kiadása. 478²/₂₄ cm . Tankönyvvül engedélyezve a VKM/ 3184/97.sz. rendeletével.
39. A magyar irodalom története. Középiskolák a tanítóképző intézetek használatára szerkesztette Váczy János. I.köt. A legrégebb kortól Kisfaludy Károlyig, II.köt. Kisfaludy Károlytól napjainkig. Bp. 1902. Lampel Róbert /Wodianer F.és fiai/ kiadása. I.köt. 431, a II. 352 l. 22 cm.
40. OKTEK XXXVI. /1902/. 126.

41. Arany véleménye havi eposzunkról, Gyulai: A középkori magyar líra, Beöthy: A középkori kolostori élet, Riedl: A magyar renaissance, Fraknói: Pázmány Péter mint szónok, Arany: Gyöngyösi István írói arcképe, Beöthy: Faludi Ferenc mint stiliszta, Beöthy: A testőrírók törekvései, Széchy Károly: A peleskei nótárius népszerűségének okairól, Heinrich Gusztáv: Kisfaludy Sándor regéi, Bánóczi József: A magyar romanticizmus, Gyulai: A Bánk Bán jellemi, Gyulai: Vörösmarty általános hatása, Gyulai: Jósika Miklós br. jellemzése, Gyulai: Az Auróra törekvései, Salamon Ferenc: Petőfi újabb költeményei, Gyulai: Arany Jánosról, Bayer József: Szigligeti Edéről.
42. Halotti Beszéd és Könyörgés, a Gyulafehérvári Glosszák, a Königsbergi Töredék, Komjáti: Szent Pál levelei fordításának egy lapja, Erdősi Sylvester dísztitichonjai, Tinódi Krónikájából, Pázmány Kalauzának címlapja, Szenci: Calvin Institutiójának címlapja, Zrinyi: Az Adriai Tengernek Syrenájája címlapja, II. Rákóczi Ferenc levele Bercsényihez, Kazinczy Ferenc levele Kis Jánoshoz. Vörösmarty: a Szózat 1-2. versszaka, Széchenyi naplójából, Petőfi első levele Arany Jánoshoz, Arany: Szép ősz /kézirata/, Eötvös Vachott Sándornéhoz írt levele, Kemény Zsigmond levele Petőfihez, Madách: Az ember tragédiájából, Jókai levele Eötvös Lóránthoz, Deák Ferenc levele Ráth Mórhoz. Ezenkívül mellékletként csatlakozik az I. kötethez a Corvin-codex címlapja /a szöveg 79. lapjához/
43. "A katolikus egyház meggyengült hatalmának erősítésére senki sem tett nálunk annyit, mint Pázmány Péter, aki mintegy harminc évig nemcsak vezérelte az ellenreformáció harcaiban hitefeleit, hanem a szó szoros értelmében mindig az első csatában, a legfélelmeesebb helyen állott, a honnan elszánt csapásait osztogatta a protestánsokra és a kik azoknak vallási szabadságát védelmezték". /I.köt.172./

XVII.

44. Különlenyomat A Cél 1938. évi februári számából. Bp. 1938.
Hold János könyvnyomdája, II. Mecsek u.8.
45. A magyar nemzeti irodalom története. Irta és olvasókönyvvvel
ellátta Bartha József dr.áll. főgymn.tanár, Bp. 1900. Szent
István Társulat, Stephaneum ny.660 l.23 cm.
46. Dr.Sebestyén Károly, BPhK. 1900. /XXIV./ 572.
47. Bartha József: Néhány szó "A magyar nemzeti irodalom története"
c. könyvem hivatalos bírálatához. Bp. 1900.
48. Az el nem ért bizonyosság. Elemzések Arany lírájának első sza-
kaszából. Szerkesztette Németh G. Béla. Akadémiai Kiadó. Bp.
1972. 9.
49. Arany: Naiv eposzuk, Beöthy: A szépprózai elbeszélés a régi
magyar irodalomban, Gyulai: Katona József és Bánk bánja, Ke-
mény Zsigmond: Vörösmarty Epikus költészetéről, Gyulai: Eötvös
Józsefről.
50. A magyar irodalom története, Olvasókönyvvvel. 1. A középiskolák
VII. osztálya számára, 2. A középiskolák VIII.o. számára. Irta:
Prónai Antal dr.kegyesrendi tanár. Bp. 1910-11. Szent István
Társulat kiadása. I.köt. 418 l., II. 338 l., 23 cm. Engedélyeztette
a VKM. 50873-1910.sz. rendelettel.
51. Sik Sándor /Bp. 1889-1963. Bp./ költő, műfordító, irodalom-
történeti és egyházi író. Kegyesrendi gimnáziumi, majd sze-
gedi egyetemi tanár, 1848-tól a piarista rend magyarországi
tartományfőnöke, a Vigilia c.folyóirat szerkesztője.
52. Előőrs 1929. okt.26. nov.2, nov.9. Összes művei III.köt.1958.
26-38.
53. Magyar Csillag II.7. /1942/ 351-52.
54. Magam helyett. Bp. 1943. 136.
55. Nyugat XXXIII. /1940/ 7. 576.
56. Arcképvázlatok és tanulmányok. Bp. 1962. 149.

XVIII.

57. A magyar irodalomtörténetírás és Pintér Jenő. Bp. 1934. 2o.
Kl.ny. a pesti kr.hitközség leánygimnáziumának 1933-34.évi
értéskötetéből.
58. A tanításban és nevelésben előforduló hibákat gyűjtötte össze
ésszerű megjegyzések kíséretében. Magyar Pedagógia 1940. 68.
59. A magyar irodalom története. Középiskolák számára írta Pintér
Jenő. Bp. 1911-12., Lampel, Franklin ny. 1-2.
60. Irodalomtörténeti Olvasókönyv /1/ a gimnáziumok és reálisko-
lák VII. osztálya számára. A legrégibb időktől Kazinczy Fe-
renc haláláig. Szerkesztette dr.Pintér Jenő. Lampel R.K.k.
/Wodianer F. és Fiai R.T. Bp. 1914. Középiskolák számára se-
gédkönyvként engedélyezve 80.915/1914. sz. min. rendelettel.-
Tartalma: A pogánykori magyar lélek /Beöthy Zsolt/, Naiv e-
poszuk /Arany János/, A magyar szellem a középkorban /Riedl
Frigyes/, A középkori kolostori élet /Beöthy Zsolt/, Balassa
Bálint /Horváth Cyrill/, Pázmány Péter /Praknói Vilmos/Zríá-
nyi, a költő /Salamon Ferenc/. A kuruc világ költészete /A-
rany László/, Mikes leveleskönyve /Beöthy Zsolt/, A deákosok
/Négyesi László/, Gvadányi József /Arany János/, Ludas Ma-
tyi /Katona Lajos/, Kármán József /Beöthy Zsolt/, Kazinczy
Ferenc/ Gyulai Pál/, Csokonai Dorottya /Salamon Ferenc/,
Kisfaludy Himfyje /Toldy Ferenc/, Berzsenyi ódái /Négyesi
László/, Kölcsey Ferenc /Angyal Dávid/, Katona József és
Bánk bánja /Gyulai Pál/, Kisfaludy Károly, /Erdélyi János/.
61. A magyar irodalom története. Középiskolák számára írta Pin-
tér Jenő. I-II. köt. 2. kiadás Bp. 1919. Lampel R.Kk./Wodi-
aner F. és Fiai R.T./ I.k. 256, II.k. 308 l.
62. Varga Gyula: Tinódi halála, Örökségem, A vén komfortáblis ló,
Régi szüretetek, Sajó Sándor: A tarpataki völgyben, Magyarok
lenni, Vagyunk még magyarok. Ady: Az Új Versek előhangja,

XIX.

Párisban járt az ősz, A föl-földobott kő, A Halál lovai,
Az Illés szekeren, Elillant évek szőlőhegyén, Ádám hol vagy?,
In kifelé megyek.

63. A 3. kiadás 1921-ben, a 4. 1923-ban ugyanannál a kiadónál jelent meg.
64. Zrinyi: Szigeti veszedelem, Gyöngyösi: Murányi Vénus, Mikes: Törökországi levelei, Gvadányi: Falusi nótárius, Fazekas: Lúdas Matyi, Kármán: Fanny hagyományai, Csokonai: Dorottya, Kisfaludy Károly: Iréne, Csalódások, Katona: Bánk bán, Vörösmarty: A két szomszédvár, Csongor és Tünde, Gaál József: A peleskei nótárius, Jósika: Abafi, Eötvös: A falu jegyzője, Petőfi: János vitéz, Arany: Toldi, Toldi estéje, Buda halála, Kemény: Zord idők, Jókai: Az új földesur, Madách: Az ember tragédiája, Gyulai: Vörösmarty életrajza, Mikszáth: A fekete város, Herczeg: Fogányok, Gárdonyi: Isten rabjai, Egri csillagok, Riedl: Arany János.
65. Anonymus krónikájából, Werbőczyi könyvéből, Temesvári Pelbárt prédikációiból, Janus Pannonius költeményeiből: Fohász az istenekhez, A török ellen induló Mátyás király érdekében, Apáczai Cseri beszédeiből, II. Rákóczi Ferenc vallomásaiból.
66. Horváth Károly: A pozitívizmus mint irodalomtörténeti irányzat és ennek öröksége a polgári irodalomtudományban. /In: Nyíró Lajos /szerk./: Irodalomtudomány. Tanulmányok a XX. századi irodalomtudomány irányzatairól. Bp. 1970. 27.1./
67. A magyar irodalom története. /Szerk. Sőtér István/ 4.k. 980. l.
68. Horváth Károly: A pozitívizmus a magyar irodalomtörténetírásban. ItK 1959. 412.

V. FEJEZET

1. Jóboru Magda: A középiskola szerepe a Horthy-korszak művelődéspolitikájában. Budapest 1963. Tankönyvkiadó. -: A

köznevelés a Horthy-korszakban./Alsó- és középfoku oktatás/.
Budapest 1972. Kossuth- és Tankönyvkiadó. Komár Pálné i.m.

2. Tanterv a középiskolák /Gimnáziumok, reálgimnáziumok és reáliskolák/ számára. /Kiadta a m.kir.vallás- és közoktatásügyi miniszter 1926. évi 38803/V.sz. rendeletével. Kir.Magy. Egyetemi Nyomda, Bp. 1926/ Utasítások a középiskolák /gimnáziumok, reálgimnáziumok és reáliskolák/ tantervéhez. /Kiadta a m.kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 1927. évi 70640.sz. rendeletével. Kir. Magy. Egyetemi Nyomda, Bp. 1927/ Tanterv a leánygimnáziumok, leányliceumok és leánykollégiumok számára. /Kiadta a m.kir.vallás- és közoktatásügyi miniszter 1927. évi 1889. eln.sz. rendeletével. Kir.Magy. Egyetemi Nyomda, Bp. 1927./ Utasítások a leánygimnáziumok, leányliceumok és leánykollégiumok tantervéhez./Kiadta a m.kir.vallás- és közoktatásügyi miniszter 540-05-1930.sz. rendeletével. Kir.Magy.Egyetemi Nyomda. Bp. 1930./
3. 1903-as Utasítások 25., 1927-es Utasítások 27.
4. Komár Pálné, i.m. 95.
5. H.Lukács Borbála: Szellemtörténet és irodalomtudomány. Bp. 1972. 28 és köv. l. és Horváth János, i.m.
6. A magyar irodalom története. Irta Pintér Jenő. 5. kiadás I-II. köt. a középiskolák VII-VIII.osztálya számára. Bp. 1927. Franklin Társulat I.k. 456, II.k. 405 l.
7. A Franklin Társulat 1928-ban kiadott gimnáziumi, reálgimnáziumi és reáliskolai tankönyveinek jegyzéke. 21.
8. I.köt. Arany: Naiv eposzunk, Riedl: A magyar szellem a közép-korban. Horváth Cyrill: Balassa Bálint, Négyesi: A jellemzés a Szigeti Veszedelembe, Beöthy: Bessenyei és társai, Salamán: Csokonai Dorottya, Gyulai: Katona és Bánk bánja.

II.köt. Kemény: Vörösmarty Mihály, Gyulai: Vörösmarty élete, Riedl: Petőfi Sándor, Gyulai: Balébeszéd Arany János felett, Greguss: Arany János balladái, Riedl: Arany János, Péterfy: Bárány Kemény Zsigmond, Beöthy: Jókai Mór.

9. Az illusztrációk jegyzéke: I.k. Az ősidők homályából /a turáni lovas képe/, a vereckei szoros, Pannonhalma, a debreceni kollégium, a sárospataki kollégium, a pesti egyetem, a csodaszarvas mondája, pogány magyar énekmondó, könyvirás a középkorban, Tinódi cimere, Tinódi Crónikája címlapja, Pázmány Péter prédikál, Pázmány arcképe, Pázmány Kalauzának címlapja, Apáczai Magyar Encyclopaediája címlapja, a Szigeti Veszedelem első kiadásának címlapja, Rodostó, Mikes első levelének hasonmása, Bessenyei szülőháza, Az Ágis tragédiája címlapja, Dugonics András arcképe, Gvadányi Falusi Nótáriusának címlapja, Kazinczy kufsteini börtöne, Kazinczy levelei Kis Jánoshoz /hasonmás/, Kazinczy arcképe, Csokonai lakóháza Debrecenben, Csokonai arcképe, Kisfaludy Sándor arcképe, A pogány magyarok világából /fehér ló feláldozása/, Mátyás király tudósai körében, Balassa Bálint sírhelye, Zrínyi csáktornyai vára, Bessenyei György Társasága, Csokonai felolvassa Dorottyáját, Katona József szülőháza.
- II.k. a Magyar Nemzeti Múzeum régi képe, a Magyar Tud. Akadémia, a milleniumi emlék, "Ez a föld, amelyen annyiszor /Apáid vére folyt! / Pusztában vágató lovasok, a Zalán futása előtt/, A merengőhöz kéziratának hasonmása, Ó, puszta, elvész nemsokára / Vadon költészeted! /az alföldi pusztán vágató magános lovas képe/, a Tetemrehívás kéziratának hasonmása, Boldog, ki messze a világ zajától / Földét művelve, önfeledve él. /Falusi utca képe, néhány ház, templom, fák. / Ó, remélj, remélj egy jobb

hazát! /Magyar ruhás megkötözött ifju képe/, Közel s távolban
semmi fény nincs/ Csak mécsvilágom a honszerelem ég!" /Olvasó
ifju képe/, Vörösmarty és Petőfi szülőháza, Arany lakása Nagy-
kőrösön, Arany szobra, Kemény Zsigmond sirja, Jókai szobra,
Kisméretű írói arcképek: Czuczor, Garay, Wáy András, Jósika,
Tompai, Tóth Kálmán, Lévy, Szász Károly, Gyulai, Thaly, Vajda,
Reviczky, Kis János, Endrődi, Ady.

10. Ennek a kiadásnak csak az I. kötetét sikerült megszerezniem.
Franklin kiadás. Bp. 1929. 364 l. Fiú- és leányközépiskolák szá-
mára engedélyezve a VKM 884-05-39-1929.VIII.o.sz. rendelettel.
11. Dr.Prónai Antal /kegyesrendi tanár/: A magyar irodalom tör-
ténete a gimnázium, reálgimnázium és reáliskola, valamint a
leányközépiskolák VII-VIII. osztálya számára. Az új középis-
kolai tanterv alapján átdolgozták dr.Alszeghy Zsolt gyak.gimn.
tanár és dr.Sik Sándor kegyesrendi tanár. Bp. 1927. 304 l. Szent
István Társulat. Tankönyvül engedélyezve a VKM 43758/1927.sz.a.
-Alszeghy Zsolt /Nagyszombat, 1888- irodalomtörténész, a MTA
lev.tagja. Irodalmi kutatási területe a régi hazai drámai em-
lékek és az újabbkori magyar líra.
12. Dr.Prónai Antal: Magyar irodalomtörténeti olvasókönyv a gim-
názium, reálgimnázium, reáliskola és leányközépiskola VII-VIII.
osztálya számára. Az új középiskolai tanterv alapján átdolgoz-
ták: dr.Alszeghy Zsolt és dr.Sik Sándor. Tankönyvül engedélyez-
ve a VKM 884-05/61/1929.sz.a. Bp. 1929. 284 l. Szent István Tár-
sulat.
13. A Bánk bán feldolgozásához a következők: 1. Figyeljük meg a
jellemezés nagyszerűségét: mennyire másként, a jellemének meg-
felelően cselekszik és beszél minden egyes alak. 2. Figyeljük
meg, milyen hatalmas drámai feszültség érzik majdnem végig az

egészen. 3. Figyeljük meg, mennyire magyar ez a dráma: problémáiban is /melyek azok?/, alakjaiban is /melyek a legtipikusabb magyar alakok benne?/. 4. Figyeljük meg a nyelvét: milyen erő van ezekben a darabos verssorokban! Jegyezzük fel a leghatalmasabb, legjellemzőbb, legkevesebb szóval legtöbbet mondó sorokat. 5. Mi emlékeztet a drámában Shakespeare-re?
/4-5./

14. Prot. Tanügyi Szle 1931. 217.

15. Főbb művei: Lévay József élete és költészete /1906/; Vas Gereben /1919/, Gárdonyi Géza /1921/; Mikszáth írói egyénisége mint kortörténelmi dokumentum /Debrecen, 1923/; Jókai /1924/; Jókai és Debrecen /Debrecen 1925/; Jósika Miklós /1927/; Mikszáth Kálmán /1927/; Herczeg Ferenc /1928/; Dugonics stílusa /Debrecen/ /1936/; A debreceni ref.kollégium története /uo.1938/; A debreceni Kollégium és a magyar irodalom /uo.1940/; Vörösmarty élete és művei /1940/; Orosz hatások irodalmunkban /1945/.

16. A magyar irodalomtörténet-tanítás alkalomszerű problémája.
Prot. Tanügyi Szle 1931. 357-61.

17. A magyar nemzeti irodalom története. Szerkesztette Zsigmond Ferenc. I.köt. Vörösmarty felleléptéig. Középiskolák VII.osztálya számára. Városi nyomda, Debrecen 1932. 294 l., II.köt. Vörösmarty felleléptétől a világháború idejéig. Középiskolák VIII.osztálya számára. Uo. 1933, 307 l.

18. Péterffy László, Prot. Tanügyi Szle 1932. 250-53. Márk Imre, uo. 1933. 304-06.

XXIV.

1. Az Országgyűlés Képviselőházának Naplója, 15.k. 1933.máj.17.
Idézi Jóboru Magda: A köznevelés a Horthy-korszakban, 156.
2. Hóman Bálint: Művelődéspolitika. 1938. 103-4. Idézi Jóboru Magda: A középiskola szerepe a Horthy-korszak művelődéspolitikájában. 71.
3. Hóman i.m. 221-23.
4. Komár Pálné i.m. 165.
5. Tenter a gimnáziumok és leánygimnáziumok számára. /Kiadta a m.kir.vallás- és közoktatásügyi miniszter 1938.évi május hó 25-én kelt 109646/1938.IX.sz. rendeletével. Budapest, Kir.Magyar Egyetemi Nyomda./
6. A magyar irodalom története. I.k. a kezdetektől Vörösmarty fellépéséig. A gimnázium és a leánygimnázium VII.osztálya számára. Pintér Jenő irodalomtörténete nyomán a Tenter és Utasítás szerint írta dr.Bence István. Franklin Társulat, Bp. 1941. 248.l. -22 cm, II.k. Vörösmarty fellépésétől napjainkig. A gimnáziumok és leánygimnáziumok VIII. osztálya számára. Uo. 1942. 238 l. 22 cm újabb változatlan lenyomata 1943-ban.
Alszeghy-Brisits-Sik: A magyar irodalom története 1.rész. A gimnázium és leánygimnázium VII. osztálya számára. Bp. 1941. Szent István Társulat. 252 l. -22 cm, 2. rész a gimnázium és leánygimnázium VIII. osztálya számára. Uo. 1942. 238 l. -22 cm. Újabb változatlan lenyomata 1943-ban.
Magyar irodalmi olvasókönyv a protestáns gimnáziumok és leánygimnáziumok VII. osztályának. Szerkesztette Zsigmond Ferenc, Debrecen 1941. 216 l. -24 cm, 2.k. a VIII. osztály számára, uo. 1942. 251 l. -24 cm.
7. Horváth János: Az írásbeli műveltség előzményei, Riedl Frigyes: A magyar irodalom fő irányai /középkor, reneszánsz/, Horváth

- Cyrell: A régi magyar irodalom története /Balassa/, Sik Sándor: Pázmány, a nyelvész, Salamon Ferenc: Zrinyi, a költő, Arany János: Gyöngyösi István, Beöthy Zsolt: Mikes Leveleskönyve, Császár Elemér: Csokonai és a népiesség, uő.: A kesergő szerelem, Négyesi László: Berzsenyi ódái, Kornis Gyula: Kölcsey világnézete, Gyulai Pál: Kisfaludy Károly jelentősége, uő: Bánk tragikuma, Gyulai Pál: Az ifju és a férfi Vörösmarty, uő: Eötvös, az ember, Péterfy Jenő: Kemény világa, Beöthy: Jókai gazdagsága, Szegfű Gyula, Széchenyi reformrendszere, Horváth János: Petőfi, Riedl Frigyes: Arany János, Ravasz László: Az ember tragédiája költői igazsága, Herczeg Ferenc: Mit hozott Mikszáth a szülőföldjéről?, Horváth János: Herczeg Ferenc, Sik Sándor: A láthatatlan ember, Schöppflin Aladár: Ady költészete.
8. Horváth János: Az írásbeli műveltség előzményei, Beöthy Zsolt: A középkori legendák magyar fordítói, másolói, olvasói, Császár Elemér: Az új latin irodalom hatása a diákokra, Beöthy Zsolt: Széchenyi és a magyar költészet, Gyulai Pál: A két szomszédvár, Babits Mihály: A vén cigány, Riedl Frigyes: Az Allani ige használata Aranyánál, Horváth János: Helyzetkép a XIX. századvégi irodalomról, Schöppflin Aladár: A "Nyugat" méltatása.
9. Horváth János: Vörösmarty költői egyénisége, Péterfy Jenő: A falu jegyzője jelentősége, uő: Kemény regényalakjai.

VII. FEJEZET

1. A vallás- és közoktatásügyi miniszter 56.001/1945.V.K.M.sz. rendelete az 1944-45. iskolai év szabályozása tárgyában. 5.§. Debrecen, 1945. február 26. /Megjelent a Magyar Közlöny 1945. évi folyamának II. számában./ Köznevelés, 1945. 5. 19-20.

2. A vallás- és közoktatásügyi miniszter 1883/1945.V.K.M.számú rendelete az iskolákban használt tankönyvek felülvizsgálatáról. /Megjelent a Magyar Közlöny 1945. évi folyamának 31. számában./ Köznevelés, 1945. 5. 20.
3. Idézett rendelet 3.§.
4. Kiss Árpád: Új tankönyveink. Köznevelés 1947. 16. 346.
5. A m. vallás- és közoktatásügyi miniszter 37.000/1945.V.K.M.sz. rendelete az 1945/46. iskolai év megnyitásának és tanulmányi rendjének szabályozása tárgyában. Köznevelés 1945. 4. 17-33.
6. Köznevelés 1945. 5. 26-32.
7. A V.K.M. 25.800/1945. III.sz. rendeletével a gimnáziumok és leánygimnáziumok VII. osztálya számára tankönyvül engedélyezte. Bp. Cserépfalvi, 1945.
8. Torda, 1911- irodalomtörténész, középiskolai, majd egyetemi tanár, 1958-tól a Petőfi Irodalmi Múzeum tudományos munkatársa. Több középiskolai tankönyv írója 1945-52 között.
9. Bártfa, 1914-, irodalomtörténész, kritikus. Volt középiskolai és főiskolai tanár, a MTA Irodalomtörténeti Intézetének csoportvezetője, egyetemi tanár. Munkásságának fő területe a klasszikus és modern német és osztrák irodalom története. Számos tankönyvet és nyelvkönyvet írt.
10. Kaposvár, 1914-1968. Bp. Irodalomtörténész, tanár, később könyvtáros. 1956-tól az Irodalomtörténeti Intézet osztályvezetője. Tanulmányai a régi magyar irodalom kérdéseivel foglalkoznak.
11. Mátyás király levele Vitéz Jánoshoz, Janus Pannonius: Lelkemhez, A békéért, Pannónia dicsérete, Névváltoztatásáról, A hajótörött Frandushoz, Bucsú Váradtól, Bonfini, Vitéz Jánosról és Janus Pannoniusról, Oláh Miklós: Hungaria. Caput V., II. és Mátyás király könyvtára.

12. Bp. 1904-68. Bp. irodalomtörténész, a MTA tagja, budapesti gimnáziumi, majd egyetemi tanár. Kutatásai a Halotti Beszédtől a legújabb korig ugyszólván az egész magyar irodalomra kiterjedtek. Uttörő jelentőségű klasszikusaink, elsősorban Csokonai, Vörösmarty és Madách marxista értékelése terén^{ki}fejtett munkássága.
13. Bp. 1923- , irodalomtörténész, egyetemi tanár. Irodalomtörténeti munkásságának területe a régi magyar irodalom, különösen a 16-17. század.
14. Ecsér, 1928- , irodalomtörténész, a MTA Irodalomtörténeti Intézetének munkatársa. Kutatási területe elsősorban a 16-17.sz. irodalma.
15. Bp. 1917-1975. irodalomtörténész, kritikus, egyetemi tanár, a MTA tagja. Fő kutatási területe a felvilágosodás és a korai reformkor.
16. Bp., Cserépfalvi, 1945., 296 l. A VKM 25800/1945.III. rendeletével a gimnáziumok és leánygimnáziumok VIII.osztálya számára tankönyvvül engedélyezte.
17. Szentes, 1904-, irodalomtörténész, akadémikus, 1950-ig Budapesten felsőkereskedelmi iskolai tanár és igazgató, 1951-től debreceni egyetemi tanár. Tárgyköre főként a 19. század magyar irodalma. Több középiskolai irodalmi tankönyv munkatársa.
18. Mór, 1910-, nyelvész, irodalomtörténet-író, a MTA Nyelvtudományi Intézetének fő munkatársa. Nyelvészeti, nyelvhelyességi kérdésekkel foglalkozik. Írt középiskolai irodalmi tankönyveket.
19. Vörösmarty, Széchenyi, Kossuth, Jósika, Böttös, Petőfi, Kemény, Arany, Tompa, Vajda, Vargha Gyula, Reviczky, Kiss József, Ady, Babits, Kosztolányi, Juhász, Tóth Árpád, Móricz, Kaffka, Krúdy

Szabó Dezső, József Attila.

20. Magyar Könyv a középiskolák IV.c. számára. Bp. 1949. A VKM rendeletére kiadja a Tankönyvkiadó Vállalat. 340
21. 1922-1961. Bp., esszéista, kritikus, író. Sok klasszikus kiadvány szerkesztője, válogatója. Ezekhez a kötetekhez többnyire maga írt elő- vagy utószót.
22. Magyar könyv a gimnáziumok IV. osztálya számára. I. rész. Ideiglenes tankönyv, Bp. 1950. A VKM rendeletére kiadja a Tankönyvkiadó Nemzeti Vállalat, 185 l, II.rész 1951 /Kézirat/ 263 l. Czibor János munkája.
23. Alszeghy-Brisits-Sik-Szetey: A magyar irodalom története a katolikus gimnáziumok és leánygimnáziumok VII-VIII.osztálya számára. Bp. 1945. A Szent István Társulat gimnáziumi tankönyvei. 1.rész, 252 l, 2.rész 238 l. A Katolikus Egyházi Főhatóság 3000/1945.sz. alatt tankönyvvül engedélyezte. Magyar irodalmi olvasókönyv a ref.gimnáziumok és leánygimnáziumok VII. osztálya számára. Szerkesztette Juhász Géza. A ref.egyetemes konvent, a vallás- és közoktatásügyi miniszter 180964-1947.VKM. III.sz. rendeletével a ref.középiskolák számára 227-1948.sz. alatt engedélyezte. Kiadja az Országos Ref.Tanáregyesület és az Országos Evangélikus Tanáregyesület megbízásából Debrecen város és a Tiszántúli ref. egyházkerület könyvnyomda-vállalata. A képeket rajzolta Drahos István grafikusművész. 283 l.
24. Köznevelés 1950. 8. 208.
25. A magyar vallás- és közoktatásügyi miniszter 1280-10/1950.VKM sz. rendelete az általános gimnázium tantervének életbeléptetése tárgyában.
26. Irodalomtanításunk fejlődésének husz éve. Magyartanítás 1965. 2. 55.

27. Magyar irodalomtörténet. Gimnáziumok számára 1. rész. Bp. 1950.
Klaniczay Tibor, Barta János, Czibor János, Esze Tamás, Gerézdi
Rabán, Kardos László és Szauder József munkája. Ideiglenes tan-
könyv. A VKM. engedélyével kiadja a Tankönyvkiadó Nemzeti Vá-
lalat. Bp. 303 l.
28. Janus Pannonius, Balassi, Zrínyi, II. Rákóczi Ferenc, Besse-
nyei, Bacsányi, Csokonai, Kazinczy, Berzsenyi, Katona, Kis-
faludy Károly, Shakespeare, Cervantes, Molière, Swift, Volta-
ire, Goethe, Puskin.
29. Magyar irodalomtörténet az általános gimnáziumok számára.
II. rész. Bp. 1951. Barta János, Dallos György, Horváth Károly,
Koczás Sándor, Pándi Pál, Solt Andor munkája. Tankönyvkiadó.
30. Madarász Viktor: Dózsa népe, Munkácsy Mihály: Rőzsehordó, Tépés-
csinálók, Sztrájk, Szinnyei-Merse Pál: Majális, Székely Bertalan:
Az egri nők, Ilja Jefimovics Rjepin: Volgai hajóvontatók,
Vaszilij Grigorjevics Pjerov: Szegény ember temetése.
31. Tájékoztató a Magyar Irodalomtörténet II. rész c. tankönyvhöz,
Bp. 1951.
32. Magyar irodalomtörténet az ált. gimnáziumok IV. osztálya számára.
III. rész Bp. 1952. Tankönyvkiadó. Bóka László, Dallos György,
Kardos László, Király István, Koczás Sándor, Pándi Pál munkája.
33. Kernstock Károly: Agitátor a munkások között, Ferenczy Károly:
Kődobálók, Koszta József: Kukoricatörés, Rippl-Rónai József:
Kövezik a Kaposi utcát, Derkovics Gyula: Kivégzés, Rudnay Gyula:
Nagybátonyi utca, Ek Sándor: Felszabadítók, Pór Bertalan:
A termelőszövetkezetek első kongressusa küldötteinek fogadása
a parlamentben, Tornyai János: Juss, Thorma János: Október el-

seje, Fényes Adolf: Napszámos, Révész Imre: Panem, Iványi Grünwald Béla: Itatás, Ferenczi Károly: Október, Csók István: Virágcsendélet, Mednyánszky László: Ágról szakadt, Nagy-Balogh János: Kubikos, Derkovits Gyula: Végzés, Szőnyi István: Este, Domanovszky Endre: Zászlók átadása.

34. Ady /Ozdigány Dezső/, Móricz /Rippl-Rónai/, József Attila /fénykép/, Juhász Gyula, Komjáth Aladár, Gorkij, Majakovszkij, Osztrovszkij, Solohov, Szimonov /tusraja/

35. Soproni János, Köznevelés, IX. /1953/1:17-18

36. Szocialista Nevelés Kiskönyvtára 37. szám Bp. 1952./szerk. Vargha Balázs/

37. Magyar irodalomtörténet 1.rész az ált.gimnáziumok II.o.számára. Írta Makay Gusztáv és Dallos György. Bp. 1955. 224 l. A hozzá tartozó szöveggyűjtemény 446 l. A könyv 6 kiadásban kisebb módosításokkal, de lényegében ugyanebben a formában jelent meg. A 7. kiadást 1961-ben átdolgozta Makay Gusztáv /198/ Ez a változat utoljára 1965-ben jelent meg mint 11. kiadás. Magyar irodalomtörténet 2.rész: az általános gimnáziumok III.osztálya számára. Átdolgozta Ebergényi Tibor. Az írók arcképét rajzolta Zádor István. 6. átdolgozott, lényegesen meg rövidített kiadás, Bp. 1956, 207 l. Így jelent meg a 7-11. kiadás, a 12-et 1961-ben Szilágyi Péterné dolgozta át. Címe: Irodalomtörténet 2. rész, az általános gimnáziumok III.osztálya számára. 168 l. Ez a változat 1966-ig volt használatban. /17.kiadás/ A hozzátartozó szöveggyűjtemény Némédi Lajosné munkája, 346 l. Ezt 1961-ben kiegészítette Szilágyi Péterné. Magyar irodalomtörténet 3.rész, az általános gimnáziumok IV. osztálya számára. Átdolgozta Megyer Szabolcs és Szilágyi Péter.

4. kiadás. Bp. 1955. 171. A könyv további kis rövidítéssel, de lényegében ugyanabban a formában volt használatban 1962-ig./11. kiadás/ A következő évben tantervi változás nélkül új IV. osztályos irodalomtörténeti tankönyv kiadására került sor: Irodalomtörténet 3. rész, az általános gimnáziumok IV. osztálya számára írta Diószegi András és Lakits Pál. Bp. 1963, 224 l. Ez a könyv 5 kiadást ért meg, 1967-ig volt használatban.

A gimnáziumi IV. osztályos tankönyvhöz 1958-ban jelent meg egy világirodalmi /320 l./ és egy mai magyar irodalmi szöveggyűjtemény /272 l./, az előbbi Kéry László, az utóbbi Komár Pálné munkája. A mai magyar irodalomból a gimnázium IV. osztálya számára 1960-ban Szabolcsi Miklós új szöveggyűjteményt szerkesztett /307 l./ 1963-ban jelent meg Diószegi András és Lakits Pál szöveggyűjteményének átdolgozott kiadása a XX. század magyar irodalmából. E tankönyvek szerzőinek határozott törekvése, hogy az előző évekénél tartalmasabb, nevelési értékben gazdagabb, az ízlésformálás és az esztétikai fogékonyság fejlesztése szempontjából eredményesebb irodalomtanítást biztosítsanak. A lehetőségek további javításához és a még mindig található hibák kijavításához azonban iskolareformra és tantervváltozásra is szükség volt.

38. A reformtanterv alapján készült 1966-tól kezdve fokozatosan bevezetett gimnáziumi irodalomtörténeti tankönyveink:
- Irodalomtörténet 1. a gimnáziumok II.o. számára. Írta Makay Gusztáv Bp. 1966, 291 l. Szöveggyűjtemény a tankönyvszerző szerkesztésében ugyanabban az évben, 359 l. Irodalomtörténet 2. a gimnáziumok III. o. számára. Írta Szappanos Balázs és Vidér Pálné. A szöveggyűjtemény Vidér Pálné munkája, Bp. 1967, 487 l. Irodalomtörténet 3. a gimnáziumok IV.o. számára. Írta Kanizsai-Nagy Antal, Bp. 1968, 286 l. Szöveggyűjtemény Diószegi András és Lakits Pál munkája, 543 l.

VIII. FEJEZET

1. Némiképpen tájékoztatást nyújt az alsóbb osztályokban tárgyalt irodalmi szemelvények számáról, ha ismerjük néhány stilisztika, retorika és poétika könyvnek pl. Berzsenyi, Csokonai, Vörösmarty, Petőfi és Arany műveire vonatkozó adatait: Zsilinszky Mihály: A magyar költészet és szónoklat kézikönyve. Pest 1868. Berzsenyi: 6, Csokonai: 3, Vörösmarty: 15, Petőfi: 23, Arany: 17.-Névy László: Stilisztika, az irány és írásmű-szerkezet általános szabályai. 3. bőv. kiadás, Bp. 1880. Berzsenyi: 4, Csokonai: 0, Vörösmarty: 7, Petőfi: 8, Arany: 11. Ady Lajos és Lengyel Miklós: Magyar stilisztika a középiskolák IV.o. számára prózai és költői olvasmányokkal. 3. bőv.kiadás. Bp. 1927. Berzsenyi: 1, Csokonai: 1, Vörösmarty: 7, Petőfi: 12, Arany: 3.
 Riedl Frigyes-Pintér Jenő: Retorika a középiskolák V.o.száma. 10. kiadás, Bp. 1929.- Berzsenyi: 1, Csokonai: 0, Vörösmarty: 1, Petőfi: 5, Arany: 3. - Riedl Frigyes-Pintér Jenő: Poetika a középiskolák VI.o. számára, 7. kiadás, Bp. 1925.- Berzsenyi: 4, Csokonai: 3, Vörösmarty: 15, Petőfi: 27, Arany: 14.
 Az 1938-as tanterv alapján készült ref.gimnáziumi I-VI. osztályos tankönyvekben összesen a fent említett szerzők szemelvényei a következő számban fordultak elő: Berzsenyi: 3, Csokonai: 3, Vörösmarty: 14, Petőfi: 78, Arany: 34. Ezek figyelembe vételével történt a VII-VIII.osztályban az irodalomtörténeti szempontú válogatás.
2. Vö. A korszerű tankönyv. Bp. 1967. A pedagógia időszerű kérdései külföldön. Tankönyvkiadó.- Problémák a nyelvészetben. Szófia 1973. Mezsdunaroden szimpózium, Szófia 1972.nov.1-nov.5.- Némcs Lászlóné: Milyen legyen a jövő irodalomkönyve? Magyaroktatás 1973/6.269-273
3. Némcs Lászlóné i.m. 271

4. Mahey Gusztáv: Gondolatok a jövő irodalmi tankönyvéről.

Ped.Szle XXV. 12. /1975.dec./ 1076-1084.

5. Nész Lászlóné: A személyiségmodell, a nevelési és oktatási célok^{és} a középiskolai irodalomtankönyvek tervezésének összefüggéseiről. /Kézirat/

6. Závodszy Géza: A tankönyv, ahogy az oktatás korszerűsítési folyamatában látjuk. Ped.Szle XXV.12. /1975.dec./ 1068-1075/

TARTALOM

BEVEZETÉS	1
I. TOLDY FERENC IRODALOMTÖRTÉNETI MŰVEI A GIMNÁZIUMI OKTATÁSBAN	9
1. Gimnáziumi irodalomtanításunk a szabadságharc utáni évtizedekben	9
2. Toldy irodalomtörténeti munkásságának általános jellemzése	10
3. A gimnáziumi oktatásban használt Toldy-művek	12
A./ Magyar nemzeti irodalomtörténet	12
B./ Tanári segédkönyvként használt művek	17
C./ A magyar nemzeti irodalom története	21
D./ Irodalomtörténeti Olvasókönyv	32
4. Toldy Ferenc tankönyvírói munkásságának jelentősége	36
II. TOLDY FERENC TANKÖNYVÍRÓ KORTÁRSAI	38
1. Lonkey Antal /38/, 2. Környei János /49/ 3./ Lóskay Bekény /58/, 4./ Jánbor Pál /63/, 5./ Szvorényi József /65/, 6. Inre Sándor /70/, 7./ Szabó Károly /78/, Tarnóczy Tivadar /81/, 9./ Névay László /85/	
III. BEÓTHY ZSOLT IRODALOMTÖRTÉNETI TANKÖNYVE A KÖZÉPISKOLAI OKTATÁSBAN	93
1. Irodalomtörténeti oktatásunk a 19. század utolsó harmadában és Beóthy irodalomszemléletének ideológiai gyökerei	93
2. "A magyar nemzeti irodalom történeti ismeretetésé"-nek első kiadása	99
3. A könyv fogadtatásának sajtóviesszhangja	116

4. A javított és bővített kiadásokról	120
5. Beóthy Zsolt irodalompedagógiai és tankönyviroi munkásságának jelentősége	129
IV. BEÓTHY ZSOLT TANKÖNYVIRÓ KORTÁRSAI	134
1. Lévey István /134/, 2. Tóth Sándor /137/, 3. Szántó Kálmán /147/, 4. Góbi Imre /153/, 5. Horváthy Cyrill /161/, 6. Erdélyi Károly /169/, 7. Váczy János /174/, 8. Bartha József /179/, 9. Prónai Antal /185/, 10. Pintér Jenő /191/	
V. A HORTHY-KORSZAK ELSŐ KÖZÉPISKOLAI TÖRVÉNYÉT ÉS TAN- TERVÉT /1924-26/ KÖVETŐ IRODALOMTÖRTÉNETI TANKÖNYVEK	210
1. Pintér Jenő tankönyvsorozatának folytatása	214
2. Prónai tankönyvének 1927-es átdolgozása	220
3. Zsigmond Ferenc: A magyar nemzeti irodalom története /1932-33/	229
VI. AZ 1934. ÉVI KÖZÉPISKOLAI TÖRVÉNY ÉS TANTERV /1938/ ALAPJÁN KÉSZÜLT IRODALOMTÖRTÉNETI TANKÖNYVEK	238
1. Pintér-Bence: Magyar irodalomtörténet /1941-42/, 2. Alszegehy-Brisits-Sik: Magyar irodalomtörténet /1941-42/, 3. Zsigmond Ferenc: Magyar irodalmi olvasókönyv /1941-42/	
VII. A FELSZABADULÁS UTÁN MEGJELENT GIMNÁZIUMI MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TANKÖNYVEK	257
A./ A magyar Pedagógusok Szabad Szakszervezete Szerkesztő Bizottságának magyar irodalom- történeti tankönyvei	260
1. Magyar írók Katona József-ig	260
2. Magyar írók Vörösmartytól József Attiláig	270

B./ Az 1950-es tanterv alapján készült első tankönyvek	279
1. A tanterv megjelenésének előzményei	279
2. A magyar irodalom története a gimnáziumok számára I.rész	281
3. Magyar irodalomtörténet az általános gimnáziumok számára II.rész	284
4. Magyar irodalomtörténet az általános gimnáziumok számára III.rész	288
5. Az irodalomtanítás megújítását szolgáló újabb tankönyvsorozatok	292
VIII. A MÚLT TANULSÁGAI ÉS A JÖVŐ IGÉNYEI	295
JEGYZETEK	I
TARTALOM	XXXIV